

Közép-Európai Közlemények
Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata

III. évfolyam 4. szám 2010/4. No. 11.

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Prof. Dr. Botos Katalin DSc, a Tanácsadó Testület elnöke

A Tanácsadó Testület tagjai:

Buday-Sántha Attila DSc, Pécsi Tudományegyetem
Csáth Magdolna DSc, Kodolányi Főiskola
Horst Haselsteiner akadémikus
Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Rechnitzer János, DSc, Széchenyi István egyetem
Süli-Zakar István DSc, Debreceni Egyetem
Tóth József, DSc, Pécsi Tudományegyetem

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem és Budapesti Corvinus Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Dr. habil. Bertalan Péter – Kaposvári Egyetem
Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Nagy Mariann – Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil Papp Norbert -Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Rédei Mária, DSc– Eötvös Loránd Tudományegyetem
Dr. PhD Szónoky Ancsin Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. univ. Tóth István – Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Dr. PhD Veres Lajos, elnök-vezérigazgató – Hazai Térségfejlesztő Rt.

Felelős kiadó:

Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339
HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Juhász Nyomda

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
--------------	---

A HABSBURG MONARCHIA ÉS ÖRÖKSÉGE

Szávai Ferenc: Trianon és a nemzetközi jog	7
Hajdú Zoltán: Trianon és a magyar földrajztudomány	20
Nagy Miklós Mihály: Trianon földrajzi előzménye – Az első világháború geostratégiai (katonaföldrajzi) viszonyrendszere	34
Kaposi Zoltán: A trianoni békeszerződés hosszú távú gazdasági következményei	44
Csüllög Gábor: A Kárpát-medencei államtér problémái Trianon után	56
Kókai Sándor: Trianon néhány társadalmi-gazdasági hatása a Bánságban	62
Lőrinczné Bencze Edit: Trianon és Magyarország déli határregiói	69
Polgár Tamás: A lengyel–szovjet-orosz háború és a revízió 1920	77
Sipos Anna Magdolna: A magyar tudományos gyűjtemények trianoni veszteségei	86
Suba János: A trianoni északi határszakasz redemarkálása az 1947. évi béke- szerződés szerint.....	98
Vizi László Tamás: Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről	109
Kugler József: Miért fáj nekünk, magyaroknak már közel egy évszázad óta Trianon?	133

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

Gulyás László: Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére	140
---	-----

FIATAL REGIONALISTÁK

Dienes Tamás: Regionális hulladékszállítás Magyarországon.....	148
---	-----

ESEMÉNYEK ÉS KONFERENCIÁK

Doktori iskolák „Féligőben” című találkozója és konferenciájának vitaanyaga	161
Gulyás László: Beszámoló a „II. Többnemzetiségű államok keletkezése és felbomlása” konferenciáról	173
Gulyás László: Beszámoló a „III. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” konferenciáról.....	174
Dusek Tamás: Beszámoló a „Térparaméteres elemzési eszközök” című vitaülésről	174

RECENZIOK

Bognár Zalán (szerk.):

Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekből 1944/45–1955. Ismereti: <i>Kugler József</i>	176
---	-----

Botos Katalin (szerk.)–Kiss Gábor Dávid (szerk.)–Nagy Sándor (szerk.):

Idősödés és globalizáció: Nemzetközi pénzügyi egyensúlytalanság Ismereti: <i>Suti Zoltán</i>	179
---	-----

Miklós Péter:

A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó kora és munkássága Ismereti: <i>Zombori István</i>	181
---	-----

Előszó

2008 tavaszán induló folyóiratunk No. 11-es számát – III. évfolyam 4. szám – tartja a kezében az ezen sorokat olvasó érdeklődő. Jelen szám túlnyomó részét a 2010. június 11-én Szegeden megrendezett „III. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” című konferencián elhangzott plenáris és szekció-előadásokból írott anyagaiból válogattuk. Természetesen emellett korábbi rovatainkat is megőriztük.

A júniusi konferencia plenáris és szekció előadói különféle tudományterületek – történelemtudomány, gazdaságtörténet, politológia, nemzetközi jog, földrajztudomány, könyvtártudomány, hadtudomány, regionális tudomány etc. – ismert és elismert művelői voltak. Így megvalósult a konferencia alcíme – amely „TRIANON ÉS A MAGYAR TUDOMÁNY” volt –, hiszen a fentebb említett tudományterületek képviselői széles tudományági panorámát adtak Trianon előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről.

Reméljük, hogy ezen tematikus Trianon-szám kiadásával a folyóiratunk szerkesztősége méltó módon emlékezett meg a trianoni békediktátum aláírásának 90 évfordulójáról.

Befejezésképpen szeretnénk kihangsúlyozni, hogy szerkesztőségünk, konferenciáink és kiadványaink nem zártkörű klubként működnek, azaz várjuk történészt, geográfust, regionálist és közgazdászt kollégáink ötleteit, javaslatait és természetesen tanulmányait folyóiratunk számára. Eseményeinkről az érdeklődők a www.vikek.hu honlapon tájékozódhatnak.

Szeged, 2010 novembere

Dr. Gulyás László
főszerkesztő

SZÁVAI FERENC*

TRIANON ÉS A NEMZETKÖZI JOG

THE PEACE TREATY OF TRIANON AND INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT

The development of international law brought considerable results in the area of state succession, both with respect to contracts and public debt. Peace treaties regulated the disintegration of both the Austro-Hungarian Empire and the Ottoman Empire. Although the Peace Treaty of Trianon was in many ways vague, it regulated the issues of properties and public debt. The study gives an account of this process.

A nemzetközi jog és az államutódlás

A nemzetközi jogban az államfelbomlás megjelent államutódlás formájában, de természetesen komoly átalakuláson kellett, hogy keresztülmenjen, hogy a nemzetközi közösség által elfogadott normákat immár kodifikálva kötelező érvényű végrehajtási igényként jelenjen meg. Nemzetközi szinten az államutódlás szabályozását két bécsi konvencióban rögzítették, ennek alapelvei meghatározták a multinacionális államok felbomlásával kapcsolatos államutódlási kérdéseket, de nem ezzel, hanem a békeszerződések rendelkezéseivel szabályozták az Osztrák–Magyar Monarchia és a Török Birodalom felbomlását.

Az első bécsi konvenció 1978-ban foglalkozott a nemzetközi szerződésekkel, az 1983. évi pedig az államvagyon, levéltárak és államadósság felosztásával.

1945 után történeti folyamatát tekintve az egykori Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia államközösségeinek felszámolásakor – az államok megszűnése és szétesése – alkalmazták a második konvenció alapelveit, de ennek tényleges ratifikálása politikai kérdés.

Az államok közötti utódlás felbomlás esetén

Jogilag és történetileg megkísérelhetjük a dismembratio és divisio eseteit feltérképezni és értékelni, ennek megfelelően találhatunk itt rövid (kérész-életű) formációkat ugyanúgy, mint a Német Római Szent Birodalom, vagy a multinacionális Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását. De ehhez a fogalmi körhöz kell kapcsolnunk 1945. május 8–9-én Németország kapitulációját, amely egyben a birodalom bukását és megszűnését jelentette. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha az 1989 utáni fordulat államutódlási kérdéseit kutatjuk a Szovjetunió, Jugoszlávia majd Csehszlovákia szétválását, de Németország újraegyesítését is.

A dismembratio példái számos határesetet jelentenek a gyakorlatban, egy állam széthullásának következményei eltérőek lehetnek, mindez ösztönzi a további kutatásokat.

A különböző lehetőségeket figyelembe véve az államok közötti utódlás hat esetét, típusát különbözteti meg a szakirodalom:

* DSc, Budapesti Corvinus Egyetem.

- a) a területi engedmény;
- b) az elszakadás és önállósulás;
- c) az egyesülés vagy összeolvadás;
- d) a szétesés (felbomlás és feldarabolás);
- e) teljes bekebelezés;
- f) végül az elszakadás és csatlakozás esetét.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását vizsgálva különösen az államutódlás három esete lesz érvényes: az „elszakadás és csatlakozás”, a cessio (területi engedmény) és a dismembratio (feldarabolás).

Az „elszakadás és önállósulás” azt jelenti, mikor az elődállam területének egy része elszakad államától, önálló szuverén állammá alakul. Ebben az esetben csupán az elődállam állott fenn az elszakadást megelőzően, az utódállam csupán az elszakadással egy időben, az elszakadás következtében jön létre. Ebben az esetben az elszakadás és önállósulás esete megegyezik a cessioval.

Az elszakadás és önállósulás esetében mind az elődállam, mind az utódállam fennmarad az elszakadás után is (így szakadt el Hollandia Belgiumtól 1833-ban, vagy az első világháború után Finnország, Lettország, Észtország, Litvánia és Lengyelország Oroszországtól, vagy Csehország Ausztriától 1918. október 28-án).

A cessio akkor következik be, amikor az egyik állam – az elődállam – területének csupán egy részét engedi át egy másik államnak – az utódállamnak. A cessio esetében mind az elődállam és az utódállam fennállottak az átcsatolás előtt is, és fennmaradtak utána is. Jogi személyiségükben nem következik be változás. Szétesésről (felbomlásról) a nemzetközi jogban akkor beszélhetünk, mikor egy fennálló állam szétesik részeire oly módon, hogy a széteső állam államisága megszűnik és a részek pedig önálló állammá alakulnak anélkül, hogy bármelyik rész is a feldarabolt állam személyiségét folytatná.

Előidézhetik az állam szétesését belső folyamatok, illetve külső hatások is. Az előbbire példaként hozható fel a Német-Római Császárság 1806-ban történő felosztása, illetve az utóbbira példa Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben. A szétesés és feldarabolás esetében csupán az utódállamok maradnak fenn a szétesés után. Ebben az esetben a szétesés hasonlít az egyesüléshez, de különbözik a cessiotól, az elszakadástól és az önállósulástól.²

Esetek az első világháború előtt

Rövid életű képződmények

A Helvét Köztársaságot Napóleon alapította. Az addig működő régi államszövetséget váltotta fel (1291). Az 1798-tól kezdődő rövid átmeneti szakaszban megvalósuló szövetségi államiságot csak az 1848-as szövetségi alkotmány teremtette meg, és ezzel bekerült Svájc a nemzetközi jog értelmében az állami rend keretébe. A következő az egyesült Hollandia (1814–1830) volt.

Vitatott kérdés Belgium egyesülése az északi Hollandiával 1814-ben és az 1830-as szétválási folyamat, ami a Belga Királyság alapításához vezetett. A „Kolumbiai” Köztársaság (1819/21-től 1827-ig) együttesen Nagy Kolumbia nevet viselte. Ez a képződmény egy átmeneti szakaszt jelentett a későbbi Venezuela, Kolumbia (Panamát is beleértve) és Ecuador állam létrehozásában. A spanyol gyarmatbirodalomból szakadtak ki 1819-ben és rövid idő alatt 1827-ig sikerült az államalakulatot konszolidálni. Ezt követően bomlott fel Nagy Kolumbia és több nemzetközi jogi alany keletkezett területéből. Az „Egyesült Arab Köztársaság” mint arab hatalom Egyiptom és Szíria (beleértve Jemen) egyesítését jelentette. A

fenti történeti példák rosszul sikerült egyesülésekről szólnak. A Helvét Köztársaság és Nagy Kolumbia esetében csődöt mondott fúzióról beszélhetünk. Észak-Hollandia és a déli Belgium egyesülését a rosszul sikerült belga incorporacio (bekebelezés) eredményének tekinthetjük, és az Egyesült Arab Köztársaság esetében is hasonló a helyzet, amikor Egyiptom Szíria bekebelezésére törekedett.

A fenti szétesési eseteket ezért nem értékelhetjük feldarabolásként.³

A legtöbb esetben a szakirodalomban a dismembratio esetei alatt az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése (megszüntetése) mellett a Német-Római Birodalom megszűnését, illetve felszámolását említik példaként. Ez az esemény 1806-ban következett be, többféle módon értékelték, volt aki ezt tulajdonképpen a Rajnai Szövetség (1806–13) és a Német Szövetség (1815–1866) előfutárának tekintette.⁴

A dismembratio vitatható esetei

Egy állam megszűnése esetén annak aktívája és passzívája sorsát illetően a két köztársasági példa a leggyakrabban kerül szóba, s ezek esete közelíti meg leginkább a dismembratio fogalmát. Mindkét állam a svájci államszövetség része volt a kiválásukig (1597 Appenzell, 1833 Basel), nem államok voltak, hanem nemzetközi jogi értelemben szuverén kantonok. Történetileg a két eseményt az összkantonból való részterület kiválásának (secessio) nevezhetjük. Ezzel a két terület a „fél-kanton” státusz mellett döntött, semmi sem változott tehát azzal, hogy ők kiváltak a régi összállamból. Néhány dologban mindkét államfelosztás tekintetében tárgyalás alá vonták a vagyon, levéltár és adósság felosztását.

Úgy tűnik, például szolgál Nagy Kolumbia sorsa, vagy az Egyesült Arab Köztársaságé mellett a svéd-norvég unió felszámolása, (mint ahogy Ausztria és Magyarország vége) 1905-ben. Tulajdonképpen Norvégia önállósodásának a folyamatát láthatjuk ebben a tér-ségben a hegemon Svédországtól, az egymáshoz való viszonyt a vazallusi státussal jellemezhetjük. 1905-ben jelentette ki maga Norvégia elválását Svédországtól, ahová 1814-ben dán fennhatóság után került. Ezután választotta le Norvég Királyság alatt az addig mindkét országban kormányzó fejedelemséget. Ez az esemény váltotta ki Norvégia egyenrangúságának tagadását.

Az Osztrák–Magyar Monarchia esete

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-ban megszűnt, ennek a ténynek a karakterizálását a dismembratio második eseteként lehet említeni a Német-Római Birodalom felbomlása mellett. Mégis vannak, akik úgy vélik, hogy a dismembratio esete alá történő besorolás téves. Ez elsősorban arra alapozható, hogy eltérően a Német-Római Birodalomtól a kettős monarchia nem mutatott olyan egyértelműen állam jelleget, egy dinasztikus uralmi konglomerátum volt, az egyes részek kapcsolatát nem nemzetközi kapcsolatok jellemezték. Mindenesetre abban megegyezés van, hogy a kiegyezést követően reálunióról, illetve perszonálunióról beszélhetünk a két birodalmi fél kapcsolatában. Az is tény, hogy a két rész kapcsolata a kiegyezés előtt is tartalmazott nemzetközi jogi értelemben államkapcsolatot. Az 1918-as szétesés nem alapozódott Ausztria és Magyarország kiválására (secessio), az egykori szimbiózis szakadt meg, ami több száz év óta tartott. Az egykori összállam helyett több utódállam keletkezett, ahol az új Osztrák Köztársaság és a Magyar Királyság egész más tényállásnak felelt meg, mint azt „utódállamiságnak” lehetne nevezni.

Lehetséges a történeti és jogi folyamatok interpretálása esetén egy módosult szétesésről (dismembratio) beszélni az Osztrák–Magyar Monarchia esetében.

A két állam kapcsolatában kétségtől több érdekes kérdés merül fel, így többek között az állampolgárság kérdése, miszerint osztrák–magyar állampolgárokról nem beszélhetünk,

s az államok közötti kapcsolatokban is az 1867-ben kötött kiegyezés után, szabály szerint csak egy nemzetközi jogi alany járhatott el.

A másik érdekes kérdés a békeszerződések esetében a jogfolytonosság kérdése. Ezzel kapcsolatosan 1918. november 3-án Pádua/Villa Giusti-ban az antant megállapította, hogy a birodalom nincs többé. Magyarország a jogfolytonosságra helyezkedett, kimondta azonoságát az egykori kettős monarchia magyar birodalmi felével, az Osztrák Köztársaság viszont nemzetközi jogilag magát új államnak tekintette.

Az antant megkezdte a tárgyalást mindkét birodalmi féllel és megkötötte velük a saint-germain-i, illetve a trianoni békeszerződést.

Mivel jogilag a dunai monarchia tényleges értelemben nem volt „államjogi” kapcsolat, ilyen formán az unió szétesése sem azonosítható egy állam széthullásával (dismembratio).⁵

Államutódlás az első világháború után

A területi viszonyok alakulásában kétségtávol az első világháború jelentős változásokat hozott, új államok keletkeztek, régiak megsemmisültek, mások területekkel gyarapodtak, illetve voltak, akik veszítettek. Így példákat találhatunk az államok közötti utódlás egyes eseteire, mint az önállósulás, elszakadás, egyesülés, szétesés, teljes bekebelezés, az elszakadás és csatlakozás.

1. Közvetlenül a háború előtt jött létre a Török Császárság területéből elszakadás és önállósulás következtében Albánia. 1917. június 3-án Olaszország proklamálta Albánia függetlenségét és az olasz protektorátust, majd a párizsi békekonferencián az 1919. május 27-i határozattal mandátumot szerzett Albánia felett. Erről 1920. november 12-én mondott le. A Nemzetek Szövetsége 1920. évi december 17-i közgyűlése felvette Albániát tagjai közé.
2. Ugyancsak elszakadás és önállósulás következtében jött létre az első világháború következményeként Lengyelország. Elszakadását a breszt-litovszki béke szentesítette. Végül Németország és Ausztria a békeszerződésekben ismerték el függetlenségét, Ukrajna és a szovjet állam majd a rigai szerződésekben (1920. október 12. és 1921. március 18.).
3. Ugyancsak hasonlóképpen jött létre Litvánia, az 1917. december 11-i függetlenségi proklamáció után a breszt-litovszki béke szentesítését követően a szövetségesek egyenként elismerték az 1920-as évek folyamán.
4. Litvániához hasonlóan szakadt el Oroszországtól Lettország, Észtország és Finnország. Lettország függetlenségét 1918. november 18-án kiáltották ki. A Szövetséges és Társult Főhatalmak 1921. január 26-án ismerték el.
5. A háború következményeként szakadt el Németországtól Danzig szabad város. 1920. január 10-én kivált és a Szövetséges és Társult Főhatalmak rendelkezése alá került. Önállósulásának időpontja 1920. november 15.⁶
6. A legtöbb vitára a háborúval kapcsolatban felmerült államutódlási kérdések között az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és a Cseh-Szlovák Köztársaság megalakulása szolgáltatott okot. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a nemzetközi jog szempontjából új állam, nem folytatta a régi Szerb Királyság állami személyiségét. A fő különbség abban rejlett ezen álláspontok között, hogy az új állam megalakulása hány és milyen állomásokban történt, illetve nemzetközileg mikor ismerték el. Szász István a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását illetően négy állomást különböztetett meg. Az államutódlás három esetét vélte tetten érhetőnek: az egyesülést, az elszakadást és a cessiót. A Szerb-Horvát-Szlovén állam

egyesülés és elszakadás útján jött létre, hosszabb idő alatt, 1918 októberétől 1918. december 7-ig. Ezután ez az új állam cessio útján szerezte meg a magyar és bolgár területeket.⁷

7. Ugyancsak a háború következményeként jött létre Csehszlovákia is. A cseh álláspont szerint, hogy a Cseh-Szlovák állam már a világháború alatt létrejött volna (1918. június 28-án) a magyar közjogi írók nem osztották. A kérdés az, hogy cessio alapján jött-e létre a saint-germain-i békeszerződés alapján? Szászty véleménye szerint cessio alapján nem jöhet létre állam, a Cseh-Szlovák Köztársaság keletkezésének formája az „elszakadás és önállósulás” volt, ami 1918. október 28-án következett be, a volt Osztrák Császárság területén jött létre. Területének többi részét a versailles-i szerződés, illetve Felső-Magyarországot a trianoni szerződés életbelépésekor 1921. július 26-án. Vitás kérdés volt a Cseh-Szlovák Köztársaság elismerésének pontos időpontja is.⁸
8. Legalább ilyen vitás kérdés a szakirodalomban az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának kérdése is. A magyar közjogi írók szerint 1867 óta két egymással perszonálunióban, a külföldiek szerint (reálunióban) lévő független különálló államból állott: „Osztrák Császárságból” és a „Magyar Szent Korona országaiból”. A magyar általános felfogás szerint a Monarchia megszűnése nem merítette ki az államok közötti jogi utódlás tényét, mert az a szónak jogi értelmében nem volt „állam”. Az osztrák és magyar állam impériuma mellett nem volt külön államhatalma, nem volt külön területe, nem voltak külön állampolgárai. Így csupán jogi kapcsolat szűnt meg, ami 1867 óta az „Osztrák Császárság” és a Magyar Királyság között fennállott, 1918 novemberében megszűnt. Ha a magyar közjogi álláspontot szem előtt tarjuk, akkor nem lehet „szétesésnek vagy feldarabolásnak” venni az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását. Ezzel szemben az Osztrák Császárság megszűnése már kimeríti az államok közötti utódlás szűkebb értelemben vett fogalmának tényállását. Az osztrák jogi szakírók szerint az Osztrák Császárság megszűnése (felosztása) a „szétesés” fogalma alá vonandó, a részek önálló államokká alakultak anélkül, hogy egy is közülük a volt Osztrák Császárság államjogi személyiségét tovább folytatta volna. Az újonnan alakult osztrák állam sem azonos az Osztrák Császársággal, éppúgy új állam, mint Csehszlovákia. Ezzel az utóbbi felfogással szemben felvethető az a kétely, hogy az új Osztrák Köztársaság valójában nem új állam, hanem azonos állami személy az Osztrák Császársággal.⁹

A trianoni békeszerződés és a nemzetközi jog: A vagyon felosztása és átszállása

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását szabályozó szerződések, így a trianoni békeszerződés az állami javak (vagyon) átszállásának tekintetében számos kérdést nem egyértelműen fogalmazott meg, rendelkezései hézagosak voltak. Szászty István hívta fel a figyelmet néhány esetre:

1. A trianoni békeszerződés különbséget tett az állami és helyhatósági javak között, de nem tisztázta sem az egyházi, sem a közalapítványi vagyonok sorsát. Igaz ez a közalapítványi vagyonok sorsára vonatkozóan is.
2. Nem egészen világosak az uralkodócsalád magán javaira vonatkozó rendelkezései. Frigyes főherceg egyik Románia elleni perét lehetne példaként említeni, ahol ugyanis az ügyet vegyes döntőbírótság elé vitték.
3. Hézagosak a szerződésnek az önkormányzati testületek részéről az állami vagyonra fordított összegek levonására vonatkozó rendelkezései is.

4. Nem szabályozta azt a kérdést sem, hogy mi lesz az egész területükkel átszatolt önkormányzati testületeknek Magyarországon maradt vagyonával és fordítva.
5. Nem szabályozta a szerződés azt a kérdést sem, hogy mi történjék azoknak az önkormányzati testületeknek a vagyonával, amelyek területét az új határok megosztották.
6. Nem szabályozta a szerződés a Magyarország és Ausztria közös tulajdonában lévő és a Magyarország és Ausztria első világháború utáni területén fekvő állami vagyonnak a sorsát sem. Éppen ezért ennek következtében indult el az a hosszan tartó vita a két állam között, ami alapvetően könyvünk tárgya is egyben. Ezekre a közös tulajdonban lévő ingatlanokra sem vonatkoztak a békeszerződés rendelkezései és az államok közötti utódlás általános elvei sem, mert sem Magyarország, sem pedig Ausztria nem volt utódállama a Monarchiának (Ausztria egyedül Nyugat-Magyarország szempontjából tekintendő Magyarország utódállamának).
7. A szerződés nem fogalmaz egyértelműen a külföldön lévő közös vagyon sorsát illetően sem. A szerződésnek mindössze a 37., 95., 92., 99., és 83. cikkelyei tartalmazznak idevágó rendelkezéseket.¹⁰ A külföldön lévő közös vagyonra az utódállamoknak nem volt joguk, ők az általános nemzetközi szabályozás értelmében azokat a javakat szerezték meg, melyek a hozzájuk csatolt területeken feküdtek. A külföldön lévő közös vagyont egyedül Ausztria és Magyarország között lehetett felosztani a kvóta arálynak megfelelően.¹¹

Az első világháború után foganatosított békeszerződések az általános elveknek megfelelően rendezték az állami tulajdon átszállásának kérdését. A versailles-i szerződés 256., a saint-germain-i szerződés 208., a trianoni szerződés 191., a sèvres-i szerződés 140., a lausanne-i szerződés 60., a neuilly-i szerződés 142. cikkei nem konstitutive határozták meg az államok közötti utódlás elvét, csak egészen általánosságban, minden korlátozás nélkül juttatták azt kifejezésre.

A nemzetközi szokásjogban tehát (*domaine privé* és *domaine public*) – amennyiben a *cessio* szerződés ellenkező rendelkezést nem tartalmazott átszálltak arra az utódállamra, amely a kérdéses terület feletti szuverenitást megszerezte.

A külföldön lévő köztulajdon sorsára ugyanaz vonatkozott, mint az összes köztulajdonra. Az utódállam ezt is megkapta.

Az államok közötti utódlás csak a közérdekű alapítványokat érintette. Ezek az alapítványok az előd- és utódállam között megosztatnak minden olyan esetben, mint a személyi kör, amelynek javára az alapítvány szolgált, az új határ kettéosztotta.

Az osztrák–magyar államalkotó felek közötti levéltári egyezmény megkötésére Bádenben került sor 1926. május 28-án. Az egyezménynek különös jelentősége volt, mivel a levéltárakat közös szellemi örökségnek (*patrimoine intellectuel*) ismerte el.¹²

Az adósságállomány felosztása és átszállása

Államadósság alatt a szakirodalomban közadósságot értenek, illetve államkincstári adósságot. A közadósságokhoz azok az állami kötelezettségek tartoztak, amelyek tevékenységi köréből fakadóan keletkeztek, így pl.: fizetések, nyugdíjak, kártérítési kötelezettségek. Ezzel szemben a pénzügyi (államkincstári) adósság elsősorban a közrészvényekkel van kapcsolatban. A nemzetközi gyakorlatban az állami koncessziókból eredő kötelezettségek tartoznak ide (vasútépítés, vízvezeték, ásványkincsek kiaknázása stb.).¹³

Az államok közötti nemzetközi jogi utódlás elméletének szempontjából, az állam adósságait Szász István a következő csoportokra osztotta:

- I. Pénzügyi adósságok.
 - 1. Általános pénzügyi adósság.
 - 2. Az államterület egy részére vonatkozó pénzügyi adósság.
 - 3. Biztosított (fedezett) pénzügyi adósság.
- II. Közigazgatási és magánjogi adósságok.
- III. Hadiadósság.¹⁴

A kö zadó sság á tszá llá sa

A kö zadó sságok á tszá llá sá val á llamok buká sa es té n ta lá lko zha tunk, ebből a szem pont-ból emlí tik a bel ga kö zadó sság kér dő sé t 1797–1839 kö zött. A té rség ben szá mos te rü leti vál to zá s zaj lt, amit kí sé rt az adott te rü let tel ö ssze fű ggő adó sság á tszá llá sa az utó dá llam-ra. Ausztria két alkalommal mon do tt le a későbbi Belgium te rü leté ről 1797-ben és 1801-ben. A né met ró mai császár en ged mé nye fo lytán Francia orszá g kap ta meg a te rü letet, de az á tvé teli sa bá lyo zó sá ban az 1778 és 1794 kö zé eső ún. osztrák–bel ga adó ssá gra nem vo nat ko zta tta azt. Min de z, a ko rlá to zott adó ssá gát vá lla lás nem tükrözö dött az 1797. októ ber 17-i Campo Formio-i Egye zmény ben. Ér de kes kér dő s volt az osztrák-bel ga adó sság to vá bbi so rsa jo gi la g 1814-ben, amik or Belgium egye sü lt Hol landi á val, és í gy az Egye sü lt Hol landia ve tte át az egy ko ri adó ssá got. 1814. jú lius 21-én törté nt a bel ga pro vin ci ák fe let ti fen n ha tó ság á tvé tele és az ak tív és pas szív á llam adó sság sa bá lyo zó sa. Mi vel ez meg fe le lt a bécsi kon gre sszu si ak ták szel le mé nek, ez ál tal a sa bá lyo zó s nem zet kö zi jo gi szem pontú kö tel met je len tet t.

Mind az egye sü lés (1814), a szét vá lás (1830) jo gi te rme szete vi ta tot t. Í gy vé gű l 1839. á pri lis 19-i hol land–bel ga egye zmény 15. cik ke lye sa bá lyo zta a kö zadó sság á tvé te lé nek kér dő sé t. Ugya ne csak a hol land kö zadó sság é rin tet te a 21. cik ke ly ben a ny ug dí jk sa bá lyo zó sá t, ezt kö ve tő en min den á llam nak ren de znie kel lett a ny ug dí jk és a ké se zen lé ti il let mé nyek et a jo gosul tak nak ki fi ze tni, azo k nak, akik a fel sé gte rü let é n szü let tek.

Szó esett már ko ráb ban Graubünden ről, 1799. á pri lis 21-én fo ga dta el a hel vét al ko t má nyt, egy ben an nak va gyo ná t a Hel vét Kö ztár sa ság nem ze ti va gyo ná nak is mer te el. Mi vel hí á ny zo tt a kö zva gyon kü lön em lí te se, a bi ro da lmi vá la szt má ny 1803. fe bre uár 25-i dő nté se ren de lte el a va gyon sze ku la ri zá ció mi at ti kár té ri té st a Raj na bal partján é lő né met fe je de lme k ré szé re, de a jo gu tód tel je si té si kö te le ze tsé gét a va gyon á tszá llá sa mi at t.¹⁵

Az á llam ok meg szü né se adott eset ben az új fen n ha tó ság ál tal törté nő egy ko ri á llam i so l gá la tot vé gző k í gé nyei nek ki lé gí té sé he z ve ze tet t.

Kü lö nbsé get tett a saint-germain-i bé ke szer ző dő s a ti sztsé gből fa ka dő és el tar tá si í gé nyek kö zött.

A 216. cik ke ly ren de lke zett az egy ko ri ci vil és ka to nai ny ug dí jk so rsa ról azo k kal ka p so la tban, akik más or szá gba ke rül tek, meg ál la pí to tta, ho gy ezek a sze mé lyek nem áll í t ha tnak í gé nyt Ausz tri á val szem ben. Ezt a kér dő s a tria no ni bé ke szer ző dő s a 199. cik ke lye sa bá lyo zta.¹⁶

Az á ltal á nos pén zü gyi (á llam kinc stá ri) adó sság á tszá llá sa

– a nemzet kö zi gy a ko r lat

Az á llam ok meg szü né se az ö ssze ol va dás (fű zi ó és az á llam szé te se se) kö ve tke ztében a kon ti ne n tá lis Eu ró pa nemzet kö zi gy a ko r la ta ki in dult az adó ssá gá llom á ny nak az utó dá llam ra törté nő á tszá llá sá ból. Ily en eseteket vi zsgá ltunk ko ráb ban, az 1814. é vi bel ga és hol land egye sü lés t, de ide so rol ha tó a Szerb-Horvát-Szlo vén Királyság (később Ju go szlá via) esete is. A nem fő de ra tív egye sü lés re jó pé l dát so l gá l tat a Hel vét Kö ztár sa ság és Nagy Ko lum bia esete.

Rátérve az osztrák és magyar államadósság jogi szabályozásának kérdésére, vizsgáljuk meg a nemzetközi gyakorlat fő tendenciáit a kérdés eldöntésére.

A XIX. század folyamán kialakult nemzetközi szokásjogi gyakorlat értelmében az utódállam az előd adósságainak megfelelő részét átvállalni tartozott és annak adósságai bizonyos esetekben rá is átszálltak.

A *cessio*, elszakadás és önállósulás, elszakadás és csatlakozás esetében az utódállam köteles volt átvállalni az elődállam általános pénzügyi adósságának megfelelő hányadát.

Ezen felül köteles volt átvállalni:

- az előd által az átszatolt terület érdekében felvett pénzügyi adósságokat;
- azokat a biztosított pénzügyi adósságokat, amelyeknek biztosítására lekötött zálogtárgyak az ő szuverenitása alá jutottak;
- azokat a közigazgatási adósságokat, amelyek a megszerzett terület közigazgatására vonatkoztak és azokat a magánjogi adósságokat, amelyek az átszatolt területtel álltak kapcsolatban.

A szétesés és feldarabolás esetében az előd minden adóssága átszállt az utódállamra. A megosztásig valamennyi utódállam egyetemlegesen felelt később az előd egész általános adósságáért. Mindezek mellett külön feleltek:

- azért az adósságért, amit az előd az általa megszerzett terület érdekében vett fel;
- azért a biztosított adósságért, amelynek biztosítására szolgáló zálogtárgyak az ő szuverenitása alá kerültek;
- azokért a magánjogi és közigazgatási adósságokért, amelyek az általa megszerzett területre vonatkoztak.

Az utódállam nem tartozott átvállalni az elődállam hadiadósságait. Nem volt köteles átvenni az elődállam tisztviselőit, de köteles átvállalni az elődállamnak mindazon nyugdíjsait, akik az ő állampolgáraivá lettek és az elődállam javára nem optáltak.¹⁷

A trianoni békeszerződés 186., 187., és 188. cikkelyeiben rendelkezett az államadósság átszállásának kérdéséről, ezekben hat fontos alapelv érvényesült:¹⁸

1. A háborúból eredő címletesített adósságokért az utódállamok nem voltak felelősek.
2. A háború előtti címletesített adósságokért Magyarország és annak területéből gyarapodott utódállamok közösen voltak felelősek. Ebben a fedezett adósságok a lekötött javak arányában oszlottak meg. A nem fedezett adósságok az átszatolt területek adózó képességének megfelelően.
3. Magyarország egyedül felelős volt azokért a háború előtti címletesített adósságokért, amelyek a trianoni szerződésben felsorolt járadékkötvényekben, kötelezvényeken, értékpapírokon és bankjegyeken alapultak. A szerződés biztosította a hitelezőknek mindazokat a jogokat, amelyekkel azok az államadósságok felosztása előtt bírtak: különösen a pénznem, a fizetési hely, biztosíték tekintetében.
4. Az utódállamok által átvállalandó külön nem biztosított magyar államadóssági címletek birtokosai közvetlen hitelezőivé váltak az utódállamoknak.
5. Az utódállamok felelőssége szolidáris jellegű lett a háború előtti biztosított címletesített magyar államadósságokért.
6. A szerződés a nem-címletesített pénzügyi, közigazgatási és magánjogi magyar állami adósságokról nem rendelkezett.¹⁹

A hadiadósságok – kivéve Magyarországot – nem terhelték az utódállamokat, illetve más államokkal, így Magyarországgal szemben sem támaszthattak igényt a tulajdonukban, vagy állampolgáraik tulajdonában lévő hadiadóssági címletek alapján. Ezt kiegészítette a 188. cikk 1., 2., 3. bekezdése. Ebben szólt a volt Osztrák–Magyar Monarchia területéből valamely részt csatolt új államokról, vagy „amelyek az említett Monarchia feldarabolásá-

ból keletkeztek”, beleértve Magyarországot is, kötelesek voltak erre a célra szolgáló, államként eltérő bélyeggel ellátni azokat a különböző címleteket, amelyeket a Magyar Kormány 1918. október 31-e előtt törvényesen felvett hadiadóssága ellenértékéül bocsátott ki, s amelyek területükön voltak. Ezeket a lebélyegzett értékpapírokat becserélték, bevonták, iratait a Jóvátételi Bizottsághoz kellett küldeni.²⁰

A háború előtt keletkezett adósság nem fedezett adósságának módjáról a szerződés 186. cikk 2. pontja rendelkezett. Ennek lényege az volt, hogy a Monarchia területéből részese-dett államok kötelesek voltak részt vállalni a külön nem biztosított, de címletszerű magyar államadósságból az 1914. július 29-i állapot szerint. E rész kiszámításánál alapul szolgált az átsatolt területeken másrészt az egész volt magyar területen az 1911, 1912 és 1913 pénzügyi évek középéreménye szerint vett aránya, amely jövedelemágak a Jóvátételi Bizottság nézete szerint a legalkalmasabbak voltak arra, hogy belőlük az illető területek pénzügyi teljesítőképességét igazságosan megállapítsák. Ennél a számításnál nem kellett Bosznia és Hercegovina jövedelmét figyelembe venni. Bosznia és Hercegovina adósságát úgy tekintették, mint valamely közigazgatási terület adósságát, s nem, mint az Osztrák–Magyar Monarchia adósságát (187. cikk 2. pont).²¹

Az Osztrák–Magyar Banknál letétbe helyezett kötvények esetében kizárólag az osztrák és magyar kormányok voltak a felelősek az érvényüket nem veszített kötelezvényekért, amelyeket a volt vagy az új osztrák és magyar kormányok a bankjegy-kibocsátás fedezetéül a banknál letétbe helyeztek (189. cikk 13. pont).²²

A 186. cikk 1. pontja alapján az utódállamok (Magyarország is) kötelesek voltak részt vállalni abból a fedezettel ellátott államadósságból, oly mértékben, ami a Jóvátételi Bizottság szerint megfelelt a biztosíték zálogául szolgáló fedezet azon részének, amelyet az illető államnak a fenti szerződésben juttattak.

Az elszakadás és önállósulás esetében is következetesen átvették az utódállamok az elődállam általános adósságainak megfelelő részét.²³

A szétetés és feldarabolás esetében az államadósságokat az újonnan keletkező államok között megosztották.²⁴

A trianoni szerződés az általános pénzügyi adósság átvállalásának módját szabályozó rendelkezései több szakértő szerint a legnagyobb igyekezet ellenére sem volt méltányos. Több esetben eltért a trianoni és a saint-germain-i szerződés a nemzetközi gyakorlat általános elveitől. Különösen azért, mert a címletszerű általános pénzügyi adósság felosztását szabályozták.

1. A nem biztosított címletszerű államadósságot állag szerint osztották fel az utódállamok között. Mivel a címletek a lebélyegzés következtében megszűntek magyar és osztrák adósság részei lenni, azokért az illető állam lett felelős. A cselekvő és szenvedő államok egymás között a problémát az új kompenzációs címletek segítségével kellett megoldaniuk.
2. Több szempontból nem volt megfelelő a trianoni és saint-germain-i szerződés, első sorban a volt magyar állampolgár címletbirtokosok és magyar állampolgároknak megmaradt címletbirtokosoknak szempontjából, de ez igaz a külföldi címletbirtokosokra és az adós államok szempontjából is. A következmény az volt, hogy a rossz valutájú államok területéről megindult a címletek átszivárgása a jó valutájú államok területe felé. Igazságtalannak mondható a trianoni rendelkezés az adós államok szempontjából is. Annak az utódállamnak, amely területén lévő címleteket lebélyegezte, a szerződés értelmében a kamatokat és a törlesztési részleteket saját pénzmemében kellett fizetnie. Hasonlóképpen kellett cselekednie a szenvedő államnak is. Ennek az lett a következménye, hogy ha egy jó valutájú cselekvő államnak két rossz valutájú szenvedő államtól új kompenzációs címleteket kellett kapnia, a jó valutájú cselekvő állam teljesen indokolatlanul kárt szenvedett a rossz valutájú szenvedő állam javára.

3. A külföldi címletbirtokosok számára is hátrányosak voltak a trianoni rendelkezések, csupán a szenvedő államok által kibocsátott címletekből kellett kapniuk arányos részt, és nem kellett kapniuk a cselekvő államok címleteiből. Így az egyes jó valutájú országok – így a Cseh-Szlovák Köztársaság – csak, hogy ne kelljen kielégíteniük jó valutájú pénznemükben kibocsátott címleteikkel a külföldi címletbirtokosokat, felvásárolták a tőzsdéken a kapható címleteket, s így megszűntek szenvedő állam lenni. Mint aktív államoknak pedig már nem kellett kielégíteniük a külföldi címletbirtokosokat. Ez a magyarázata annak, hogy a Cseh-Szlovák Köztársaság például, noha a magyar nem biztosított állami adósságnak 15,945%-át tartozott – a Jóvátételi Bizottság megállapítása szerint – átvállalni, nem vett részt a külföldi kötvénybirtokosok kielégítésében, hasonlóképpen Lengyelország sem, a 4%-os aranyjáradék és az 1913. évi 4½%-os járadék tekintetében.
4. Nem volt megfelelő és igazságos a trianoni békeszerződés gyakorlati szempontból, sem a cselekvő államoknak és a külföldi címletbirtokosok szempontjából sem. A cselekvő államok, annak ellenére, hogy a magyar háború előtti adósságból általuk átvállalando hányad nagyságot megállapították, hogy milyen összeg erejéig tekintendők aktívnek – tíz évvel a háború befejezése után – sem kaptak semmit a szenvedő államoktól. A cselekvő államoknak nagy összegeket kellett befizetni jó pénzükből az általuk lebélyegzett azon címletek után, amelyek már az általuk átvállalando hányadon felül estek, amiért a felelősség nem őket terhelte. Addig pedig, míg véglegesen nem állapították meg, hogy az államok milyen mértékben felelősek a külföldi címletbirtokosok kezében lévő címletekért – addig az utóbbiak nem kaptak egy fillért sem.²⁵

Az elődállam általános pénzügyi adósságának felosztását a cessio- és elszakadási szerződések alapján négyféle felosztási kulcs alapján végezték el:

- a terület megosztásának arányában,
- a lakosság megosztásának arányában,
- az átruházott terület adóbevételeinek arányában, vagy
- a hitelezők állampolgársága vagy tartózkodási helye szerint.

Szászy véleménye szerint a legigazságosabb és legmegfelelőbb felosztási kulcs az átszabt területéről befolyó állami közbevételek összegének és az elődállamnak a cessio előtti egész régi területéből befolyó állami bevételeknek az arányszáma. A versailles-i, saint-germain-i és trianoni szerződések végül is ezt a feladatot a Jóvátételi Bizottságra bízták. A versailles-i békeszerződés 254. cikke, a trianoni (illetve saint-germain-i) szerződés 186. (203.) cikke 2. pontja szabályozta a felosztási kulcsot.²⁶

A Jóvátételi Bizottság albizottsága hosszú tárgyalás után a következő bevételeket választotta ki, mint olyanokat, amelyek területi megoszlása alapján Magyarország illetve Ausztria nem fedezett háború előtti adóssága, felosztható az utódállamok között.

Magyarország esetében:

- az egyenes adók közül: a földadót, bizonyos házak adóját, a kereseti adót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóját, a bányaadót, a tőkekamatadót, a pénztézetekben elhelyezett tőkék kamatadóját, a jövedelmi pótagót és egyéb adókat;
- az indirekt és fogyasztási adók közül: a szeszadót, a söradót, a cukoradót, a borfogyasztási adót, a húsfogyasztási adót, az ásványolajadót, a sójövédéket, a bélyegilletéket és egyéb illetékeket.

Ausztria esetében:

- az egyes adók között: a földadón, a mezőgazdasági házak adóján, az általános kereseti adón kívül a jövedelmi adót, a különös kereseti adókat, a munkabéradót, a járadékadót stb;
- a fogyasztási adók közül nagyjából ugyanazokat, amelyeket Magyarország részére megállapított.

A Jóvátételi Bizottság albizottsága a közbevételeket figyelembe véve megvizsgálta, hogy az említett közbevételek miképpen oszlottak meg az utódállamokhoz átcsatolt területek és Magyarország, illetve Ausztria megmaradt területe között, és ilyen arányban osztotta fel a nem fedezett magyar és osztrák háború előtti általános államadósságot is. Az albizottság számításai szerint az említett közbevételek összegének 49,629%-a esett Csonka-Magyarországra, 17,384%-a Csehszlovákiára, 23,659%-a Romániára, 6,800%-a az S. H. S. Királyságra (nem számítva itt Horvát-Szlavonországot), 1,716%-a Ausztriára, 0,812%-a Fiuméra.²⁷

A közigazgatási és magánjogi adósságok átszállásával kapcsolatban a trianoni békeszerződés 199. cikke rendelkezett. Ennek lényege az volt, hogy nem ismerte el az elcsatolt területek tisztviselőire nézve az utódállamok átvételi kötelezettségét.²⁸ Az elcsatolt területekre kerülő polgárok nyugdíjuk címén nem támaszthattak igényt a magyar kormánnyal szemben. Hasonló rendelkezéseket tartalmazott a saint-germain-i szerződés is.

A Magyar Királyság és az Osztrák Köztársaság között 1921. október 13-án Velencében kötött egyezmény rendelkezéseinek végrehajtása céljából 1924. január 12-én kötött és az 1925. évi XV. törvénycikkbe iktatott egyezmény 1. cikke rendelkezett a nyugdíjak kérdéséről, azokon a területeken, amelyet Magyarországtól Ausztriához csatoltak.

Az 1925. XVI. törvénybe iktatott államszerződés 7. cikkében rendezte a Magyar Királyság és az Osztrák Köztársaság egyezményi úton a nyugdíjteher átvállalásának kérdését.²⁹

A hadiadósságok átszállásának kérdését is szabályozták a békeszerződések. Ezek a nemzetközi gyakorlat általános elveivel szemben ellentétesek voltak:

- Magyarországot és Ausztriát mentesítették az utódállamok által lebélyegzett hadikölcsön címletekért való felelősség alól;
- különbséget tettek a külföldön található és a régi Monarchia területén található címletek között;
- különbséget tettek a címetesített és a nem címetesített adósságok között és a nem címetesített hadiadósságok jogi sorsát nem rendezték.

Helyes volt annak kimondása, hogy az utódállamok területén lévő és azok bélyegével ellátott címletekért sem Magyarország, sem Ausztria nem voltak felelősek, nem volt helyes az utódállamokat azonban, ezen adósság átvétele alól mentesíteni. Egyes utódállamok is belátták a szerződés helytelenségét, ezért önként vállalták az általuk lebélyegzett címletekért a felelősséget.³⁰

Nemzetközi jogok és kötelezettségek: szerződések átszállása

A trianoni szerződésnek 217–230. cikkei szóltak a nemzetközi szerződésekről.³¹ A 217–221. és a 230. cikkek szabályozták a kollektív egyezmények újbóli alkalmazásának kérdését, a 224. cikk a kétoldalú egyezmények újbóli alkalmazásának közlését. A 222., 223. és 230. cikkek a kollektív egyezményekhez való csatlakozást; a 218. cikk utolsó bekezdése és a 219. cikk Magyarországnak a kötendő egyezményekhez való csatlakozását. A 225. és a 227. cikkek a nemzetközi egyezmények érvénytelenítésének kérdését; a 228. cikk a nemzetközi egyezményeken alapuló kiváltságok érvénytelenítésének kérdését; a 222. cikk 2. bekezdése, a 226. és a 229. cikkek a nemzetközi egyezményeken alapuló jogoknak és előnyöknek a Szövetséges és Társult Hatalmak javára való biztosítását. Az elv ugyanaz, mint a versailles-i szerződésben volt. A trianoni szerződés szerint is a háború kitorése Magyarország és a szövetséges és Társult Hatalmak között fennálló szerződéseket megszüntette.

A trianoni szerződés taxatíve felsorolta azokat a volt Osztrák–Magyar Monarchia részéről kötött gazdasági és szakszerű jelleggel bíró többoldalú szerződéseket, egyezményeket

és megegyezéseket, amelyek Magyarország és az illető Szerződő Félként szereplő Szövetséges Társult Hatalom között a jövőben alkalmazást nyernek, amelyeket a Szerződő Felek „újból alkalmazni fognak”.

A 224. cikk jogot adott mindegyik Szövetséges és Társult Hatalomnak, hogy hivatalosan közölje Magyarországgal a volt Osztrák–Magyar Monarchiával kötött mindazokat a kétoldalú egyezményeket, amelyeknek megtartását kívánni fogja. A közlésnek a Szerződés hatálybalépésének időpontjában számított hat hónapon belül kellett történnie. Csak azok a kétoldalú egyezmények léptek életbe a Szövetséges és Társult Hatalmak és Magyarország között, amelyek ily közlés tárgyai voltak. A kétoldalú egyezmények újbóli életbeléptetésének kérdését az érdekelt Szövetséges és Társult Hatalom egyoldalú döntésére bízzák, s Magyarországnak csupán a hivatalos közlés vétele után adtak jogot véleményeltérés esetében a Nemzetek Szövetségéhez fordulni.

Az Osztrák Köztársaság a saint-germain-i 234., 235., 237., 238., 248. cikkei értelmében átvette a volt Osztrák–Magyar Monarchia szerződési kötelezettségeit.

Magyarország a trianoni békeszerződés 217., 218., 220., 221. és 231. cikkei értelmében szintén átvette a volt Monarchia nemzetközi szerződéseiből eredő nemzetközi kötelezettségeit. Itt megjegyzendő, hogy a magyar közjogi álláspont szerint sem az Osztrák Köztársaságot, sem a Magyar Királyságot nem lehetett a Monarchia utódállamának tekinteni, a Monarchiának nincsenek is egyáltalán utódállamai. Az új Ausztria és az új Magyarország azonos a régi Osztrák Császársággal és Magyar Királysággal. Cseh-Szlovákia, Lengyelország, Olaszország, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Románia is a részükről szerzett területek tekintetében nem a Monarchiának az utódállamai voltak, hanem az Osztrák Császárságnak és a Magyar Királyságnak.

Azonos nemzetközi jogalanyokként kötelezték Ausztriát és Magyarországot – mint a háború előtti állami személyiségének folytatóit – a volt Monarchia részéről kötött nemzetközi szerződések Magyarországot természetesen a Monarchia azon szerződesei kötelezték csupán, amelyekhez a magyar alkotmány értelmében Magyarország is hozzájárult.³²

A nemzetközi jogi kötelezettségek és rendezőelvek egész sora jelenik meg az első világháborút lezáró békeszerződésekben, azonban azok végrehajtásának gyakorlata számos vitás kérdést vetett föl, így a trianoni békeszerződés is. Ezeket alapvetően a Nemzetek Szövetségének ajánlására vegyes döntőbíróságoknak kellett megoldaniuk a két világháború között.

Jegyzetek

1. Szászy István (1928): Az államok közötti utódlás elmélete. Nemzetközi jogi tanulmány. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest. 25–26. old.
2. U. ö. 26–29. old.
3. Silagi Michael (1996): Staatsuntergang und Staatennachfolge mit besonderer Berücksichtigung des Endes der DDR. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang. (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht). 22–25. old.
4. Szászy István: I. m. 28. old. Ilyen volt pl.: Verzijl.
5. U. ö. 29–39. old.
6. U. ö. 39–42. old.
7. U. ö. 43–44. old.
8. U. ö. 50–57. old.
9. U. ö. 60–61. old. Az Osztrák Császárság területéből gyarapodott „utódállamok”, Olaszország, Csehszlovák Köztársaság, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Románia az Osztrák Köztársaságtól *cessio* útján szerzett jelentős ausztriai területeket is. Walter Schneefuss: Österreich Zerfall und Werden eines Staates. Leipzig, 1937. 150. old. A könyvben a szerző immár Német-Ausztria további veszteségeit 38 925 km²-ben, és 4 077 739 főben állapította meg.

10. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 214.; 215–216.; 223.; 225. old.
11. Szászy István: I. m. 358–364. old.
12. A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926). Szerk.: Ress Imre. Magyar Országos Levéltár, Budapest. 2008.
13. Völkerrecht. Begründet von Georg Dahm. 2., völlig neu bearbeitet Auflage von Jost Delbrück und Rüdiger Wolfrum. Band I/1. Die Grundlagen. Die Völkerrechtsubjekte. Berlin–New York, 1989. 175. old.
14. Szászy István: I. m. 133. old.
15. Silagi Michael: I. m. 320–327. old.
16. U. ő. 345–347. old.
17. Szászy István: I. m. 288–289. old.
18. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 252–256. old.
19. Szászy István: I. m. 158–159. old.
20. U. ő. 159–160. old.
21. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 255. old.
22. U. ő. 258. old.
23. Szászy István: I. m. 161–165. old.
24. U. ő. 172. old.
25. U. ő. 192–198. old.
26. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 253. old.
27. Szászy István: I. m. 214–236. old.
28. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 262. old.
29. Szászy István: I. m. 266–270. old.
30. U. ő. 282–284. old. Csehszlovákia 1920. június 24-én kelt törvény és 1920. július 17-én és augusztus 14-én kelt rendeletek értelmében nyújtott kedvezményt állampolgárságra tekintet nélkül, amennyiben egy meghatározott cseh államadóssági kötvényeket jegyeztek, a hadikölcsön címletek névértékének 50%-ával egyenlítették ki a jegyzésből fakadó kötelezettséget. 1922. április 6-án Olaszország, Lengyelország, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Csehszlovákia között Rómában kötött egyezmény.
31. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 267–272. old.
32. Szászy István: I. m. 448–449; 507–508. old.

TRIANON ÉS A MAGYAR FÖLDRAJZTUDOMÁNY

1. Bevezetés

A modern földrajztudomány az „imperializmus korának gyermeke”, a XIX. század utolsó harmadában vált modern, intézményesült tudománnyá mind nemzetközi, mind pedig hazai tekintetben. A modern földrajztudomány megteremtésében szinte minden országban jelentős szerepet játszott az állam (különösen 1870–1871 után a II. Német Birodalomban), valamint az államhoz való viszony. A földrajztudomány a legtöbb országban „megszolgált” az állami segítséget, de általában önként is vállalta a nemzeti érdekek szolgálatát. A társadalmi kérdéseket kutató, a természeti földrajzhoz képest némileg később kialakuló emberföldrajz jelentős mértékben a politikai folyamatok felé fordult. Különösen igaz ez a modern politikai földrajzra, mely az imperializmus legharcosabb időszakában született meg, így szinte természetes módon magán viselte a politikai korszak sajátosságainak sok jegyét.

A magyar földrajztudomány nem vonhatta ki magát a nemzetközi tendenciák hatása alól, ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy az európai nemzeti földrajztudományok között az egyik legkevésbé imperialisztikus (az angol, a francia, az orosz, a német földrajztudomány sokkal inkább azzá vált), legkevésbé nacionalista (a kisállami földrajztudományokban a nacionalizmus sokkal erősebb volt) jellegű maradt. Bár a magyar földrajzi irodalomban is megjelentek a XIX. század utolsó időszakában, majd az I. világháború előtt és alatt nacionalista, sőt sovíniszta szellemű elemzések, a többi ország földrajzi publikációihoz képest ezt periférikus jelenségnek kell minősítenünk.

A magyar földrajztudomány művelői nem nagy szimpátiával tekintettek az Osztrák-Magyar Monarchiára sem fennállása időszakában (a Földrajzi közleményekben nem sok Monarchia térkép és elemzés jelent meg a dualizmus időszakában), sem pedig felbomlása után. A Monarchia inkább negatív színben tűnt fel a magyar földrajzi elemzésekben, a magyar államiság és gyorsabb fejlődés korlátjaként szerepelt főként.

A magyar földrajztudomány az I. világháború előtti időszakra már szinte minden elemében megfogalmazta azt az országgépet, hogy Magyarország egy természeti földrajzi alapokon felépült medenceállam, s történeti folyamatainak egy része földrajzi sajátosságai által meghatározott. Magyarország gazdag, s nagy jövő előtt álló államként jelent meg a magyar politikai földrajzi elemzésekben.

1918 nyarán a földrajztudomány meghatározó képviselői felismerték az országot fenyegető veszélyeket. 1918-ban – több, korábbi sikertelen próbálkozás után – Lóczi Lóczy Lajos szerkesztésében egy megkésett ismeretterjesztő mű jelent meg a Magyar Szent Korona Országairól, amely szinte mentes volt a korszak nacionalista gyűlölködő hangnemtől, korrekt módon kívánta bemutatni a történeti Magyarország (részben a Magyar Birodalom) földrajzi, gazdasági, társadalmi, etnikai stb. problematikájának sokszínűségét.

Az I. világháborús vereség potenciális következményeinek hatása az elsők között tudatosodott Teleki Pálban. Teleki 1918–1920 között nem egyszerűen geográfusként, hanem politikusként, illetve politikus geográfusként vett részt a béke-előkészítés tudományos és politikai munkálataiban, majd később tudósként, egyetemi tanárként az aláírt békeszerző-

* Az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet.

dés határozatainak sokoldalú kritikájában. A tudását a nemzeti érdekek szolgálatába állította, s jelentős szervező tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy a magyar társadalomtudósok jelentős részét megnyerje a tudományos igényű, ugyanakkor a nemzeti érdekeket egyértelműen megjelenítő béke-előkészítésnek, majd területi revíziós kritikának.

A modern magyar politikai földrajzi szemlélet jelentős része a békeszerződés előkészítéséhez kapcsolódva alakult ki. Az elkészült anyagok korábban sohasem látott mélységben tárták fel a történeti Magyarország földrajzi problematikáját. Nem a magyar geográfusokon és az egyéb tudományos közreműködőkön múltott a békekonferencia határozatainak – magyar szempontból – lehangoló következménye.

A trianoni békeszerződés sorsdöntő hatást gyakorolt nem csak a magyarság és a magyar állam történetére, de járulékos jelleggel a magyar földrajztudomány 1920 utáni folyamataira is. A magyar földrajztudomány döntő része sohasem fogadta el realitásként a trianoni békeszerződés határozatait, a legtöbb esetben a történeti Magyarország földrajzát írták meg a két világháború között is, mert ahogyan Fodor Ferenc fogalmazott: „Csonkamagyarország gazdasági földrajzának megírása önmagában való ellentmondás”.¹ A két világháború közötti időszakban a magyar földrajztudomány egyes képviselői ténylegesen nacionalistává váltak, de a szakma nagy része még ebben az időszakban is jelentős részben megőrizte a tudományos objektivitásra való törekvést, mint értéket.

2. Az országfogalom problematikája a magyar földrajztudományban 1918 előtt

Az első jelentősebb, áttekintő jellegű, magyar nyelvű földrajzi monográfiában² az ország átfogó értékelése a következő tartalmat kapta: „Egész Európában leg-gyönyörűsebb, s leg-kedvesebb Ország, ha Fekvését, és Termékenységet Szemlélljük, Magyar Ország”. Magyarország valóságos földi paradicsomként megfogalmazott területként jelent meg a II. József halála után formálódó és felerősödő nemesi nacionalizmus időszakában.

Szaller Györgynél már megfogalmazódott és tartalmat kapott a korabeli és a történelmi (Nagy Magyar Ország) megkülönböztetése, ami a magyar történeti fejlődés és társadalmi, politikai és földrajzi gondolkodás egyik meghatározó tartalmi elemévé vált a későbbiekben. Szaller számára a magyar uralkodói címben 1526 előtt szereplő kilenc történelmi tartomány (Magyar, Tót és Horvát Ország, Ráma, Szervia, Gallítzia, Lodóméria, Kún- és Bolgárország) jelent meg Nagy Magyar Országként. Szaller elemzésében azt is érzékeltette, hogy a földrajztudomány elsősorban a reális országgal kell, hogy foglalkozzon.

XIX. század közepének statisztikai és földrajzi feldolgozása már evidenciaként, sőt közhelyként kezelte az ország kedvező földgömbi és környezetéhez viszonyított földrajzi fekvését, Európán belüli elhelyezkedésének előnyös voltát. Fényes szerint Magyarország: „közmegegyezéssel Európának legáldottabb országai közé számíttatik”.³

Fényes azt is szónál tette, hogy a korabeli politikusok nem tudják, hogy milyen értelemben beszélnek Magyarországról, amely legalább négy értelemben (legszűkebb, szűk, tágabb, legtágabb) fogalmazható meg történetileg és alkotmánytanilag. Minden politikai erőnek világossá kellene tennie, hogy mit ért éppen Magyarország alatt.

Az ország mind egészében véve, mind pedig részeiben (megyéenként) gazdag területként jelent meg ezekben a statisztikai és földrajzi elemzésekben. Az ország nagysága, gazdagsága a magyar nemzeti identitás részévé vált. Az ország nemcsak gazdag, hanem etnikai, nyelvi, vallási tekintetben sokszínű is. A nemzetiségi kérdés még nem vált politikai problémává, így a nemzeti sokszínűség még inkább előnyként került megfogalmazásra.

A modern, korszerű, tudományos magyar geográfia létrehozása az MTA határozatának megfelelően kezdődött meg az 1860-as évek elején. A modern földleírás kézikönyveinek

elkészítéséről döntvén az MTA úgy határozott, hogy az egyetemes földleírás köteteit „a magyar birodalom természettani földirata, mint legeslegégetőbb szükség előzze meg”. Az MTA Hunfalvy János levelező tagot bízta meg „A Magyar Birodalom Természeti Viszonyainak Leírása” c. mű elkészítésével, s melynek elkészülte után az akadémiai bíráló bizottság úgy foglalt állást, hogy „hazánk természettudományi leírása a földirati tudomány jelen színvonalára van emelve”.⁴

Hunfalvy – a korábbi kutatások eredményeit tudománytörténeti elemzésben teljes körűen áttekintve – a magyar birodalom (másutt Magyar Birodalom, Magyarbirodalom) természeti viszonyainak (nem egyszerűen természeti földrajzi viszonyainak) leírásakor szembekerült azzal az alapkérdéssel, hogy hol helyezkedik el, s mekkora a magyar birodalom, hol húzódnak földrajzi és közjogi határait.

Az ország Európán belüli földrajzi helyzetét illetően Hunfalvy a német európai nagytér-ségi szemléletet tette magáévá, amikor megállapította, hogy: „A magyar birodalom Európának délkeleti részén terül el...”⁵ Ez a térmeghatározás elsősorban topográfiai tartalmat hordozott az adott időszakban, s nem volt semmilyen pejoratív értéktartalma még.

Hunfalvy többféle értelemben (történeti, közjogi) és nagyságrendben használta Magyarország és a magyar birodalom kategóriát. Végül is „a tetteleges magyar birodalom” nagyságának a meghatározásához az osztrák közigazgatás hivatalos adatait vette figyelembe. A tetteleges magyar birodalom területét 5599,74 osztrák négyzetmérföldben, vagyis 5853,60 földrajzi négyzetmérföldben határozta meg. Hunfalvy azt is megfogalmazta, hogy ezek az adatok több okból nem tekinthetők abszolút pontosnak, az adatok a modern magyar földmérés egész országra kiterjedően történő befejezése után válhatnak majd minden tekintetben pontossá.

Hunfalvy rakta le az ország természeti földrajzi egysége szemléletének alapjait, amikor megfogalmazta, hogy: „A magyar birodalom általában véve természeti viszonyaiban világosan kifejezett jellemmel bíró, földirati egység; határai tehát, kevés kivétellel természetesek, azaz hegygerinczek és folyók által jelölve”.⁶

Hunfalvy a magyar birodalmat természeti viszonyaiban minden tekintetben egy gazdag, nagyra hivatott természetes államtérként írta le, mely a korszakban jelentős természeti erőforrások többségével rendelkezik. A nagy, természeti földrajzi szempontból egységes, természeti erőforrásokban gazdag államtér a magyarságtudat egyik meghatározó tényezőjeként jelent meg.⁷

A hagyományos államismerettani műveken túl a népesség problematikája kívülről került be a magyar földrajzi elemzésekbe. Az 1870-es népszámlálás eredményeinek a publikálása, majd Keleti Károly monografikus feldolgozása⁸ után a szűkebb értelemben vett földrajzi elemzésekben is előtérbe került a népesség, majd a soknemzetiségűség problematikája.

A magyar földrajztudomány intézményesülése az 1870-es évek elején rövid idő alatt ment végbe. A Magyar Földrajzi Társaság megalapítása, tudományos folyóiratának (Földrajzi Közlemények) megjelentetése, a Budapesti Tudományegyetemen az első magyar földrajzi tanszék létrehozása (Hunfalvy János lett az első professzora) új lökést adott a magyar földrajztudomány fejlődésének.

Az 1870-es években az ország társadalmi, gazdasági, közigazgatási problémáinak elemzése egyre szélesebb területet foglalt el a magyar földrajztudományon belül. Az 1876-ban kialakított új közigazgatási területi felosztás a földrajzi elemzések egyik legfontosabb területi keretévé vált.⁹

A XIX.–XX. század fordulóján megjelent nagy szintézis¹⁰ már tudatosan vállalta fel, hogy egyszerre adjon teljességre törekvő természeti, demográfia, gazdasági, politikai stb., valamint területileg specifikus képet az országról. Minden gond ellenére Magyarország úgy jelent meg, mint egy nagy, erős, nagyravahatott állam ezekben az elemzésekben.

Balkán, Közép-Európa katonai térképe, a középeurópai hatalmak fegyveres erejének elemzése, valamint a nemzetpolitika számos aktuális kérdése egyaránt terítékre került.

A világháború alatt egyaránt elemezték a gazdasági, a katonai és a politikai változásokat. A déli határok és balkáni érdekeink az elemzések előterében álltak. Az 1915-ben kiadott, 1916-ra vonatkozó Zsebatlaszban Kogutowicz Károly már megjelentette „Ellenségeink országfelosztó tervei”-t, melyekben bemutatta az antant-országok földrajzosai, politikusai által végiggondolt variációkat, győzelmi, illetve veszteségi szituációban (1. ábra). A magyar ifjúságnak, közvéleménynek nem lehettek kétségei afelől, hogy a vereség potenciálisan óriási országcsonkítással járhat.

1918 előtt egészében véve a magyar földrajztudomány egyrészt a földrajzi determinizmus alapján szemlélte az ország alapproblémáit, másrészt a történeti-területi fejlődés alkotmánytörténeti kérdéseinek átfogó értelmezésén keresztül. Megjelent a „magyar impérializmus” politikai támogatása is, elsősorban a Balkán tekintetében. A magyar földrajzi közvélemény korrekt képet kaphatott a háborús vereség országvesztő következményeiről már a földrajzi ismeretterjesztő irodalomból is a világháború előtt, s különösen alatta.

3. A magyar földrajztudomány szerepvállalásai 1918–1920 között

A magyar földrajztudomány meghatározó képviselői általában középosztálybeli, illetve értelmiségi-kispolgári társadalmi környezetből kerültek ki a századfordulón. Teleki Pál a maga arisztokrata származásával ritka kivételnek számított, bár a Magyar Földrajzi Társaság (a továbbiakban MFT) vezetésében több arisztokrata származású személyiség is jelen volt időnként.

A földrajztudomány meghatározó képviselői jelentős egyéni, szakmai és egzisztenciális válságba kerültek a világháború végén: Prinz Gyulának Pozsonyból, Cholnoky Jenőnek Kolozsvárról kellett menekülnie, Teleki Pál vagyonának jelentős része Erdélyben maradt, Lóczy Lajos szülővárosát Pozsonyt, s gyermek és ifjú korának színterét Arad megyét egyaránt elveszítette. A fiatalabb geográfus nemzedéket hasonló súllyal érintették a változások, Fodor Ferencnek távoznia kellett Karánsebesről, mert középiskolai tanárként nem volt hajlandó letenni az új államhatalomra a hűségesküet.¹³

Az egzisztenciális változások mellett a másik jelentős tényező, amely szerepet játszott a magyar geográfusok nemzeti elkötelezettségének egyértelmű kinyilvánításában szakmai jellegű: mindenki számára világossá vált, hogy az új, medencefeneki országban a korábbi államterülethez képest korlátozottá, sőt egyes megfogalmazások szerint céltalanná vált a nemzeti földrajzi kutatás. Felvetődött az a kérdés is, hogy az új államhatárokon belül érdeemben nincs mit kutatnia egy geográfusnak.

A magyar földrajztudomány vezető egyéniségei – Telekit leszámítva – korábban nem vállaltak direkt politikai szerepet, bár többségük nemzeti elkötelezettsége, azonosulása a fennálló rendszerrel vitathatatlan volt, társadalmi-gazdasági-politikai értékrendje – írásaik alapján – inkább tradicionális jellegű, az országot fenyegető veszély időszakában egyértelműen megfogalmazták nemzeti elkötelezettségüket, az ország területi egysége melletti kiállásukat.

Egyéni sérelmek, megaláztatások (Cholnoky) hatásai és következményei megmaradtak a békeelőkészítés időszakában is, de még a leginkább sértett egyéniségek is képesek voltak szakmai tárgyyszerűsége törekedni a tudományos elemzésekben, ami természetes módon egy magyar érdekekre megfogalmazott objektivitási igény és szemlélet keretei között valósult meg.

Az 1918–1920 közötti, rövid, politikai, társadalmi, gazdasági stb. tekintetben rendkívül kiélezett időszakban a felsorolt törekvések jelentős részben összetorlódtak, de mégis világos különbséget kell tennünk az öt, eltérő tartalmú és célú tevékenységek között.

3.1. A nemzetközi közvélemény felvilágosítása a tényleges és hiteles magyar állapotokról

A magyar földrajztudomány vezető képviselői már az 1910-es években felismerték, hogy a nemzetközi földrajztudomány területén is sajátos magyarellenes propaganda bontakozott ki. Az MFT többször fordult a Magy. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy támogassák az ország valóságos földrajzi (társadalomtudományi, természettudományi) struktúráit idegen nyelveken bemutató kiadvány megjelentetését, mert a szomszédos államok, illetve a nemzetiségek egyes képviselői a nemzetközi szakmai köröket, s szélesebb értelemben a közvéleményt tudatosan félretájékoztatják a magyarországi közállapotoktól és az ország tényleges belső viszonyait negatívan tüntetik fel. A vezető magyar geográfusok többsége felismerte, hogy a közoktatásban, a különböző tankönyvekben mind a szomszédos, mind pedig a távolabbi országokban történetietlen és valótlan képek élnek (tovább) Magyarországról.

Lóczy azt is látta és megfogalmazta, hogy magyar nyelven sincs olyan korszerű és átfogó munka, amely minden tekintetben hitelesen fogalmazná meg az ország átfogó képét, így a nemzetközi és hazai tájékoztatlanságnak: „elsősorban mi voltunk az okai”. Lóczy nem csak politikai szándékot tulajdonított a tévedéseknek, hiszen azt is látta, hogy olyan területeken (Alföld természeti viszonyai) is torz képet fogalmazott meg a nemzetközi földrajztudomány az országról, amely területeken direkt politikai szándékot nem, csak ismerethiányt lehetett feltételezni.

A VKM végre 1913-ban megbízta Lóczy Lajost a többnyelvű, ismeretterjesztő kiadvány elkészítésével, az MFT-t pedig a kiadásával.¹⁴ Lóczy kidolgozta a kiadvány szakmai struktúráját, megszervezte a közreműködők széles körét, biztosította a munka alapvető feltételeit, s végül 1918 januárjában megjelenhetett a kötet magyarul, s vele párhuzamosan készült a német és horvát változat, de a háborús események miatt az angol, francia és olasz kiadás elmaradt, Lóczy csak egy rövid kivonatot tudott összeállítani ezeken a nyelveken.

Lóczy közjogi alapokra helyezkedett a könyv területi tagolását illetően, a Magyar Szent Korona országait: 1) Anyaországra és Fiuméra, 2) a társországoakra, s azon belül: a) tényleges társországoakra Horvát- és Szlavonországot; b) Dalmácia, mint nem csatlakozott társországra, 3) Bosznia és Hercegovinára tagolta. A különböző alkotórészek bemutatásakor történelmi és politikai tárgyilagosságra törekedtek, de mindenkor a magyar történeti-közjogi felfogást érvényesítették maradéktalanul.

A bevezető tanulmányban Lóczy bemutatta Magyarország földtani szerkezetét, mégpedig kora nemzetközi tudományos szintjét meghaladó szemléletben. A tanulmányban semmilyen politikai jellegű felhang, megjegyzés nem jelent meg. Lóczy tudományos jellegű törekvése egyértelmű volt: a külföldi szakmai közvélemény számára megfogalmazni az ország geológiai makroszerkezetét.

Cholnoky Jenő foglalta össze az ország hegy- és vízrajzi, valamint települési és éghajlati sajátosságait. Cholnoky minden tekintetben arra törekedett, hogy bemutassa a Magyar Birodalom és a Kárpát-medence természeti alapokon kialakult egységét, s e mellett korrekt módon szemléltette azt is, hogy az egység és a kölcsönhatás a két kategória között nem abszolút. Elkészült az ország növény- és állatföldrajzi áttekintése is (Szabó Zoltán, Méhely Lajos), így egy viszonylag átfogó földrajzi összeggel indult a monográfia.

A történeti (Márki Sándor), a néprajzi (Bátky Zsigmond), a demográfiai (Thirring Gusztáv), alkotmánytani (Nagy Ernő), közművelődési (Kőrösi Henrik, Wlasics Gyula), gazdaságpolitikai (Matlekovits Sándor), mezőgazdasági (Bernát István) erdőgazdasági (Arató Gyula), bányászati (Réz Gyula) halászati (Landgraf János), államháztartási, ipari, kereskedelmi (Gaal Jenő) viszonyainak hosszabb, rövidebb elemzése és bemutatása után sor került Fiume, majd Horvát-Szlavonország, s befejezésül Bosznia és Hercegovina természeti, történeti, gazdasági stb. strukturális sajátosságainak a feldolgozására.

A munka az eredeti célkitűzéseknek a legtöbb tekintetben megfelelt – bár a kötetet recenzáló Pécsi Albert¹⁵ több esetben pontatlannak, korszerűtlennek és gyengének mutatta be – a Magyar Szent Korona országairól minden korábbi földrajzi munkánál frissebb, korszerűbb és pontosabb elemzéseket nyújtott, ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a megjelenésekor már nem igazán akart a külföld tájékozódni a tényleges magyar állapotokról és álláspontokról.

3.2. A történeti Magyarország területi épségének védelme

A magyar földrajztudomány jelentős képviselői részben saját munkahelyükön, részben pedig az MFT-n keresztül kollektívan kapcsolódtak be az ország területi épsége megvédésért folytatott, szinte reménytelen küzdelembe.

Prinz Gyula a Pozsonyi Magyar Tudományegyetem másik négy tanszékvezető egyetemi tanára (Polner Ödön, Kováts Ferenc, Hodinka Antal, Lukinich Imre) mellett vett részt az egyetem „Pro Hungaria” című, a művelt világhoz intézett Szózatának megfogalmazásában, sőt fiatal kora ellenére saját szemléletét érvényesítette a Szózat szerkezetében, tagolásában, s a kortársak úgy vélték, hogy a Szózat érvrendszere alapvetően földrajzi lett.

A Szózat szerzői a nemzetiségi elv kizárólagos érvényesítési törekvéseivel szemben többször megfogalmazták, hogy az államalakulás sokkal bonyolultabb folyamat volt történetileg, s abban lényegesen jelentősebb szerepet játszott a geopolitikai elvek érvényesülése. A Szózat szerzői kiemelten megfogalmazták, hogy a békekonferencia asztalán: „nem a nemzetiségi, hanem a hegy- és vízrajzi térképet kell kiteríteni”.

A magyar államot a Szózat Európa egyik legtermészetesebb és legnormálisabb államalakulatának minősítette, s úgy vélte, hogy ennek a feldarabolása „a természetes államalakulás törvényeivel merőben ellenkező tény volna”.

A Prinz által írt részek az akkor formulázódó geopolitika és modern politikai földrajz elveinek tudatos, Magyarországra való alkalmazását jelentették. Prinz sok esetben a győztesek felfogásának alapul vételével érvelt az ország természeti és politikai egysége megőrzése mellett. Ugyanakkor nem volt sem időszerű, sem pedig taktikus annak felvetése, hogy: „Magyarország területe a geopolitikai elv alapján legfeljebb kiegészíthető volna, de nem megcsönkíthető”.

A Magyar Földrajzi Társaság megbízta Papp Károly geológust, Bátky Zsigmond ethnográfus-geográfust, Treitz Péter geológust és Teleki Pált, hogy foglalják össze a magyar geográfus társadalom véleményét az ország tervezett szétadarabolását illetően. Az MFT Szózatban fordult a Világ földrajzi társaságaihoz az ország területi épségének a védelmében.

Az MFT Szózata a győztesek földrajztudósaitól vett történeti és korabeli idézetekkel indítva fogalmazta meg, hogy a történeti Magyarország természetes földrajzi és államegysége szinte mindig evidenciaként jelent meg, különösen a francia földrajztudományban és a francia földrajzi elmélet alapján állók számára. A Szózat elsősorban Vidal de la Blache földrajztudományi szemléletét érvényesítve, Elisée Reclus megfogalmazásait átvéve érvelt az ország területi egységének megtartása mellett.

Az elemzés nagyívű, franciás szemléletben fogalmazta meg a történeti Magyarország államegységének természeti, természeti földrajzi alapstruktúráit. Különösen figyelemre méltó, hogy ebben a közös kiáltványban jelent meg először a Kárpát-medencére vonatkoztatva a természetföldrajzi nagytáj és az egységes, nagy gazdasági régió közötti összefüggésrendszer. A Szózat – az időszak politikai szempontjain túl – elméletitörténeti jelentőségű a magyar földrajztudományban, melyet a szakma mind a mai napig nem igazán értékelt átfogó jelleggel és igényvel.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom után létrejött új magyar kormányzat nem akadályozta a Teleki által megkezdett és irányított békeelőkészítő munkálatokat, de a kormányzat elkezdte saját tevékenységét a békeelőkészítés területén. Ebben elsősorban politikai értékek és célok domináltak, tudományos háttere lényegesen szűkebb volt, mint a Teleki által megkezdett munkálatoké.

1918 novemberében és decemberében Teleki jelentős szerepet játszott a Magyarország Területi Épsége Védelmi Ligája (Területvédelmi Liga, TEVÉL) megszervezésében, s a beteg Lóczy Lajost megnyerte az elnöki tisztre, mert úgy vélte, hogy Lóczy nemzetközileg elfogadott és nagyra értékelt szakmai tekintélye, közismert emberi tisztessége és szerénysége előmozdíthatja az ország területi épségének a védelmét. A TEVÉL mintegy másfél éven keresztül a legfontosabb és kiadványait tekintve a legátfogóbb országvédelmi társadalmi szervezetként működött. Krisztics Sándor a TEVÉL főtitkáráként elsősorban kisebbségi és jogtörténeti kutatásokat végzett.

A Magyar Földrajzi Társaság nagyra értékelte a TEVÉL országtér- és nemzetvédő tevékenységét, s szervezetiileg felsorakozott Lóczy és Teleki mögött. Az MFT Választmánya csatlakozott a TEVÉL-hez és mindenben segítette „az MFT két főembere” ottani tevékenységét. A TEVÉL jelentős propaganda tevékenységet fejtett ki, mind idehaza, mind pedig különösen külföldön, de az adott nemzetközi politikai és érdekviszonyok között szinte eleve sikertelenségre volt ítélve. (A trianoni békeszerződés ratifikálása után a TEVÉL megszűnt, hiszen a továbbiakban már értelmetlenné vált az ország területi épségének védelme).

3.3. A békeelőkészítés földrajzi munkálatai

Teleki 1918 őszen, a katonai összeomlás időszakában már felvetette a békeelőkészítő munkálatok megszervezésének a szükségességét, s szeptemberben már magánkezdeményezéssel megkezdte a munkálatokat. A békeelőkészítés szervezett munkálatai két területen indultak meg: 1) 1918. október 5-én az MFT Választmányának ülésén Teleki javaslatára négy magyar geográfus – Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Littke Aurél, Teleki Pál – elhatározták, hogy olyan néprajzi térképet szerkesztenek, amely minden korábbinál pontosabban mutatja be a történelmi Magyarország néprajzi viszonyait. Mindegyikük önálló tervezetet készített, majd néhány nap múlva Kogutowicz tervezetét fogadták el alapul.¹⁶

Az alapfeladatot úgy fogalmazták meg, hogy meg kell oldani azt, hogy a magyarság országos többsége megjelenjen az új térképen, szemben a „rendes néprajzi térképekkel”, amelyek a lakosság sűrűségére nincsenek tekintettel, s így a magyar többség nem érvényesül az ilyen térképeken. Meg kellett próbálni a térképen feltüntetni és kezelni a népesség területi eloszlásán kívül a nemzetiségek számarányának feltüntetését is.

A közösség előterjesztette az elképzelését a kormánynak – melyet elvileg nem tekintett teljesen újnak, hiszen az elv és igény az ilyen térképekre Németországban már 1899-ben megjelent – s végül a Kereskedelmi Minisztérium megrendelte a térkép elkészítését, s biztosította a finanszírozását is. Az Iparművészeti Főiskola külön termében 15–30 rajzoló folyamatosan dolgozott a néprajzi térkép elkészítésén, a KSH biztosította a térkép adatbázisát.

A 200 000-es méretarányú néprajzi térképet eredetileg négy sorozatban készítették, majd a Külügyminisztérium kérésére 23 példányban rajzolták meg. Egészében véve 1288 kézirati lapot készítettek el, s a munkálatokat 1919 február elejére fejezték be.

A térkép szerkesztői 50, 100, 500, 1000 fős települési nagyságrendekkel dolgoztak. A népszámlálásban publikált valamennyi nagyobb pusztát, tanyaközpontot, telepet feltüntettek. A gondos előkészítés ellenére a térkép tényleges kivitelezésekor még nagyon sok elméleti és gyakorlati problémát kellett megoldani.

1918. október 8-án Buday László a KSH elnöke és Teleki Pál közös beadványban kérte a Kereskedelmi Minisztériumot a béketárgyalások előkészítésére, a megfelelő statisztikai összeállítások elkészítésére. A munka szinte azonnal megindult a KSH szervezésében és részben kivitelezésében. A kiinduló bázist az 1910. évi népszámlálás adatai jelentették, de a várható igényeknek és érdekeknek megfelelően átcsoportosították az eredeti adatokat és statisztikai táblázatokat.¹⁷

Teleki 1918 decemberében hozzákezdett saját néprajzi térképe kidolgozásához. Nopcsa Ferenc segítségével dolgozta ki és rajzoltatta meg a későbbi legendás „carte rouge”-t, az 1 : 100 000 méretarányú néprajzi térképet. A térkép kiinduló pontja az volt, hogy a népsűrűséget mindenütt egyenlőnek tételezte, a népességszámmal arányos nagyságú területet színezt be minden nemzetiség esetében (1 négyzetmilliméter azonos volt 100 fő népességszámmal), s az üresen maradó területeket a ritkán lakott hegyvidéki területekre összevonva jó magyar–nemzetiségi eloszlási képet kapott. (Ez a térkép volt a magyar békeküldöttség egyetlen olyan térképe, melyet a békebizottság megtekintett, de nem vette figyelembe. A térkép a párizsi békekonferencia talán legvitatottabb térképe volt, bár tárgyalgosságra való törekvését, pontosságát alig vitatták. Ugyanakkor Telekinek a későbbiek során is többször vissza kellett térnie a módszer ismertetésére, s különösen a román támadásokkal szemben meg kellett védenie térképe korrektségét.)¹⁸

1918 decemberében kibontakozott egyfajta vita a békeelőkészítés irányultságát illetően: mit kell a magyar tárgyalási pozíciók középpontjába állítani? A Területvédő Liga az ország integritásának megvédését tekintette elsődlegesnek, s ezen belül a gazdasági és a természeti földrajzi térközösséget hangoztatta. Mások (Jászi Oszkár) a nemzetiségi megbékélés oldaláról közelítettek a békeelőkészítés problematikájához.

Minden korábbi műhely megőrizhette a békeelőkészítés területén megfogalmazott irányultságát, abban viszont megállapodás jött létre, hogy a Kereskedelmi Minisztérium hangozza össze a kutatásokat, a KSH pedig segítse mindegyik műhelyt adatszolgáltatással, s segítsen az adatok pontosításában.

Teleki 1919 januárjában külföldre távozott, hogy a békeelőkészítés problematikáját megismertesse Nyugat-Európával. Jelentős propaganda tevékenységet fejtett ki az ország érdekében, de sem a nyugati politikai, sem pedig földrajzi szakmai közvéleményt sem sikerült meggyőznie Magyarország területi egysége megőrzésének a szükségességéről.

A Tanácsköztársaság időszakában a békeelőkészítés tudományos munkálatai lényegében szüneteltek, Teleki külföldön tartózkodott, majd pedig direkt politikai szerepet vállalt a szegedi ellenkormányban. A proletárdiktatúra időszakában az MFT politikai ellenőrzés alá került, így a Társaság nem lehetett a munkálatok háttere. Lóczy Lajost nyugdíjazták.

1919. augusztus 21-én – Horthy Miklós és József főherceg megbízásából – a Külügyminisztérium keretein belül Teleki „hivatalosan is” létrehozta a Békeelőkészítő Irodát. Az Iroda mindössze három fővel kezdte meg működését. A munkát Teleki szervezte, majd Budapestre kerülése után Cholnoky is jelentős részt vállalt a munkálatok irányításában. Fodor Ferenc lett a Békeelőkészítő Irodán belül a földrajzi szakreferens.

A román megszállás miatt a Békeelőkészítő Iroda szinte titokban, konspirációs módszereket alkalmazva működött. Teleki a minisztériumokra bízta a szakterületüket érintő és érdeklő szakanyagok összeállítását, csak a tudományos igényű megformulázást tekintette a Békeelőkészítő Iroda feladatának. Teleki minden egyes minisztériummal maga tartotta a kapcsolatokat, külön konzultált a béketárgyalásokon potenciálisan felvetődő kérdések tekintetében a legfontosabb minisztériumokkal.

A Békeelőkészítő Iroda keretein belül Bethlen István vezetésével létrejött az Erdélyi Iroda, mely Erdély történeti, gazdasági, nemzetiségi stb. struktúráinak tanulmányozását

állította tevékenysége középpontjába. A kérdéskörrel korábban foglalkozó szinte valamennyi szakember bekapcsolódott az iroda tevékenységébe.

1919 október elejétől fogva a békeelőkészítés már minden tekintetben az országos politika szintjére emelkedett. Minden minisztérium a tevékenysége egyik meghatározó elemének tekintette a békeelőkészítés kérdését. Az államtitkári értekezletek révén a szakmai anyagfeldolgozások mellett folyamatos politikai felkészülés is folyt.

A tudományos anyagok elkészítésében feladatot vállalt minden, Budapesten tartózkodó, jelentős geográfus, néprajzos, statisztikus, közgazdász, történész-levéltáros, vízügyi, energetikai, agrár, erdészeti stb. szakember. Olyan átfogó ismeretanyag halmozódott fel rövid időn belül, amelyet korábban évtizedek alatt sem halmozott fel a magyar tudományos élet.

Az Iroda tudományos tevékenységének a homlokterében a területi, néprajzi kérdések álltak elsődlegesen. A békeelőkészítés során rendkívül jelentős egyéni és kollektív alkotások születtek,¹⁹ melyek a későbbiek során részévé váltak a magyar békeküldöttség politikai tevékenységének.²⁰

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a békeelőkészítés során személyi konfliktusok is kialakultak a magyar földrajztudományon belül, nem véletlen, hogy a Földrajzi Közlemények 1918-as, 1919-es, 1920-as köteteiben megjelent több rövid megjegyzés, nyilatkozat, szerzői korrekció stb. a békeelőkészítés munkálatai tekintetében. A vezető geográfusok között – az együttműködés mellett – egyfajta sajátos rivalizálásról is meg kell emlékeznünk, megjelent a szakmai féltékenység is.

3.4. Teleki a magyar békedelegációban

Ha megnézzük a magyar békétárgyalások négy kötetbe összefoglalt magyar tudományos anyagát, melyet Cholnoky Jenő rendezett sajtó alá, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a magyar geográfia méltó módon kivette részét a békeszerződésre való felkészülésből. A térképek, elemzések, tudományosan megszerkesztett jegyzékek átfogóan és részletekbe menően érveltek az ország területi épsége megőrzésének szükségessége mellett.

A magyar geográfusok közül Telekinak adatott meg, hogy 1920 január elejétől a magyar békeküldöttség tagjaként, fődelegátusként részt vegyen a Párizsban folyó békétárgyalásokon, melyeket valójában sohasem tekintett igazi tárgyalásoknak, csak a diktátumok átvételi színterének.

Teleki rövid idő alatt felismerte, hogy Magyarországgal valójában nem érdemi tárgyalásokat folytatnak, hanem csak a korábban, részvétele nélkül kidolgozott szerződéstervezet egyeztetéséről lehet legfeljebb szó. Világosan láthatta azt is, hogy a magyar tudomány által kialakított álláspontokra, érvelésekre senki sem kíváncsi, senki sem veszi igazán tekintetbe és figyelembe ezeket az anyagokat, s különösen nem az eredményeket.

Teleki a békekonferencián kísérletet tett arra, hogy személyes ismeretsége, egyes esetekben baráti kapcsolatai révén (szinte minden jelentős geográfust személyesen ismert az 1912-es Transzamerikai Tanulmányútról) befolyásolja a külföldi tárgyaló küldöttségekben helyet foglaló geográfusok szemléletét, de alig ért el tényleges hatást. A döntéseket politikusok hozták, a legtöbb esetben ők rajzolták az új államhatárokat is, a geográfusoknak csak a térképek pontosítása, megokolása és propagandája maradt. (A nemzetközi földrajztudományt hosszú évre megosztották a békétárgyalásokon történtek. Nem minden győztes félhez tartozó geográfus játszott tisztességes és tudományos igényű szerepet a békekonferencián, sőt egyesek megtagadták politikai céljaik érdekében szakmájuk legelemibb alapértékeit is.)

Ezzel együtt Teleki utólag is szükségesnek és sikeresnek minősítette a magyar tudo-

mány, s benne a földrajztudomány tudományos tevékenységét. Később úgy nyilatkozott, hogy a magyar tudomány valójában a jövőnek dolgozott, amikor a béketárgyalásokra készült, amelyek legfeljebb csak formálisan voltak tárgyalások.

5. A területi revízió elméleti alapjainak megfogalmazása

A békeszerződés aláírásától kezdve a területi revízió vált a magyar földrajztudomány tudományos tevékenységének egyik meghatározó elemévé, bizonyos értelemben a teljes két világháború közötti magyar földrajztudomány „revíziós tudományként” határozható meg, hiszen képviselőinek döntő része sohasem nyugodott bele az ország megcsonkításába.

A területi revízió tudományos alapjainak kidolgozásakor messzemenően támaszkodtak a békeelőkészítési munkálatok során kidolgozott óriási méretű és nagy értékű szellemi kincsre, annak bizonyos területeken való továbbgondolására, a mindenkori új helyzethez való igazítására.

A területi revízió előkészítésének másik bázisa erkölcsi jellegűként fogalmazható meg: a győztesek Magyarországgal szemben nem tartották be az önmaguk számára meghirdetett elveket, értékeket, így saját értékrendjük alapján is fel lehet vetni a területi revízió kérdését.

A magyar geográfia legjelesebb személyiségei már a békeszerződés aláírása előtt, s majd különösen utána egyértelműen megfogalmazták az új államhatárok lehetetlenségét, elfogadhatatlanságát, minden tudományos alapot nélkülöző voltát. A magyar tudományos gondolkodás és irodalom az új határokat nem csak igazságtalannak, képtelennek tekintette, hanem szükségszerűen rövid ideig fennállónak, ideiglenesnek, mivel Cholnoky Jenő gyakran megfogalmazott vélekedése szerint a trianoni határok minden tekintetben ütköztek a józan ész követelményeivel is, s a mellett erkölcstelenek is voltak.

Az iskolai oktatásban és a gyakorlati életben természetes módon szükség volt a Trianoni Magyarország ismeretére is. Ezt úgy oldották meg, hogy a történelmi országot bemutató térképsorozatok végén megjelent néhány áttekintő ábra az új Magyarország kontúrjaival is,²¹ majd a határok tartósságának felismerése után a történelmi országterületen belül megjelentek az ideiglenes országhatárként feltüntetett békeszerződési következmények is.

A magyar földrajztudomány tudatosan vállalta fel a történelmi ország képének fenntartását akkor, amikor úgy vélték, hogy: „...magunk csak tehetetlen szemlélők vagyunk egy furcsa nagy, de nekünk mégis szűk ketrecben: Csonkamagyarországon”.²²

A földrajztudomány legtöbb művelője ezért nem vett tudomást a trianoni határokról, s Magyarország földrajza megírásakor (az 1920, 1930, 1940-es években is) a történelmi Magyarország földrajzát írták meg.

Ennek feloldására a magyar földrajztudomány kialakította az ország és az állam eltérő tartalmi kategóriáját. Ennek a fogalmi hálónak az alakításában a meghatározó szerepet Prinz Gyula játszotta. Ebben a felfogásban a történelmi Magyarország természetes területi egység volt, szervesen igazodott a természeti adottságokhoz, így valódi ország volt. A Trianoni Magyarország nyers politikai erőszak szülötte, nincs természetes alapja, csak hatalomgyakorlási terep. A trianoni határokkal megrajzolt terület nem ország, hanem csak állam.

Az 1930-as években Cholnoky rendkívül tudatosan fogalmazta meg, hogy a történelmi Magyarország a magyarság hazája, a Csonka-Magyarország pedig csak ideiglenes országa. Ezért a magyarságnak mindenkor az egész hazát kell megismernie: „Még ha száz esztendőig tart is a trianoni gonoszság, még akkor is csak Magyarországnak fogjuk nevezni a Kárpátok koszorújában azt a területet, ami ezer esztendőig a miénk volt s föltétlenül a miénk lesz a természettörvények kérlelhetlen következetességével. Csakhogy ezt a kiegé-

szülést nem szabad ölbe tett kézzel várnunk, hanem szünet nélkül, szakadatlanul munkálkodnunk is kell. A teendők legfontosabbika, a legelső, amit minden körülmények közt tennünk kell, az a „haza” alapos megismerése”.²³

A magyar földrajztudomány a revízió tudományos megalapozása tekintetében a legfontosabb és legjelentősebb munkát az által végezte el, hogy ébren tartotta a történeti Magyarország tértudatát, egységének gondolatát. A Trianoni, vagy Csonkamagyarország csak függelékként jelent meg a legtöbb tudományos elemzésben, ha egyáltalán megjelent.

6. Összegzés

A magyar nyelvű földrajztudomány a nemesi nacionalizmus jegyében született meg 1796-ban, s a nemzeti ügy szolgálatát az első időszakból kezdve kiemelt feladatának tekintette. Ugyanakkor a magyar földrajztudomány túlzásokba esett az ország struktúráinak, európai helyének meghatározásakor. Egy túlértékelt ország-képet formált a magyar földrajz.

A dualizmus időszakában a magyar földrajz monarchia-ellenes, történelmi Magyarország-párti tudományként fogalmazható meg, mely folytatta a korábbi ország-kép formálást. A magyar politika mellett a földrajztudomány is rosszul mérte fel az európai erőviszonyokat az I. világháború előtt. A háború alatt viszont már felhívta a figyelmet a potenciális vereség tragikus következményeire.

A magyar földrajztudomány 1918–1920 között kitüntetetten nemzeti tudományként legitimálta magát, megteremtette saját nemzeti tudományos presztízsét. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszott Teleki Pál, aki a politikai szükségszerűségek felismerése után a nemzeti célok és érdekeknek megfelelően tudta mozgósítani a magyar tudományos elitet, különösen pedig a földrajztudomány jelentős képviselőit.

A magyar földrajztudomány csak részleges sikereket ért és érhetett el célkitűzéseit illetően, hiszen a nagypolitikai, országrészek sorsát eldöntő megállapodások már a békedelegáció kiérkezése előtt megszülettek. A magyar földrajztudomány jelentős tudományos sikereket ért el azzal, hogy felhívta a figyelmet Magyarország, szélesebb értelemben az egész Közép-Európa megoldatlan, illetve rosszul eldöntött problematikájára.

Teleki „carte rouge” térképe politikai földrajzi és kartográfia-történeti fogalommal vált, mert a statisztikai adatok korrekcióját (egyek szerint célirányosan korrekcióját), módszertanilag új, tudományos feldolgozásával óriási vitát generált, s egyben tudományos iskolát is teremtett.

A magyar földrajztudomány sem a könyvtárakban, sem a béketárgyalások tárgyaló asztalainál nem védhette meg az ország területi épségét, de jelentős részben hozzájárult a térség viszonyainak hitelesebb megismertetéséhez, egyes politikusok és politikai erők lelkiismeretének felkeltéséhez.

A békeszerződés aláírása után Teleki és a magyar földrajztudomány tudatosan vállalta a területi revízió tudományos hátterének képviselői szerepét. A két világháború közötti időszakban a földrajztudomány és a nemzeti politika területi revíziós törekvései szervesen összekapcsolódtak.

JEGYZETEK

1. Fodor F. (1924): p. 9.
2. Szaller Gy. (1796).
3. Fényes E. (1847): p. 3.
4. Szalay L. Előszó. In: Hunfalvy J. (1863): pp. III.–IV.
5. Hunfalvy J. (1863): p. 35.
6. Hunfalvy J. (1863): p. 112.

7. Hajdú Z. (1995).
8. Keleti K. (1871).
9. Ballagi K.–Király P. (1878).
10. Czirbusz G. (1902).
11. Prinz Gy. (1914).
12. Prinz Gy. (1914): p. 159.
13. Hajdú Z. (2000).
14. Lóczy Lóczy L. (szerk.) (1918).
15. Pécsi A. (1918).
16. Kogutowicz K. (1918).
17. Cholnoky J. (szerk.) (1920): I. p. VII.
18. Teleki P. (1937).
19. Fodor F. (1919).
20. Csicsery-Rónay I.–Vigh K. (szerk.) (1992).
21. Bátty Zs.–Kogutowicz K. (szerk.) (1923).
22. Bátty Zs.–Kogutowicz K. (szerk.) (1923): p. 183.
23. Cholnoky J. (é. n./1937): p. 5.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. – Földrajzi Közlemények, 1918, XLVI. köt. 7–10. füzet, pp. 289–320.
- Ballagi K.–Király P. (1878): A Magyar Birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. évi XXXII. törvénycikkre. Budapest, Athenaeum.
- Bátty Zs.–Kogutowicz K.–Pécsi A. (1918/a): Nyilatkozat. – Földrajzi Közlemények, XLVI. kötet, 7–10. füzet, p. 357.
- Bátty Zs.–Kogutowicz K.–Pécsi A. (1918/b): La Hongrie. Budapest, Athenaeum.
- Bátty Zs.–Kogutowicz K. (szerk.) (1923): Kogutowicz Zsebtalasa az 1922. évre. Budapest, A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadása.
- Brózik K. (szerk.) Nagy Magyar Atlasz. Budapest, Lampel R. Könyvkereskedés Kiadása.
- Cholnoky J. (szerk.) (1920): A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben, 1920 januárius–március havában I. kötet. Budapest, Magy. Kir. Külügyminisztérium, Magy. Kir. Tudományegyetemi nyomda.
- Cholnoky J. (szerk.) (1921): A magyar béketárgyalások. II. kötet. Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi nyomda.
- Cholnoky J. (é. n./1937): Magyarország földrajza. A Föld és élete VI. Budapest, Franklin-Társulat.
- Czirbusz G. (1902): Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, Polatsek.
- Csicsery-Rónay I.–Vigh K. (szerk.) (1992): Teleki Pál és kora. (A Teleki Pál emlékév előadásai.) Budapest, Occidental Press.
- Edvi Illés A.–Halász A. (1921): Magyarország gazdasági térképekben. Budapest, Pallas nyomda.
- Fényes E. (1847): Magyarország leírása. Pest, Beimel.
- Fényes E. (1854): Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Fodor F. (1918): A csehek területi törekvései földrajzi megvilágításban. – Magyar Figyelő, május, pp. 480–488.
- Fodor F. (1919): A békeelőkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. – Földrajzi Közlemények, XLVIII. köt., 1–10. füzet, pp. 45–47.
- Fodor F. (1924): Magyarország gazdasági földrajz. Budapest, Franklin-Társulat.
- Fodor F.–Cholnoky J.–Teleki P. (1920): Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt.
- Hajdú Z. (1995): A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajzi irodalomban 1948-ig. – Tér és Társadalom, 9. évf. 3–4. sz. pp. 111–132.
- Hajdú Z. (2000): A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés, 1918–1920. – Kisebbségkutatás, 9. évf. 2. sz. pp. 224–233.

- Keleti K. (1871): Hazánk és népe a közgazdaság és a társadalmi statistika szempontjából. Pest, Athenaeum.
- Kogutowicz K. (1918): Magyarország 1 : 200 000 méretű néprajzi térképe. – Földrajzi Közlemények, XLVI. köt. 7–10. füzet. pp. 320–326.
- Lóczi Lóczy L. (szerk.) (1918): A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, Kilián Frigyes utóda Magy. Kir. Egyetemi Könyvkereskedő.
- Lóczy L. (1920): Jelentés „A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása” című kiadványról, a Magyar Földrajzi Társaság választmányához. – Földrajzi Közlemények, XLVIII. kötet, 1–5. füzet, pp. 18–19.
- Okolicsányi L. (1923): A nép akarata. In: Magyar Nemzeti Szövetség almanachja. Budapest, Stephaneum nyomda, pp. 17–31.
- Pécsi A. (1918): A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. – Földrajzi Közlemények, XLVI. kötet, 7–10. füzet, pp. 347–350.
- Pongrácz A. (1925): Néhány emléksor a Területvédő Ligáról. In: Magyar Nemzeti Szövetség pécsi körének évkönyve az 1926. évre. Pécs, Magyar Nemzeti Szövetség, pp. 29–31.
- Prinz Gy. (1914): Magyarország földrajza. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt.
- Prinz Gy.–Teleki P.–Cholnoky J. (é.n.) Magyar Földrajz I–III. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.
- Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához. Pozsonyi Magyar Tudományegyetem. Pozsony, 1918, Eder István Könyvnyomda.
- Szaller Gy. (1796): Magyar Ország földleírásának rövid foglalttya... Pozsony, Schuff János.
- Teleki P. (1919): Short notes on the economical and political geography of Hungary. Budapest, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája. Kiadványok, No. 34. Hornyánszky ny.
- Teleki P. (1920): Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. M 1 : 1 000 000. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt.
- Teleki P. (1923): The evolution of Hungary, and its place in European history. New York, The Macmillan Company.
- Teleki P. (1937): Egy néprajzi térkép. – Földrajzi Közlemények, LXV. köt. 4–5. sz. pp. 60–70.
- Zeidler M. (1997): A Magyar Revíziós Liga. – Századok, 131. évf. 2. sz. pp. 303–352.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY*

TRIANON FÖLDRAJZI ELŐZMÉNYE – AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ GEOSTRATÉIAI (KATONAFÖLDRAJZI) VISZONYRENDSZERE

THE GEOGRAPHICAL ANTECEDENTS OF THE TRIANON PEACE TREATY: THE GEOSTRATEGIC AND MILITARY GEOGRAPHICAL DIMENSION OF THE 1ST WORLD WAR

ABSTRACT

The system of peace treaties that ended the 1st World War represent an important juncture in the process of Europe's 19th–20th century geographical transformation, as well as – from a different perspective – the continuation of the military geographical dimension of the Great War. This dimension and its geostrategic component was characterized by a series of contradictions in its spatial dynamics. The conflict that had erupted along the borders of Central Europe gradually spread to the whole of *Zwischeneuropa* (the Europe in-between), and while states of all continents had entered it, Europe remained the theatre for the most important military operation. The events of the European theatre dwarfed those of the colonial operations, and while this latter struggle was constrained by the infrastructural situation of the colonies, acquiring new colonies did in fact remain among the aims of the countries involved in the war. The difficulties associated with the protracted war made instrumentalising opposing nationalisms (extant for over a century) a necessity, which, in return, caused the Great War to dissolve into a series of local wars – rather than simply ending with the signing of the peace accords. The events of the war in Hungary (1918–1919) fit in with these overarching processes. Finally, it should be noted that the war was waged by military leaders whose framework of reference remained primarily European politics, whereas the war they were waging included aims that pointed far beyond the continent – adding another contradiction to the geographical dimension of the 1st World War.

Témafelvetés

Az első világháborút lezáró békeszerződések – területi változásokra, valamint az államhatárok módosítására vonatkozó – előírásai az európai kontinens tizenkilencedik és huszadik századi térfejlődésének fontos állomását jelentik. A társadalmi, politikai tér átrendeződési folyamata szoros kapcsolatban állt a világkonfliktus földrajzi viszonyrendszerével is: a geográfiai tényezőktől erősen függő hadügy eseményei Európa egyes tájain determináló faktorként hatottak a kontinens térszerveződésére. E jelenség már önmagában is arra utal, hogy az első világháború, majd az azt követő békekötések, valamint helyi háborúk sora, pontosabban fogalmazva, ezek köz-, politika-, valamint hadtörténete nehezen értelmezhető a földrajzi nézőpont alkalmazása nélkül. Erre vezethető vissza, hogy az első világháború éveiben, valamint az azt követő időszakban – igazodva az egyetemes tudománytörténeti folyamatokhoz – a magyar földrajztudomány is egyre nagyobb figyelmet szentelt a háború kérdésének, mindenekelőtt az első világháború problémakörének, és az egyes részkérdések feldolgozásának eredményeként viszonylag terjedelmes, a témára vonatkozó szakirodalom

* DsC, a hadtudomány kandidátusa, nyugállományú egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola hallgatója.

született hazánkban is. Ám mindennek ellenére – jelenlegi ismereteink szerint – sem történetírásunk, sem geográfiánk, sem pedig hadtudományunk berkeiben nem született a világháború földrajzi viszonyait általános tendenciákban bemutató, összefoglaló képet nyújtó katonaföldrajzi, geostratégiai feldolgozás. Így írásunkat e problémakörnek szenteljük; nevezetesen arra teszünk kísérletet, hogy a már eddig ismert történelmi tények és geográfiai tényezők egybevetésével megfogalmazzuk az első világháború néhány – általunk legfontosabbnak vélt – geográfiai sajátosságát. E célkitűzésből ered, hogy dolgozatunkat nem tekinthetjük többnek, mint a kérdéskör felvetésének, egyfajta gondolatébresztésnek, amely – reményeink szerint – arra ösztönözheti a hazai geográfiai és történelmi közélet egyes tagjait, hogy részt vegyenek az első világháború földrajzi viszonyrendszerének feltárásában.

Európai háború vagy globális konfliktus?

Az első világháborúnak – az emberiség történetében elfoglalt szerepéből, valamint napjainkig érezhető társadalmi, gazdasági, politikai s nem utolsósorban kulturális hatásaiból eredően – hatalmas szakirodalma van, amely – főleg a hazai művek tekintetében – a fő hadszíntér, Európa eseményeire fókuszál.¹ A világgégés fő színtere az európai kontinens volt, itt zajlottak a legfontosabb hadműveletek, és – ami még ennél is fontosabb – a szembenálló felek e világrész hadszínterein igyekeztek katonai eszközökkel eldönteni a küzdelmet. Ugyanakkor mégsem mondhatjuk, hogy a háború csakis és kizárólag Európára szorítkozott volna. A kor híres magyar lexikona – a Révai nagy lexikona – számára a világháborúról szóló igen terjedelmes szócikk egy részét író Pilch Jenő, a századelő magyar katonai szakírója és hadtörténésze, a világháború hadszíntereit és térségeit az alábbiakban adta meg; „...A hadi események a következő térségeken zajlottak le: Európában a nyugati, vagyis francia; a keleti, vagyis orosz; a délkeleti, vagyis balkáni; a délnyugati, vagyis olasz hadszíntéren; Ázsiában a Török birodalom területén (Örményország, Mezopotámia, Hedzsász, Szinai-félsziget, Palesztina és Szíria); és mivel Németországnak, Amerika területét kivéve, a világrészek mindegyikében voltak gyarmatai, ezek területén, azután a tengerek felszínén és ez alatt és végül az emberiség történetében legelőször: a levegőben...”²

A fent idézett hadszíntéri meghatározás arra utal, hogy a fegyveres küzdelem súlypontja valóban Európára esett, ám hogy mégis világháborúról beszélhetünk, az annak tulajdonítható; az összecsapás áttért a Közel-Keletre, valamint a gyarmati területekre és az óceáni térségekre is. Ugyanakkor ebben a tekintetben nem hagyható figyelmen kívül, hogy a világháborúban nemcsak európai államok vettek részt, hanem képviseltették magukat benne egyéb világrészek országai is. Ebben a tekintetben világméretű konfliktusról beszélhetünk. A világháborúban résztvevő országok meghatározását illetően a magyar, valamint a nemzetközi szakirodalom egyes képviselői nincsenek egységes állásponton. Az eltérő meghatározások arra vezethetők vissza, hogy különbség van a jogi értelemben hadban álló (hadüzenetet kapott vagy átadott) és a nemzetközi jogi előírások mellőzésével (hadüzenet nélkül) a küzdelembe bekapcsolódott országok között. A hadüzenet útján háborúba lépett országok számát az általunk használt Kleindel-féle adattár 27 államban határozza meg. Ennek alapján a központi hatalmakkal (Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Törökország, Bulgária) az antant és utóbbi szövetségesei álltak szemben: Brit Birodalom, Franciaország, Montenegró, Szerbia, Japán, Olaszország, Románia, Amerikai Egyesült Államok, Kuba, Panama, Görögország, Sziám, Libéria, Kína, Brazília, Guatemala, Nicaragua, Costa Rica, Haiti, Honduras, valamint Oroszország, Belgium és Portugália).³ A jogilag résztvevő államok földrajzi elhelyezkedése bizonyítja, hogy a háború az egész világra ki-

terjedt; ám fokozatosan. A hadüzenettel történő hadba lépés gyakorlatilag a világháború majd teljes négy évére elhúzódott, amennyiben az első hadüzenetet Ausztria-Magyarország adta át Szerbiának (1914. július 28.), az utolsót pedig Honduras Németországnak (1918. július 19.).⁴ Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az európai kontinensről – miként majd látjuk Közép-Európáról – fokozatosan terjedt át a háború a Föld más részeire, elsősorban a katonapolitikai és stratégiai kényszereknek megfelelően. Így például az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésével, valamint a tengeri hadviseléssel állt szoros kapcsolatban, hogy a latin-amerikai államok szinte egyidőben szakították meg diplomáciai kapcsolataikat Németországgal, amit hamarosan többek részéről a hadüzenet is követett.⁵ E nagybani földrajzi képen nem változtat a résztvevőknek az a jegyzéke sem, amelyet Pilch Jenő összeállításában, a már említett Révai nagy lexikonában találunk, és amely nemcsak a hivatalos hadüzenettel hadba lépett országokat sorolja fel.⁶

Amikor 1914 júliusának végén és augusztusának elején az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának és Oroszországnak, Németország pedig Oroszországnak, Franciaországnak és Belgiumnak, ami viszont magával vonta a Brit Birodalom hadüzenetét az előbbi két államnak, akkor a háború még pusztán két közép-európai ország küzdelmének indult a kontinens más területein elhelyezkedő államok ellen. Vagyis a gyorsan formálódó frontok Közép-Európa határain húzódtak. Geográfusok és történészek, politológusok között régóta tartó vita, hogy hol húzódnak e térség határai.⁷ Anélkül, hogy belemerülnénk e diskurzus részleteibe, magunk a magyar geográfiában az utóbbi évtizedekben elfogadott határolást követjük, amelyet legutóbb Rétvári László fogalmazott meg. Ennek lényege, hogy – természeti és társadalom-földrajzi okokból – Közép-Európa északi határai az Északi- és a Balti-tenger partvonalánál, nyugati határai a Rajna mentén, déli határai az Alpok déli nyúlványain, valamint a Száva és a Duna mentén, míg keleti határai a Keleti-Kárpátok keleti oldala és a Rigai-öböl között húzódott képzeletbeli egyenes mentén haladnak.⁸ E határvonalakkal estek – nagy általánosságban – egybe az első világháború első frontvonalai. Ám a háború Törökország és Bulgária hadba lépésével (1914. október 29., 1915. október 11.) hamarosan kiterjedt az úgynevezett Köztes-Európa szinte egészére, valamint a Közel-Keletre is.⁹ Köztes-Európa a mai értelmezés szerint egy – éles földrajzi határokkal csak részben kijelölhető – olyan széles zóna, amely mintegy hatalmas átmeneti térségként a mindenkor orosz birodalmi teret választja el az európai kontinens egyéb területeitől. A már hivatkozott Pándi Lajos-féle történelmi térképvázlatok gyűjteménye szerint a mai európai államokra kivetítve magában foglalja Finnországot, Észtországot, Lettországot, Litvániát, Belorussziát, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Romániát, az egykori Jugoszlávia utódállamait, Moldáviát, Albániát, valamint Görögországot.¹⁰ E térség egyben az első világháború fontos hadszíntereit is jelöli, s nem utolsósorban azt a zónát, ahol – mint majd látjuk – a világkonfliktus Európában elhalt. A Közel-Kelet tekintetében azt mondhatjuk, hogy a frontvonalak az egykori Török Birodalom peremvidékein húzódtak, nagyjából azokon a határvidékeken, amelyek mentén a középkori és kora újkori török hódítás is elakadt.¹¹

Ha tanulmányunk fenti soraiban azt állítottuk, hogy az első világháború főként európai, tehát szárazföldi konfliktus volt, akkor tézisünket a tengeri hadszíntereken folytatott hadműveletek néhány jellemzőjével is alátámaszthatjuk. A világméretű összecsapásban a haditengerészeti erők területileg erősen korlátozott tevékenységeket folytattak.¹² Ám ezek szerepét mégsem tekinthetjük jelentéktelennek. A haditengerészeti erők tevékenységét az a katonai tény határozta meg, hogy a központi hatalmak közül csak Németország, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia rendelkezett számottevő, a világ élvonalába tartozó hadiflottával. Ám e két flotta közül az egyik, nevezetesen Ausztria-Magyarországé az Adriai-tenger vizeire szorult, és erőit javarészt lekötötték az olasz fél elleni küzdelmek. A világ-

óceánra való kijutás lehetősége leginkább a német haditengerészetnek adatott meg, ám ezzel – az események tanúsága szerint – nem tudott élni. A gazdasági kérdések előtérbe kerülése miatt mind az antant, mind a központi hatalmak hadvezetése a tengeri blokádra helyezte a fő hangsúlyt, s ennek az lett a következménye, hogy a tengeri hadműveletek a part menti vizekre és térségekre korlátozódtak. Ez azonban nem zárta ki, hogy egyes esetekben a távoli, óceáni vizeken ne történtek volna összeütközések, ám azok jelentéktelennek bizonyultak.

Térben feloldódó konfliktus

Az első világháború geográfiai viszonyrendszeréről szólva néhány katonaföldrajzi tényezőre szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét. Elsőként arra a tényre, amelyre már utaltunk, nevezetesen: a katonai szakma által hadművelleti szintűnek nevezett tevékenységeket¹³ tekintve a világkonfliktus nem befejeződött a fegyverszünet kihirdetésével, hanem fokozatosan halt el. Vagyis a már ismertetett Köztes-Európa, valamint a Közel-Kelet zónájában helyi háborúk sorában folytatódott, mondhatnánk, ezekben oldódott fel. Ez pedig összefügg azzal a jelenséggel, amelyet a két világháború közötti évtizedek német geopolitikai szakirodalma a közép-európai és elő-ázsiai ferde tengely (mitteleuropäisch-vorderasiatische Schrägachse) terminus technicusával illetett.¹⁴ Ennek lényege, hogy az eurázsiai kontinensen – nagyjából – Kiel és Basra között húzható egy olyan tengely, amelynek két oldalán, több száz kilométer széles puffert alkotva helyezkedtek el a központi hatalmak. A korabeli vélemény szerint az első világháború egyik földrajzi jelensége az volt, hogy az antanthatalmak e tengely áttörésére törekedtek. E zóna szélein alakultak ki a háború legfontosabb „harcmezői”: Bagdad, Örményország, Perzsia, Dardanellák, Balkán, Budapest, Bécs, Berlin körül.¹⁵ E földrajzi pontok felsorolása – az eseménytörténet ismeretében – arra utal, sőt bizonyítja, hogy e zóna áttörése teljes egészében csak a világháborút követően történt meg: a belpolitikai zavargások és a politikai-katonai összeomlás következtében. Tegyük hozzá; ebben az értelmezésben az I. világháború fegyveres küzdelmeinek jogi lezárását jelentő fegyverszünetet kísérő belpolitikai mozgolódások, majd helyi háborúk kényszerű geostratégiai folytatását jelentették a világküzdelemnek: csak így lehetett áttörni a zónán. Köztes-Európában a fegyverszünetet követő években olyan helyi háborúk sora dúlt, amelyek az itt élő és a korábbi századokban önállóságukat veszített népek nemzeti államaiért folytak. A térség etnikai, gyakran etnikai-vallási konfliktusokkal volt terhelt, és ez az állapot magában hordozta – különösen a 19. és a 20. században – az összeütközések állandó veszélyét.¹⁶ Ezeket az ellentéteket az első világháború, valamint az azt követő kommunista forradalmak és polgárháborúk nagymértékben felerősítették, és ez vezetett oda, hogy Finnországtól gyakorlatilag a térség déli határáig fellángoltak a nemzeti háborúk.¹⁷ E háborúk sorába illett bele az a függetlenségi küzdelem, amelyet a magyar társadalom vívott 1918–1919-ben, és amelynek a budapesti román bevonulás, majd a trianoni béke vetett véget.

Az első világháború földrajzi viszonyrendszerén belül másodikként néhány olyan katonaföldrajzi tényre kell rávilágítanunk, amelyek – minden geográfiai és hadtudományi közhelyességük ellenére is – fontosak lehetnek témánk szempontjából. Földrajzi tekintetben feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a világháború az első olyan konfliktus volt az emberiség történetében, amikor – katonai eljárási kényszerekből eredően – a szembenálló felek erői teljes egészében kitöltötték a szárazföldi hadszíntereket. Ezalatt azt kell értenünk, hogy a korábbi háborúkban és a fent említett helyi háborúk során is a hadszínterek földrajzi kiterjedéseihez mérten viszonylag kis erők mozogtak a térben, ami teljesen természetessé tette, hogy a csapatokkal szabadon lehetett manőverezni. Korábban az emberiség háborúira

az volt jellemző, hogy a konkrét fizikai összeütközés a hadszíntéren belül pontszerűen történt: az ütközetek a nagy földrajzi tér egyetlen, sokszor szinte leírhatatlanul kicsi pontjain zajlottak. Mintegy ennek igazolására említjük, hogy – az első világháborút éppen egy évszázaddal megelőzően – Napóleon oroszországi hadjáratában, az orosz hadszíntér méreteihez képest gyakorlatilag elenyésző területi kiterjedésben zajlott a fő összeütközést jelentő borogyinói csata. Ami természetesen nem zárta ki, hogy a döntő ütközet színterén kívül is történhettek kevésbé jelentős harcok vagy akár hadműveletek. Ám az első világháború kitöréséig eltelt száz évben az egyetemes hadügy jelentősen megváltozott, méretében és potenciáljában is megnőtt, és 1914 őszére már mindegyik fél tömeghadseregeket alkalmazott. Egyéb harcászati és hadműveleti kényszerekből eredően¹⁸ kialakult az úgynevezett állásháború: a csapatok a szó szorosán vett értelmében – a nagy tűzsűrűség miatt – beásták magukat a földbe. Az így kialakult állásrendszerek azonban már olyan méretűek voltak, hogy gyakorlatilag a hadszíntér egyik határától a másikig értek: az erők kitöltötték a hadszínteret, a rendelkezésükre álló földrajzi teret.

A gyorsan megmerevedő frontvonalak a háború elhúzódását eredményezték, ami az antanthatalmak számára kedvezett, jóllehet a háború kezdetén – éppen centrális elhelyezkedésükből adódóan – a központi hatalmak hadműveleti szempontból egyáltalán nem voltak reménytelen helyzetben. A kor szakirodalmában rendszeresen felmerül az a tézis, hogy a központi hatalmak hadvezetése az úgynevezett *belső vonalon* kényszerült háborút vívni: „...Bámulatosak a központi hatalmaknak, a sajátos kényszerítő körülmények folytán, a belső vonalon a vasutak segítségével mesterileg végrehajtott ama szárazföldi hadműveletei, amelyekkel egyik hadszínterről a másikra tolták át seregtesteiket...”¹⁹ A centrális elhelyezkedés az európai kontinensen és az ellenfelekhez képest – amiből maga a központi hatalmak elnevezés is ered – az erőkkel való gazdálkodás szempontjából nyújtott előnyöket. A belső vonal az újkori katonai szakmai gondolkodás fontos eleme és 19-20. századi értelmezésében Carl von Clausewitz alapművére vezethető vissza.²⁰ E mű fontos fejezete – A támadás koncentrikus és a védelem excentrikus jellege címmel – azt írja, hogy a hadszíntér döntő térségéhez közelebb álló védő fél – vagyis a középponthoz mért, képzeletbeli belső vonalon elhelyezkedve – van kedvező helyzetben a támadóval szemben. Erőt időben átcsoportosítva részenként mérhet vereséget a külső vonalon tevékenykedő támadóra. Ám ennek előfeltétele a nagyfokú mobilitás, amit az első világháború kezdetén Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata biztosított, hadászati szinten. E közlekedés- és katonaföldrajzi tény alapvetően határozta meg, sőt egyenesen determinálta a berlini és a bécsi vezérkaroknak a háború kezdetére készített terveit. Főleg Ausztria-Magyarország tekintetében volt ez döntő, ahol számolni kellett Oroszország és Szerbia egyidejű hadba lépésével is.²¹

Ám e kezdeti hadműveleti előnyök az állás- és állóháború kialakulásával fokozatosan semmivé lettek, és – mint köztudott – az első világháború a társadalmi és gazdasági potenciálok küzdelmévé vált: a mérleg lassan az antant oldalára billent.²² Ez tulajdonképpen egyáltalán nem volt csoda, mert a statisztikai adatok azt bizonyítják: a hatalmas gyarmatokkal rendelkező Brit Birodalom, valamint Franciaország, majd az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésével az antant elsöprő potenciálok fölött rendelkezett. A már többször idézett Pilch Jenő adatai szerint – pusztán az emberi erőforrások tekintetében – a központi hatalmak 159,5 millió lakosságával (ebből 22,2 milliót állítottak fegyverbe) az antant 1391,6 millió lakosa állt (ebből 40,6 milliót állítottak fegyverbe).²³ Az igazi csoda az volt, hogy a hatalmas antant túlerő ellenére a központi hatalmak – iszonyú áldozatok árán – 1918 őszéig kitartottak, sőt fegyveres erők tulajdonképpen az összeomlásig aktívak maradtak, és főleg a német fegyveres erők mindvégig meg tudták őrizni bizonyos fokú hadműveleti fölényüket. S ha már a társadalmi, katonai potenciálok kérdéskörénél tartunk,

meg kell jegyezzük: ebben a küzdelemben ütött vissza végzetesen, hogy Németország – történelmi kényszereiből adódóan – túlságosan későn kapcsolódhatott be a kor gyarmatosítási folyamatába, és ebből Ausztria-Magyarország tudatosan kizárta magát. Mindemellett az Osztrák–Magyar Monarchia egy, a Balkán felé fordult geopolitikai helyzetben próbált részt venni a világháborúban.²⁴

Nyertesek és vesztesek

Az első világháború, valamint az azt követő és lezáró békeszerződések alapvetően átformálták az európai kontinens politikai térképét, és ezzel földrészünk egy új politikai földrajzi, valamint geopolitikai korszakba lépett. Erről el kell mondanunk, hogy éppen ellentétes térfejlődési tendenciák érvényesültek, mint az előző évszázadban. A 19. század – a napóleoni háborúkat követően – Közép- és Köztes-, valamint Kelet-Európában a nagy politikai államterek kialakulásának kora volt. A német és olasz egység kikiáltásával, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia megszervezésével Európa politikai térképén a nagy államalakulatok típusa dominált, és e képen – a későbbi geopolitikai folyamatok előhírnökeként – csak a Balkán-félsziget mutatott töredezett vonásokat. A Török Birodalom meggyengülésével itt kialakult államok – Montenegro, Szerbia, Bulgária, Albánia, Görögország –, valamint azoktól északra Románia már a politikai terek huszadik századi darabolódásának és darabolásának árnyékát vetítették előre. Ez a darabolódási geopolitikai folyamat az első világháború végén indult el és napjainkig tart. A huszadik század Közép- és Köztes-Európájára a viszonylag kis méretű államtípus jellemző. Az első világháborút követően itt létrejött új államok – Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – már az aprózódás tendenciájába illenek, amely napjainkig is hat: Csehország és Szlovákia különválása, valamint a volt Jugoszlávia államterének folyamatos darabolódása, pontosabban aprózódása bizonyítja ezt. Magyarország trianoni területi veszteségei is ebbe a folyamatba illeszkednek. Mondhatjuk azt is: a trianoni béke – minden fájdalmas vonása ellenére – a közép- és köztes-európai térfejlődés tendenciájába simuló esemény volt.

Az első világháború legfőbb területi nyertesei értelemszerűen azok a nemzetek voltak, amelyek hosszabb-rövidebb történelmi időszak után megalapíthatták nemzeti államukat. A nagy területi vesztesek így nyilván azok lettek, amelyeknek területén az új államok megszülettek. Így a legnagyobb területi vesztes az Osztrák–Magyar Monarchia volt, amely mint állam – földrajzilag elveszítve teljes területét – megszűnt létezni. Jelentős területeket veszített Oroszország és – mint köztudott – a Magyar Királyság is. Törökország szintén tetemes térségekről kényszerült lemondani, míg Bulgária elveszítette égei-tengeri kijáróját.

Ám az első világháborúnak, valamint az azt követő helyi háborúk során és a világháborút lezáró békeszerződéseknek minden keserves határmódosítás és etnikai szembenállás ellenére volt még egy, más jellegű, pozitív földrajzi következménye, nevezetesen az európai kultúrkör földrajztudományára gyakorolt hatása. Ez érvényesült hazánkban is. Az európai politikai földrajz, majd az abból kinövő geopolitika az első világháború hatására fordult a katonai kérdések felé, jóllehet ezek a 19. század végén nem voltak idegenek számára. És ebben az esetben nemcsak a publikációk rohamos gyarapodására kell felhívunk az olvasó figyelmét, hanem a szemléletmód változására is. A magyar geográfiában a háború első időszakában Haltenberger Mihály írt kis kötetet a hadszínterek földrajzi viszonyairól: láthatóan alapos földrajzi szakmai tudással, ám – láthatóan küszködve a számára idegen katonai kérdésekkel – erősen leíró szemléletmóddal. A háború éveiben e leíró megközelítési mód a katonai kérdések tekintetében szinte teljesen eltűnt a magyar földrajzból és

helyét az akkori magyar politikai földrajzban már teljesen teret hódított oknyomozó földrajzi szemlélet váltotta fel.²⁵ Így elmondhatjuk, hogy a hatalmas emberáldozatok, területi és demográfiai veszteségek ellenére legalább a magyar geográfia gazdagodott az első világháború következtében.

JEGYZETEK

1. Tanulmányunk elkészítésekor a bő szakirodalmi termésből az alábbi összefoglaló művekre támaszkodtunk. Az adattárak tekintetében: Kleindel, Walter (1989): *Der Erste Weltkrieg, Daten-Zahlen-Fakten*. Österreichischer Bundesverlag. Wien; Szijj Jolán - Ravasz István (szerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban*, Lexikon A–Zs. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest. Politikatörténeti és geopolitikai szempontból mérvadó: Kennedy, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 186–260. old.; Kjellén Rudolf (1915): *Die Großmächte der Gegenwart* [Kilencedik kiadás]. B. G. Teubner. Leipzig – Berlin; u. ő. (1916): *Die politischen Probleme des Weltkrieges* [Második kiadás]. B. G. Teubner. Leipzig–Berlin. A háború politikatörténete szempontjából alapmű Galántai József (1980): *Az első világháború*. Gondolat. Budapest, valamint – a legújabb kutatási eredmények tekintetében, rövid terjedelmében is – Berghahn, Volker (2006): *Der erste Weltkrieg* [Harmadik kiadás]. Verlag C. H. Beck. München. Hadtudományi szempontból jó stratégiai, hadműveleti összefoglalást ad: Liddell Hart, Basil Henry (2002): *Stratégia*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 241–322. old. A hadműveletek összefoglaló történetét illetően mérvadó értékeléseket nyújt Julier Ferenc (1933): *1914–1918, A világháború magyar szemmel*. Magyar Szemle Társaság. Budapest. Ezen kívül jól tudtuk használni: Aggházy Kamil–Stefán Valér (1934): *A világháború 1914–1918*. Országos Közművelődési Tanács Könyvosztálya. Budapest; Czékus Zoltán (1930): *Az 1914–18. évi világháború összefoglaló történelme*. Stádium Sajtóvállalat. Budapest. A háború teljes hadügyi vonatkozásairól jó összefoglaló: Pilch Jenő (szerk.) (s. d.): *A világháború története*. Franklin. Budapest. A földrajzi (terep-) hatások képi megjelenítésében jól használható fotókat közöl: Zentner, Christian (2000): *Der erste Weltkrieg, Daten, Fakten, Kommentare*. Verlagsunion Pabel Moewig. Rastatt; valamint Farkas Márton et al. (1977): *Az első világháború és a forradalmak képei*. Európa Könyvkiadó. Budapest. A világháború térképi ábrázolásának tekintetében lásd: Dudar Tibor (főszerk.) (1991): *Történelmi világatlasz. Kartográfiai Vállalat*. Budapest. 77–83. old.; Pándi Lajos (1995): *Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény)*. Osiris – Századvég. Budapest. 256–405. old.; Urbán Aladár (1988): *Újkori egyetemes történet 1789–1918, Térképvázlat-gyűjtemény* [Negyedik kiadás]. Tankönyvkiadó. Budapest. 149–174. és 272–289. old.; Rudolf, Hans Ulrich–Oswalt, Vadim (2006): *TaschenAtlas, Deutsche Geschichte* [Második kiadás]. Klett – Perthes Verlag. Gotha – Stuttgart. 170–175. old.
2. Pilch Jenő (1926): *A háború hadi története*. In. Révai nagy lexikona. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest. 289. old.
3. Kleindel (1989): i. m. 21–22. oldal. Az itt tett felsorolás végére került három ország – *Oroszország, Belgium és Portugália* – az adattár szerint nem adott át, hanem csak kapott hadüzenetet.
4. Uo. A hadüzenetek időpontjait – az általunk alkalmazott Kleindel-féle feldolgozástól némileg eltérő adatokkal – közli: Horváth Jenő–Pilch Jenő (s.d.): Függelék, *A hadüzenetek időpontjai*. In. Pilch Jenő: *A világháború története*. 367–390. old.
5. Galántai József (1980): i. m. 386–390. old.
6. Pilch Jenő (1926): *A háború hadi története*. u o. Itt Pilch 33 résztvevő országról beszélt, amely szerint a központi hatalmakkal (*Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária, Törökország*) szemben „hadat viselő állam” volt: *Franciaország, Oroszország, Anglia, Belgium, Szerbia, Montenegro, Japán, Olaszország, Románia, Amerikai Egyesült Államok, Kuba, Panama, Sziám, Kína, Brazília, Bolívia, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Haiti, Peru, Uruguay, Ecuador, Görögország, Portugália, Hedzsász, Libéria, Lengyelország, Csehszlovákia*.
7. Európa történeti régióiról és nagytájairól lásd: Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó. Budapest; Halecki, Oscar (2000): *A nyugati civilizáció peremén*,

- Kelet-Közép-Európa története. Osiris – Századvég. Budapest; Nemerkenyi Antal (2000): Európai nagytájak. In. Probáld Ferenc (szerk.): Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 21–84. old.; Rétvári László (1996): Hol is élünk? Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. In. u. ö.: Hozott anyagból, A szerző számadása az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében végzett dolgairol, élete 60. évének elérése okán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest. 107–115. old.; Székely András (1968): Európai tájak. In. Marosi Sándor–Sárfalvi Béla (szerk.): Európa I. Gondolat. Budapest. 89. old.; Miletics Péter (1997): Közép-Európa politikai földrajza. In. Pap Norbert–Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. JPE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék – JPTE TK Kiadói Iroda – University Press. Pécs. 107–132. old.
8. Rétvári László (1996): i. m.
 9. Pándi Lajos (1995): i. m. 28–29. old.; Nemerkenyi Antal (1996): A Közel-Kelet természeti viszonyai. In. Probáld Ferenc (szerk.): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 265–266. old.
 10. Pándi Lajos (1995): i. m. 28–33. old.
 11. A Közel-Kelet különböző értelmezéseit jól foglalja össze: Nemerkenyi Antal (1996): i. m. Itt az általunk is követett fogalmi meghatározás az alábbi formában szerepel: „...A térség magja az arab világ («Arab-Kelet») ázsiai része, melyet a természeti környezet hasonlóságán kívül a társadalmi-gazdasági fejlődés és a közös kulturális örökség (nyelv, vallás) is szorosan összekapcsol Észak-Afrikával. A tágabb értelemben vett Közel-Kelet magában foglalja Iránt és Afganisztánt, melyeket gyakran Közép-Kelet néven különböztetnek meg. A Közel-Kelethez sorolható továbbá az Európa felé hidat képező Törökország és Ciprus is. Egyes forrásművek Egyiptomot, sőt olykor Líbiát és Szudánt ugyancsak ide számítják... Értelmezésünkben tehát a Közel-Kelet természetföldrajzi szempontból nagyjából megfelel az elő-ázsiai (délnyugat-ázsiai) szubkontinensnek...” (265. old.) A középkori és kora újkori Török Birodalom kelet terjeszkedésének határai, valamint az első világháború közel-keleti hadszínterei egybeesésével kapcsolatban v. ö. Dudar Tibor (főszerk.) (1991): i. m. 36. és 78. old.
 12. Az első világháború tengeri hadszíntereinek történeiről jó összefoglalást és eseménytörténetet ad: Potter, Elmar B.–Nimitz, Chester W. (1974): Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen. München. 343–444. old. Általános hadműveleti, hadászati (stratégiai) tekintetben figyelemre méltó Gorskov, Szergej Georgievics (1983): Az állam tengeri hatalma. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 154–172. old. A hadműveletek kiterjedéséről a világtengereken lásd Gorskov feldolgozásának 9. számú vázlatát, Az első világháború, 1914–1918 címmel (160. old.). Az osztrák–magyar és a német haditengerészet háborús teljesítményének értékelését lásd: Julier Ferenc (1933): i. m. 282–294. old. Ausztria-Magyarország közös haditengerészetének az első világháború folyamán végrehajtott hadműveleteit és harcait – eseménytörténet szempontjából – részletesen összegzi: Csonkaréti Károly (2000): Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete, 1867–1918. Kossuth Kiadó. Budapest.
 13. A huszadik század hadügyében fokozatosan, a század közepére kikristályosodó szakmai felfogás szerint a fegyveres küzdelemnek három egymásra épülő szintje különböztethető meg. A legfelső szint az úgynevezett hadászati (stratégiai) tevékenységeket jelöli, amelyek alapvetően képesek befolyásolni a háború kimenetelét. A legalsó szint a harcászati (taktikai) tevékenységeket jelöli, amelyek a viszonylag kis kötelékek szervezett, fegyveres összeütközését jelentik. A kettő között helyezkedik el a hadműveleti szint, amely a harcászati tevékenységek együttes, egyetlen tevékenység keretén belüli alkalmazását feltételezi. Méretéből adódóan e hadműveletek csak a háború egyes időszakaira gyakorolnak közvetlen hatást. Minderről részletesebben lásd: Szabó József (szerk.) (1995): Hadtudományi lexikon I. Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest. 497–498., 465., 439–440. old. (harc, hadművelet, hadászati művelet szócikkek).
 14. Schmidt, Max Georg - Haack, Hermann (1929): Geopolitischer Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Justus Perthes in Gotha. 48–49. old. és 25. térk.
 15. Uo.
 16. Passarge, Siegfried (1936): Die große Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. Zeitschrift für Geopolitik. 1936/3. szám. 137–145. old.

17. Köztes-Európa első világháborút követő fegyveres konfliktusairól összefoglaló áttekintést ad: Pándi Lajos (1995): i. m. 312–357. old.
18. Mayer-Csejkovits Károly (1927): A nagy háború fontosabb tapasztalatai magasabb katonai megvilágításban. Hadtörténelmi Közlemények. 1927. évi kötet. 152–187. old.
19. Pilch Jenő (1926): i. m. 289. old.
20. Clausewitz, Carl von (1961–1962): A háborúról II. Zrínyi Kiadó. Budapest. 128–129. old.; Perjés Géza (1988): Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 136–142. old.
21. Galántai József (1980): i. m. 149–175. old.; Kéri Kálmán (1985): Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata és felhasználása az első világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények. 1985/2. szám. 225–294. old.
22. Kennedy, Paul (1992): i. m. 249., 258–259. old.
23. Pilch Jenő (1926): i. m. 289. old.
24. Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonaföldrajzi kényszerei. Közép-Európai Közlemények. 2009/2–3. szám. 31–40. old.; u. ő. (2010): Egy elmulasztott történelmi lehetőség: az osztrák–magyar gyarmatosítás. Közép-Európai Közlemények. 2010/3. szám. 46–57. old.
25. Haltenberger Mihály (1915): A világháború geográfiája, Különlenyomat a »Szepesi Hirnök« 1914. és 1915. év számaiban megjelent cikksorozatból. Tisza Testvérek. Budapest; Siposné Kecskeméthy Klára - Nagy Miklós Mihály (1995): A földrajzi ismeretterjesztés és a háború. A Földrajz Tanítása. 1995/5. szám. 4–8. old.; Nagy Miklós Mihály (1998): Cholnoky Jenő az első világháború geográfiájáról. Társadalom és Honvédelem. 1998/1–2. szám. 85–109. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aggházy Kamil–Stefán Valér (1934): A világháború 1914–1918. Országos Közművelődési Tanács Könyvosztálya. Budapest. 320 old. + 8 t.
- Berghahn, Volker (2006): Der erste Weltkrieg [3. kiadás]. Verlag C. H. Beck, München. 117 old.
- Csonkaréti Károly (2001): Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete, 1867–1918. Kossuth Kiadó. Budapest. 218 old. + 32 t.
- Clausewitz, Carl von (1961–1962): A háborúról. I–II. Zrínyi Kiadó. Budapest. I. köt. 348 old + 2 mell., II. köt. 517 old.
- Czékus Zoltán (1930): Az 1914–18. évi világháború összefoglaló történelme I. Stádium. Budapest. 551 old.
- Dudar Tibor (főszerk.) (1991): Történelmi világtalasz. Kartográfiai Vállalat. Budapest. 237 old.
- Farkas Márton et al. (1977): Az első világháború és a forradalmak képei. Európa Könyvkiadó. Budapest. 507 old. + 1 térk.
- Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat. Budapest. 547 old.
- Gorskov, Szergej Georgievics (1983): Az állam tengeri hatalma. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 476 old.
- Halecki, Oscar (2000): A nyugati civilizáció peremén, Kelet-Közép-Európa története. Osiris-Századvég. Budapest. 352 old.
- Haltenberger Mihály (1915): A világháború geográfiája, Különlenyomat a »Szepesi Hirnök« 1914. és 1915. év számaiban megjelent cikksorozatból. Tisza Testvérek. Budapest. 124 old. + 6 térk.
- Horváth Jenő–Pilch Jenő (s. d.): Függelék. In: Pilch Jenő (szerk.): A világháború története. Franklin-Társulat. Budapest. 365–395. old.
- Julier Ferenc (1933): 1914–1918, A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 303 old. + 3 t.
- Kennedy, Paul (1992): A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000. Akadémiai Kiadó. Budapest. 638 old.
- Kéri Kálmán (1985): Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata és felhasználása az első világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények. 1985/2. szám. 225–294. old.
- Kjellén Rudolf (1915): Die Großmächte der Gegenwart. B. G. Teubner. Leipzig–Berlin. 208 old.

- Kjellén Rudolf (1916): Die politischen Probleme des Weltkrieges [Második kiadás]. B. G. Teubner. Leipzig–Berlin. 142 old.
- Kleindell, Walter (1989): Der Erste Weltkrieg, Daten-Zahlen-Fakten. Österreichischer Bundesverlag. Wien. 295 old.
- Liddell Hart, Basil Henry (2002): Stratégia. Európa Könyvkiadó. Budapest. 572 old.
- Mayer-Csejkovits Károly (1927): A nagy háború fontosabb tapasztalatai magasabb katonai megvilágításban. Hadtörténelmi Közlemények. 1927. évi kötet. 152–187. old.
- Miletics Péter (1997): Közép-Európa politikai földrajza. In. Pap Norbert–Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék – JPTE TK Kiadói Iroda – University Press. Pécs. 107–132. old.
- Nagy Miklós Mihály (1998): Cholnoky Jenő az első világháború geográfiájáról. Társadalom és Honvédelem. 1998/1–2. szám. 85–109. old.
- Nagy Miklós Mihály (2009): A Balkán-félsziget geopolitikai formakincse. In. M. Császár Zsuzsa (szerk.): Magyarország és a Balkán, Balkán Füzetek, Különszám I. PTE TTK FI Kelet-Mediterán és Balkán Tanulmányok Központja. Pécs. 48–56. old.
- Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonaföldrajzi kényszerei. Közép-Európai Közlemények. 2009/2–3. szám. 31–40. old.
- Nagy Miklós Mihály (2010): Egy elmulasztott történelmi lehetőség: az osztrák–magyar gyarmatosítás. Közép-Európai Közlemények. 2010/3. szám. 46–57. old.
- Nemerkényi Antal (1996): A Közel-Kelet természeti viszonyai. In. Probáld Ferenc (szerk.): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 265–275. old.
- Nemerkényi Antal (2000): Európai nagytájak. In. Probáld Ferenc (szerk.): Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 21–84. old.
- Passarge, Siegfried (1936): Die große Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. Zeitschrift für Geopolitik. 1936/3. szám. 137–145. old.
- Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény). Osiris-Századvég. Budapest. 798 old.
- Perjés Géza (1988): Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 261 old.
- Pilch Jenő (szerk.) (s. d.): A világháború története. Franklin-Társulat. Budapest. 418 old. + 55 t. + 5 mell.
- Potter, Elmar B. - Nimitz, Chester W. (1974): Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen. München. 1201 old.
- Rétvári László (1996): Hol is élünk? Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. In. u. ő.: Hozott anyagból, A szerző számadása az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében végzett dolgairól, élete 60. évének elérése okán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest. 107–115. old.
- Rudolf, Hans Ulrich–Oswalt, Vadim (2006): TaschenAtlas, Deutsche Geschichte [Második kiadás]. Klett-Perthes Verlag. Gotha–Stuttgart. 285 old.
- Schmidt, Max–Georg-Haack, Hermann (1929): Geopolitischer Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Justus Perthes in Gotha. 62 old.+30 t.
- Siposné Kecskeméthy Klára–Nagy Miklós Mihály (1995): A földrajzi ismeretterjesztés és a háború. A Földrajz Tanítása. 1995/5. szám. 4–8. old.
- Szabó József (szerk.) (1995): Hadtudományi lexikon I–II. Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest. 1584 old.
- Székely András (1968): Európai tájak. In. Marosi Sándor–Sárfalvi Béla (szerk.): Európa I. Gondolat. Budapest. 87–90. old.
- Szijj Jolán–Ravasz István (szerk.) (2000): Magyarország az első világháborúban, Lexikon A–Zs. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest. 851 old.
- Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Magvető Kiadó. Budapest. 137 old.
- Taylor, A. J. P. (1988): Az első világháború képes krónikája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 231 old.
- Urbán Aladár (1988): Újkori egyetemes történet 1789–1918, Térképvázlat-gyűjtemény [Negyedik kiadás]. Tankönyvkiadó. Budapest. 295 old.
- Zentner, Christian (2000): Der erste Weltkrieg, Daten, Fakten, Kommentare. Verlagsunion Pabel Moewig. Rastatt. 478 old.

KAPOSI ZOLTÁN*

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS HOSSZÚ TÁVÚ GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

THE LONG-RUN ECONOMIC EFFECTS OF THE TREATY OF TRIANON

ABSTRACT

This study examines how the long run effects of the Treaty of Trianon have influenced the Hungarian economic development. The immediate consequence of the dissolution of the Habsburg Empire was the loss of the protected market. The Hungarian economy became an open economy, which was strongly influenced by the changes of the world economy. The internal structure of the Hungarian economy transformed. Against every difficulty, a significant production growth had been starting after 1924. The amount of the national debt has begun to increase in the times of the Monarchy, continued this tendency between the World Wars, intensified under the Socialist regime and has been lasting till nowadays. The government debt reached its maximum nowadays; the GDP related gross debt is about 80%. The adaptability of the Hungarian economy has been poor since 1920. An important consequence is the growth of the bureaucracy. As a result, every fourth person is employed by the state in 2010.

Az előzmények: a Habsburg Birodalom és a magyar gazdaság

Az Osztrák–Magyar Monarchia Európa második legnagyobb területi kiterjedésű, s negyedik legnagyobb lakossággal rendelkező országa volt az első világháború előtt. A birodalom igazi politikai anakronizmus volt a 20. század elején: az európai nemzetállami fejlődéssel szemben mintegy tucatnyi nyelven beszélő, egymással sokszor ellenséges viszonyban lévő népességcsoportok államaként működött.¹ A birodalom a 19. század közepétől gazdaságilag viszonylag gyorsan fejlődött. Területét háborúk 1866–1914 között nem érintették, így a gazdasági konjunktúrák idején jelentősen megemelkedett az egy főre jutó termelés, s komoly életszínvonal-növekedés is végbement. Ennek eredményeként a Monarchia egy közepesen fejlett országgá vált a 20. század elejére. A birodalmon belül persze jelentős gazdasági különbségek voltak, a legfejlettebb osztrák és cseh tartományok gazdasági színvonalához képest a bukovinai, dalmát stb. vidékek nem érték el annak harmadát-negyedét sem.²

A 18. század közepétől a magyar gazdaság mind szervezesebben illeszkedett a Habsburg Birodalom agráripári munkamegosztási rendszerébe. A hazai gazdaság alapvetően mezőgazdasági berendezkedésű volt, amely a foglalkoztatásban, a kibocsátásban, az ágazati rendszerben, de még a társadalmi és kulturális értékrendszerben is egyértelműen látszódott. Az időről időre felbukkanó külső (hadsereg, állami megrendelések növekedése, osztrák városiasodás gerjesztette igény) és belső (hazai urbanizáció és gazdasági specializáció) keresleti változások hatására az agrárgazdaság egyre gyorsabban modernizálódott. Jelentős mezőgazdasági exportkapacitások épültek ki. Az 1870–80-as évektől gyorsan nőtt az uradalmak termelékenysége, a gépesítés mellett a képzett szakmunka alkalmazása jelentette a növekedés bázisát. A fejlődést jól mutatják a statisztikai adatok is: mértékadó számítások

* Dsc, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.

szerint a polgári forradalom előtti időszakban a hazai agrártermékek mintegy 6-10; míg az első világháború előtti időkben mintegy 29–30%-a már külső piacokon, döntően Ausztriában talált gazdára.³ Mindez látványos, mégis tévedés lenne azt hinni, hogy az export határozta meg az egész magyar mezőgazdaság működését. Egyrészt a hazai nem-agrárfoglalkozású népesség gyors növekedése erős nyomást jelentett a mezőgazdasági termelők számára, másrészt viszont azt se felejtjük el, hogy a piaci folyamatok nem hatották át az egész agrárgazdaságot. A hazai foglalkoztatási struktúrában meghatározó parasztság (évszázados hagyományainak megfelelően) döntően öntermelő-önfogyasztó rendszerben élt. Ez a paraszti gazdasági tevékenység alapvetően nem piacra termelt, hanem kényszerkommercializált rendszerben működött: csak annyiban jelent meg a piacokon, amennyiben adófizetési vagy vásárlási kötelezettsége volt. A befelé fordult családi gazdasági működésnek sok oka volt (költségszerkezet, hagyományok stb.), mindenesetre a modell élesen eltért az osztrák tartományok paraszti árutermelési szokásaitól.⁴

A gazdasági munkamegosztás másik oldalát az osztrák és cseh területekről származó ipari import adta. A nyugati gyáripari tömegtermeléssel a hazai iparosok sokáig nem tudtak versenyezni; 1842-ben a Habsburg Birodalomban a tőkés üzemeknek 6,1%-a működött csak Magyarországon.⁵ Ám a reformkori értelmiségi közgondolkodásában hamar nyilvánvalóbbá vált, hogy a nemzetgazdasági előrelépéshez szükség van a honi ipar kiépítésére is. Az iparosodás a dualizmus korszakában gyorsult fel, amikor is a magyar állam már tudatosan felvállalva, különböző ipartámogató kedvezményekkel próbálta a hazai ipar fejlődését elősegíteni. A századforduló körüli ipartámogató rendeletek hatására sikerült új ipari ágazatokat (pl. pamuttermelés) meghonosítani, s ezzel az egyoldalú ipari függést csökkenteni.⁶ Mindazonáltal az ipari termékek importjában Ausztria szerepe mintegy 85–86% volt. Az évi 3–4%-os ipari fejlődés révén a századfordulóra már jelentékeny létszámú gyári-üzemi munkásréteg alakult ki, amely – kiegészülve a kispolgári termelőkkel – a foglalkoztatásban 1910-ben 18,2%-os arányt tett ki.⁷

A dualizmus korszakában Ausztria-Magyarország több volt, mint egyszerű vámunió: igazi közös piacként működött; teljes monetáris integrációval és részleges adóunióval.⁸ A „gazdasági kiegyezés” a termelési tényezők (munkaerő, tőke) teljes és szabad áramlását biztosította a két ország között. A két ország gazdasági összeszerveződését számos jel mutatta még. Ilyen volt a közös jegybank politikája, illetve számos osztrák pénzintézmény magyarországi megjelenése, amely révén hamar végbement a hitelintézeti rendszer összeépülése is. A tőkeallokáció szabadságát jelzi, hogy a Magyarországon befektetett tőke nagyobb része a századfordulóig a birodalom nyugati területeiről származott. Nagy jelentősége volt a hazai és az ausztriai vállalatok közti kapcsolatoknak, hiszen a közös vállalatok szaporodásánál talán semmi sem bizonyíthatja jobban az integrációs tendenciákat. Közös vállalatok nagyon sok ágazatban működhettek, de leginkább a nagyiparban terjedtek el. A hazai ipar fejlődéséhez szükség volt a munkaerőhiány azonnali pótlásaként külföldi munkástömegek bevonására.⁹

A Monarchia gazdasági fejlődése a 19. század második felében a korábbiakhoz képest rendkívül látványos volt, ezt mind a gazdasági növekedési, mind az életszínvonal változására utaló mérések bizonyítják. A növekedés az egyes területeken eltérő mértékű volt. A birodalmon belüli különbségek csökkentek; Magyarország egy főre jutó jövedelme nagyjából a birodalmi átlag körül mozgott. Úgy tűnik, hogy a jelentős jövedelmi különbségek ellenére a kisebb territóriumok egyre jobban illeszkedtek az önellátó, zárt birodalom funkcionális rendjébe. Az összeszerveződő vámuniós modellt az első világháborúban – főleg politikai oldalról jelentkezve – számos erőszakos behatás érte, aminek következtében a háború vége felé már egyre nehezebben működött.¹⁰

A tények: elcsatolások, károk, átrendeződés

A háborút lezáró béke közvetlen gazdasági következményei jól ismertek, hiszen mind a korabeli, mind az azóta is szinte folyamatosan megjelenő szakirodalom világosan felmérte a károkat.¹¹ Az 1920. június 4-i békeszerződés értelmében az ország (a korábbi horvát területek nélkül értelmezett) 282 000 km²-es területéből 92 600 km² maradt. A területi változások eredményeképpen Magyarország olyan országgá vált, amely kapacitásaiból következően érdemben nem tudta befolyásolni a kontinentális változásokat. A trianoni béke után egy évvel rendeződött a déli területek kérdése, hiszen a szerbek 1918 ősze óta a dél-dunántúli területek egy részét, beleértve Pécs városát és az akkori Baranya megye 2/3-át elfoglalták, s ott be is rendezkedtek. Szintén 1921-ben oldódott meg a nyugat-magyarországi területek hovatartozásának kérdése: a népszavazás eredményeképpen Sopron és a mellette lévő falvak továbbra is Magyarországhoz tartoztak, ellenben a határ menti nyugati részek Burgenland néven az Osztrák Köztársasághoz kerültek. A területi változások hatására az 1921-re Magyarországnak kialakultak a végleges határai. Az ország elvesztette korábbi (Horvátország nélkül értelmezett) területe 67%-át.¹²

A trianoni döntéssel teljesen diszfunkcionálissá vált az ország településszerkezete. Budapest az első világháború előtti Magyarországon az 1 milliónál is nagyobb népességével egy 20 milliós ország fővárosa volt, most viszont ez a hatalmas népesség-koncentráció egy 8 milliót sem elérő népességre szerveződött rá. Ezzel a főváros súlya igen csak megnőtt az ország gazdasági-közigazgatási életében. Ugyanakkor a korábban Budapesttel szemben mintegy ellensúlyt képező nagyobb vidéki városok közül jó néhány más országokhoz csatolódott. A megmaradt nagyvárosok között az 1920. évi népszámlálás szerint kettőnek (Szeged, Debrecen) a lakossága 100 ezer fő körüli volt, emellett nagyobb szerep jutott még az 50 ezernél több lelket számláló Kecskemétnek, Hódmezővásárhelynek, Miskolcnak, s a csaknem 50 ezer lakost elérő Pécsnek. A megmaradt ország területén a lakosság többsége falvakban élt.¹³

A településszerkezet változása magával hozta az infrastrukturális adottságok módosulását: itt is erősödött a Budapest-centrikusság, ugyanakkor a jelentősebb megmaradt vidéki központok, avagy egyéb települések közötti összeköttetés meglehetősen nehézkessé vált. A trianoni békeszerződéssel Magyarország elvesztette korábbi közútjainak 63%-át, vagyis a korábbi 74 771 km-ből mindössze 27 558 km-nyi maradt, ugyanakkor a megmaradt belső hálózat állaga meglehetősen leromlott a világháború alatti években. De nem járt jobban a vasúti rendszer sem. A korábbi dualizmus kori vasúti rendszer egy sugaras rendszerű Budapest-központú vasúthálózat volt, ami megkönnyítette ugyan a főváros elérését, ám a fővonalak összekötő hálózata már nem épült ki. A magyarországi vasút, hálózatának 60%-át veszítette el. A veszteség aránya kisebb, mint az összterület esetében, hiszen a hegyvidéken, a peremterületeken lényegesen ritkábbak voltak a vasutak. Összesen 49 vasútvonalat vágott át az új határ. Mindenesetre a MÁV működési rendszerét újra kellett formálni 1920-as években.¹⁴

A trianoni tárgyalások és az azt követő határkiigazítások eredményeként Magyarország (a horvát területek beszámítása nélkül) a korábbi népességének csaknem 60 %-át elveszítette. A trianoni határokon belül 1920-ban mintegy 8 millió ember élt. A korábbi mintegy 10 milliós magyarságnak kb. 35%-a került az új országhatáron kívülre; az elcsatolt 10,6 millió ember közül 3,2–3,3 millió, vagyis 30% volt a magyar. Az új országhatár lakosságának döntő többsége magyar volt, ugyanakkor nagyon lecsökkent a nemzetiségi részaránya. Legnagyobb nemzetiséggé a csaknem félmillió németiség vált, a román, a szlovák és a délszláv nemzetiség nem tett ki 2,5%-nál többet. Mivel az elcsatolt területek ritkábban lakottak voltak, így a megmaradt ország népsűrűsége jelentősen megnőtt: míg 1910-ben

mindössze 65 fő jutott egy km^2 -re, addig 1920-ban már 86 fő, ám még ez az arány is messze volt a korabeli fejlett országok 120–130 fő/ km^2 arányától, ugyanakkor Közép-Európa országait tekintve még mindig magasnak számított.¹⁵

A hosszú távú gazdasági következmények

1. A védett piacok elvesztése és a külkereskedelem nyitottsága. A magyar gazdaság legfontosabb ágazata, a mezőgazdaság, sokáig élvezte a Monarchia vámvédett piacának előnyeit. A gyorsan iparosodó és urbanizálódó osztrák területek tömegtermékekkel (gabona, liszt, hús, gyapjú stb.) való ellátása főleg a vasútrenszer kiépülése után mehetett végbe. Az Ausztria és Magyarország közötti szabad külkereskedelem lehetősége, ugyanakkor a vámkülföldi területekről behozható termékek kizárása a birodalom piacáról kettős következménnyel járt. Egyrészt biztos jövedelemhez juttatta a hazai agrártermelőket és nagykereskedőket még akkor is, amikor az 1880-as évek közepe után a piaci árak csökkentek. Másrészt viszont a hazai termelők megóvása a piaci versenytől egy mesterséges helyzetet teremtett, hiszen a világpiacon áráktól és folyamatoktól egyre inkább elszakadt a hazai agrárium, ami főleg a fejlesztések és a termelékenység növelésének kényszerét eliminálta. Az első világháború utáni években a védettség megszűnt. Azzal szembesülhettek a hazai termelők és kereskedők, hogy az osztrák és a német piac pillanatnyilag nem fizetőképessé, ugyanakkor az 1920-as évektől kezdve a világpiacon folyamatos túltermelés alakult ki, ami nyomott árakat hozott magával.¹⁶ A nagy tömegű magyar termék gyakorlatilag eladhatatlanná vált, aminek eredményeképpen a devizabevételek is megcsappantak. Ugyanilyen, de ellentétes relációjú problémát jelentett az, hogy a súlyos helyzetben lévő magyar gazdaság az osztrák ipari termékek iránt sokáig nem rendelkezett fizetőképessé válni.

Ezzel új helyzet alakult ki a magyar gazdaság számára. Az elcsatolások miatt a hazai gazdaság intakt egysége megbomlott, a birodalmi önellátás lehetősége megszűnt, így nem véletlen, az 1920-as évek óta Magyarország – összefüggésben a külföldi hitelek visszafizetési kényszerével – egy külkereskedelem-érzékeny gazdasággá vált. Természetesen a magyar kormányzatok mindig is törekedtek arra, hogy valamilyen biztos külső piacot találjanak a hazai termékek számára. Az 1920-as évek első felében a magyar gazdaságpolitika az osztrák és a csehszlovák, majd később az olasz piac felé próbált meg lépéseket tenni. A válságból való kilábalás kapcsán a német piacban látták a jövőt, s 1934 tavaszán egy bilaterális kereskedelmi szerződéssel hozzáláncolták a magyar gazdaságot az alakulóban lévő náci nagytér gazdasághoz.¹⁷ A második világháború után is megmaradt a hazai gazdaság erőforrás-szüksége és kifelé való lépéskényszere: 1945-től kezdve a Szovjetunió gazdasága adta a külkereskedelem legfontosabb lehetőségét. Tegyük azonban hozzá, hogy magyar gazdaság késztermékgigénye miatt a szovjet irányú külkereskedelem sohasem vált kizárólagossá. Főleg az 1960-as évektől vált egyre jelentősebbé a nyugati, konvertibilis alapú külkereskedelem. 1990 után a magyar gazdaságban végbement tulajdonváltás után még erőteljesebbé vált a világpiacon nyitottság: ma a hazai össztermék 60–65%-át külső piacokon értékesítik, ugyanakkor az export 75–80%-a az Európai Unió országaiba megy.¹⁸ A változás az export összetételében is szembeötlő, hiszen a mai export már nem nyers vagy félkész termékekből áll: abban meghatározó aránya van az ipari késztermékeknek, míg a mezőgazdasági kivitelünk ma már nem éri el az export 15%-át sem. Tegyük hozzá, hogy hasonló gazdasági struktúrára (Belgium, Ausztria stb.) vannak pozitív európai példák, s ez még akkor is igaz, ha Magyarország esetében a jövőkép meglehetősen homályos.

Mindez azt jelenti, hogy az 1920 után létrejött külső piacokra való ráutaltság 90 éves folyamattá vált, s egészen biztosak lehetünk abban, hogy – részben az EU-tagság miatt is –

ebben a modellben radikális változás nem fog bekövetkezni. Ez persze azt is magával hozza, hogy a magyar gazdaság igen érzékenyen reagál minden külső gazdasági és politikai folyamatra (olajár, válság, befektetések stb.), azok bármilyen irányú változása azonnal és jelentősen hat a hazai gazdasági szereplőkre. Utalnunk kell arra is, hogy ugyanakkor a tapasztalatok szerint a nyitott gazdaságoknak nagy előnye az alkalmazkodó képesség, a rugalmasság, hiszen a szabad tőke-és munkaerő-allokáció lehetősége hozzájárulhat a gazdasági konvergencia létrejöttéhez.

2. A gazdasági térszerveződés változásai. A 18-19. századi gazdasági fejlődés egyik fontos eleme volt a piacközpontok és ellátó körzetek egymásra utaltságának erősödése. A sokszor szinte önellátó körzetek működését a gyorsan fejlődő vasút és egyéb infrastrukturális elem alaposan átalakította, összekötötte az addig egymástól mereven elváló térszerveződési egységeket. A trianoni béke azonban nagyon sok regionális központ látványos térszerveződését, forgalmazási lehetőségeik beszűkülését eredményezte. Példának elég lehet két dél-dunántúli központ változásának említése. A 18-19. századi fejlődés során a térségben két regionális gazdasági-piaci központ alakult ki: a főleg távolsági nagykereskedelmet folytató Nagykanizsa, valamint az egyre jelentősebb ipari és kereskedelmi központtá váló Pécs. 1920 után Nagykanizsának a korábban az Adriáig terjedő kereskedelmi körzete és forgalma gyakorlatilag megszűnt.¹⁹ Nagyon rosszul jártak azok a pécsi iparosok és kereskedők is, akik hosszú távon gondolkodva a Dráván túli horvát és szlavóniai vidékekre alapozták vállalkozásaik jövőjét.²⁰ A két kereskedelmi központ hanyatlása – s hozhatnánk más példákat is – egy sokkal korlátozottabb gazdálkodási lehetőséget adott a továbbiakban. Mivel a határok viszonylag zártak voltak, s a vasutakat több esetben felszámolták, így a városokban lévő termelési kapacitásokat le kellett építeni. Ez szükségszerűen a kereskedők elvándorlásával, s a munkaerő más ágazatokba áramlásával kapcsolódott össze. A két háború közötti korszakban főleg azok a piacközpontok tértek nagyon lassan magukhoz, akik korábban Monarchia-szintű kereskedelmet folytattak. De legalább ekkora probléma az is, hogy 1950 után, a tervgazdasági időszakban az ország kisebb-nagyobb városait, addigi piacközpontjait mesterségesen elkezdték ipari központokká tenni, ugyanakkor számos egyéb – néha csak falunagyságú helyet is – ún. szocialista városként felfejleszteni. Ezek a városok nem annyira organikus fejlődési elemeknek, hanem inkább egy speciális gazdasági ideológia megvalósításának tekinthetők. Katasztrofális volt ugyanakkor, hogy a korábbi falu-város munkamegosztás megszűnt, s a falu egy hátrányosan megkülönböztetett településsé vált, amivel kialakult egy előnytelen vidéki életmód-kényszer. A 20. század vége felé kezdtek elhalni a falu és város közti napi termékkapcsolatok is, helyüket a nagyobb térségeket átfogó kereskedelmi láncok vették át. E folyamat felszámolásához az uniós támogatások, a kohéziós politika, illetve a nálunk is megjelenő közösségi gazdaságtan gondolkodásmódja és annak tudatos felvállalása, megvalósítása sokat segíthet.

3. A termelés növekedésének üteme. A kérdés az, hogy az ország gazdasági növekedési ütemében a 90 év alatt milyen nagyobb folyamatok látszanak, s hogyan illeszkednek a hazai növekedési mutatók a nyugati országok adataihoz? A szakirodalomból közismert, hogy a dualizmus korában a magyar gazdaság növekedési üteme a korábbi időszakokhoz képest viszonylag magas volt, míg a két világháború közötti időszakot a kutatók inkább úgy ábrázolják, mint amelyet gazdasági stagnálás jellemezett (utóbbit főleg az 1920-as évek stabilizációs nehézségeivel, illetve a válság következményeivel szokták alátámasztani). A gazdasági növekedés mutatója egy igen korlátozott közgazdasági paraméter: alkalmas a termelés egészében bekövetkező változás bemutatására, de semmiképpen nem alkalmas az egész gazdaság állapotának jellemzésére. A pontos növekedés megítélésének nehézsége abból is adódik, hogy minden növekedési vizsgálat a bázisév által meghatározott: vagyis ha a dualizmus időszakának mutatójára vagyunk kíváncsiak, s a századfordulóhoz köze-

lebbi időpontot vesszük kiindulási bázisnak, akkor alacsony növekedési eredményt kapunk; ellenben ha egy korábbi alacsony kiindulási pontot találunk, akkor nagyon kövér számok jönnek ki.²¹ Tény, hogy nincs minden időszakra megfelelő forrásadat, következésképpen a kutatót nagyon befolyásolja az, hogy milyen statisztikai forrás maradt fenn. Még egy problémát kell jeleznünk, mégpedig azt, hogy a reális megítéléshez nagyon nehéz az 1920 után megmaradt ország területének gazdasági kapacitásait visszafelé számolni, hiszen az erőforrások jelentős mobilizáción mehetek keresztül. Ezek után nézzük, hogy a ma mindenképpen relevánsnak tekintett Maddison-féle adatok alapján a két világháború közötti időszak növekedése miben különbözött a megelőző időszaktól.

A trianoni ország területére eső magyar GDP és népesség változása (1870–1940)

Év	GDP (1990. évi dollár)	Népesség (ezer főben)	GDP/fő
1870	6459	5917	1092
1890	9751	6652	1473
1910	15291	7644	2000
1920	13585	7950	1709
1930	20789	8649	2404
1940	24391	9287	2626

Forrás: Maddison, Angus: The World Economy. Historical Statistics. OECD, Paris, 2003. 98–101. p. alapján összeállítva.

A különböző időszakokra vonatkozó számításainkból kiderül, hogy 1924–38 viszonylatában az évi átlagos magyar GDP-növekedés 3,3% volt, ami a korabeli Európában tekintélyes, még ha nem is különlegesen magas arány. Viszont érdekes, hogy ez felülmúlja a dualista korszak növekedési adatát, amely 1870–1910 között – a mai ország területére vonatkoztatva – kb. 2,3% volt. Ebből az is következik, hogy a stabilizáció utáni magyar gazdaság fejlődése viszonylag gyors volt. A magas termelésnövekedési mutató a szocializmusban is fennmaradt: az 1950-es évek nagy beruházásai révén már 4,6–4,7% körül járt évente; Az 1973–90 közti időszak a növekedés megtörését mutatja: ekkor évi 0,8%-os GDP-bővülés mellett a gazdaság strukturális problémái egyre erősebben jelentkeztek. Ezt követte az 1990-es évek első felében, a rendszerváltás utáni gyors gazdasági visszaesés. A növekedési adatok tehát a nagy ciklusokat tekintve a rendszerváltásig nagyjából igazodnak az európai trendekhez. Az egy másik kérdés persze, hogy a magas növekedésnek mi a tartalma, hiszen mondjuk az 1950-es évek magas növekedési üteme mellett nyugaton elsődlegesen lakossági igényeket kielégítő tartós fogyasztási cikkek gyártottak, s így jelentős életszínvonal-emelkedést értek el, ezzel szemben a szocialista országok esetében a magas növekedési mutató eredménye nehézipari kapacitások létrehozása volt, ami a társadalom mindennapi megélhetését nem nagyon segítette. Ez azt is jelenti, hogy egy hasonló növekedési szám mellett teljesen eltérő háttértartalom jelenhet meg.

4. Az állami eladósodás és a stabilizáció. Egy másik fontos kérdés, hogy a trianoni országcsonkításnak, vagyis a természeti és gazdasági erőforrások erőszakos elvételének és azt követő kényszerszerű újjászervezésének van-e valami köze az adósságállomány növekedéséhez, avagy a mai eladósodásunkhoz? Másképp fogalmazva: hozzájárult-e Trianon az ország hosszú távú pénzügyi instabilitásához? Induljunk ki abból, hogy a dualizmus korában kezdettől fogva jelentős adósságot halmozott fel az állam, amit kezdetben főleg külföldi, az 1890-es évek után viszont már egyre inkább hazai forrásokból lehetett finanszírozni. Az első világháború előtt már – részben a fegyverkezés miatt is – mintegy 7 milliárd

koronát tett ki a hazai államadósság,²² ami viszont (mai fogalmainkkal) kezelhető volt. Ám a világháború alatti kiadások hirtelen megugrása eredményeként az 1920-as éveket úgy kezdte az ország, hogy átfogó stabilizációs programokat (vagyonadó, földreform, népszövetségi kölcsön stb.) kellett végrehajtania. Az 1924. évi népszövetségi kölcsön, majd a további hitelek felvétele azt eredményezte, hogy a második világháború előtti években Magyarország a térség egyik legeladósodottabb országává vált: 1930-ban országunknak 755 millió dollár külső adóssága halmozódott föl, amikor Csehszlovákiának 410, Jugoszláviának 855 millió dolláros kötelezettsége volt, ami főleg az egy főre eső adósságot tekintve igen rossz körülményeket jelez.²³ 1941-től, vagyis a háborúba való belépéstől kezdve megismétlődtek a negyed századdal korábbi folyamatok: hiperinfláció, adósságnövekedés stb. A második világháború után természetesen a korábban felhalmozott hatalmas adósságokat törleszteni kellett: Magyarország esetében például 1947-ben 3,1 milliárd pengő várt visszafizetésre.²⁴ Mivel az ország gazdasági szerkezete nem nélkülözhetette a nyugati piacokról beszerzendő késztermékeket, ezért jelentős konvertibilis exportot kellett produkálni, amely a dollár-alapú adósságok törlesztését biztosíthatta. A korábban felgyülemlett adósságok finanszírozását elmélyítette az 1970-es évek olajválsága alatti megugró adósság. Ez volt az a korszak, amikor a terms of trade igen rossz irányban változott: a döntően nyers- vagy félkész-termékeket exportáló Magyarországnak egyre többet kellett fizetnie a késztermékekért, s ez gyors adósságnövekedéshez vezetett. Szintén elmélyítette az adósságot a szocialista nyomásra kialakított külső hitelezés, hiszen sokszor behajthatatlan követelések jöttek létre kommunista berendezkedésű afrikai vagy ázsiai országok kapcsán. Ha ezeken a folyamatokon végigtekintünk, akkor egyértelműnek látszik az a következtetés, hogy Trianonnal felerősödő hatások máig hatnak, amikor az adósság aránya már a GDP 80%-a körül jár. Az ország régóta hatalmas adósságtömeget görget maga előtt, 2010 elején mintegy 19 400 milliárd forint volt a bruttó államadósság, aminek radikális csökkentésére nagyon kevés lehetőség van.

5. A foglalkozási szerkezet és az európai folyamatok. A dualizmus korszakában nálunk is megindult a nyugati piacgazdaságokhoz hasonló irányú munkaerő-átstrukturálódás. Ennek folyamán 1867–1910 között az agrárszférában dolgozók aránya 80-ról 62,4%-ra csökkent, míg a nem mezőgazdaságból élők (ipar, szolgáltatás, állami alkalmazottak, napszámosok stb.) aránya 20-ról 37,6%-ra emelkedett.²⁵ Az elcsatolások némileg átrendezték ezt a modellt, hiszen a nem mezőgazdaságban dolgozók jelentősebb aránya jutott az új ország területére; s a korábbi ipar termelési értékének is nagyobb része (56%) maradt itt. Ennek eredményeként 1920-ban a trianoni területen az agrártermelésben az összes foglalkoztatottnak már csak 55,7%-a tevékenykedett. A két világháború közötti korszakban a korábban megindult tendencia erősödött, így 1941-ben az agrárszférában az összes foglalkoztatottnak már csak 48,7%-át találjuk.²⁶ Ez a folyamat lényegét tekintve hasonló volt az első világháborút megelőző időkhöz. Ám a nyugati országokhoz hasonlítva fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy ott a két világháború között egy duális jellegű átalakulás zajlott le. Ennek során egyrészt nagyon jelentős új iparágak jelentek meg, amelyek a foglalkoztatásban is meghatározóvá váltak (villamosenergia-termelés, rádióipar, autógyártás stb.). Másrészt az ipar helyett igen gyorsan nőtt a szolgáltatás szektora, s így voltak már olyan országok, ahol a terciér szektorban már többen dolgoztak, mint az iparban és mezőgazdaságban együttvéve. Nálunk viszont a folyamat előrehaladásának lassúsága együtt járt a bürokrácia növekedésével, a családi-rokonsági kapcsolatok és a dzsentroid magatartásminták előtérbe kerülésével. Úgy gondoljuk, hogy ezen archaikus vonások erősödése jelentős mértékben a trianoni országvesztés kialakította politikai közgondolkodásban kereshető.

A fent említett nem piacokonform folyamatokat a szocializmus korában sikerült „elmélyíteni”. A két hároméves és a hét ötéves terv a nehéziparosítást preferálta. Kezdetben a

magyarországi munkaerő számban, eloszlásban, képzettségben és identitásában sem volt alkalmas a népgazdasági tervek végrehajtására. A bolsevik hatalom a teljes foglalkoztatottság elérését tűzte ki célul, úgy gondolták, hogy ez is egyik látványos jele lehet a szocialista gazdaság fölényének a tőkés gazdaságok fölött. A munkaerő-biztosítás egyik alapvető eszköze a nők munkába vonása volt; az 1950-es évektől kezdve egyre nagyobb tömegben jelentek meg a nők olyan ipari szakmákban, amelyek korábban egyértelműen a férfiakhoz kötődtek. Nem volt ritka, hogy a téglaiipari vállalatokban a női fizikai munka dominált, de még a nehézipar, az építőipar területén is foglalkoztattak szép számban nőket. A textilipar, a vegyipar bizonyos területei, a bőripar, a konzervipar fejlesztése pedig egyenesen a nagy tömegű női munkaerőre építhetett. Elterjedté vált a kampányszerű beruházások és munkatevékenységek elvégzéséhez a kényszermunkaerő biztosítása, aminek egyik formája volt a kemény körülmények között működő szovjet típusú hadsereg felhasználása. Gyakran használták a hadsereg állományát őszi gyümölcszedésre, nyári gabona-betakarításra, cukorrépa-felszedésre, kukoricatörésre, de megvolt a helye a hadseregnek a rendkívüli események kapcsán is (árvíz, hóhelyzet stb.). A kényszerített munka formája volt az internál-takat foglalkoztató munkatáborok létrehozása; elterjedt szokássá vált az egyetemista, főiskolás, illetve a középiskolai ifjúság mezőgazdasági munkába állítása az őszi tanévkezdet elején. Jellemző munkaerő-biztosítási módszer volt az 1950–60-as években a munkaerőnek a mezőgazdaságból az ipari ágazatok felé kényszerítése, aminek következtében 1950–70 között mintegy 1 millió ember került faluról városba, vagyis az agráriumból az ipar területére.²⁷ A szolgáltatási szektor fejlesztése ugyanakkor végtelenen elmaradt, aminek hosszú távon súlyos következményei lettek.

Mindebből látható, hogy a foglalkoztatás terén sem a két háború között, sem a szocializmus idején alapvetően nem olyan tendenciák futottak, amelyek a nyugati piaci rendszerekhez való felzárkózást eredményezték volna. A gazdasági folyamatok mögött persze komoly gondolkodásbeli különbségek is megfigyelhetők. A két háború között a trianoni megaláztatás, a kiszolgáltatottság érzete; 1950 után pedig a befelé fordult, a szocialista rendszer felépítésének programja adta a különbség gondolati hátterét.

6. A gazdaság érrendszere: az újrászabott közlekedés. Az 1840-es évektől az első világháborúig gyorsan fejlődött a hazai közlekedés, különösen a vasút. A kérdés az, hogy okozott-e a területi elcsatolás hosszú távú forgalmazási problémákat? A válasz egyik része a már fentebb emlegetett külkereskedelem megnehezülésében látható, hiszen a merev határok egyben az országok közti átjárhatóságot is korlátozták. A vasút esetében voltak olyan, a Kárpát-medence belsejéből kifelé tartó vonalak, irányok, ahol teljesen megszűnt a továbbszállítás lehetősége (Jugoszlávia), más esetekben nagy probléma volt az elcsatolt területek nagyvárosai közötti közlekedés nehézsége, avagy a megmaradt területeken a dunántúli és az alföldi vidékek egymás közti kereskedelme. Ám azt tegyük hozzá, hogy a dualizmus korában sem volt igazán jellemző a nagyobb tájegységek vagy régiók, vonzáskörzetek közötti keresztirányú vasúti szállítás. A vasúti szállítás döntő része inkább az ország gazdasági központja (Budapest) irányába folyt, ahonnan aztán az árucikkek egy része nyugati irányban, Bécs felé elhagyta az országot.²⁸ Az persze tény, hogy a Budapest–Nagy-szombat–Bécs vasútvonal, amelyen a nyugati irányú külkereskedelem jórészt zajlott, Csehszlovákiához került, ám ennek funkcióját a Budapest–Komárom–Győr vasút át tudta venni. Úgy gondoljuk, hogy a külkereskedelmi célzatú vasúti szállítás sem az árutömeget, sem a személyeket illetően nem szenvedett katasztrofális károkat (ha eltekintünk a román és a szerb hadsereg átmeneti itt tartózkodásának „eredményeitől”). Tegyük hozzá, hogy ebben persze annak is nagy jelentősége volt, hogy a külső piacok jórészt bedugultak, így az 1920–30-as években a kivitt árutömeg messze alatta maradt annak, mint ami a Monarchia alatt megfigyelhető volt. Később, a tervgazdasági rendszer idején is azt látjuk, hogy mind a

vasúti, mind a vízi szállítást sikerült az alapvető nyersanyag-behozatali céloknak alárendelni: kiépült a Záhonyon keresztüli dupla vágányú vasút; lehetőség volt a Dunán nyersanyagot szállítani Sztálinvárosba (Dunaújvárosba) stb.

Abban viszont nagy szerepe volt Trianonnak, hogy az ország (például a költségvetés) anyagi lehetőségei lecsökkentek, így a nagy tőkét feltételező vasúti fejlesztések elmaradtak. Sem a két világháború közötti időben, sem a szocializmus korában a magyar állam nem fordított nagy figyelmet a közlekedési infrastruktúra (vasút, utak, vízi- és légi közlekedés stb.) megújítására és fejlesztésére. Tegyük hozzá mindjárt, hogy a szomszédos országokban sem. Pedig a nyugat-európai országokban a 20. századi gazdasági fejlődés alapvető folyamata volt a közlekedés dinamikus fejlesztése, amelybe a fentebb felsorolt ágazatok rendszerszerű értelmezése is belefért. Ez annyit jelent, hogy pontosan érzékelték, hogy a gépkocsihoz nemcsak út kell, hanem aszfaltüzem, gumitermelés, műanyagipar és még számos ágazat termelése, s nem elég a folyamatnak csak az egyik elemét fejleszteni. Nálunk sajnos az infrastruktúra fejlesztésének összefüggő rendszerként való átlátása, s a rendszerben való gondolkodás nem vált jellemzővé a 20. század során. Annak, hogy a 20. század magyar kormányai, a gazdasági és politikai vezetés nem ismerte fel az infrastruktúra-fejlesztés makrogazdasági jelentőségét, komoly kihatásai vannak a jelen versenyképességére, az elmaradottságra és a lehetséges jövőnkre nézve. Ez a szűklátókörűség, a partikuláris érdekek előtérbe helyezése természetesen szoros kapcsolatban van a fentebb említett bürokratizálódással, a nyugattól való elfordulással, a piaci folyamatok meg nem értésével.

7. A humán erőforrás eloszlása és minősége. Az új ország területén élő 8 millió lakosnak 1920 táján kb. 15%-a, az 1950-es nagy közigazgatási átszervezések hatására már mintegy 20%-a Budapesten élt. Ez a főváros-központúság az élet minden elemére rányomta a bélyegét. Mivel a vidéki egyetemek lassan szerveződtek meg, így Budapest az ország kivételes szellemi központjává vált. Minden komoly politikai döntés Budapesten született meg. A vidéki területek érdekérvényesítésére minimális esély maradt, még a jelentős magyarországi városok is csak abban bízhattak, hogy sikerül országgyűlési képviselőnek országosan is ismert, a fővárosi közéletben is jártas embert megnyerni. Ez a réteg egy kiterjedt, sok tízezer főből álló, a közigazgatás és politika jelentős szintjeit elfoglaló társadalmi csoporttá vált a két háború közötti időszakban. Ez a középosztály (s annak számos rétege) teljesen alkalmatlan volt egy gyors ütemben piacosodó világ gazdasági rendszerben bármilyen alkalmazkodásra, modernizálódásra. Nem véletlen, hogy a csoport léte és működése a szépirodalomtól kezdve az újságírásig a korabeli társadalmi komikum alapját képezte. A bürokrácia terjengőssé válása persze egyben védekezés is volt: a gazdasági lecsúszás veszélye, a hivatal, az íróasztal, az irányító pozíció megtartásába való görcsös belekapaszkodás, a kiemelkedés esélyének nehézsége, az átalakulás és identitásváltás lehetetlensége egyre inkább – főleg helyi szinten – a társadalmi csoport sorainak zárását eredményezte. Magyarország egy túlbürokratizált országgá vált Trianon után, aminek persze az is oka volt, hogy 1918–1924 között 426 000 fős népesség menekült át Kis-Magyarországra.²⁹ Közülük sokan korábban a most éppen elcsatolt területek hivatalaiban vagy a politikai vezetésben dolgozott. A szovjet modell térnyerésével a bürokrácia kicserélődött és erősödött. Az 1950-es években még csak a pártkompetenciák határozták meg a bürokrácia igen széles körének kialakulását (lásd: munkásigazgatók), később azonban a hatalom legitimációja egyre inkább megkövetelte a káderutánpótlás kialakítását, annak technológiai rendszerét. A tervgazdaság első évtizedeit a bürokrácia további gyors növekedése jellemezte. Érdekes módon a szovjet modell és a két háború közötti modell hasonló bürokratikus vonásokat mutatott, amit a felülről irányított s az alulról jelentős részben a rokonsági-ismeretségi alapokra épített kapcsolatok kialakítása jellemezett. Ennek máig tartó hatásait az állami alkalmazottak nagy számában, a költségvetésben és a redisztribúcióban az állami részvé-

telnek kivételesen magas aránya világosan mutat; Magyarországon 2010 közepén minden negyedik munkavállaló az állam alkalmazottja. Tegyük hozzá, hogy valószínűleg ez is egy Közép-Európa-jelenség, a szomszédos országokban hasonló, avagy még magasabb az állami alkalmazotti arány.

8. Gazdasági kényszermozgások vagy önálló gazdaságpolitikai lehetőségek. Végül foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy a trianoni béke következtében milyenné vált a magyar gazdaságirányítás önállósága; meddig terjedt ez az önállóság, s mennyiben kellett alkalmazkodnia a világgazdasági trendekhez; egyáltalán mennyire mozgott a magyar gazdaság kényszerpályán? A már korábban is jelzett folyamatokra tekintve azt mondhatjuk, hogy az eltelt 90 év alatt számtalan eset mutatja az önállóság csorbulását, s a kötelező alkalmazkodást. Az első világháború után a stabilizáció és a népszövetségi kölcsön megszerzése révén külső tőkével lehetett konszolidálni a magyar államháztartást. Pár évvel később a világgazdasági válság (1929–33) óriási mértékben befolyásolta a magyar gazdaság működését, hiszen szinte minden piacot elveszítettünk. 1934-től a német gazdasághoz kellett igazodni, aminek katasztrofális gazdasági, népességi és politikai következményei közmertek. 1944 őszétől szovjet megszállás alá került Magyarország, ami megint csak az önállóság korlátozását hozta magával. 1950-től 1990-ig a szovjet elveknek megfelelően egy nagyobb szocialista közösségbe illeszkedve egy keleti gazdaságpolitikát kellett megvalósítani, s ez még akkor is igaz, ha kétségtelen, hogy az 1980-as évek elejétől egyre nagyobb gazdaságirányítási szabadsághoz jutott az ország.³⁰

Óriási változás, hogy 1990 után – a szabadság korszakában – lehetőség nyílt a nyugati piactudatú gazdasági modell megteremtésére. Ám tudhatjuk, hogy a gazdasági nehézségek miatt a folyamat deformáltságokkal járt együtt. Már az 1994-ben hatályba lépő, az EU-val kötött társulási szerződés is jelentős kereskedelmi asszimetriákat tartalmazott. A privatizáció révén a magyar piac és tőketulajdon jelentős része multinacionális társaságok kezébe került. Az átalakulás során a külső eladósodás növekedett, s Magyarország kiszolgáltatott pozícióba került. Folyamatosan lépéseket kell tenni (a Stabilitási és Növekedési Paktum szerint) az eurókonvergencia kritériumainak teljesítésére. Néha a gyors ütemben globalizálódott világgazdaság folyamatai igencsak felerősítik a magyar gazdaság működési nehézségeit. Mögötte ott áll az is, hogy Magyarország 10 millió fős kis ország, gazdasági teljesítményével világgazdasági folyamatokat befolyásolni alig tud (az EU-n belül is mindössze 2%-ot tesz ki), gazdasági diplomáciánk és érdekérvényesítő képességünk pedig mindig gyenge volt. Mindebből számunkra úgy tűnik, hogy a 90 év alatt – bár nyilván számos esetben lehetőség nyílt volna önálló magyar gazdasági és politikai tevékenység létrehozására – leginkább a nagy világgazdasági folyamatok általi befolyásoltság működött. E területen némi változást csak a rendszerváltozás hozott. Sajnálatos módon alig tudunk olyan gazdasági ciklusokat felmutatni, amikor a 90 év alatt előremutató, a folyamatokból előnyt kovácsoló gazdaságpolitika jött volna létre.

JEGYZETEK

1. Gross, T. Nachum (1985): 203–204. old. A Habsburg Birodalom teljes területe 670 000 km² volt; 1800-ban Európa népességének egyhatedét, 1914-ben egynolcadát adta.
2. Berend T. Iván–Ránki György (1987): 417. old. Táblázat.
3. Katus László (1989): 813. old. Táblázatok alapján. Lásd még: Komlos, John (1990) adatait.
4. Karl Kaser–Stocker Karl (1986): 33. old.
5. Mérei Gyula (1980): 410. old.
6. Kaposi Zoltán (2010): 11. old.
7. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása (1913): 24–25. old.

8. Scott, Eddie (2004): 202.old.
9. A közös vállalatokra lásd: Katus László (1989): 819.old. Számos olyan ágazat volt (pl. a porcelánipar, gépipar, nehézipar stb.), amely nem nélkülözhetette a külföldi munkaerőt. Az ezzel foglalkozó üzemtörténeti munkák felsorolásától most eltekintünk.
10. Kaposi Zoltán (2002): 265.old.
11. Lásd: Buday László (1923) és Lakó Dezső (1923) műveit.
12. A részletes, pontos adatokat lásd Zeidler Miklós tanulmányában.
13. Az 1920. évi népszámlálás (1929): 39.old.
14. Kaposi Zoltán (2002): 273.old.
15. Kaposi Zoltán (2002): 273.old.
16. Aldcroft Derek (2001): 43. old.
17. Ránki György (1981): 249.old.; lásd még: Berend T. Iván (2008).
18. <http://elib.kkf.hu/hungary/magyar/economy/HUN.htm>. Letöltés ideje: 2010. június 1.
19. Kaposi Zoltán (2007): 21–22.old.
20. Kaposi Zoltán (2006): 172.old.
21. A növekedés megítélésének kérdése legutoljára Tomka Béla akadémiai doktori vitáján merült fel (2010. június 2.). Ehhez lásd: Tomka Béla (2009): 271–308.old.
22. Katus László (1978): 279.old.
23. Berend T. Iván (1989): 294.old.
24. Uo. 295.old.
25. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása (1913): 24–25.old.
26. Az 1941. évi népszámlálás (1978): 96. old.
27. Becslés. Lásd: Kaposi Zoltán (2002): 398.old.
28. Az 1920-as években megszerkesztett vasúti térképet lásd: Katus László (1978): 379.old.
29. Zeidler Miklós: elektronikus dokumentum, 4. old.
30. Kaposi Zoltán (2002): 428.old.

Felhasznált irodalom

- Aldcroft, H. Derek. The European Economy 1914–2000. London–New York, 2001. 4th Edition.
- A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. MSK. Új sorozat, 48. kötet. Budapest, 1913. KSH.
- Az 1920. évi népszámlálás. 6. rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest, 1929. KSH.
- Az 1941. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Budapest, 1978. KSH
- Berend T. Iván (1989): A külföldi tőke és Közép-Kelet-Európa szocialista gazdaságai a II. világháború után. In: Gazdaság, társadalom, történetírás (Szerk.: Glatz Ferenc). Budapest. 293–306.old.
- Berend T. Iván (2008): Európa gazdasága a 20. században. Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1987): Európa gazdasága a 19. században. Budapest.
- Buday László (1923): A megcsonkított Magyarország. Budapest.
- Csikós-Nagy Béla (1996): a XX. század magyar gazdaságpolitikája. Budapest.
- Gross, T. Nachum (1977): Die Industrielle Revolution im Habsburgerreich 1750–1914. In: Die Entwicklung der industriellen Gesellschaften. In: Europäische Wirtschaftsgeschichte. Band 4. (Szerk.: K. Borchardt–C. Cipolla). Stuttgart. 203–237.old.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.
- Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2007): Die Entwicklung der Wirtschaft und Gesellschaft in Ungarn 1700–2000. Studia Hungarica. Passau. Schenk Verlag.
- Kaposi Zoltán (2008): Nagykanizsa gazdasági változásai a trianoni béke következtében. In: „20. századi magyar gazdaság és társadalom” (Szerk.: Honvári János). Győr. 10–24. old.
- Kaposi Zoltán (2010): A felvidéki gazdaság felzárkózási esélyei a vámunió korában. Közép-Európai Közlemények, 2010. 3. évfolyam, 3. szám. 7–15.old.
- Kaser Karl–Stocker Karl (1986): Bäuerliches Leben in der Oststeiermark seit 1848. Band 1. Landwirtschaft von der Selbstversorgung zum Produktivitätszwang. Graz.

- Katus László (1989): A Monarchia közös paica. Magyar Tudomány. 10–11. 808–820.old.
- Katus László (1978): Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1918). In: Magyarország története 1890–1918 (Szerk.: Hanák Péter). Budapest.
- Komlos, John (1990): Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Budapest. Maecenas Kiadó.
- Laky Dezső (1923): Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest.
- Maddison Angus (1995): Monitoring the World Economy. Published by the OECD Development Centre. Paris.
- Mérei Gyula (1980): Magyarország gazdasága 1790–1848. In: Magyarország története 1790–1848 (Főszerk.: Mérei Gyula). Budapest.
- Ránki György (1981): Gazdaság és külpolitika. Budapest.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Budapest.
- Scott, Eddie (2004): A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió államaiban: az Osztrák–Magyar Monarchia mint adóunió 1868–1911 között. AETAS, 2004. 1. 202–217.old.
- Tomka Béla (2009): Társadalmi és gazdasági konvergenciák a 20. századi Európában: Magyarország esetének néhány sajátossága. MTA Doktori Értekezés. (Kézirat – MTA Könyvtára)
- Zeidler Miklós (2010): Társadalom és gazdaság Trianon után. Elektronikus dokumentum: Elérhetősége: www.szochalo.hu/szochalo/upload/zeidler_3.doc Letöltés ideje: 2010. június 1.

CSÜLLÖG GÁBOR*

A KÁRPÁT-MEDENCEI ÁLLAMTÉR PROBLÉMÁI TRIANON UTÁN

STATE SPACE PROBLEMS IN THE CARPATHIAN BASIN AFTER
THE TRIANON

ABSTRACT

After the Trianon Peace Treaty had come into force, Hungary and its succession states in the Carpathian basin were facing serious problems of spatial structure. The hasty and rough changes in the borders produced different spatial structures on both sides of the borders. The centers of the succession states were outside the basin. The ancient transit routes running across the region were blocked. The borders ceased to function as connectives and they became inactive. Politics following 1920 forced closure and isolation on the majority of the succession states, as a result of which most regions within the Carpathian basin found themselves in a peripheral situation. In Hungary, the external dictate created a situation which reached the country unprepared. The transformation of the internal spatial processes appeared as a strong need from the very beginning, which, as was opposed by the official revisionist politics, took a long time to start.

A Kárpát-medence területén Magyarország és a területéből kialakított utódállamok a trianoni szerződés életbelépése után komoly térszerkezeti problémákkal találták magukat szembe, olyanokkal, amelyek később nem egyszer vezettek az akkor kialakított állami területiség újbóli megváltoztatásához. A felbontott térstruktúra nem csak az eltelt kilencven évben okozott gondokat az országok területi egyensúlyában, de ma is komoly feladatot jelent a működőképes térstruktúrák kialakítása. Az államok ez irányú megoldási törekvése politikai motiváltságuknál fogva több okból is folyamatos kudarcot eredményezett, mert szembe mentek a valós téráramlási folyamatokkal és a több évszázada kialakult történeti régiók térkapcsolati rendszerével, valamint a 19. század végén megjelenő új gazdasági-társadalmi folyamatok térszerkezeti igényeivel is.¹ Sőt a területszerzési vágytól fűtve az egymás közötti felosztásban sem tudtak működőképes megoldásokat találni.

A gyors és durva határváltozások eltérő térszerkezeti fejlődést hoztak a határok minden oldalán. Az utódállamok központjai a Kárpát-medencén kívül voltak, a térségen átmenő évezredes tranzitútvonalak elzáródtak és a határok kapcsolattartó szerepe megszűnt, a határok passzívává váltak.² A legtöbb ország esetén ez a folyamat azzal járt, hogy az új határok³ a korábbi egységes térszerkezetet megbontva, azokon belül jelentek meg, gyakran eltorzítva a térszerkezeti vonalakat és a regionális központok vonzásterkeit. A politikai szándéktól függően a határok elsősorban szétválasztó szerepet kaptak. Az utódállamok többségénél az 1920 utáni politika a lezárást, és az elzárkózást erőltette, aminek következtében Kárpát-medencén belüli határ menti térségeik többsége periféria helyzetűvé vált. A szomszédos országok részére az odakerülő struktúra beépített gazdasági értéke jelentős pozitívum volt, de a hasznosítás problémája az eltérő regionalizációs célok és a határ menti peremhelyzet miatt hosszú ideig fennállt. Nem változtatott ezen az 1945 után meginduló, erősen politi-

* PhD., egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet.

kialakított szabályozott fejlesztés sem, mivel a legtöbb országban a határ menti térségek jelentős része hátrányba került a centrumtérségekkel szemben. Az országok eltérő fejlettsége és fejlődési iránya miatt bizonyos határok egyben európai törésvonalakat is megjelenítettek.

1920-ban Magyarország területének, népességének, gazdasági erőforrásainak, összefüggő település- és vasúti hálózatának, beépített értékeinek, közigazgatási struktúrájának jelentős részét elveszítette.⁴ A korábban nagytérégi központ Budapest alapvető működési háttér nélkül maradt és a regionális erőterek is szétszakadtak, jelentős részük az utódállamoké lett, a trianoni Magyarországon inkább csak erőter „csomópontjai” maradtak.⁵ Az összefüggő fő szerkezeti vonalak és régiószervező centrumaik Pozsony, Kassa, Munkács, Nagyváradi, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Brassó a határokon kívülre kerültek. Az ország területén a korábbi északi térszerkezeti vonal néhány szakaszának kivételével csak a leszakított területek központjaiból kiinduló, vasúthálózatként kiépített centrális összekötő vonalak szakaszai maradtak meg Budapest irányába, de már regionális közvetítő szerep nélkül. A térszervező alközpontok (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr) komoly vonzáster veszteséget szenvedtek azzal, hogy a határ menti helyzetbe kerültek. A –Budapest–Eger–Miskolc–Debrecen–Szeged–Pécs–Székesfehérvár–Budapest vonalon belül alapvetően kis vonzásterű, harmadlagos központok voltak, csak a Nyugat-Dunántúl vegyes ipari agrár- és a Borsodi-Nógrádi térség ipari övezetén belül maradtak meg belső regionális kapcsolatok.

Összefoglalva az ország új, a Kárpát-medencén belüli kijelölt határainak az alábbi komoly, ma is ható térszerkezeti következményei lettek:

- A gazdasági régiók széttörődése;
- A valódi regionális központok leszakítása;
- A regionális alközpontok vonzásterének csökkentése;
- A belső kitöltődés megtorpanása
 - A belső területek városhiánya,
 - Budapest „záródása”;
- A határok elzáró szerepének megjelenése
 - Negatív határ menti perifériahelyzet – a közvetítő kapcsolatok hiánya;
- A térszerkezet tartós egyensúlyvesztése.

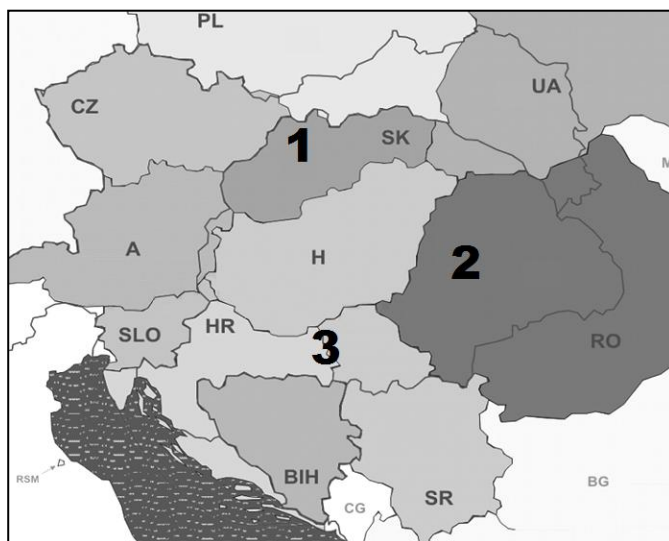
Ezzel hosszú időre rögzült egy sajátosan kettős szerkezet, amelynek domináns része a Budapest körüli központi térség lett, kiegészítője pedig, az innen kiinduló fő közlekedési vonalakat követő kis- és középvárosokat összekötő centrális erővonalak rendszere. A területi aktivitás a közlekedési kapcsolódás csomópontjaiban és a nagyvárosoknál felerősödött, míg a köztes részeken, a közlekedési fő vonalaktól távolodva csökkent és a határoknál, pedig többségében elhalt. A határ menti térségek a külső politikai folyamatok és az ehhez való kényszerű alkalmazkodás révén – néhány tranzit érintkezési irány kivételével – passzívává váltak. Egyoldalúvá vált a közvetlen Budapest felé irányuló áramlás és az onnan induló hatásrendszeri irány, amit a belső – az ország területének felénél is nagyobb – központi térség igénye tovább erősített.

Magyarországon a külső diktátum olyan helyzetet teremtett, amelyre az ország nem volt felkészülve, a belső térfolyamatok átalakítása az első pillanattól kezdve erős kényszerként jelenetkezett, amellyel viszont szemben állt a hivatalos revíziós politika, ezért nehéz feladatként jelentkezett a térszerkezet alakítás elkezdése. A torz és egyensúlytalan szerkezetnek az életre keltése majd két évtizedet igényelt. Paradox módon a korábbi térszerkezet erőltetett elemi váltak a továbbélés bázisává.⁶ A Budapesten felhalmozott gazdasági erőforrások és infrastruktúra, a centrális térkapcsolódások és nem utolsósorban a százötven év alatt „feltöltött” és jelentős agrárterületté váló alföldi agrárterek voltak azok az értékek, amelyekre támaszkodni lehetett.

A ma is ható problémák valódi okai elsősorban hosszabb időtávban és európai térszerkezeti összefüggésekben kereshetők. A térszerkezeti kapcsolódások (népességgkoncentrációk térszínei, településhálózat és sűrűség, központok elhelyezkedése, külső hatásirányok stb.) erőteljesen történeti gyökereik voltak és alapvetően a Kárpát-medence egységes működtetésére irányultak. Erre a történeti szerkezetre épült a kiegyezés utáni közel négy évtizedes gazdasági fejlődés területfejlesztési „hozadéka”, amely relatíve rövid időtartamú, de európai viszonylatban is hatalmas mértékű volt. Az ekkor emelt építmények jelentős része, az urbanizációs és városi infrastruktúra, a vasúthálózat, az ipari szerkezet, üzemek, gyárak, egyéb gazdasági létesítmények ma, közel száz év után is meghatározóak a térség egészében.

1. ábra. A köztes gyűrű szerkezeti problémái

Map 1. The structural problems of the succession states

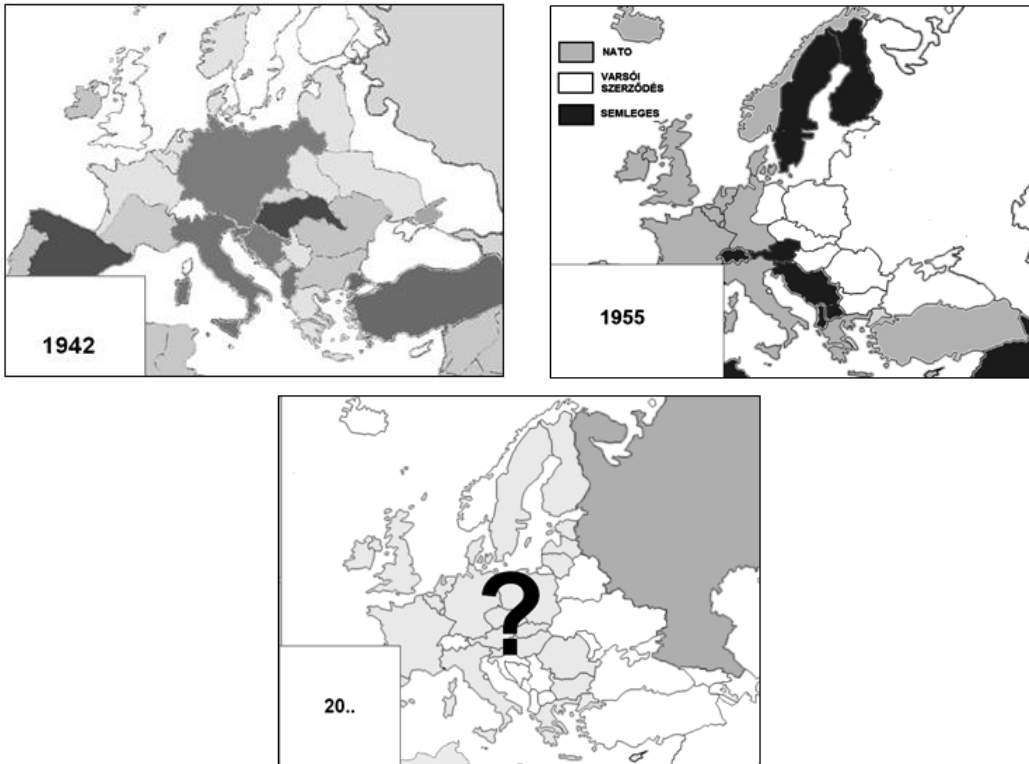
Forrás: A szerző szerkesztése

1. Függőséggel kapcsolható külső tér, kikerülhetetlen a Kárpát-medencei kapcsolódás, periférikus szerkezet. 2. Nincs kapcsolható külső tér, csak a Kárpát-medencén keresztül hatékony, széthúzó szerkezet. 3. Nincs kapcsolható külső tér, csak a Kárpát-medencén belüli rész hatékony, ütköző szerkezet

Más oldalról a Kárpát-medence egyensúlyi állapota történetileg sokban függött a birodalmi térstruktúrák jelenlététől.⁷ Ezek sokszor és hosszan uralták a Közép-Európa és a Balkán között, a Duna mentén kialakult fő európai áramlási és kapcsolódási zónát, amelynek évezredek óta kulcsterülete volt a Kárpát-medence.⁸ A 19. század végi balkáni egyensúlybomlás után, az első világháborút követően a közép-európai térség is egyensúlyát veszítve esett szét és vett fel igazi Köztes-Európa jellemzőket, amikor elveszítette saját birodalmi struktúráját, Ausztria és Magyarország összefüző állami terét.⁹ A birodalmi vákuum és az új államok egymással is ütköző területi törekvései sajátos helyzetet teremtettek: Létrehozták az egyetlen homogén etnikumú államot, Magyarországot, és ezzel együtt – etnikai állami törekvéseik ellenére – két vagy soknemzetiségű államokká váltak úgy, hogy országuk területén jelentős maradt a magyar etnikai tér.¹⁰ Ezzel – és főleg azzal, hogy Magyarország kulcshelyzete az áramlási zónában területi vesztesége ellenére továbbra is fent maradt – térbeliségüket Magyarországhoz kötötték. Ettől a köteléktől nem tudtak megszabadulni sem kisantanti politikájukkal – amivel paradox módon inkább erősítették – sem elzárkózásukkal.

2. ábra. A kis állami terekre szétagolt kapcsolódási térség labilitása 1920 után folyamatosan behúzza a nagyhatalmi tereket

Map 2. The imperial spaces into Carpathian Basin

Forrás: A szerző szerkesztése

Ebből adódóan a nagytértségben egy olyan állami térstruktúra rendszer jött létre, amelynek magterületében Magyarország állt, körülvéve az utódállamok gyűrűjével. Ugyanakkor szomszédságukban pedig megindult az újja szerveződő nyugati (a német) és keleti (a szovjet) birodalmi struktúra kiépülése. Ebben a helyzetben a határok túldimenzionált szerepet kaptak, csak állami tereket határoltak, egyedüli és erős záró funkcióval, homogén etnikai tereket viszont egyáltalán nem, ráadásul a térség életképességéhez fontos térkapcsolati rendszereket jelentősen megbénították. Mind a mag, mind a gyűrű szerkezeti problémái súlyosak voltak. Az előbbi esetében az egyközpontúság, a centrális szerkezet, a szabad kapcsolódási potenciál és az erőteljes környezeti vonzás, míg az utóbbiak esetében a nehezen illeszthető funkcióterek, az elhaló térszerkezeti vonalak, a peremi központok és a nyugat-európai térkapcsolatokban kikerülhetetlen magyarországi térhelyzet jelentette a megoldhatatlan feladatot. Ennek a helyzetnek természetes következménye lett, hogy ez a labilitás valósággal behúzza a birodalmi tereket a térségbe 1938-ban és 1945-ben. Hatásuk azonban nem hozott javulást, sem az állami tér átrendezésével (1938–1941), sem a korábbi struktúra konzerválásával (1945–1947). Alapvető probléma 1947 után nem a határok helye volt, hanem mind a külső, mind a belső záró szerepük, amelyet tovább súlyosbított a szovjet birodalmi szisztéma kiszolgálása. Mindez törvényszerűen vezetett a kilencvenes évekbeli állami tér széthullásig Csehszlovákia és Jugoszlávia estében.

Magyarország állami terének esetében tehát a határok mást jelentettek az elmúlt évtizedekben, mint az utódállamoknak, elsősorban az államon kívül maradó magyarság leválasztó vonalát és a térkapcsolatok gátját, míg az utódállamoknak állami létük alapját, „védelmi

falát”. Ebből adódóan tudja ma Magyarország szomszédaitól eltérő módon kezelni a térfolyamatokat és kihasználni azt, hogy a nemzetközi érintkezési rendszer felértékelődésével a határok összekötő szerepe került előtérbe (amit az utódállamok ma uniós tagként is kényszerként élnek meg). Pedig ez a helyzet új lehetőséget teremt a Kárpát-medence állami tereinek, mivel a határokon átnyúló térkapcsolatok energikus tényezőként jelennek meg a térszerkezet fejlesztésében.¹¹ Ennek alapvető oka a határok két oldalán megmaradt azonosságokban, és egyben a kialakult különbségekben rejlik. Az előbbieket az egymást megközelítő fejlettségben, hasonló urbanizációs szintben és az összekapcsolható infrastruktúrában nyilvánulnak meg. A határok menti különbségek, pedig mint energiatereket tényezők jelennek meg, Magyarország esetében három fő „választóvonal” mentén. Legjelentősebb az a „térsg küszöb”, ahol a közép-európai és a balkáni hatótér találkozik. Kettős formában jelenik meg az „ország perem”, az államok közötti pillanatnyi fejlettség és szerveződésbeli különbség, elsősorban a klasszikus nyugat-keleti megoszlásban, vagyis a kelet felé csökkenő fejlettségi állapot alapján. Nyugaton a külső térség, míg a keleti határoknál (Ukrajna és Románia) a belső térség fejlettebb volta generálja az érintkezések energiáját. Keleten ugyan az ország kevésbé fejlett térségei találhatók, mégis a fejlettebb struktúrához tartozás jelentős közvetítő és a vonzerőt teremt a gazdaságnak. Területileg koncentráltabban érvényesülnek a „erőtér kapuk”. A be- és kilépő tranzitirányok találkozási pontjai, mint eltérő gazdasági hatóterek kapui működnek és nem csak a két ország közötti gazdasági kapcsolatokra épülnek. Ebből adódóan sajátos módon a Kárpát-medencében ma egy 90 évvel ezelőtti politikai döntés a sok évtizedes problémahalmaz után pozitív térszerkezet alakító hatással jelenik meg, olyannal, amelyben benne rejlik az alapprobléma a belső határok feloldása. Persze mindez ma sem működne nagyhatalmi politika, azaz birodalmi (uniós) tér nélkül, de ennek az új birodalmi térnek a térségre vonatkozó céljai a szándéknyilatkozatoktól eltekintve ma még nehezen kivehetőek, így a folyamat tartóssága kérdéses.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. Jatepress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
2. Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
3. Suba János (2007): A magyar államtér elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. 439–443. old.
4. Gulyás László (2009): Az első világháború és trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 10–112.
5. Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám. 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
6. Csüllög, Gábor (2008) : The role of borders in spatial structure changes. In: István Süli-Zakar (ed.) Neighbours and partners: On the two side of the border. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 2008. pp. 13–18.
7. Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
8. Csüllög Gábor (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. 334–341. old
9. Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonai földrajzi kényszerei. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 31–40.

10. M. Császár Zsuzsa (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Dr. Jakus J.–Dr. Suba J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM – H I M, Budapest, 2008. pp. 164–171.
11. Csüllög, Gábor (2008): The role of borders in spatial structure changes. In: István Süli-Zakar (ed.) Neighbours and partners: On the two side of the border. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 2008. pp. 13–18.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csüllög Gábor (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebenyi A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. 334–341. old.
- Csüllög, Gábor (2008): The role of borders in spatial structure changes. In: István Süli-Zakar (ed.) Neighbours and partners: On the two side of the border. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 2008. pp. 13–18.
- Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
- Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények. II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
- Gulyás László (2009): Az első világháború és trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 10–112.
- Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
- Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonai földrajzi kényszerei. In: Közép-Európai Közlemények. II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 31–40.
- M. Császár Zsuzsa (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Dr. Jakus J.–Dr. Suba J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM – H I M, Budapest, 2008. pp. 164–171.
- Suba János (2007): A magyar államtér elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. 439–443. old.

DR. KÓKAI SÁNDOR*

TRIANON NÉHÁNY TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HATÁSA A BÁNSÁGBAN

ABSTRACT

At the end of the XIX century it became the most developed region inside the Carpathian Basin. The Trianon treatment have changed many economical and other problems (e.g. financial and national) and cut it down the traditional, economical and social connection. Today, the Bánság region is maybe born again. There is a new form of organization. They are looking for a place in the new globalizing world.

Bevezetés

Trianon társadalmi-gazdasági következményeinek teljes körű feltárása az ismert objektív és szubjektív körülmények miatt napjainkig sem történhetett meg. Mindazok ellenére, hogy az utóbbi évek több szempontú megközelítésen alapuló kutatásai természetszerűen együtt jártak az interdiszciplinaritás felerősödésével, a korábbi kutatási eredmények kiegészítésével, revideálásával, illetve más szempontú szintézisével. Napjainkban a Bánság egyes részei eltérő jellegűek, gazdaságúak és fejlettségűek, amely az elmúlt évszázadok társadalmi munkamegosztásának és politikai-gazdasági változásainak az eredménye. A korábban egységes Bánság az a történeti, politikai, gazdasági és földrajzi régió, melynek Trianon utáni fejlődési sajátosságai számos földrajzi, településszerkezeti, gazdasági (pl. helye és szerepe az új határok által kijelölt földrajzi munkamegosztásban, a munkamegosztás mélysége és regionális kapcsolatrendszer stb.), szociálgeográfiai (pl. gazdasági és politikai asszimiláció, belső és külső migráció stb.), etnikai (pl. etnikai térszerkezet területi változásai, etnikai tömbök, szigetek, csoportok és kontakt zónák alakulása és fejlődése stb.), történeti (pl. társadalom- és gazdaságtörténeti stb.) és regionális (pl. regionalizáció és regionalizmus érvényesülése, regionális önállóság stb.) problémát vetnek fel. Tudományos feldolgozásuk, komplex feltárásuk és szintézisbe foglalásuk még nem tisztázott megnyugtató módon, melynek néhány elemét az alábbiakban mutatom be, tükröztetve a sajátos bán-sági válaszokat a Trianonnal új formában jelentkező kihívásokra és próbatételekre.

Társadalmi következmények

A kelet-közép-európai régióban zajló etnikai homogenizálódást jól illusztrálják a Bánságban a 20. század folyamán lezajlott folyamatok. A mindenkor államalkotó nemzettel való azonosulás igénye és gyakorlata a nemzetiségeknél eltérő mértékben jelentkezett. A Bánság egy évszázaddal ezelőtt az etnikai tarkaság európai viszonylatban is egyedülálló régiója volt, ahol négy nagy és tizenkettő kisebb nemzetiség élt együtt, mintegy 28 522 km²-en (1. táblázat).

Az elmúlt kilencven esztendőben az állam- és közigazgatási határok változásai olyan demográfiai folyamatokat indítottak el, amelyek napjainkra differenciálódott etnikai mikrorégiók mozaikjait hozták létre, eltérő népesség- és településföldrajzi specifikumok-

* Főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kar.

kal. A bánsági népesség számbeli, etnikai, vallási és nyelvi összetétele markánsan átalakult.

Szerb-Bánságot a románok 75 ezres, a magyarok és németek a 110–130 ezres, a szerbek 232 ezres múlt század eleji induló lélekszáma (2. táblázat), valamint az ott élő kisebb népcsoportok a régió egyik legszínesebb kulturális területévé tették. A legutóbbi népszámlálás szerint a kétszázezernél alig több nem szerb (roma, magyar, román, szlovák stb.) mellett a szerbek a régió összlakosságának már több mint kétharmadát alkották. Román-Bánság területén a többségi népesség túlsúlya még nagyobb: az 1992. évi adatok szerint a régió népességén belül a románok száma megközelítette az 1 milliót, s arányuk az összlakosság 83,5%-át tette ki. A bánsági románok 59%-a városlakó volt: a négy törvényhatósági jogú városközpontban – Temesváron, Resicabányán, Lugoson és Karánsebesen 325 ezernél több román élt. A magyarok aránya egyedül Temesváron közelítette meg a 10%-ot. Az 1992. évi 32 ezer temesvári magyar lakos a város népességének 9,5%-át alkotta. Az elmúlt évtized során a németek folyamatos térvesztésével párhuzamosan újabb kolonizáció bontakozott ki, immáron az elhagyott sváb házakba költöző román, cigány és magyar lakosok révén. A falvak német lakossága is gyorsan csökkent, nem véletlen, hogy az egész Bánság területén 30 843 német anyanyelvű maradt (1,67%), amelyből 13 206 fő Temesváron élt. Az 1989 utáni lavinaszerű exodus nyolc generáció tapasztalata során kiérlelődött kollektív döntés volt. A romániai és szerbiai bánsági határövezetek egyúttal a térség roma népcsoportjainak regionálisan felerősödő jelenlétét is jól példázzák. A bánsági romák számának gyors gyarapodása azt jelenti, hogy negyvenezer fős jelenlétükkel a negyedik legnépesebb etnikai közösségévé váltak a Bánságnak. A Zsombolya és Nagyszentmiklós közötti kistérségben, valamint a Maros-völgyben települések egész sorában a cigányság már meghaladta a 25%-os, helyenként az 50%-os részarányt. Ehhez hasonló erős roma jelenléttel a kisebbségi magyarok által lakott kistérségek közül csak Gömör szlovákiai részein találkozunk a Kárpát-medencében. Román-Bánságban a falvak körzetesítésével egyetlen magyar többségű önálló falu sem maradt, a magyar lakosságú falvakat nagyobb román lakosságú falvakhoz kapcsolták, így az összlakosságon belüli arányuk minden körzetben 50% alatti. Magyar-Bánság területén az etnikai homogenizáció a két világháború között megvalósult, melyet felgyorsított, hogy a szerb megszállás után (1918–1921) a szerbek egy része elhagyta a Marosszög területét. Az 1920 utáni népességszám-változások egyszerű adatsorai mögött olyan etnikai-vallási és nyelvi összetételt jelentő módosulások következtek be, különösen Szerb-Bánság telepesei falvai, a német nemzetiség szinte teljes likvidálása 1945 után, magyarok tömeges elmenekülése, amelyek egyértelműen mutatják, hogy ebben az időszakban a demográfiai folyamatokat a különböző irányú és motivációjú, gyakran erőszakos migrációs folyamatok határozták meg. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, megjegyezzük, hogy 1990-re a Bánság 826 települése közül mindössze 128 olyan település maradt, ahol nem a románok vagy a szerbek voltak abszolút többségben, ebből 8 település magyarországi (itt is homogenizálódott a lakosság). Román-Bánság és Szerb-Bánság 60–60 települése egyformán oszlott meg ilyen értelemben. Magyar többségű 34 település, szerb többségű Romániában 11 db, román többségű Szerbiában 22 db, szlovák többségű 6 db, krasován 7 db, homogén cseh bányásztelepülés 8 db, ruszin többségű 11 db, makedón többségű 2 db, bolgár többségű 2 db és mindössze 4 településen német többség volt.

1. táblázat. A Bánság népességének etnikai megoszlása (1890–2002)

Table 1. Ethnic distribution of the population in the Bánság in 1890–2002

Népek	1890	1910	1930	1949/56	1990/92	2001/02
<i>román</i>	56 7618	591 968	594 332	704 364	988 641	943 013
<i>német</i>	38 7585	387 545	364 299	153 552	30 843	21 937
<i>szerb</i>	26 3241	284 329	308 862	419 424	476 551	456 622
<i>magyar</i>	13 1150	242 152	205 416	215 646	158 606	142 721
Összesen (fő)	134 9594	1 505 994	1 472 909	1 492 986	1 654 641	1 564 293
Összesen (%)	95%	94,8%	94,03%	94,8%	95,7%	93,7%
<i>szlovák</i>	1 9118	2 2131	18 676	20 701	17 655	20 597
<i>zsidó</i>	1 9501	2 3631	21 294	8 700	750	495
<i>bolgár</i>	1 4039	1 2500	11 244	11 083	6 548	7 287
<i>horvát</i>	8421	4 872	3 273	4 370	4 089	7 710
<i>makedón</i>	–	–	–	7 448	7 932	8 442
<i>roma (cigány)</i>	575	–	21 404	12 114	23 112	40 588
<i>cseh</i>	7 298	8 100	6 712	8 177	4 190	4 761
<i>krasován</i>	2 926	7 210	6 113	6 798	2 728	2 721
<i>montenegrói</i>	–	816	–	–	1 521	2 527
<i>ruszin</i>	207	2 392	4 364	4 910	10 811	11 452
<i>egyéb</i>	128	1 043	1 181	603	–	–
Összesen (fő)	72 213	82 695	94 263	84 904	79 336	106 580
Összesen (%)	5,0%	5,2%	5,97%	5,2%	4,3%	6,3%
Bánság összesen	1 439 078	1 581 849	1 567 435	1 623 227	1 851 580	1 698 339

Forrás: Népszámlálás kötetei

Napjainkra a határ menti területek is homogenizálódtak, így mindössze három eltérő kultúra, nyelv és vallás találkozási övezetévé degradálódtak, amely mindenképpen visszalépést jelent a XX. század első évtizedeihez képest. Tovább szegényedett a Bánság etnikai arculata, egyhangúbb lett, az 1910-es évekhez képest újabb nagy múltú népek és kultúrák semmisültek meg, illetve éltek végnapjaikat. A trianoni határok szabdalta régiók lakói napjainkig önmaguk helyét, múltját keresik a globalizálódó világban, a Kárpát-medencében és a Bánságban.

2. táblázat. A Bánság népességének etnikai összetétele 1910–2002

Table 2. Ethnic distribution of the population in the Bánság in 1910–2002

[illegible]

	Román Bánság					Bánság				
	1910	1931	1956	1992	2002	1910	1930	1949	1992	2002
Magyar	120 985	97 854	86 592	67 497	59 697	242 152	205 416	215 646	158 606	142 721
	12,3	10,2	8,9	5,9	5,5	15,3	13,1	13,3	8,5	8,4
Német	252 802	246 354	147 275	30 843	21 083	387 545	364 299	153 552	30 843	21 937
	25,7	25,6	15,1	2,7	1,9	24,5	23,2	9,5	1,7	1,3
Szerb	48 733	36 491	31 156	15 622	20 937	284 330	308 862	419 424	476 551	456 622
	4,9	3,8	3,2	1,4	1,9	18,0	19,7	25,8	25,7	26,9
Román	515 485	532 589	648 925	954 846	916 492	591 968	594 332	704 364	988 641	943 013
	52,4	55,3	66,7	83,5	85,1	37,4	37,9	43,4	53,4	55,5
egyéb	46 870	48 520	58 542	73 902	59 987	76 199	94 213	128 763	197 974	134 046
	4,8	5,1	6,1	6,5	5,6	4,8	6,1	8,0	10,7	7,9
Össz.:	984 139	962 086	972 408	1 142 702	1 078 190	1 581 849	1 567 435	1 623 227	1 851 580	1 698 339
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

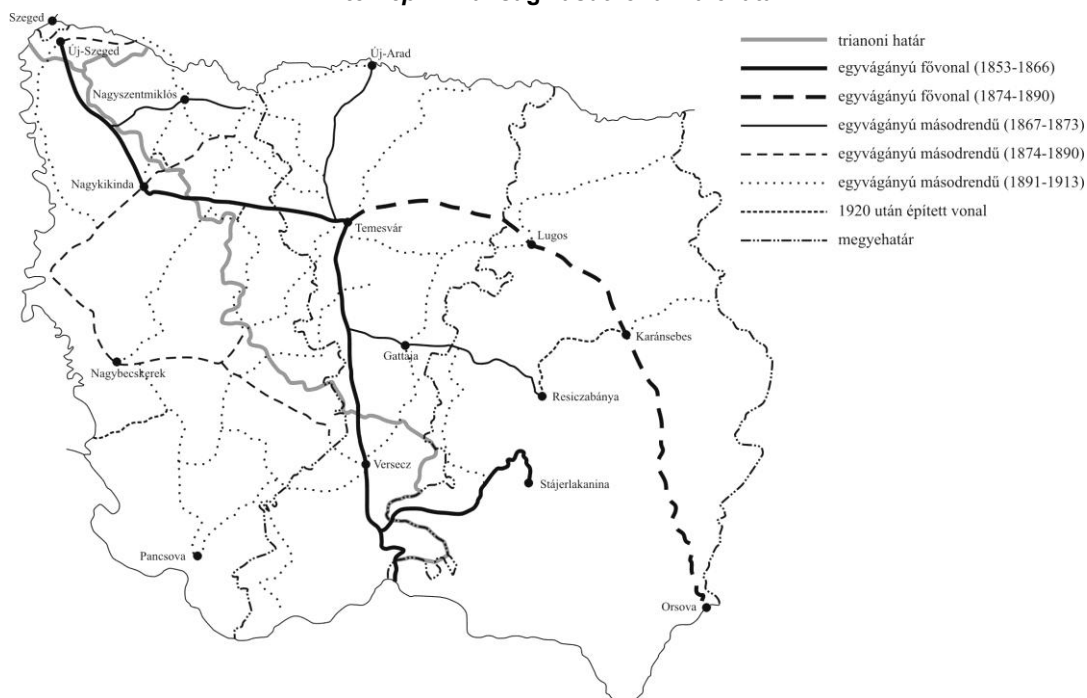
Forrás: Népszámlálás kötetei

Gazdasági következmények

A tőkés termelési viszonyok megszilárdulásának időszakában a Bánság helyét és szerepét a történelmi Magyarországon kedvezően befolyásolta a vasúthálózat kialakulása, mely lényegesen javította a régió közlekedés-földrajzi helyzetét, lehetővé téve, hogy termékei (pl. szén, vas, bánsági búza stb.) bekapcsolódjanak az Osztrák-Magyar Monarchia egységesülő piacába, korábban soha nem tapasztalt mennyiségben, kedvező feltételek mellett. A bánsági gazdaság egyes ágazatai a XIX. század második felében erőteljesen differenciálódtak a társadalmi-gazdasági erőterek és szintek változatos mozaikjaira tagolva a régiót, alkalmazkodva az egységesülő térstruktúrához. Az átalakulás jellege és intenzitása évtizedekre meghatározta a régió helyét a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. A Bánság közút-, vasút- és hajózási útvonalai országos viszonylatban a legfejlettebbnek számítottak. Sajátos a közlekedéshálózat térstruktúrája, olyan értelemben, hogy a hálózat Temesvár központúsága mellett a várost elkerülő vonalak is kiépültek. A vasúthálózat tekintetében elgondolkodtató, hogy a Tiszán Szegedtől lefelé egyetlen vasúti híd sem épült, miként a Duna folyón sem (*l. térkép*). Az I. világháború utáni békeszerződés által megrajzolt határok a vonalas infrastruktúra által biztosított gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat vágta szét az utódállamok gyakran egymással is szöges ellentétben álló érdekeinek megfelelően. A Bánság belső vasútvonalait a trianoni határ nem kevesebb, mint tizenkilenc helyen metszette át, a legforgalmasabb fővonalat (Szeged–Temesvár) is kétszer, mely alapján elvesztette korábbi funkcióját. A legkirívóbb esetek közé tartozik, hogy Valkány köz-ség nagyállomása Szerbiához került, miközben a település és a kisállomás Romániához. Szőreg forgalomgyűjtő és elosztó szerepe megszűnt. A vasútvonalak egy részén a közlekedés megszűnt, s nem volt jobb a helyzet a vízi- és közúthálózati következményeket tekintve sem. Mindez lehetetlenné tette a gazdasági javak áramlását, termelési körzetek maradtak feldolgozó központ nélkül és fordítva központok termelési körzet nélkül.

Szeged gazdasága napjainkig sem heverte ki, hogy a trianoni határok elszakították az Észak-Bánság területeit a város természetes hinterlandjától. A Bánság Monarchia piacait ellátó gabonatermelési szerepe, a Krassó-Szörényi iparvidék országos jelentősége, a belső térszerkezeti erővonalainak sűrűsége, az urbanizáció és a városhálózat sajátosságai, az etnikai sokszínűség és az országos jelentőségű és szerepkörű pénzügyi-, kereskedelmi-, igazgatási központjai miatt a történelmi Magyarország egyik legjelentősebb gazdasági térségévé vált a XX. század elejére. Nem lehetett közömbös, hogy mely utódállam kapja meg Trianonban területét.

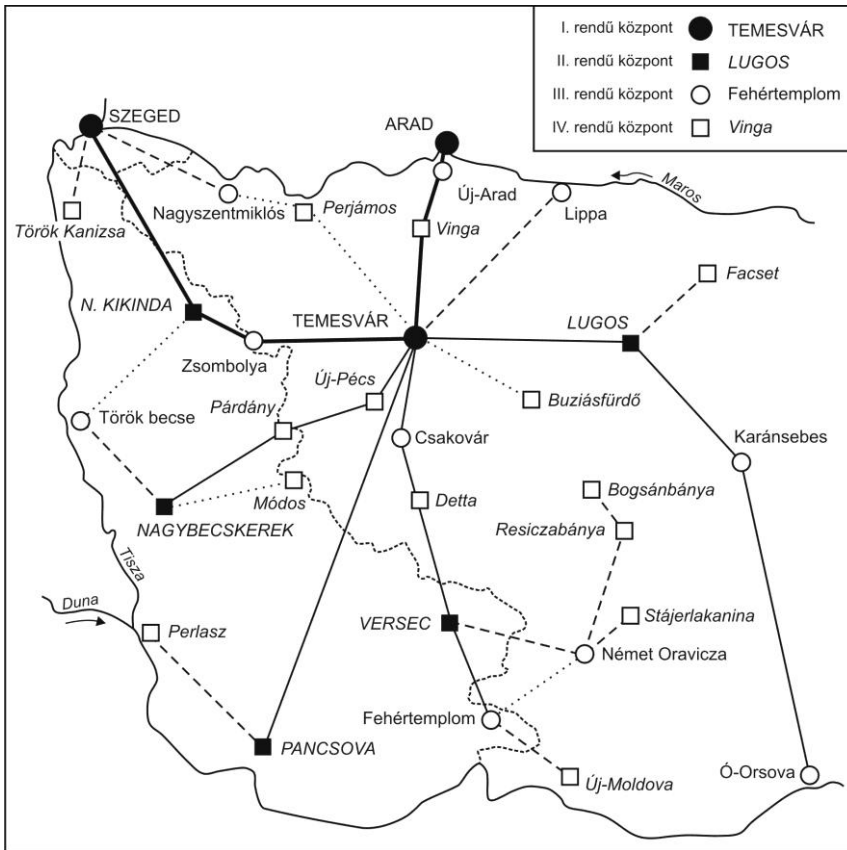
1. térkép. A Bánság vasútvonal hálózata

Térszerkezeti következmények

A bánsági polgárosodás törékeny vázát (Beluszky P. 1992.) is jelentő városhálózatra – máig visszafordíthatatlanul – a trianoni országhatárok meghúzása jelentette az eddigi legnagyobb csapást, melynek eredményeként egységes térszerkezete alkotó elemeire hullott szét (2. térkép). A korábbi településközi kapcsolatok a határ két oldalán gyakorlatilag lenulláztak. A Bánságra a Trianonban megrajzolt új határok a térsziszfériát és a gazdasági ellehetetlenülést hozták, napjainkig megoldatlan, halmozottan hátrányos helyzetű, országhatár menti perifériákat kialakítva, csökkenő népességű, stagnáló-hanyatló, pozíciókat vesztett egykori központokkal. A bánsági szerb-román határ menti negyed és ötöd rendű központok (pl. Óbesenyő, Nagykomlós, Párdány, Új-Pécs, Billéd, Módos, Zichyfalva, Temeskutas, Denta stb.) napjainkra elemi centrumokká vagy központi funkció nélküli településekké váltak, súlyos demográfiai erózióval és gazdasági ellehetetlenüléssel küzdve. Az elmúlt kilencven esztendő alatt nagyobb kihívásokkal kellett e településeknek szembenéznük, mint a korábbi évszázadokban összességében. Az országhatárok Trianon óta sohasem voltak nyitottak és átjárhatók a társadalmi-gazdasági kapcsolatok és kapcsolódások tekintetében. A trianoni határ, napjainkban is torzítja a földrajzi tér természetes szerkezetét, csökkenti, vagy minimalizálja a társadalmi-gazdasági érintkezés intenzitását. A városi múlttal rendelkező települések a Bánságban ma sem tudják betölteni azt a szerepet, még ha igazgatási-szervezési funkciókkal gazdagodtak is, melyet a modern kor kihívásai követelnek, sőt Temesvár és Belgrád dinamizmusának kedvezőtlen hatásai miatt fokozottan hátrányos helyzetbe kerültek.

2. térkép. A Bánság térszerkezeti vázlata (1910)

Összegzés

Az első világháború befejeződését követően Magyarország elveszítette etnikai sokszínűségét. A trianoni békeszerződés elcsatolta a vegyes lakosságú területek (Erdély, Bánság, Felföld) többségét. Az egykori „Kis Európának” nevezett Bánságban azonban az etnikai sokszínűség nyomai – mind a nemzetiségek csoportjaiban, mind pedig az egymás mellett élő különböző vallásfelekezetekben – megmaradtak. Ez az örökség bánsági emlékezetünk fontos része. A különböző népek és nyelvek együttélésének hagyománya – a sokféleség és összetartozás – európaiságunk egyik tanúsága. A terület többnyelvűségét akár minden egyes lakója közös kulturális örökségének is nevezhetnénk. A sodró lendületet megtörték, jelentős mértékben lefékeztek a világháborúk megrázó eseményei és tragikus következményei, de közelről sem hamvasztották el teljesen. A régió gazdaságában a trianoni határmegvonás alapvető törést okozott. Ettől kezdve a Bánság három része eltérő útra lépett, s a különbségek nem a korábban hangsúlyos centrum-periféria dimenzió mentén, hanem a határok által felosztott részek között erősödtek fel. Vélhetően évtizedeknek kell még ahhoz eltelti, hogy a fejlettségbeli különbségek a határok két oldalán mérséklődjenek. Ez azonban – miként a trianoni határok kijelölése – nem csak a helyi társadalmi-gazdasági folyamatok függvénye. Trianon után az emberformálta táj egyik alapvető alakítója az állami hovatartozás lett. A határokon átívelő gazdasági, közlekedési és egyéb szálak, kapcsolatok 1920 után lazultak meg olyannyira, hogy ma a Bánságról, mint egységes gazdasági térről lehetetlen beszélni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. p. 233.
- Gulyás L. (2006): A Délvidék regionális fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: A Délvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 55–68.
- Kocsis K. (1983): A Vajdaság nemzetiségi képének száz éve (1881–1981) Területi Kutatások 6. pp. 60–76.
- Kókai S.–Bottlik Zs. (2002): Der ethnische-geographische Charakter des Banats und seine Eigenheiten 1890–1990. In.: Manuskript in Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien.
- Kókai S. (2010): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyháza, p. 418.
- Magyar, szerb és román népszámlálások adatai 1869–2002 között.
- Tóth J. (1997): Régiók a Kárpát-medencében. In: Papp N.–Tóth J. (szerk.): Európa politikai földrajza. JPTE TTK University Press, Pécs.

LŐRINCZNÉ DR. BENCZE EDIT*

Trianon és Magyarország déli határrégiói

Trianon and southern borderline of Hungary

ABSTRACT

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was formed in Belgrade on 1 December 1918, however the Allied did not translate into immediate recognition of the state, because of claiming an international agreement on precisely what its border should be done. The newly formed state had border disputes with 6 countries, to the north with Hungary and Austria, to the south with Bulgaria and Albania, as well as with Italy on Adriatic territories, and with Romania on Banat. Concerning Hungary the Serbian army occupied all the territories and more reaching into the country as far as Pécs during 1918, claiming form Hungary at the Paris peace conference, which strengthened almost all of them by the treaty Trianon signed on June 4, 1920. The Serbs got Southern Hungary, Slavonia, and Croatia (confederated with Hungary for 700 years) to create the unlikely "Yugoslavia", which, effectively, no longer exists.

1. Bevezetés

A 19. században, valamint a 20. század elején a Kárpát-medence egyik alapvető kérdésének számított, hogy a régióban a modernizáció soknemzetiségű birodalmak keretei között, avagy kisebb, kevésbé soknemzetiségű egységeken belül valósul-e meg. Az első világháború végén ez a kérdés eldőlni látszott, s a birodalmi koncepciónak, az Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradásának csak csekély esélye volt.¹ Ez is megbukott egyrészt az ellentétes nagyhatalmi érdekeken, másrészt a térségben felerősödő nacionalizmusnak köszönhetően. Ennek függvényében a létrejövő új államhatárok meghúzásában két tényező játszott kiemelkedő szerepet. Egyik oldalon a nagyhatalmak, míg a másikon a háború következtében felerősödő, kialakulóban lévő régi-új kisállamok érdekei húzódtak meg, mely folyamatot kiválóan szemlélteti a hazánktól délre létrejövő délszláv állam és határainak kijelölése. A nagyhatalmi versengés mindig is jelen volt a térségben, de a 19. század végén felerősödve éppen ez volt az, mely kielezte a Balkánon végigsöprő nacionalizálódási hullámot, kijátszva annak gyakran egymással ellentétes megnyilvánulásait. A nagyhatalmak a Balkánon sem a 19. század végén, sem az első világháborút lezáró békekötések során nem a természetes etnikai határok figyelembe vételével húzták meg az országhatárokat, sokkal inkább pillanatnyi szövetségeseikkel kötött alkuik és saját érdekeik alapján.

Ezen külső ellentmondásokat felerősítette a térség országainak megkésett nemzetállami fejlődése, mely sajátosan, torzulásokkal tarkítva ment végbe. Az újonnan létrejövő nemzetállamok – Bibó szavaival élve kulturnemzetek –, Szerbia, Románia, Görögország és Bulgária, a 19. század végén regionális középhatalmakként kapcsolódtak be a Balkán újrafelosztásába.² Ennek során múltbeli létező, vagy elképzelt határaikat tekintették kiindulópontnak, melyek szinte soha nem egyeztek az akkori tényleges etnikai és vallási határokkal. Ezen ellentmondásokat tükrözi a két Balkán-háború, a két világháború és végül Jugoszlávia felbomlása.

* PhD, főiskolai docens, tanszékvezető-helyettes, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék.

A régióban a nemzetállamok megteremtésével együtt a tudatos politika színterére emelkedett az etnikai terek hozzáigazítása az általuk követelt területekhez, s az etnikai tisztogató a nemzetépítés alapelemévé vált. Napjainkban mindez újra erőre kapott, hiszen Jugoszlávia felbomlása kapcsán olyan kérdések merültek fel, mint a tagköztársaságok, valamint Koszovó és a Vajdaság autonóm tartományok milyen nemzeti célokat fogalmaznak meg maguknak, s ezek mennyire sértik egymás érdekeit. Ha egymás rovására határozzák meg nemzeti célkitűzéseiket, az összeütközéshez vezet, mint ahogy ez be is következett a kilencvenes évek balkáni háborúiban. Ugyanakkor az új politikai egységek kialakítása nem csak belső érdekek és egyéni elhatározás függvénye, hiszen felveti azt a problémát, hogy kinek lehet önrendelkezési joga. A balkáni népeknek és nemzetiségeknek? Vagy a korábbi alkotmányos különállással rendelkező tagköztársaságoknak?³

2. Elképzelések a háború időszakában

A késői nemzetállam megteremtésének ellentmondásait jól szemlélteti az első világháború után nagyhatalmi segédlettel létrejövő délszláv állam, a későbbi Jugoszlávia, mely elsősorban a nagyszerb elképzeléseket valósította meg. Ennek érdekében a délszlávokat jelentős részben egyesítő ország a többi nemzetiség ébredező nacionalizmusának elnyomásával, az önálló államiség megteremtésének különféle módon történő megakadályozására építette hatalmát. A pillanatnyi nagyhatalmi és szerb érdekek alapján meghúzott határok nem estek egybe sem az etnikai, sem a korábbi politikai, történelmi, civilizációs határokkal, s mindez állandó feszültséget eredményezve az ország szétesésének lehetőségét napirinden tartotta, mely az első adandó alkalommal meg is valósult.

Szerbia, mely rövid háborúra számított nagyon korán megpróbálta bebiztosítani magát, ezért már 1914-ben célként fogalmazta meg a nagy Délszláv Állam létrehozását és ennek megvalósításához a Monarchiával szembeni területi igényeit. Ennek alapján igényt tartott Boszniára, Hercegovinára, a Vajdaságra, Dalmáciára, Horvátországra, az Isztriára és Szlovéniára, s a határok pontos meghúzásával megbízott egy tudóscsoportot.⁴ Az 1914. december 7-i Nišben megjelentetett nyilatkozata a délszlávok egyesítése mellett foglalt állást. Az önálló Jugoszlávia létrehozásáért a szerb kormányzat mellett még két politikai erő is lobbizott. Az egyik a Monarchiából 1914 után emigrált délszláv politikusokat tömörítő Jugoszláv Bizottság volt, mely azonban csak 1917-ben, a korfui nyilatkozat után vált meghatározó politikai erővé. A másik csoportosulás a Monarchiában maradt délszláv politikusokból állt, akik hosszú ideig a Birodalom trialista átszervezésében látták a kiutat, de sorozatos visszautasításuk miatt, valamint a győztes Olaszország területi követeléseitől való félelmükben a háború előrehaladtával közeledtek az önálló Jugoszlávia létrehozásának gondolatához. Az 1917. július 20-i korfui deklaráció fordulópontot jelent, hiszen az az egyes álláspontok közeledésével már az emigráns szerb kormány, a Jugoszláv Bizottság és a Monarchia délszláv politikusainak közös dokumentuma volt, mely a jugoszláv állam megteremtése mellett tette le a voksot.⁵

Míg Szerbia már 1914-ben készült a nagyszerb államiség megvalósítására, addig a nyugati hatalmak esetében hosszú ideig komolyan fel sem merült az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásának gondolata, melynek persze nem mond ellent a szövetségesek érdekeiben végrehajtható megcsonkítás. A Monarchia egységét támasztja alá Wilson programja is, mely a X. pontban kimondja, hogy „Ausztia–Magyarország népei részére... meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét, s csak Szerbiával és Montenegróval kapcsolatban rendelkezik a XI. pontban, miszerint a két államot „ki kell üríteni; a megszállt területeket helyre kell állítani; Szerbiának szabad és biztosított kijáratot kell adni a tengerhez”.⁶ Wilson tehát nem beszél sem az OMM népeinek önállóságáról, sem az egységes

délszláv államiságról, ami nem jelenti azt, hogy ez ne merült volna fel a szövetségesekben. A háború során ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia jövőjét illetően számos, egymásnak gyakran ellentmondó forgatókönyv is napvilágot látott, melyek között több variáció született a Monarchia fenntartását szolgáló belső, föderatív átszervezésre, illetve a birodalom feldarabolására is, s a nagyhatalmak mindenkori érdekeinek és a háborús eseményeknek megfelelően, hol az egyik, hol a másik vélemény került előtérbe.⁷ A Nyugat álláspontjában a fordulópont 1918-ban következett be, amikor győzött az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásnak, s ezzel együtt a nagy délszláv állam létrehozásának gondolata.

Hasonló átalakulás ment végbe a háború utáni rendezés alapelvét illetően, hiszen az első világháborút lezáró békék sarokkövének eredetileg a nemzeti önrendelkezést, illetve a nyelvi-etnikai és a politikai határok szinkronba hozatalát tartották. Ezt azonban teljesen felülírták más stratégiai és gazdasági szempontok, főként a nagyhatalmak és szövetségesik érdekeinek figyelembe vétele, így a wilsoni elvek teljesen háttérbe szorultak. A délszláv állam létrehozása esetében bonyolították még a kérdést a térség összetett néprajzi és demográfiai viszonyai, vélt vagy valós történelmi örökségeik, ezért a határok meghúzása a legkevésbé sem felelt meg a nemzeti-etnikai elveknek.

2. A délszláv állam létrejötte

A délszláv állam a szerbek, horvátok és szlovének önrendelkezése alapján több lépcsőben jött létre. Kiindulópontként a már említett korfui nyilatkozat szolgált, melyet 1918. október 5–6-án Zágrábban a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsának alakulása követett. A Tanács fő célja a Monarchia délszláv lakosságát magában foglaló egységes és önálló, demokratikus berendezkedésű állam megteremtése volt, s villámgyorsan cselekedett is, hiszen október végén kikiáltotta a Szlovén-Horvát-Szerb Államot. November 9-én Genfben a szerb kormány és a Nemzeti Tanács a létrejövő állam berendezkedése körüli vitákat is rendezte és a megállapodással elhárult az utolsó nagy akadály, így 1918. december 1-jén megtörtént a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kikiáltása.^{8,9}

Az új állam nemzetközi elismerésére és határainak megállapítására a párizsi békekonferencián került sor, ahol 1919 tavaszán az antanthatalmak elfogadták az egységes délszláv állam létrejöttét. Szerbia háborús szerepvállalása következtében az új állam, mint győztes és szövetséges hatalom lépett fel területi igényeivel, melyeket történelmi, nemzeti, etnikai, gazdasági és földrajzi szempontokkal indokolt.

Ezen területi követelések miatt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttével azonnal hat országgal került összetűzésbe, melyek közül Olaszországgal és Romániával szemben különösen nehéz volt érdekeit érvényesíteni, tekintettel arra, hogy mindkettő győztes államnak számított. Olaszország 1915-ben Londonban, míg Románia 1916-ban Bukarestben titkos szerződést kötött az antanttal, s ennek értelmében igényt tartottak a délszláv állam által is követelt területekre.

Olaszország vitatta az Isztriai-félsziget, Fiume, Trieszt, Zára és a Kvarner-szigetek, valamint a szlovén etnikai területek délnyugati sávjának hovatartozását, s jól tükrözi a helyzet bonyolultságát, hogy a párizsi béketárgyalásokon nem sikerült a kérdésről megállapodni. Erre csak az 1920. november 10-i rapallói szerződésben került sor, s a döntés igen hátrányosan érintette az új államot, tekintettel arra, hogy a vitatott területek mind Olaszországhoz kerültek. Fiume szabad város lett, de 1924-ben a település is olasz kézre jutott.

Romániával szemben a délszláv állam részleges sikert aratott, mert az 1923-ig húzódó konfliktus zárásaként az antant neki ítélte a Bánát nyugati és középső részét, ugyanakkor a Bánát nagyobb, keleti fele, így Arad és Temesvár román kézen maradt.

Szintén sikertelennek bizonyultak Ausztriával szemben a Karintiára vonatkozó követeléseik, ahol annak ellenére, hogy a népesség 70%-a horvát és szlovén volt, mégis a Saint-Germainben aláírt béke alapján megtartott népszavazáson a szavazók 59%-a Ausztriát választotta. Ugyanakkor a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták a korábban Ausztriához tartozó Dél-Stájerországot, Krajna nagyobbik részét, Szlovéniát és Dalmáciát. Jugoszláviához került a közös osztrák-magyar közigazgatás alatt álló Bosznia-Hercegovina is.

A neuilly-i szerződés értelmében a vesztes Bulgáriának is át kellett engedni egyes, zömében bolgárok és macedónok által lakott nyugati területeket, melyek nem csak etnikai, hanem földrajzi szempontból is megkérdőjelezhetőek voltak.

Sikertelen volt a délszláv állam tengeri kijáratra hivatkozva hangoztatott követelése Albánia északi részére, annak ellenére, hogy mintegy három évig megszállva tartotta a területet. Ugyanakkor megkapta az Albánia északkeleti régiójában található ún. prizeni négyszöget.¹⁰

Az elhúzódó, a pillanatnyi és főként nagyhatalmi érdekeket tükröző területi rendezések állandósították a feszültséget a térségben. A szomszédos államok nem nyugodtak bele veszteségeikbe, az első adandó alkalommal visszavágtak és részt vállaltak Jugoszlávia második világháborús feldarabolásában. Olaszország vitatta Dalmácia hovatartozását, Magyarország igényt tartott az elcsatolt magyarlakta területekre, elégedetlenek voltak az osztrákok, a románok a Bánátot, míg Görögország és Bulgária Macedónia Jugoszláviához való tartozását kérdőjelezte meg. A nagyszerb igények sem kerültek maradéktalanul kielégítésre, így Jugoszlávia a második világháborúban vesztes Olaszországgal szemben érvényesíteni tudta követeléseit az Isztriai-félszigetre, Fiume városára, az adriai szigetekre, illetve Zárára vonatkozóan. A hosszan tartó olasz–jugoszláv vitát végül csak az 1975-ös osimói egyezmény zárta le, amelyben a felek véglegesnek ismerték el a jugoszláv–olasz határt. A jugoszláv haderő 1945-ben Karintia elfoglalásával igyekezett érvényt szerezni az Ausztriával szembeni követeléseinek, de végül csapatai kivonására kényszerült.

1. térkép. A délszláv állam területi követelései és végső határai (1918–1921)

Map 1. Territorial Claims and Final Borders of the first Yugoslavia (1918–1921)

Forrás: Lampe, John, R. (2000): Yugoslavia as History. Twice there was a country. New York, Cambridge University Press. 115.

3. A békekonferencia megnyitásától a trianoni határokig

A háborút követő években a magyar–jugoszláv viszony sarokköve az államhatár meghúzása volt, de a saját érdekek érvényesítése egyik fél számára sem volt egyszerű. Magyarország számára a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy vesztes orszádként nem vehetett részt a tárgyalásokon. Nehezítette a kérdést a belső forradalmi átalakulás, különösen a Tanácsköztársaság, melyet a győztes nagyhatalmak nem is fogadtak el tárgyaló félnek, s ez lehetővé tette, hogy a szomszédos újonnan szerveződő államok, így a délszláv állam is hazánk terhére kísérelje meg határai kialakítását. Nem csak Magyarország, hanem a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is nehézségekbe ütközött, mert az újonnan létrejött, de először még el nem ismert kisállam bár részt vett a békekonferencián, de csekély beleszólása volt, különösen az olasz ellenérdekeltség miatt. Ez a magyarázata annak, hogy a jugoszláv delegáció nem érkezett kiforrott követelésekkel Párizsba és álláspontja az északi határokat illetően többször változott.

Ha elméleti síkon közelítjük meg a kérdést, akkor a magyar-jugoszláv államhatár kijelölése ellentétben a nemzetközi joggal nem a két érdekelt fél megállapodásával jött létre, hanem egy államét, a háborúban győztes és a szövetségesek támogatását bíró délszláv államét, valamint a győztes nagyhatalmak érdekeit tükrözte. Bonyolítja a jogi helyzetet, hogy az újonnan létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság fegyverrel is érvényt szerzett akaratának, s ezzel kész helyzet elé állította a békekonferenciát, mely valójában az így kialakult állapotot szentesítette. Nem véletlen, hogy az így meghúzott határok befelé irányultak, a két nemzetállamot elválasztották egymástól. A határok elválasztó szerepe rendkívül erős lett, s szinte egyáltalán nem tette lehetővé a határ két oldalának funkcionális összekapcsolódását.¹¹

Mindezek következtében a magyar-jugoszláv határ meghúzása hosszú folyamat eredménye, melyet kiválóan ábrázol a Gulyás László által alkalmazott hatlépcsős modell.¹² Ennek alapján az első lépést a szerbek által a háború idején bejelentett területi igények jelentik, melynek 1918 őszén fegyverrel is érvényt szereznek (2. lépcsőfok). Kihasnálva Magyarország szorult helyzetét, jelentős magyar területeket foglaltak el (Szabadka, Baja, Barcs, Szigetvár, Pécs), melyet a belgrádi katonai konvenció szentesített. 1918 decemberében megszállták a Muraközt is, s ezzel a délszláv állam ténylegesen rátette kezét azon területekre, melyet meg kívánt szerezni, s kikényszerítő lépéseivel kész tények elé állította a békekonferenciát, mely valóban nem kérdőjelezte meg és nekik ítélte az ideiglenesen megszállt területek túlnyomó részét. Így nem képzett vitaalapot a Vajdaság (csupán peremterületek vonalainak meghúzása igényelt hosszabb időt), valamint Horvátország és Szlavónia elcsatolása. A harc a Bánát keleti részének megszerzésért, Észak-Baranyaért, a Bácska északnyugati területeiért, valamint Temesvár, Baja és Pécs megszerzésért folyt.¹³

A békekonferenciát a nagyhatalmak esetében is megelőzte a felkészülés, melyben Anglia és az USA élen járva már a háború végén megfogalmazták, hogy hol húzódjanak a délszláv állam határai (3. lépcsőfok). Árnyaltta teszi a kérdést, hogy vajon volt-e jogosultsága a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak a konferencián való részvételre, tekintettel arra, hogy nemzetközi elismerése még váratott magára. Ennek ellenére a nagyhatalmak fogadták a délszláv állam küldöttségét, de hivatalosan csak, mint a Szerb Királyság Delegációja jelenhetett meg.¹⁴

A békekonferenciára tehát mind a Nyugat, mind a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság készült és különféle elképzelésekkel érkezett. Valójában azonban a szerb küldöttség álláspontja még meglehetősen képlékeny volt, s az év folyamán többször változott. Kezdetben olyan irreális és nagyratörő tervek is napvilágot láttak, melyek a történelmi Magyarországot Csehszlovákiával együtt bekerítve, a határt a Fertő-tó, a Rába, a Zala-folyó, a Balaton,

Baja, Duna, Maros vonalán húzta volna meg, s ezzel az egész Dél-Dunántúl a Mecsekkel, Péccsel és a szénbányákkal a kezére került volna. A hivatalos memorandumban (4. lépcső) azonban francia nyomásra mérsékelve követeléseit már a Budiás–Zádorlak–Maros–Horgos–Mélykút–Bácsmonostor–Dunaszederkény–Diósvizsló–Darány–Babócsa–Iharosberény–Murakeresztúr–Alsólendva–Szentgotthárd határvonal szerepelt, vagyis már nem beszéltek a Bácska és Baranya északi részének elcsatolásáról, így az újabb koncepció alapján Baja, Pécs és Szigetvár Magyarországhoz tartozott.¹⁵

Az ötödik lépést a határok meghúzása jelentette, mely jelen esetben a Román Határkijelölő Bizottság tevékenységi körébe tartozott. A Bizottság 1919. február 8-án kezdte meg tevékenységét és április 6-ra elkészült javaslatával. Ennek alapján a jugoszláv államnak ítélte a Muraközt, a Bácskában Szabadkát, viszont a Bánátban Magyarországnál maradt a Szegedtől délre található kis területet, ezzel nem a Maros lett a határfolyó. A betérjesztett javaslatot elfogadta mind a Külügyminiszterek Tanácsa (május 8), mind a Legfelsőbb Tanács (május 12). Bár a jugoszlávok lényegében elérték, amit akartak, mégis a nyár végéig szinte minden határszakon kisebb változtatásokat akartak, melyek közül néhányat az augusztus 1-jén a legfelsőbb Tanács által meghozott végleges döntés is számításba vett. Többek között a délszláv államnak ítélte a Muravidéket, Baranyában javukra kisebb határkiigazítást hajtott végre, s csupán a Szegedtől délre található terület hovatartozásában nem született döntés, ezt a Határkijelölő Bizottságra bízta.

Bár békekonferencia alapvetően a jugoszláv igények figyelembe vételével jelölte ki a délszláv állam északi határait, az mégis a legyőzött és a forradalmak által megtépázott Magyarország helyzetét kihasználva újabb és újabb követelésekkel áll elő. A radikalizálódást tükrözi, hogy fokozatosan visszatértek az eredeti álláspontjukhoz, vagyis Baranya és Bácska kérdéséhez. A legerőteljesebb propagandát a pécsi szénbányák megszerzése érdekében folytattak, melyet a Mecsek mint természetes határra való hivatkozással támasztottak alá. Ennek érdekében október 7-én jegyzéket juttattak el a konferenciához, melyben a pécsi szénbányákra vonatkozó öt éves kizárólagos jogot követeltek, majd ezzel már nem megelégedve, az október 22-i újabb hivatalos jegyzékében igényt tartottak az egész Baranyára, Pécsre és Mohácsra.

A békekonferencia azonban ezen követeléseknek nem kívánt teret engedni, sőt elrendelte a megszállt területek kiürítését, melynek azonban hosszú ideig nem sikerült érvényt szereznie, hiszen a kiürítés csak 1921. augusztus 24-én történt meg. Míg a délszláv állam Baranya kérdésében nem tudott változtatni a korábban kialakított határokon, addig sikeresen lépett fel a Drávához kapcsolódó határkiigazítási kérésével. Követelése 78 km²-nyi területre és kb. 5000 lakosra vonatkozott, melyet azzal támasztott alá, hogy a Dráva medrének változása miatt ez a rész Magyarországhoz került. Kérésének teljesítéséhez megszerezte az amerikai támogatást, így a kérdéses régió a délszláv államhoz került.¹⁶

4. A Trianoni béke és a déli határok

A Trianoni béke második része rögzítette Magyarország új határait, melyek a déli határvidéken a békekonferencia 1919. évi döntéseit erősítette meg (6 lépés). Ennek alapján a délszláv államhoz csatolták a Muraközt és a Muramentét, Dél-Bácskát, Dél-Baranyát, a Bánát nyugati és középső részét, az 1102 óta a magyar Szent Korona fennhatósága alá tartozó Horvátországot, valamint Fiume városát. A békeszerződés nem adott helyet a jugoszlávok Mohácsra, Bajára és Pécsre vonatkozó követeléseinek. A határvonal kialakítására az etnikai elv érvényesülésének teljes hiánya jellemző, s az etnikai választóvonalak mellett sem a helyrajzi, sem a vízrajzi, sem a természetes (a Dráva kivételével), sem a történelmi,

sem a kulturális, sem a gazdasági választóvonalakat nem vették figyelembe.¹⁷ A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került a történelmi Magyarország területének 7,4%-a, mintegy 21 000 km²-nyi terület, valamint 1,6 millió lakos, melyből 465 000 volt magyar.¹⁸

A létrejövő új államban a legnagyobb feszítő erő mindig is az ország etnikai heterogenitása volt, s az állandóan napirenden lévő etnikai ellentétek fő oka abban keresendő, hogy olyan többnemzetiségű állam jött létre, ahol az államalkotó szerb-horvát, valamint szlovén nemzet többségét csak mesterségesen lehetett létrehozni, s az ország határai közé jelentős nemzeti kisebbség került. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a két önálló állam, Szerbia és Montenegró mellett alapvetően az Osztrák-Magyar Monarchia részeiből jött létre, s ha nem is maradéktalanul, de megvalósította a nagyszerb igényeket. A hosszas csatározások eredményeképpen megszerveződő állam a korábbi 63 000 km²-ről 247 500 km²-re növelte területét, s lakossága 11,9 millió főt számlált. Habár 720 ezer délszláv rekedt az országon kívül, a szerbek 98,5%-a a délszláv államhoz tartozott.¹⁹

Ennek a szerb sikernek azonban nagy ára volt, hiszen a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság ezzel soknemzetiségűvé vált annak minden negatív következményével. Az új államban a szerbek aránya mindössze 42%-ra zsugorodott, a horvátoké 23, a szlovéneké 8, a bosnyákoké 6, míg a macedónoké 5% volt. Rajtuk kívül főként a határvidékeken, nagyobb összefüggő tömbben magyarok, németek, albánok, olaszok, valamint szétszórtnan bolgárok, románok, szlovákok, ruszinok és cigányok éltek.²⁰ Az etnikailag homogén terek felbontására a hivatalos politika szerbek betelepítésével és az ottani népesség elűldözésével tett kísérletet. A békekonferencián elért sikereknek tehát hátulütője is volt, hiszen a szerbek nyakába szakadt az etnikailag rendkívül sokszínű, eltérő vallással, kulturális és történelmi hagyományokkal, valamint gazdasági fejlettséggel rendelkező területek egy államba történő szervezése, mely állandósította a feszültségeket, és magában hordozta a bukás veszélyét.

JEGYZETEK

1. Hajdú Zoltán (2008): A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük. *Korall*. 2008/9. évf. 75–100.
2. Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. 2. kötet 1945–1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 187–191.
3. Hajdú Zoltán (2007): The Formation of States and Division of Administrative Regions within the Balkans after 1990. In: Glatz Ferenc (szerk.): *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Europa Institut, Budapest. 135–144.
4. Hornyák Árpád (2004): A magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. *FÓRUM, Újvidék*, 11.
5. Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 14–30.
6. A 14 pont fordítását lásd Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. 2. kiad. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1983. 22–24.
7. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. *Hazai Térségfejlesztő Rt.* Budapest. 2. fejezet 41–65.
8. Banac, Ivo (1992): *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*. Cornell University Press. London. 124–140.
9. Hudson Kate (2003): *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*. Pluto Press. Sterling.
10. Lederer, Ivo (1963): *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*. Yale University Press. New Haven. 3–78.
11. A határokról részletesen lásd Sallai János (2004): *Az államhatárok*. Press Publica Kiadó. Budapest.

12. Gulyás László (2005) i. m. 41–65.
13. Hornyák Árpád (2001): Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. XII. (2001) 8–9. sz. 57–60.
14. Mitrović Andrej (2003): The Yugoslav Question, the First World War and the Peace Conference. In: Djokić Dejan (szerk.): In Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918–1992. Hurst & Co. Ltd. Glasgow.
15. Lederer, Ivo (1963) i. m. 129–131.
16. Hornyák (2004) i. m. 54–63.
17. Halmosy Dénes (1985): Nemzetközi szerződések 1945–1982. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Kiadó. Budapest. 75–104. Hornyák Árpád (2001) Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. XII. (2001) 8–9. sz. 57–60.
18. Raffay Ernő (1990): Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal. Budapest. 153.
19. Kocsis Károly (1993): Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történet-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány. Budapest. 12–13.
20. Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Osiris. Budapest. 231.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. 2. kötet 1945–1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 187–191.
- Banac, Ivo (1992): The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics. Cornell University Press. London.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 2. fejezet 41–65.
- Hajdú Zoltán (2007): The Formation of States and Division of Administrative Regions within the Balkans after 1990. In: Glatz Ferenc (szerk.): The European Union, the Balkan Region and Hungary. Europa Institut, Budapest. 135–144.
- Hajdú Zoltán (2008): A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük. Korall. 2008/9. évf. 75–100.
- Halmosy Dénes (szerk.): Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződesei. 2. kiad. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1983. 22–24., 75–104.
- Hornyák Árpád (2004): A magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. FÓRUM, Újvidék.
- Hornyák Árpád (2001): Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. XII. (2001) 8–9. sz. 57–60.
- Hudson Kate (2003): Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia. Pluto Press. Sterling.
- Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 14–30.
- Kocsis Károly (1993): Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történet-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Lampe, John, R. (2000): Yugoslavia as History. Twice there was a country. New York, Cambridge University Press.
- Lederer, Ivo (1963): Yugoslavia at the Paris Peace Conference. Yale University Press. New Haven.
- Mitrović Andrej (2003): The Yugoslav Question, the First World War and the Peace Conference. In: Djokić Dejan (szerk.): In Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918–1992. Hurst & Co. Ltd. Glasgow.
- Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Osiris. Budapest.
- Raffay Ernő (1990): Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal. Budapest.
- Sallai János (2004): Az államhatárok. Press Publica Kiadó. Budapest.

POLGÁR TAMÁS*

A LENGYEL–SZOVJET-OROSZ HÁBORÚ ÉS A REVÍZIÓ 1920

THE POLISH-SOVIET WAR AND THE REVISION 1920

ABSTRACT

At the same time with the Peace Treaty of Trianon, an economic agreement between Hungary and France was signed by the Hungarian government in which they put significant economic options at the disposal of a French group of firms. In exchange, the Hungarian party received a French declaration which they interpreted as the possibility of a partial territorial revision. According to this, diplomatic attempts were made for the reacquisition of Sub-Carpathia and the establishment of a common Hungarian-Polish border. Meanwhile, the French Ministry of Foreign Affairs was aiming at a Polish-Hungarian-Rumanian confederation based on economics. The Hungarian and Polish parties had already started negotiations, but the Rumanian-Hungarian negotiations never took place. On the occasion of the meanwhile serious Polish-Soviet conflict, the Hungarian government aimed at the rearmament of the Hungarian army and the occupation of Sub-Carpathia arguing that the Czech army would not be able to defend the passes of the Carpathians. All attempts failed, but oddly enough, it was the time of Beneš's journey to Belgrade and Bucarest, which meant the birth of the Little Entente.

Az 1920. június 4-én Magyarország által aláírt trianoni békeszerződés revíziója furcsamód éppen az aláírást követő hónapokban tűnt – legalábbis a magyar kormány számára – a leginkább reális elképzelésnek. A békeszerződés felülvizsgálatának lehetősége magyar részről két ponton merült fel. Egyrészt a békeszerződés hadseregére vonatkozó korlátozó intézkedései, másrészt pedig Kárpátalja hovatartozásának tekintetében. A magyar reményeknek az 1920 tavaszán és kora nyarán a magyar és francia kormány között lezajlott gazdasági tárgyalások és szerződés, valamint az ún. Millerand-levél adott alapot. Leginkább pedig akkor kerültek közel a tényleges megvalósuláshoz, amikor a lengyel–szovjet háborúban a Vörös Hadsereg csapatai csaknem a Kárpátokig törtek előre.

A magyar és francia kormány közötti gazdasági tárgyú megállapodás és a diplomáciai tárgyalások felélénkülése elsősorban annak volt köszönhető, hogy a francia külügyminisztériumban a szovjetellenes irányvonal került előtérbe, és Lengyelország és Románia mellett Magyarországot tekintették a leginkább bolsevikellenes országnak.¹ Ez az irányzat, amelyet elsősorban Maurice Paléologue – a korábbi szentpétervári követ – képviselt, Közép-Európát gazdasági egységként kívánta kezelni, Magyarországot pedig be kívánta kapcsolni a gazdasági vérkeringésbe. Jellemzően a – Franciaország számára hagyományosan fontos – vasúthálózat és a dunai közlekedési útvonal volt a megállapodás tárgya.

Amint pedig lehetőség nyílt arra, hogy magyar diplomaták Párizsba utazzanak, megindultak a megbeszélések és a tárgyalások a gazdasági együttműködésről. Ennek keretei között a franciák a Magyar Államvasutak üzemeltetésére, egy budapesti kikötő építésére, valamint a magyar Hitelbank egy jelentős részvénytársaságjának megszerzésére törekedtek. A magyar felet elsősorban doktor Halmos Károly ügyvéd képviselte, aki oda-vissza utazgatott Párizs és Budapest között. A magyar fél a megállapodástól egyrészt a diplomáciai és

* PhD-hallgató (PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola), történelem tanár Janikovszky Éva ÁMK.

gazdasági elszigeteltség megszűntét, másrészt békeszerződés felülvizsgálatát várta, mégpedig a hadsereg és a tisztán magyar lakosságú területek kérdésében.²

Azt a magyar félnek is be kellett látnia, hogy a békekonferencián közép-európai ügyekben Franciaország a mérvadó, ezért őt kell megnyerni. A békefeltételek esetleges módosítása csak a franciákon keresztül tűnt lehetségesnek. Fochet, a budapesti francia főbiztos jelentéseiben rendkívüli alapossággal számol be a magyar politikusokkal folytatott megbeszéléseiről. Apponyi azt mondta Fouchet-nak április 4-én folytatott beszélgetésük során: „Amit mi kívánunk, [...] mindenekelőtt az, hogy északi megyeink közül kapjuk vissza azokat, amelyek igazán magyarok. Szükségünk van közös határra Lengyelországgal, amellyel együtt mindent megtennénk a bolsevizmus ellen.”³

Április 11-én Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök fejezi ki fájdmát Kárpátalja csehnek való átadása miatt, mivel „a magyarok legalábbis egy folyosót szeretnének megőrizni azért, hogy Lengyelországgal kapcsolatban lehessenek.”⁴ A cseh–szlovák vezetésnek korántsem sikerült minden nemzetiügyi szervezetet meggyőznie a Magyarországtól való elszakadásról. Kárpátaljának a cseh–szlovák államhoz való csatolása ügyében a Magyarországi Ruszinok Politikai Egyesülete 1920 áprilisában igen erőteljes tiltakozásának adott hangot.⁵

Fouchet és Apponyi között április 17-én lezajlott beszélgetésről Fouchet az alábbi szövegű táviratot küldte Párizsba: „Apponyi gróf fölkeresett, és közölte: Magyarország csak világosan megfogalmazott főntartásokkal fogja aláírni a békeszerződést [...], és azonmód a Nemzetek Szövetségéhez fordul, hogy kérje fölülvizsgálatát, mivel a rendelkezések végrehajthatatlanok és veszélyt jelentenek Európa békéjére. Ám az aláírást megkönnyíthetnék avval, ha egynéhány módosítást késedelem nélküli foganatosítának, valamint ha kilátásba helyeznék a – szerinte – tiszta magyar, (az) anyaországhoz szervesen kapcsolódó területek (jövőbeni) visszajuttatását.”⁶

A közös lengyel–magyar határ tárgyában a francia külügyminisztériumban egy 1920. március 7-i keltezésű névtelen feljegyzés akként foglal állást, hogy arra Franciaország érdekében is szükség van. Az okfejtés szerint fennáll a veszélye egy Németország, Cseh-Szlovákia és Oroszország alkotta szövetségnek, amely Lengyelországot – „Franciaország frissen szerzett szövetségesei közül az egyetlen, amelynek támogatására egy Németországgal való újabb összeütközés esetén bizton számíthatna” – megfojtaná. „A föltámadt és Franciaországgal szövetségre lépett Lengyelországnak elsődrendű érdeke, hogy határos legyen Magyarországgal. A lengyel sajtó és a lengyelországi pártok egyhangúlag evvel a követeléssel lépnek föl.”⁷ A feljegyzés több más tekintetben is kiáll a magyarok mellett, akikre a francia politika a jövőben a pángermánizmussal és a pánszlávizmussal szemben számíthatna.

1920. május 6-án azonban a szövetséges és társult hatalmak által az Apponyinak a magyar észrevételekre adott válaszleveléből nyilvánvalóvá válik, hogy érdemben nem hajlandóak változtatni a békefeltételeken.⁸ Ennek az ún. Millerand-levélnek⁹ a határmegállapító bizottságok jogköréről szóló passzusának azonban, a magyar fél – mint később kiderült – túlzott jelentőséget tulajdonított.¹⁰ Itt meg kell azonban jegyezni, hogy a levél kézbesítését megelőzően Fouchet arról tájékoztatta Millerand-t, hogy Teleki április 29-én az országgyűlésben külügyminiszterként elsőnek megtartott beszédében „kijelentette, hogy az aláírandó békeszerződést a magyar nemzet csak egy föltétellel fogadja el: ha biztos lehet abban, hogy az nem végleges.”¹¹

Az elsősorban Halmos Károly közvetítésével zajló francia–magyar tárgyalások kissé lassan haladtak, mivel Horthy kormányzó egyetértése mellett szükség volt a magyar kormány érintett tagjainak beleegyezésére és aláírására is, amit a gyakori személyi változások tovább bonyolítottak. A franciák számára geostratégiai szempontból kiemelt fontosságú vasút üzemeltetési joga, valamint a dunai hajózásba való bekapcsolódás szándéka, illetve a dunai kikötő építése, a Duna magyarországi szakaszának ellenőrzése a szövetséges angolok érdekeit is sértette.¹² Ennek megfelelően az angol diplomácia igyekezett akadályokat

gördíteni a francia–magyar tárgyalások útjába.¹³ A Magyar Államvasutak ügyét ráadásul a békeszerződéssel összeegyeztethetetlennek tekintették, mert az a jóvátétel zálogaként semmilyen tekintetben nem kerülhetne idegen kezekbe.¹⁴

A francia fél – a Schneider cégcsoport révén – a fenti opciók és a Magyar Általános Hitelbank részvénycsomagjának birtokában tulajdonképpen a magyar gazdaság irányítójává válhatott volna. A tranzakció azonban csak kis része volt a franciák nagyszabású gazdasági akciójának, amely – Lengyelországtól a Balkánig – a teljes térségre kiterjedt volna.¹⁵ A franciák azonban a tervezett beruházásokat – elsősorban gazdasági okokból – nem voltak képesek megvalósítani.

A francia–magyar tárgyalások során Halmos Károly készített egy szövegtervezetet a francia deklarációhoz, és ehhez csatolt egy összefoglalót is a magyar kívánságokról. Az ennek alapján megfogalmazott francia deklarációt Fouchet május 17-én Teleki külügyminiszternek, május 18-án pedig Horthynak és a kormány tagjainak is felolvasta. A szöveg értelmében Közép-Európa prosperitása és békéje a legfőbb cél, amely csak az összes érintett fél egyetértésével valósítható meg, és a francia diplomácia ehhez felajánlja segítségét „E kísérletek célja, az említett kísérőlevél [Millerand-levél – P.T.] előírt feltételei keretében az esetleges gazdasági vagy etnikai igazságtalanság korrigálása, illetve a kisebbségek védelmének biztosítására már hozott előírások kiegészítése lenne.”¹⁶

A deklaráció szövege, továbbá annak időzítése nyilván nem véletlen. A megfogalmazás ugyan semmilyen konkrét ígéretet nem tartalmaz, de nem mondhatjuk azt sem, hogy a magyar kormány túlértékelte volna azt, amikor abban a részleges revízió lehetőségét látta. Ha francia oldalról nézzük, akkor a deklaráció megkönnyítette mind a francia–magyar tárgyalások tárgyát képező opciók, mind a békeszerződés magyar részről való aláírását. Előbbire május 29-én, a francia deklaráció hivatalos átadására pedig június 22-én került sor.¹⁷

A megállapodást nem csupán a magyar kormány értékelte túl. Június 24-i táviratában a londoni francia követ is aggódva kérdezi felettesét, Millerand-t az egyezmény háttéréről. „Tudnom kellene, pontosan mi a jelentősége a magyaroknak tett nyilatkozatunknak, amelyben [...] kötelezzük magunkat néhány gazdasági vagy etnikai igazságtalanság jóvátételére.”¹⁸ A külügyminiszter válasza egyértelművé teszi a francia álláspontot: „Nem arra vállalunk kötelezettséget, hogy jóvátegyük az etnikai és gazdasági igazságtalanságokat, ahogyan azt ön szemlátomást értelmezi, hanem arra, hogy följajnljuk jószolgálatainkat a Magyarország és szomszédai közötti békés megegyezést szolgáló erőfeszítések érdekében... [...] Mindent összevéve: Magyarországtól gazdasági előnyöket kapunk jóindulatunk jeléért cserébe, amelyet anélkül ígérünk oda, hogy a békeszerződésben és a békeszerződés kísérőlevelében megállapított föltételekből valamit is engednénk.”¹⁹

A Franciaország és Magyarország között aláírt megállapodásra a velünk szomszédos államok is gyanakodva tekintettek. Bár a megállapodás szigorúan gazdasági volt – Paléologue óva intette a magyar felet, hogy azt másként értelmezze –, annak szelleme mindenképpen ellentétes volt ezen országok abbéli törekvéseivel, hogy Magyarországot minél jobban meggyengítsék és elszigeteljék. A fenntartás a tekintetben jogos volt, hogy a francia diplomácia ezúttal egy Lengyelország, Magyarország és Románia – a három leginkább bolsevikellenes ország – közötti szövetségi rendszert szeretett volna létrehozni.²⁰ Ez az új vonal nem jelentette egyúttal a többi szövetséges mellőzését, csupán annyi történt, hogy Párizsban felismerték, Magyarország nélkül Közép-Európa életképtelen.²¹

A szövetséggel kapcsolatban mind magyar, mind pedig lengyel részről nagyfokú hajlandóságra számíthattak. Annál is inkább, mivel a lengyel és a magyar kormány között már korábban is baráti viszony állt fenn, annak ellenére, hogy 1920 márciusa előtt a francia diplomácia ezt még nem nézte jó szemmel.²² A magyar kormány Csekonics Iván gróf, a varsói magyar követ révén már korábban felvetette a bolsevikok elleni közös harc lehető-

ségét, amit Patek lengyel külügyminiszter ekkor még visszautasított, jóllehet nem kategorikusan.²³

1920 májusában – amikor arra a francia fél a magyar–lengyel közeledést már inkább bátorította, mint ellenezte – Párizsban Halmos és Stanisław Patek lengyel külügyminiszter folytatott egymással megbeszélést, mégpedig arról, hogy milyen szempontok alapján lehetne egy Magyarország és Lengyelország közötti egyezményről szóló tárgyalást lefolytatni. Ennek során is felmerült a közös lengyel–magyar határ kérdése, valamint a lengyel fél diplomáciai segítségnyújtása Magyarország részére.²⁴

A lengyel–magyar–román blokk, mint kitörési lehetőség olyan komolyan foglalkoztatta a magyar vezetést, hogy maga az államfő Horthy írt levelet Piłsudskinak a lengyel államfőnek. A kormányzó 1920. június 6-án kelt levelében ugyancsak felmerül a közös lengyel–magyar határ ügye. „Rendíthetetlenül reménykedem benne, hogy a helyreállító igazság valamikor a közeli jövőben eltünteti eme Magyarország ellen vétett hibát, eltörölve a két állam közötti mesterséges határokat.” Horthy vállalja, hogy a magyar fél tárgyalásokat kezdeményez Romániával: „Számomra az nem titok, hogy Kelet-Európát érintő számos kérdésben Lengyelország és Románia érdekei egyfajta hasonlóságot, párhuzamot mutatnak. Az általános politika terén, a Magyarország és Lengyelország közötti együttműködés érdekében a magyar kormány hajlandó kielégítő megoldásokat keresni a Romániát és Magyarországot aktuálisan elválasztó számos nehézség megoldására.”²⁵

Lengyelország számára, bár a lengyel–magyar–román konföderáció lengyel részről is több előnnyel, például Cseh–Szlovákia pozícióinak gyengítésével járt volna, nem volt annyira elsőrendű kérdés.²⁶ Ennek ellenére Piłsudski marsallt, amikor június 21-én Csekonics grófot a Horthy kormányzó által írt levél átadása alkalmával fogadta, igen élénken foglalkoztatta a magyar–román tárgyalások ügye. A lengyel államfő arról tájékoztatta a magyar követet, hogy a Bukarestbe küldött Rozwadowski tábornok megbízatást kapott a magyar érdekekben való közbenjárásra a román királynál. Úgy vélte azonban, hogy a kérdést nehezíti a román megszállás miatt Magyarországnak megítélt 9 milliárd frank kártérítés. Csekonics gróf tájékoztatta Piłsudskit a magyar kormány és hadvezetés abbéli szándékáról, hogy a magyar fegyveres erők – az újrafelfegyverzés lehetőségének függvényében – részt vennének a bolsevikok elleni harcban, ami adott pillanatban komolyan foglalkoztatta a marsallt, és azt kérte Csekonicstól, hogy haladéktalanul vegye fel a kapcsolatot Sosnkowski tábornokkal.²⁷

A varsói francia követ július 13-i levelében arról számolt be Millerandnak, hogy a lengyel külügyminisztériumban örülnek a francia külpolitika új irányának. Sapieha külügyminiszternek azonban kételyeit fogalmazta meg „a román–magyar kapcsolatok azonnali javulásának esélyeit illetően”, továbbá a lengyel–magyar viszonyt illetően utalt arra, hogy „nem volna kívánatos, ha a Lengyelország és Magyarország között egykönnyen barátivá váló viszony károsan befolyásolná a lengyel–román kapcsolatokat.”²⁸

Piłsudski hivatalos válasza egy hónappal később érkezett Budapestre, ebben azonban biztosítja Horthyt, hogy „részünkről mindent megteszünk, hogy hozzájáruljunk a szóban forgó nehézségek elsimításához azzal a mély meggyőződéssel, hogy a három állam, Magyarország, Románia és Lengyelország egymáshoz közeledése olyan lesz, hogy az hatásosan tudja szolgálni a béke azonos érdekeit Európa e területén.”²⁹ Ezzel egyidőben Sapieha herceg, az új lengyel külügyminiszter arról biztosítja Csekonicsot, hogy „Lengyelország számára csak egyféle külpolitikát tud elképzelni, éspedig egy Magyarországgal és Romániával kötött szövetséget francia égisz alatt. Szerinte ez a terv jelenleg még nem valósulhat meg...”³⁰

A lengyel–magyar közös határ kérdése a magyar–lengyel–román szövetség keretein belül nem tekinthető realitásnak, mivel Románia ahhoz nem járult volna hozzá. A francia–magyar megállapodás kapcsán Take Ionescu attól tart, hogy esetleg a magyarok elérik, hogy visszakapják Kárpátalját Cseh–Szlovákiától, amit ő határozottan ellenez, mivel „Ro-

mániának életbevágóan fontos érdeke fűződik ahhoz, [hogy] Nyugat-Európával továbbra is a [megbízhatóság] elengedhetetlenül szükséges követelményeivel rendelkező közlekedési kapcsolatai legyenek, amit a Magyarországon vagy Szerbián áthaladó vonalak tartósan nem tudnak biztosítani.”³¹

A magyar kormány túlzó reményei csak akkor válnak érthetővé, ha egy pillantást vetünk a lengyel–szovjet konfliktusra. Míg az 1918 őszen újjászületett Lengyelország nyugati és déli határaival foglalkoztak Párizsban, és azt nemzetközi megállapodásokban rögzítették, addig a keleti határ tekintetében a lengyelek kezét nem kötötte meg a párizsi békekonferencia. Az 1917-es oroszországi eseményeket megelőzően a francia külpolitika nem állt ki a lengyel függetlenség mellett, a lengyelkérdést orosz belügynek tekintették. Ezt követően azonban a megszületendő Lengyelországot a térségbeli legjelentősebb szövetségesüknek tekintették. Központi szerepet szántak neki a Németországot a bolsevizálódó Oroszországtól elzáró, és a németeket sakkban tartó szövetségi rendszerben. Ennek megfelelően a lengyelek számíthattak Franciaország diplomáciai és katonai támogatására. A lengyel emigránsokból francia tisztek közreműködésével, francia fegyverekkel és felszereléssel még a háború idején felállított ún. Haller-hadsereg 1919 tavaszi „hazaszállításának” köszönhetően katonailag Lengyelország vált a térség legerősebb hatalmává.

A lengyel fél 1920 tavaszán offenzívát indított a Vörös Hadsereg ellen Ukrajnában, azaz a céllal, hogy ott egy vele szövetséges kormányzatot segítsen hatalomra, amely azonban nem rendelkezett társadalmi támogatottsággal. A lengyel fél „ukrajnai kalandja” – amelyhez bizonyos területi ígéretekkel alkalmasint Romániát is megpróbálták megnyerni – azonban több helyütt is ellenérzést váltott ki. Egyrésztől a cseh–szlovák vezetés – különösen Beneš – tiltakozott az akció ellen, másrésztől ekkor már a franciák is rosszállóan tekintettek a lengyel offenzívára. A Vörös Hadsereg második ellentámadása pedig a korábbi lengyel–szovjet fronton túl is üldözte a lengyel hadsereget, ismét felvetve Közép-Európa bolsevizálásának rémét.

Itt rövid kitérőt kell tenni a magyar haderő kérdésére. A Nemzeti Hadsereg adott pillanatban nem volt bevethető állapotban. Hamelin tábornok, a budapesti katonai misszió vezetője jelentéseiben a magyar hadsereg folyamatos szervezéséről ad számot a francia hadügyminiszternek. Július eleji levelében azt írja, hogy a magyar hadsereg méretét tekintve hét gyalogos és egy lovashadosztályból áll, amely azonban nem rendelkezik megfelelő felszereléssel. Véleménye szerint a magyar hadvezetés arra számít, hogy végül nem kell majd betartani a békeszerződés korlátozó intézkedéseit.³²

Úgy tűnik, hogy július elején – tekintettel a lengyel hadsereg szorult helyzetére – a lengyel hadvezetést komolyan foglalkoztatta a magyar katonai segítség kérdése. Csekonics kifejezetten illetékes forrásra hivatkozva kért sürgős választ arra a kérdésre, hogy „képes-e a Nemzeti Hadsereg azonnal vagy a legrövidebb időn belül Lengyelországnak a bolsevikok ellen húsz vagy harmincezer lovas katonát rendelkezésre bocsátani. A csapatok szállítása Románián keresztül lenne lehetséges.”³³

A július 13-án kiábrándító a válasz érkezett Budapestről, amiben Teleki azt írja, hogy „csak kisebb számban tudunk lovas katonákat küldeni, a lovak csekély száma miatt, de tudunk küldeni más, jelentős stratégiai értékű csapatokat.” A lovasok kiállításához – a békeszerződés korlátozó intézkedései miatt – a lengyelek közbenjárását kéri. A Románián át való szállítást Teleki nem tartja biztonságosnak: „Nem tehetjük ki csapatainkat az internálás, felszerelésüket pedig az elkobzás veszélyének.”³⁴

Végeredményben szervezett módon, hivatalos keretek között nem került sor tényleges fegyveres segítségnyújtásra, bár magyar tisztek vettek részt a lengyelországi harcokban.³⁵ A lengyeleknek nyújtott magyar segítség azonban így is jelentős volt. Közvetlenül a lengyel állam megalakulása után, 1918 novemberében megkezdődtek a tárgyalások a lengyel

hadserег magyar gyártású municióval való ellátására. Mivel felszerelésük zöme három ország – Franciaország, Németország és a Monarchia – „öröksége”, a csapatok utánpótlása nem kis nehézségbe ütközött. A szállítás – francia jóváhagyással – már 1919 elején el is kezdődött, és a Tanácsköztársaság ideje alatt szünetelt, csak 1920 januárjában indult újra. Összességében 1919–1920 folyamán 78 millió darab lőszert, 20 ezer srappel gránátot, és további felszereléseket szállítottak le Lengyelország számára.³⁶

Maguk a szállítások azonban nem zajlottak zökkenőmentesen. A semlegességére hivatkozó, ám Lengyelországgal szemben is ellenséges hangot megütő Cseh–Szlovákia még a varsói csata idején sem volt hajlandó átengedni területén a fegyverszállítmányokat.³⁷ Mind a magyar lőszer, mind pedig a lengyeleknek szánt szövetséges fegyverszállítmányok Románián, és Kárpát-Ukrajna románok által megszállt területén át jutottak el végcéljukhoz.³⁸

Július végére a lengyelországi helyzet a szövetségesek megítélése szerint is kritikussá vált. Számolni kellett azzal az eshetőséggel, hogy a Vörös Hadsereg dél-nyugati frontja, amely Lwów (Lemberg) irányába mozgott, esetleg a Kárpátok hágóin keresztül Magyarországra irányába is támadhat. A magyar kormány tétovázás nélkül igyekezett kihasználni a helyzetet. A budapesti katonai misszió vezetőjén keresztül azonmód feltették a kérdést, hogy vajon a cseh–szlovák haderő hajlandó-e, és ha igen, akkor képes-e útját állni a szovjet–orosz csapatoknak. Ezenfelül felajánlást tett, hogy Magyarország – és Kárpátalja – védelme érdekében négy hadosztállyal megszállná a négy kérdéses hágót.³⁹

Az üzenetváltás már csak azért is kellemetlenséget okozott, mert a kérdésfeltevés és a felajánlás nem a szolgálati úton történt, Hamelin tábornok azt közvetlenül Szlovákia katonai parancsnokának Mittelhauser tábornoknak küldte, megkerülve ezzel Pellé tábornokot, a prágai katonai misszió vezetőjét, aki utóbbinak felettese volt. A válaszban egyébként Mittelhauser biztosítja Hamelint, hogy: „Cseh–szlovák kormányzat minden intézkedést megtett a területére való behatolás megakadályozására a Lengyelországtól és Galíciától Szlovákiáig és Kárpátaljáig húzódó hágókon keresztül. Úgy vélem, nem lehet a foganatosított intézkedések hatékonyságát előre kétségbe vonni.” A magyar kormány felajánlásának értelmét pedig megkérdőjelezi: „A magyar közreműködés politikai következményeinek értékelésére nem vagyok illetékes, elfogadására különben semmi esélyt nem látok.”⁴⁰

Párizsban a magyar kormány képviselőjében eljáró Praznovszky próbálkozott meg az ajánlattétellel Paléologue-nál, és ennek is mindössze annyi hatása volt, hogy a vezértitkár egy július 27-i szigorúan bizalmas táviratban, a francia külügyi képviselőket arról tájékoztatja, „hogyan egy egész Közép-Európát fenyegető veszéllyel szemben a magyar ajánlatot is fölhasználjuk. Ezért minisztériumom – annak ellenére, hogy jelen ajánlatot nem fogadja el – úgy ítéli meg, hogy Praznovszkyt nem volna célszerű elbátortalanítani.”⁴¹

A kérdést maga Millenrand szinte azonnal megtárgyalta Benešsel, aki éppen Párizsban tartózkodott. Állásfoglalásáról – amely nyilvánvalóan felülírja beosztottjának két nappal korábbi álláspontját – július 29-i táviratában tájékoztatta a francia külügyi képviselőket: „Pellé tábornok [...] úgy ítéli meg, hogy Cseh–Szlovákia területi épségét Kárpátaljának – akár időleges – magyar megszállása is kérdésessé teszi. Teljes mértékben osztom Pellé tábornok véleményét. A magyar kormány nyilvánvalóan azzal a hátsó gondolattal cselekszik, hogy hasznót húzzon a jelenlegi körülményekből, és kijátssza a békeszerződést, amelyet nemrég írt alá. Nyilvánvaló, hogy nem egyezhetünk bele egy ilyen próbálkozásba.”⁴²

A külügyminisztérium válasza azonban nemcsak a magyar kormányt, de a budapesti francia főbiztost és a budapesti francia katonai misszió vezetőjét sem nyugtatta meg.⁴³ Hamelin tábornok – mint katona – a francia hadügyminisztériumon keresztül a nagykövetek tanácsának ellenkező szellemű táviratot küld július 31-én. „3. Már most intézkedést kell hozni a tekintetben, hogy a helyzet súlyosbodása esetén fölkérjük Magyarországot: a nyugati hatalmak együttes érdekében vállalja magára a felelősséget. 4. Márpedig a magyar

hadsereget jelenleg mindössze 30 ezer szervezés alatt álló fő alkotja, 36 zászlóaljnyi lovas katonával, 24, egyenként 250 lövetű, azonnal használható ágyúval. E közreműködés tehát teljességgel haszontalan volna, hacsak a szövetségesek nem segítik a magyar hadsereget tüzérséggel és lőszerrel, és nem engedélyezik a békeszerződésben meghatározott haderő és hadfőlszerelés túllépését.”⁴⁴ Fouchet pedig úgy tűnik, hogy részben osztja a magyarok abbéli aggályát, hogy a cseh–szlovák haderő képes lesz megvédeni a Kárpátok hágóit.⁴⁵ Mindazonáltal a francia főbiztos is tisztában van azzal, hogy a magyarok a bolsevikok elleni katonai segítséget Kárpátalja visszaszerzésére szeretnék felhasználni.⁴⁶

A magyar felajánlás nyomatékositása érdekében augusztus 10-én Halmos személyesen kereste meg Paléologue-ot, aki azonban arról tájékoztatta a magyar kormány megbízottját, hogy az ilyen irányú tárgyalásoknak nincs esélyük a sikerre, sőt arra inti a magyarokat, hogy „semmi olyasmibe ne fogjanak bele, ami azt a gyanút keltheti, hogy nincs szándékukban a békeszerződés tisztességes végrehajtása”.⁴⁷

A magyar kormány utolsó próbálkozása Csáky Imre gróf és Láng Boldizsár báró párizsi útja volt, Millerand miniszterelnök és külügyminiszter azonban nem is fogadta őket.⁴⁸ Ez pedig a magyar kísérlet végleges kudarcát jelezte. Augusztus közepén végül a Vörös Hadsereg Varsó, valamint Lwów (Lemberg) elleni támadása összeomlott, a lengyel hadsereg pedig ellentámadásba ment át, így a közvetlen bolsevik veszély megszűnt, ezzel a magyar kormány törekvései – mind Kárpátalja megszállása, mind a magyar hadsereg felfegyverzése tekintetében – okafogyottá váltak. Rövid időn belül pedig a francia külügyminisztériumban ismét személyi változások következtek be. Paléologue helyét a vezértitkári poszton Philippe Berthelot vette át, aki Beneš személyes jó barátja volt, így a lengyel–magyar–román blokk koncepciója is lekerült a napirendről.⁴⁹

Mint ismeretes, Beneš a lengyel–szovjet-orosz háború legkritikusabb szakaszában indult el diplomáciai körútjára Prágából. Augusztus 6-án Karl Renner kancellárral tárgyalt Bécsben, majd Belgrádba utazott, ahol augusztus 14-én aláírták a csehszlovák–jugoszláv egyezményt, és Bukarestbe távozott. A Kisantant létrejöttét jelentő tárgyalások és megállapodások célja egyértelműen az Osztrák–Magyar Monarchia restaurálásának megakadályozása és Magyarország elszigetelése volt, ám nem véletlen, hogy éppen abban a pillanatban sikerült tető alá hozni a különböző okok miatt többször is elnapolt megállapodást, amikor Magyarországnak a legjobbak voltak a kapcsolatai Franciaországgal. A lengyel–magyar–román blokk ötlete nem volt titok Beneš előtt sem, márpedig annak esetleges megvalósulása politikailag elszigetelte volna Cseh–Szlovákiát. Abban az esetben, ha Kárpátalja visszaszerzésével létrejött volna a közös magyar–lengyel határ, Cseh–Szlovákia geostratégiaiilag is elszigetelődött volna a vele ellenséges országok gyűrűjében.⁵⁰

Az is figyelemre méltó, hogy a Kisantant létrejötté Franciaország pillanatnyi politikájával egyértelműen ellentétes volt, azt a francia külügyminisztérium ellenségesen szemlélte. Míg a francia külpolitika igyekezett Magyarországot visszakapcsolni Közép-Európa gazdasági vérkeringésébe, addig szomszédaink éppen ennek ellenkezőjére törekedtek, azaz a magyar államnak – szemükben az Osztrák–Magyar Monarchia örökösének – a teljes elszigetelésére.

Jóllehet Franciaország Kelet-Közép-Európát saját érdekszférájának tekintette, mégsem tudta szövetségeinek külpolitikáját – szinte a legcsekélyebb mértékben sem – befolyásolni. Ennek jele nemcsak a Kisantant létrejötté, valamint Lengyelország Szovjet-Oroszország ellen vívott háborújának több mozzanata, de az is, hogy Cseh–Szlovákiát a lengyel–szovjet-orosz háború legkritikusabb pillanataiban sem sikerült rávenni arra, hogy engedje át területén a Lengyelországnak szánt hadianyagot. Saját lehetőségeiket a franciák gazdasági téren is túlbecsülték, mivel a régiót érintő nagyszabású terveik kivitelezéséhez a háború után nem volt erejük. Felmerülhet az a szigorúan elvi kérdés, hogy amennyiben Fran-

ciaország mégis úgy dönt, hogy a békeszerződés aláírása előtt Magyarország javára módosítja az előzetesen megállapított határokat, akkor azt el tudta-e volna fogadtatni amúgy is elégedetlenkedő szövetségeseivel.

JEGYZETEK

1. Ormos Mária (1975): Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok 1975/ 5–6. szám 911. old.
2. A magyar és a francia fél közötti tárgyalásokról és az aláírt gazdasági egyezményről bővebben lásd: Ormos (1975) 904–949. old.
3. Ádám Magda–Ormos Mária (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről II. Trianon, 1919–1920. iratszám: 103.
4. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 106.
5. „Közzöljük, hogy a magyarországi ruszinok soha nem egyeznek abba bele, hogy Magyarországtól elszakítsák őket. Kérjük, biztosítsanak számunkra teljes védelmet.” Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 108.
6. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 114.
7. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 85.
8. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 119.
9. A kísérőlevelet A. Millerand francia külügyminiszter és miniszterelnök látta el kézjeggyével.
10. „Mihelyt azonban a határmegállapító bizottságok munkához látnak, és úgy ítélik meg, hogy egy bizonyos részen – amint erről fentebb szó esett – a békeszerződés rendelkezései igazságtalanságot eredményeznek, amelynek megszüntetése mindenkinek érdekében áll, lehetőségük lesz arra, hogy megállapításait a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé terjesszék. A szövetséges és társult hatalmak ezekben az esetekben hozzájárulnak ahhoz, hogy a Szövetség Tanácsa – valamelyik érdekelt fél kérése esetén – följánlhassa jószolgálatait annak érdekében, hogy az eredeti határvonal kiigazítását illetően békés megegyezésre jussanak, minden olyan szakaszra nézve azonos föltételek mellett, ahol a kiigazítást a határmegállapító bizottság szükségesnek tartja.” Uo.
11. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 117.
12. A célcsoport megszerzett opciói: a Magyar Államvasutak és kapcsolódó állami üzemek kihasználása 90 évre, a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő építése, a Duna szabályozása és csatornázása, hidroelektromos üzem építése, Csepel-szigeten kikötő építése, a Duna–Tisza csatorna megépítése, a 230 ipari vállalatot ellenőrző Magyar Általános Hitelbank egy részvénytársasága. Ormos (1975) 917, Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 151.
13. Fouchet többször is beszámol angol kollégájának a magyar kormányról és Horthynál a tárgyban tett látogatásáról, amelyek hátrányosan befolyásolhatják a francia érdekeket. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 133, 134, 139, Ádám Magda–Ormos Mária (2007): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről III. 1919–1920. iratszám: 2 és 5, 11, 14.
14. „A brit kormányzat legutóbb jegyzéket nyújtott át a magyar kormánynak, amelyben fölhívja a figyelmet arra, hogy a vasúti ügylet ellentétes [a béke]szerződés – nevezetesen a jóvátételi fejezet – előírásaival.” Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 139.
15. Ormos (1975) 923–924. old.
16. A deklaráció teljes szövegét lásd Ormos (1975) 918. old.
17. Ormos (1975) 918–919. old.
18. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 157.
19. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 161.
20. Ormos (1975) 907, 910–911. old.
21. Ormos (1975) 908. old.
22. Ormos (1975) 907. old.
23. „A kérdés csak akkor merülhetne fel, ha a [szovjetekkel – P.T.] már megkezdett béketárgyalások nem mutatnak fel eredményeket.” *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary*. Vol. I. 1919–1920. Budapest, 1939. (a továbbiakban PDRHFR): 149–150. old.
24. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 118.
25. Horthy Miklós francia nyelvű levelének szövegét lásd PDRHFR: 332–333. old.

26. Ennek aktuálpolitikai okai voltak, mivel a lengyel vezetés számára ekkor a mindenekelőtt való problémát a lengyel–szovjet háború jelentette.
27. PDRHFR: 381–385. old.
28. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 9.
29. PDRHFR: 446–447. old.
30. A távirat szövegét lásd PDRHFR: 447–448. old.
31. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 6.
32. Ádám–Ormos (2006) 2. kötet, iratszám: 3, A békeszerződés törvénybe iktatására ekkor még nem került sor.
33. Csekonics 1920. július 10-i táviratát lásd: PDRHFR: 445. old.
34. PDRHFR: 451. old.
35. Somogyi Erika (1986): *Magyarország részvételi kísérlete az 1920-as lengyel–szovjet-orosz háborúban*. Történelmi Szemle 1986/2. szám 322–323. old.
36. Somogyi (1986) 319. old.
37. Csekonics e témában augusztus 10-én írt táviratát lásd: PDRHFR: 558. old.
38. Somogyi (1986) 320. old.
39. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 25.
40. Uo.
41. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 16.
42. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 18.
43. A magyar hadügyminiszter Millerand táviratával egyidőben, nyilván Mittelhauser tábornok válaszána ismeretében – Hamelin tábornokon keresztül – levélben kéri a szövetséges hatalmak válaszá arra a kérdésre, „hog az antant hajlandó-e: [...] b) ellátni a magyar hadosztályokat tü-zérséggel, abban az esetben, ha az antant nem áll készen a hágók megszállására, vagy nem szándékozik azt végrehajtani; rendelkezésünkre bocsátani a szükséges hadianyagot és engedé-lyezni a kellő átszervezés azonnali végrehajtását.” Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 22.
44. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 21.
45. „Sem jogosult, sem illetékes nem vagyok arra, hogy fölbecsüljem a cseh hadsereg ellenállási képességét. Mindössze arra szorítkozom, hogy [megemlítsem]: a háború alatt a cseh katonák nem vívták ki magyar bajtársaik csodálatát. Azonkívül úgy tartják, hogy a cseh hadsereg – még ha elvégzi is feladatát – nem tudhatja maga mögött a hátország támogatását a bolsevik erők el-len.” Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 24, 28.
46. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 28.
47. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 31.
48. Ádám–Ormos (2007) 3. kötet, iratszám: 36.
49. Ormos (1975) 944. old.
50. Németország, Magyarország és Lengyelország eleve ellenségesen tekintett Cseh–Szlovákiára, ám Beneš hosszútávon nem bízott meg Ausztriában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ádám Magda–Ormos Mária (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről II. Trianon, 1919–1920. www.tankonyvtar.hu/tortenettudomany/tortenelem (letöltés ideje: 2010. június 5.)
- Ádám Magda–Ormos Mária (2007): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről III. 1919–1920. www.tankonyvtar.hu/tortenettudomany/tortenelem (letöltés ideje: 2010. június 5.)
- Ormos Mária (1975): Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok 1975/ 5–6. szám 904–949. old. Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. Vol. I. 1919–1920. Budapest, 1939.
- Somogyi Erika (1986): Magyarország részvételi kísérlete az 1920-as lengyel–szovjet-orosz háborúban. Történelmi Szemle 1986/2. szám 313–324. old.

SIPOS ANNA MAGDOLNA*

A MAGYAR TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEK TRIANONI VESZTESÉGEI

LOSS OF SCIENTIFIC ARCHIVES AND LIBRARY COLLECTIONS
AS A RESULT OF THE TRIANON TREATY

ABSTRACT

Increasingly it is apparent that Trianon Treaty and its historic impact is still being debated in Hungary and that it is capable of generating a variety of discourses in the public domain. The theme deserves a more scientifically oriented in-depth exploration from the perspectives of the social sciences.

The most important macrosocial effects, such as territorial, demographic, economic, and financial losses with regard to the historic decision have been appropriately analyzed in scholarly works written mainly in the first half of the 20th century and their findings have become embedded within public knowledge. This is not the case with the cultural and scientific aspects. Research institutes, libraries, museums, archives, and other relevant communities of the artistic, literary and civic fields, were cut off by the then newly formed borders causing not only a material loss but unreparable damage to intellectual life of Hungarians.

The paper provides data and a comprehensive coverage of the library collections and repositories in order to contribute to the scientific investigation into the question of intellectual losses.

A trianoni döntés óta eltelt csaknem egy évszázad során a különböző politikai ideológiák és hatalmi berendezkedések eltérő módon viszonyultak Magyarország huszadik századi történelmének legmeghatározóbb eseményéhez, továbbá annak értékeléséhez. A napjainkban újra felerősödő diskurzusok azt mutatják, hogy mind a politikának, mind a történelemtudománynak, mind pedig a nemzeti identitás, mentalitás kérdéskörével foglalkozó diszciplínáknak jelentős feladataik vannak a trianoni kérdés tudományos feldolgozásában. Közismert, hogy a Horthy-rendszerben a magyar politikai és köznapi élet egyik legmeghatározóbb eszméje a területi és történelmi revizionizmus volt, ám a Kádár-rendszer évtizedei alatt Trianon, annak okai, következményei a tudományos kutatásokban marginális, illetve tiltott témák voltak. A közbeszéd szintjén – a traumát megelőző, valamint a két világháború között iskolázott generációk lakosságon belüli arányának csökkenése, valamint az oktatási reformok következtében – pedig egyre inkább halványult a trianoni trauma. Főként a huszadik század első felében végzett feltáró munkálatok eredményeként a mára negatív tartalmú, a bukást, a kudarcot, a sérelmet, a sértettséget és a mellőzöttséget jelképező, nemzeti szimbólummá formálódott trianoni Magyarország makroszintű területi, demográfiai, gazdasági, pénzügyi veszteségeinek számbavétele többnyire megtörtént és a közismeret részévé vált. Nem mondható el ez a kulturális, tudományos veszteségekről, következményekről. A közvetlen gazdasági tényezőként ható veszteségek számbavétele mellett csak töredék figyelem jutott a művészeti, kulturális és tudományos intézményrendszer megnyírálásának. Így ma jószerivel alig van tudásunk arról, hogy összességében és intézménytípusonként milyen veszteségek érték a művészeti, közgyűjteményi, továbbá az iskolán ki-

* PhD egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Könyvtártudományi Intézet.

vüli népművelési intézményrendszert. Amennyiben a kultúra mégis előkerült az eddig közreadott szakirodalomban, az többnyire megelégedett a két egyetem, továbbá az intézményes nevelés és oktatás számbavételével, és szinte alig foglalkozott az egyéb kulturális, tudományos, művészeti intézményekkel. Pedig a trianoni döntés kulturális és tudományos intézményekben elszenvedett veszteségei napjainkig hatnak, hiszen a határon kívül rekedt tudományos közgyűjtemények (könyvtárak, levéltárak, múzeumok), tudományos szervezetek, az irodalmi és művészeti élet intézményei, fórumai, közösségei, az iskolán kívüli népművelési intézmények, a feloszlott civil szervezetek, egyesületek – hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki – nem csupán anyagi károkat jelentettek Magyarország számára. Az ezen a téren okozott károsodások sokkal jelentősebbek és elhúzódóbb hatást fejtenek ki a szellemi szférában. A felerősödő trianoni párbeszéd apropóján itt az ideje, hogy ezekről is szóljunk. E rövid írás nem teszi lehetővé a fenti kérdéskör teljes bemutatását, s ez nem is valósulhat meg egyetlen ember munkájának eredményeként. Ezért itt csupán arra vállalkozunk, hogy a tudományos kutatásokhoz nélkülözhetetlen, hiszen annak infrastrukturális feltételét biztosító, ám elveszített tudományos könyvtári gyűjtemények alapvető adatait bemutassuk, és ezzel közös gondolkodást kezdeményezzünk a szellemi szféra veszteségeinek számbavételére.

1. A trianoni békeszerződés kulturális értékekre vonatkozó előírásai

A terjedelmes, a gazdasági szféra csaknem valamennyi szegmensére kiterjedő trianoni békeszerződésnek csupán néhány cikkelye foglalkozik direkt módon a kulturális értékek békekötés utáni sorsával. Ám ezeken kívül az általában a javakról és birtokokról rendelkező, a vagyoni kérdéseket taglaló részekben indirekt módon is megtalálhatók az azokra történő utalások, mint például az ingóságokról és az ingatlanokról szóló fejezetek. Mindezekben túl a békediktátum 77. cikkelyének értelmében a szövetséges hatalmak igényt tartottak az átengedett területek polgári, katonai, pénzügyi, igazságügyi, valamint egyéb közigazgatási levéltári anyagaina, listákra, tervrajzokra, okiratokra és okmányokra is.¹

Elsőként azokkal az előírásokkal foglalkozunk, amelyekben indirekt módon szerepelnek a kulturális és a közösségi életet szolgáló intézmények, ingó és ingatlan vagyonok. Ezek közül is ki kell emelnünk az Egyiptomban, a Serif Birodalomban (Marokkó) és Sziámban lévő, korábban az Osztrák–Magyar Monarchia tulajdonában lévő ingóságokat és ingatlanokat, amelyeket – kivéve a diplomáciai vagy konzuli lakások, illetve hivatali helyiségek céljaira szolgáló épületeket – minden térítés nélkül kellett az illető államnak átadni. Magyarország köteles volt a kínai tien-tsin osztrák-magyar telepen, továbbá a Kína más területein megtalálható épületekre, rakodópartokra, kikötőhidakra, laktanyákra, erődökre, fegyverekre és lőszerre, hajókra, táviró berendezésekre és egyéb ingó, továbbá ingatlan közvagyonra vonatkozó jogairól lemondani. Itt is csupán a diplomáciai kapcsolatok fenntartásához szükséges épületeket, illetve azok berendezését tarthatta meg. A kulturális intézményeket, a kulturális, művészeti és közösségi élet helyszínéül szolgáló épületeket, azok berendezéseit, felszereléseit, amennyiben azok nem magán, hanem állami tulajdonban voltak – a törvény X. fejezetének gazdasági vonatkozású rendelkezéseiben foglaltaknak megfelelően – a háborús jóvátétel összegébe számították be.

A szerződés más részei azonban közvetlenül is szóltak azoknak a kulturális értékeknek a további sorsáról, amelyek a kérdéses területekről származtak, továbbá azokról, amelyeket az 1914. évet követően az átengedett területekről Magyarország elszállított. A nemzetközi szerződés hatálya nem csupán az állami tulajdonban lévő vagyontárgyakra, műtárgyakra, könyvészeti anyagokra, okmányokra és régiségekre vonatkozott, hanem az önkormányzati,

egyházi, továbbá a köz- és magánintézmények tárgyra is. „175. Cikk. ... Magyarország kötelezi magát arra, hogy a Szövetséges Társult Hatalmak mindegyikének visszaszolgáltatja mindazokat a hivatalos iratokat, okmányokat, régiségeket és műtárgyakat, úgyszintén mindazt a tudományos és könyvészeti anyagot, amelyeket az elfoglalt területekről szállítottak el, tekintet nélkül arra, hogy ezek a tárgyak az Államnak vagy tartományoknak, községeknek, kórházaknak, egyházaknak, avagy egyéb köz- vagy magánintézményeknek tulajdonában állanak.”²

„176. Cikk. Magyarország ugyancsak visszaszolgáltatja a 175. Cikkben megjelölt természetű azokat a tárgyakat is, amelyeket 1914. évi június hó 1. napja óta az átengedett területekről vittek el, kivéve a magánosoktól vétel útján szerzetteket.”³

A békeszerződés következő cikkelye azonban már más mélységeket érintett. Itt már ugyanis azokról a történeti forrásokról van szó, amelyek az integer Magyarország történelmi örökségének részét képezik, hiszen a békeszerződésben elcsatolt területek meghatározó része történelmileg a Magyar Királysághoz tartozott. A történelmi fordulók során pedig meglehetősen nehéz annak nyomon követése, hogy mely iratokat szállították el 1868 előtt és melyeket 1868 után. „177. Cikk. Magyarország visszaszolgáltatja az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányok mindegyikének, az őt megillető részben, a közintézményeinek birtokában levő mindazokat a hivatalos iratokat, okmányokat és történeti feljegyzéseket, amelyek közvetlen összefüggésben állnak az átengedett területek történetével és amelyeket ezekről a területekről 1868. évi január hó 1. napja óta szállítottak el. Ez az utóbbi határidő Olaszország tekintetében a Királyság kikiáltásának időpontjától (1861.) kezdődik.”⁴ A szerződés Magyarországra további kötelezettségeket is rótt. Vállalnia kellett, hogy azokat a művészeti, régészeti, tudományos vagy történeti jelentőségű tárgyakat vagy okiratokat, iratokat, amelyek már 1868 előtt is az Osztrák–Magyar Monarchia Kormányának vagy a Koronának gyűjteményeihez tartoztak, de az utódállamok történetének dokumentálására alkalmasak, kicseréli azokkal. A másik kötelezettség pedig az volt, hogy húsz évig ezekből a gyűjteményekből semmit sem fog elidegeníteni, szétszítani, sem pedig az egyes tárgyak felett másként rendelkezni, kivéve, ha erre nézve a határidő eltelte előtt külön megállapodás jönne létre. Továbbá biztosítani fogja a gyűjtemények biztonságát, karbantartását és azokat, valamint a rájuk vonatkozó leltárakat, jegyzékeket és igazgatási okmányokat a Szövetséges és Társult Hatalmak bármelyikének állampolgárai közé tartozó tudományos kutatóknak rendelkezésére fogja bocsátani.⁵ E kötelezettségek mellett Magyarországnak is jogában állt az utódállamoktól visszakapni azokat a hivatalos iratokat, okmányokat és feljegyzéseket, amelyek húsz évnél nem régebbi keletkezésűek, és amelyek az ország történetére vonatkoznak. Mindazonáltal, a szerződés értelmében és külön megállapodás alapján, hazánkban is joga volt az Ausztriában őrzött magyar történeti értékek sorsának rendezésére.⁶

2. A könyvtári veszteségek

Amikor a közgyűjteményeket ért veszteségekről szólunk, nem könnyű feladat annak pontos körülhatárolása. A nehézségek több okkal magyarázhatók. Az egyik az akkori köztörténeti események sorozatából vezethető le. A trianoni békeszerződést megelőző években Magyarországon meglehetősen zavaros köztörténeti események zajlottak: a vesztes háború valamennyi következménye, forradalmak, diktatúra, az ország jelentős részének idegen csapatok által történő megszállása, az épületek katonai célú igénybevétele, továbbá a fentiek által kiváltott migráció, tömeges menekülések. Mindez magával hozta a könyvtári gyűjtemények, különösen pedig a nép- és gazdasági könyvtárak, az egyesületi és az iskolai könyvtárak gyűjteményeinek pusztulását. Ám nagyobb, tudományos kollekcióinkban jelentősebb kár nem keletkezett. A másik ok kutatás-módszertani kérdésekre vezethető visz-

sza. A békeszerződés gazdasági, demográfiai kérdéseivel már a két világháború közötti évtizedek alatt is kötetek, tanulmányok egész sora foglalkozott. A Kádár-rendszerben készült nagy történelmi monográfiáink, szintéziseink is tartalmazták az ide vonatkozó adatokat, az 1989. évet követő kiadványok többségében pedig a téma újraértelmezése is megtörtént. Mindemellett igen kevés kiadvány foglalkozott mind a huszadik század első felében, mind napjainkban a kulturális veszteségek számbavételével, továbbá azoknak hatásaival. A huszadik század első felében történtek ugyan kísérletek a makroszintű adatok kimutatásainak elkészítésére, ám – annak ellenére, hogy a társadalom minden szegmensét áthatotta a revizionizmus – további szakirodalmi feldolgozások alig készültek. Mikroszinten ugyan csaknem valamennyi intézmény foglalkozott az impériumváltás következményeivel, de ezek alapján koherens adatsor összeállítása, valamint további elemzése aligha végezhető el. Az elemi iskolák makroszintű veszteségeit Benisch Arthur királyi tanfelügyelő vette számba, még 1930-ban. E kimutatás szerint Nagymagyarország területén 17 491 elemi iskola működött, amelyből az utódállamok birtokába került 11 110 (64%) iskola, míg a Csonkamagyarországon 6381 (36%) népiskola maradt.⁷ Az elveszített könyvtári intézmények számának és az azokban őrzött dokumentumok számbavételének első kísérletére – eddigi ismereteink szerint – 1921-ben került sor, amikor Nyíreő István⁸ összeállításában megjelent a megcsonkított Magyarország népkönyvtárainak, továbbá tudományos könyvtárainak és a hazánkon kívül rekedt múzeumi gyűjteményeknek makroszintű számbavétele.⁹ A téma feldolgozása során, a későbbiekben közreadott írások is e közleményből merítették adataikat.

1. táblázat. A trianoni szerződés népkönyvtári veszteségei

Terület	Népkönyvtárak								
	Összesen			Ebből tulajdonjogilag					
	könyvtár	kötet-szám	%-ban	mko ¹⁰	fmm ¹¹	hmm ¹²	egyesületi ¹³	köz-ségi	egyéb
Cseh megszállás	1109	208 370	18,8	120	729	1	241	9	9
Oláh megszállás	1580	298 999	26,9	191	1027	1	306	28	27
Délszláv megszállás	630	96 383	8,6	67	310	1	236	12	4
Oszták megszállás (Sopron és környéke nélkül)	102	13 407	1,2	4	90	0	6	1	1
Fiume	5	1 469	0,1	5	0	0	0	0	0
Összes veszteség	3426	618 628	55,6	387	2156	3	789	50	41
Magyarországon maradt	2535	492 395	44,4	343	1824	2	265	69	32
Nagy-Magyarország összesen	5961	1 111 023	100	730	3980	5	1054	119	73

Forrás: Nyíreő István (1921): A megcsonkított Magyarország könyvtári és múzeumi közművelődésügye. Társadalomtudomány. 1921/4. szám. 599. old.

A táblázat adatai azt mutatják, hogy korábbi népkönyvtári intézményeinknek jóval több, mint fele maradt az elcsatolt területeken; hasonló arányt mutat az elveszített és a megmaradt gyűjtemények kötetszáma is. A Magyarországtól elvett könyvtári gyűjtemények közül – hasonlóan a területi és a demográfiai utódlásokhoz – a legnagyobb arányban Románia részesült, majd azt követi a cseh és szlovák területek részesedése. Legkisebb mértékben pedig Fiume és Ausztria. A különböző fenntartók közül a legnagyobb számú gyűjteményt veszítették el a Földművelésügyi Minisztérium, valamint a különböző egyesületek. A könyvtárak tartalmi, gyűjteményi jellegében ez azt jelenti, hogy legnagyobb volt a csökkenés a gazdasági tárgyú kollekciókban, valamint a közművelődést szolgáló könyvtárakban. Az adatsorok teljes értékeléséhez azonban az is hozzátartozik, hogy e két típusú könyvtárak, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által telepített nép-

könyvtárak pusztultak el a legnagyobb mértékben a háború, a forradalmak megpróbáltatásai, továbbá az idegen megszállás miatt is.

2. táblázat. A trianoni szerződés tudományos és közművelődési könyvtári veszteségei

Terület	Tudományos és közművelődési könyvtárak										
	Összesen			Ebből							
	Könyvtár	Kötet-szám	%-ban	1. ¹⁴	2. ¹⁵	3. ¹⁶	4. ¹⁷	5. ¹⁸	6. ¹⁹	7. ²⁰	8. ²¹
Cseh megszállás	273	1 219 233	20,2	29	7	22	44	34	29	89	19
Oláh megszállás	326	2 024 671	23,9	27	11	26	50	43	19	124	24
Délszláv megszállás	77	439 811	5,9	4	1	0	9	7	3	41	12
Osztérák megszállás (Sopron és környéke nélkül)	38	384 778	2,9	0	0	0	4	3	5	17	9
Fiume	29	17 996	2,1	2	2	3	5	2	1	11	3
Összes veszteség	745	4 084 309	55,0	62	21	59	103	94	57	282	67
Magyarországon maradt	603	5 243 997	45,0	55	40	65	82	90	0	199	41
Nagy-Magyarország összesen	1348	9 328 306	100,0	117	61	114	185	184	98	481	108

Forrás: Nyireő István (1921): A megcsonkított Magyarország könyvtári és múzeumi közművelődésügye. Társadalomtudomány. 1921/4. szám. 600. old.

A két táblázat adatsorát összehasonlítva, azt láthatjuk, hogy a tudományos és közművelődési könyvtárak veszteségi arányai egymáshoz hasonlóak. Ugyancsak hasonló arányú az előzőhöz az elveszített gyűjteményekből az utódállamok részesedése.

A most rendelkezésünkre álló keretek nem teszik lehetővé, hogy a veszteségek számszerű bemutatása mellett nagyobb részletezéssel szóljunk az elveszített kollekciók méreteiről, továbbá el kell tekintenünk azok tartalmi összetételének aprólékos ismertetésétől is. Ennek ellenére mégsem mellőzhetjük teljes egészében azokat, így néhány jellemző adalékot beemeltünk írásunkba. A Csonkamagyarország területén kívül maradt könyvtári gyűjtemények igen eltérő nagyságrendűek voltak: a tékák kollekciója a néhány százas nagyságrendtől a néhány százazresig terjedt. A rendszeresen közreadott Magyar statisztikai évkönyv két évfolyama (1913. és 1925. tárgy évekre vonatkozó statisztikai sorok) adatainak összehasonlításával próbáljuk érzékeltetni a jelentősebb nagyságú könyvtári gyűjtemények elvesztését.²² Az akkori Magyarországon 1913-ban összesen tizenhárom könyvtári kollekció haladta meg az ötvenezres nagyságot, ám 1925-ben – annak ellenére, hogy a közben eltelt tizenkét év alatt tovább gyarapodtak a könyvtári gyűjtemények – még mindig csak tíz tékát találunk a nagykönyvtárak csoportjában. Azok közül a könyvtárak közül, amelyek még 1913-ban e csoportba tartoztak, 1925-ben már nem található az alábbi öt téka.

1. Felsőmagyarországi Rákóczy Múzeum Könyvtára, Kassa (az alapítás éve 1872; a gyűjteménye 1913-ban 78.000 kötetes volt);
2. Ferencz József Tudományegyetem és az Erdélyi Múzeumi Egyesület Könyvtára, Kolozsvár (az alapítás éve 1859; gyűjteménye 1913-ban csaknem elérte a négyszázezer kötetet, és ezzel – a nemzeti, valamint a budapesti egyetemi könyvtár után – az ország harmadik legnagyobb állományú könyvtára volt);
3. Br. Bruckenthal-múzeum Könyvtára, Nagyszeben (az alapítás éve 1817; a kollekció 1913-ban 118 702 egységet számolt);
4. Egyházmegyei Könyvtár, Nyitra (az alapítás éve 1886; a gyűjtemény 1913-ban 54 879 kötetet tett ki);
5. Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (az alapítás éve 1875; 61 606 kötetes volt a gyűjtemény 1913-ban).²³

Az öt jeles könyvtár gyűjteménye együttesen csaknem 704 ezer egységet tett ki, amely az összes könyvtári veszteségnek több mint 17 százalékát jelentette. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy minden intézményt számba vegyünk, ám néhány olyan tékát is szeretnénk megemlíteni, amelyeknek gyűjteményi mérete nem indokolta, hogy bekerüljenek a nagykönyvtárak kategóriájába, ám történeti jellegű, a tudományos kutatáshoz nélkülözhetetlen kollekciójuk miatt feltétlenül meg kell említeni. Ilyenek voltak például az 1557-ben alapított, és az elcsatolás időpontjában már több mint 30 ezer kötetes Marosvásárhelyi Református Gimnázium tanári könyvtára, a Ferences rend könyvtárai, a Nagyenyedi Bethlen Kollégium tanári könyvtára, amelyet 1622-ben alapítottak és a gyűjtemény az 1910-es évek felmérései szerint meghaladta 40 ezer kötetet, a Nagyváradi Honvéd Hadapródiskola könyvtára, amely több mint tízezer kiadványt foglalt magában, a Nagyváradi Nyilvános Könyvtár, amelyet 1911-ben alapítottak és 1919-ben már csaknem 23 ezer kötetel rendelkezett, az 1676-ban alapított Székelyudvarhelyi Református Kollégium tanári könyvtára, amelynek a kollekciója több mint 13 ezer kötetet számlált, a Zilahi Református Kollégium XVIII. századi alapítású, több mint 17 ezer kötetet összegyűjtött könyvtára, hogy csak a legfontosabbakat említsük.²⁴

Az elveszített gyűjtemények tudományos értékének felvázolásához Gulyás Pál²⁵ az 1922. évi Magyar Könyvszemlében közreadott írásának²⁶ adataira és értékelésére támaszkodtunk, amelyet a szerző a Magyar Minerva első öt kötetének felhasználásával, valamint a nagyobb könyvtárak katalógusai alapján, 1916-ban állított össze. Jóllehet a kimutatásban nem szerepel valamennyi tudományos könyvtári kollekció, az 1348 tudományos és közművelődési könyvtár közül csupán 485 intézmény (36 százalék) adatai szerepeltek az összeírásban, mégis reprezentatívnak tekinthetjük azt. Gulyás elvégezte az 1916. évi adatok összehasonlítását az 1921. évi könyvtári adatokkal. Adatsorai, elemzései olyan mélységűek, hogy annak alapján a könyvtári gyűjtemények veszteségeiről tartalmi szempontból is viszonylag pontos képet kapunk. A 485 intézményre vonatkozó felmérés magában foglalta az állami és országos gyűjteményeket, az egyetemi, főiskolai, gimnáziumi és reáliskolai könyvtárakat, az egyházi és szerzetesrendi gyűjteményeket, valamint a vármegyei, községi és egyesületi kollekciókat. A felmérés nem terjedt ki az egyetemek szemináriumainak, intézeteinek, továbbá a minisztériumok és miniszteriális intézetek, szakegyesületek, múzeumok könyvtárainak számbavételére.

Tekintettel arra, hogy a tudományos igényű és a kutatások szempontjából értékes könyvtári gyűjtemények kialakításához mindig hosszabb idő, esetenként akár évszázadok is szükségesek, ezért a tudományos kutatást szolgáló könyvtári gyűjtemények értékfaktorát jelentősen meghatározza, hogy az adott intézmény mióta végzi tudatos gyűjteményszervezését. Fontos az is, hogy a legrégebbi alapítású könyvtárak gyűjteményében többnyire olyan unikális dokumentumok találhatók, amelyek – miközben a tudományos kutatás számára primer forrásokat jelentenek – nehezen hozzáférhetők, elvesztésük esetén pótlásuk aligha lehetséges. Ezért fontosnak tartjuk annak bemutatását, hogy a Gulyás vizsgálatában részletesen bemutatott könyvtárakat mely évszázadokban alapították.

Az adatsorból jól látható, hogy legnagyobbak voltak a veszteségek – több mint 70 százalék – a XVII. századi alapítású gyűjteményekben, majd ezt követi a középkori alapítású tékák aránya, több mint 66 százalékkal, továbbá a XVI. században alapított bibliotékák. Ezek az arányok azt mutatják, hogy az impériumváltás miatt éppen a legrégebbi, a történelmi források tekintetében legjelentősebb gyűjteménnyel rendelkező intézményeink kollekciói váltak nehezen kutathatóvá.

3. táblázat. A jelentősebb könyvtárak megoszlása alapítási idejük szerint

A jelentősebb könyvtárak megoszlása alapítási idejük szerint					
Alapítási idő	Összesen	Ebből			
		Az ország területén maradt		Más országhoz került	
		Szám szerint	%-ban	Szám szerint	%-ban
Középkori alapítású	6	2	33,3	4	66,7
XVI. századi alapítású	15	6	40,0	9	60,0
XVII. századi alapítású	44	13	29,5	31	70,5
XVIII. századi alapítású	110	52	47,3	58	52,7
XIX. század első felében alapították	71	29	40,8	42	59,2
XIX. század második felében alapították	159	79	49,7	80	50,3
XX. századi alapítású	31	16	51,6	15	48,4
Alapítási ideje ismeretlen	49	23	46,9	26	53,1
Mindösszesen	485	220	45,4	265	54,6

Forrás: Gulyás Pál (1922): Magyarország könyvtárai és a trianoni béke. Magyar Könyvszemle. 1922/1–4. szám. 225-229. old.

4. táblázat. A jelentősebb könyvtárak állományainak adatai

Az intézmény típusa	A jelentősebb könyvtárak állományadatai				
	Összesen	Ebből			
		Az ország területén maradt		Más országhoz került	
		Szám szerint	%-ban	Szám szerint	%-ban
1. Állami és országos könyvgyűjtemények száma	5	3	60	2	40
gyűjteményük					
nyomtatvány	527 149	357 149	67,8	170 000	32,2
kézirat	47 264	44 264	93,7	3000	6,3
ősnymtatvány	1 519	1 423	93,7	96	6,3
régi magyar nyomtatvány	5 159	5 029	97,5	130	2,5
2. Állami egyetemek és főiskolák könyvtárainak száma	19	12	63,2	7	36,8
gyűjteményük					
nyomtatvány	966 254	69 4003	71,8	272 251	28,2
kézirat	3 435	3 388	98,6	47	1,4
ősnymtatvány	1 008	975	96,7	33	3,3
régi magyar nyomtatvány	1 750	1 540	88	210	12
3. Állami gimnáziumok és reáliskolák könyvtárainak száma	76	40	55,6	36	44,4
gyűjteményük					
nyomtatvány	444 735	219 533	49,4	225 202	50,6
kézirat	1 016	0	0	1016	100,0
ősnymtatvány	39	6	15,4	33	84,6
régi magyar nyomtatvány	301	77	25,6	224	74,4
4. Vármegyei közgyűjtemények száma	11	4	36,3	7	63,7
gyűjteményük					
nyomtatvány	192 312	22 992	12,0	169 320	88,0
kézirat	795	0	0	795	100,0
ősnymtatvány	23	0	0	23	100,0
régi magyar nyomtatvány	244	0	0	244	100,0

Az intézmény típusa	A jelentősebb könyvtárak állományadatai				
	Összesen	Ebből			
		Az ország területén maradt		Más országhoz került	
		Szám szerint	%-ban	Szám szerint	%-ban
5. Községi közgyűjtemények és középiskolai könyvtárak száma	32	13	40,6	19	59,4
gyűjteményük					
nyomtatvány	537 855	309 512	57,5	228 343	42,5
kézirat	1301	1 038	79,8	263	20,2
ősnymtatvány	111	82	73,9	29	26,1
régi magyar nyomtatvány	122	114	93,4	8	6,6
6. Egyesületi közgyűjtemények száma	26	11	42,3	15	57,7
gyűjteményük					
nyomtatvány	150 331	57 841	38,5	92 490	61,5
kézirat	6 022	458	17,6	5 564	92,4
ősnymtatvány	5	5	100	0	0
régi magyar nyomtatvány	469	46	9,8	423	90,2
7. Katolikus közgyűjtemények száma	243	103	42,4	140	57,6
gyűjteményük					
nyomtatvány	2 119 717	1 161 574	54,8	958 143	45,2
kézirat	13 288	6 465	48,5	6 823	51,5
ősnymtatvány	3 513	2 172	62	1 341	38,0
régi magyar nyomtatvány	3 985	1 625	40,8	2 360	59,2
8. Református közgyűjtemények száma	34	24	70,6	10	29,4
gyűjteményük					
nyomtatvány	59 4133	346 967	58,4	247 166	41,6
kézirat	13 306	12 148	91,3	1 158	8,7
ősnymtatvány	206	146	71,1	60	28,9
régi magyar nyomtatvány	2 872	1 478	51,5	1 394	48,5
9. Evangélikus közgyűjtemények száma	27	8	29,6	19	70,4
gyűjteményük					
nyomtatvány	559 399	73 327	13,1	468 072	86,9
kézirat	4 951	55	1,1	4 896	98,9
ősnymtatvány	138	43	31,2	95	68,8
régi magyar nyomtatvány	536	41	7,7	495	92,3
10. Görögkeleti román közgyűjtemények száma	4	0	0	4	100,0
gyűjteményük					
nyomtatvány	23 414	0	0	23 414	100,0
kézirat	3	0	0	3	100,0
ősnymtatvány	3	0	0	3	100,0
régi magyar nyomtatvány	1	0	0	1	100,0
11. Görögkeleti szerb gyűjtemények száma	4	1	25,0	3	75,0
gyűjteményük (feltehetőleg becsült adatok)					
nyomtatvány	14 000	2000	14,3	12 000	85,7

Az intézmény típusa	A jelentősebb könyvtárak állományadatai				
	Összesen	Ebből			
		Az ország területén maradt		Más országhoz került	
		Szám szerint	%-ban	Szám szerint	%-ban
12. Unitárius közgyűjtemények száma	2	0	0	2	100,0
gyűjteményük					
nyomtatvány	66 899	0	0	66 899	100,0
kézirat	290	0	0	290	100,0
ősnymtatvány	22	0	0	22	100,0
régi magyar nyomtatvány	774	0	0	774	100,0
13. Izraelita közgyűjtemények száma	2	1	50,0	1	50,0
gyűjteményük					
nyomtatvány	33 349	32 231	66,7	1 118	3,3
kézirat	70	70	100,0	0	0
ősnymtatvány	13	13	100,0	0	0
Az intézetek száma összesen	485	220	45,4	265	54,6
gyűjteményük					
nyomtatvány	6 229 547	3 276 874	52,6	2 952 673	47,4
kézirat	91 741	67 886	74,0	23 855	26
ősnymtatvány	6 600	5 215	73,7	1 385	26,3
régi magyar nyomtatvány	15 513	9 050	58,3	6 463	41,7

Forrás: Gulyás Pál (1922): Magyarország könyvtárai és a trianoni béke. Magyar Könyvszemle. 1922/1–4. szám. 225–229. old.

Az adatok azt mutatják, hogy a legnagyobb arányú veszteségek a görög-keleti román és az unitárius gyűjteményekben keletkeztek, hiszen ezeknek az intézményeknek a teljessége került az új határokon kívülre. Ennek oka az akkori lakosság területi nemzetiségi arányainak megoszlásából vezethető le: ezek az intézmények a Nagymagyarországon élő nemzetiségek kulturálódási lehetőségeit szolgálták, földrajzilag azokon a területeken létesültek, ahol az adott vallásfelekezet élt. Azonban, ha nem az arányokat, hanem az abszolút számokat nézzük, úgy azt láthatjuk, hogy a mintában szereplő 485 intézmény esetében az intézmények számát tekintve a legnagyobbak a veszteségek a római katolikus intézményeknél (140), az állami gimnáziumok és reáliskolák körében (36), majd ezt követik a községi tulajdonban lévő (19), valamint az evangélikus tulajdonban lévő (19) könyvtárak. Számszerűen a legkisebb az elveszített tékák száma az izraelita (1), az állami és országos (2), a görögkeleti-szerb (3) valamint az állami egyetemek (7) és vármegyei gyűjtemények (7), továbbá a református kollektívák (10) esetében. Amennyiben azonban a könyvtárak állományának számadatait nézzük, már más a helyzet. A legtöbb tételt itt is a római katolikus egyház veszítette el, közel egymillió tétellel csökkent az egyház tulajdonában lévő dokumentumok száma. A római katolikus egyházhoz hasonló nagyságú veszteséget más fenntartó esetében nem tapasztaltunk. A következő nagyságrendű kategória az előző nagyságrend felét mutatja a közel félmillió kötetszám, amely veszteség az evangélikus intézményeket sújtotta, és ez azt jelentette, hogy az evangélikus gyűjtemények tulajdonában lévő összes dokumentumnak közel 90 százalékát veszítette el az egyház. A harmadik kategóriába tartoznak azok a szervezetek, amelyek kétszáz és háromszázezer közötti veszteséget könyvelhettek el. E körbe tartoztak az állami egyetemek és főiskolák, az állami gimnáziumok és reáliskolák, a községi tulajdonú, valamint a középiskolai könyvtárak és a reformá-

tus egyházhoz tartozó intézmények. Az összesített adatokból az is kiderül, hogy csupán a felmérésben szereplő 485 intézmény adatait figyelembe véve közel hárommillió nyomtatvánnyal, huszonnégyezer kézirattal, másfélezer ősnymotatvánnyal, továbbá hat és félezer régi magyar nyomtatvánnyal lett szegényebb a magyar tudományos élet és könyvtári hálózat; a kutatás számára ennyi dokumentum hozzáférése korlátozódott egyik pillanatról a másikra.

Am a könyvtári intézmények és az azokban őrzött gyűjtemények elvesztésének a trianoni döntés csupán a kezdetét jelentette. Az újonnan megvont határokon kívül maradt könyvtárakra további nehéz megpróbáltatások vártak, hiszen az új hatalom számára ezek a kollekciók a magyar identitás, a nemzeti önérték, a nemzeti tudat és a nemzeti érték megőrzésének szimbólumát jelentették. Ezért nemhogy nem fejlesztették, hanem kitették az enyészetnek, a biológiai károsodásnak, megsemmisülésnek, sorsukra hagyták. Emellett gyakran olyan rendelkezéseket hoztak, amelyek következtében a gyűjtemények jelentős károsodásnak voltak kitéve, sőt az is előfordult, hogy egy-egy kollekciót eladtak. A gyűjtemények használoktól való elszakításával is gyakran élt a hatalom, ennek bevett adminisztratív módszere volt például Romániában, hogy az értékesebb állományokat, köteteket Bukarestbe szállították és a román könyvtári gyűjteményekbe integrálták. A határon kívül maradt gyűjtemények nagy exodusát többnyire azok a gyűjtemények élték túl, amelyeket elzártak a nyilvánosság elől, és csendben meghúzódtak az intézményekben, vagy elrejtették a köteteket. A trianoni döntés után csaknem egy évszázadot kellett várni arra, hogy az el nem pusztult, vagy más gyűjteménybe nem integrált bibliotékák reaktiválódhassanak, és ismét szolgálhassák a határon kívül élő magyarságot, valamint a tudományos kutatásokat.

JEGYZETEK

1. Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk: A trianoni békeszerződés teljes szövege. <http://www.trianon.hu/keret.phtml?trianon/tria1920/bekeszerz.phtml> (2010. július 13.) A szerződés további sorai kimondják azt is, hogy amennyiben az említett dokumentumok bármelyikét a keletkezés helyszínéről elvitték volna, úgy azokat Magyarország köteles a szövetségesek kérésére visszaszolgáltatni. A békeszerződés az 1921. július 26-i becikkelyezést követően, 1921. július 31-én emelkedett törvényerőre. Amíg nemzeti érzelmű kormányok irányították Magyarországot, a fenti, 1921. évi XXXIII. törvénycikk gyászkerettel jelent meg a törvénytárakban. A közelmúltban a szerződés teljes szövege felkerült az internetre; magunk ezt a változatot használtuk.
2. Uo.
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. Benisch Arthur (1924): Csonka-Magyarország elemi népiskolái az összeomlás után. Néptanítók Lapja. 1924/35–36. szám. 9–15. old.; Benisch Arthur (1930): Elemi népoktatásunk fejlődése 1919 óta. Néptanítók Lapja. 1930/29–30. szám. 8–10. old.
8. Nyíreő István (1893–1977): könyvtáros, 1916-tól a kolozsvári, 1919-től a pozsonyi egyetemi könyvtárban. 1923-ban az Országos Széchényi Könyvtárba került, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum épületén belül az ő tervei szerint bővítettek. 1929 januárjától a második világháború végéig a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatójaként, nevéhez fűződött az egyetemi könyvtár új épülete terveinek könyvtárszakmai koordinálása, továbbá a létesítmény birtokbavétele és ott az új szervezeti struktúra, szolgáltatási rend tervezése és kialakítása.
9. Nyíreő István (1921): A megcsonkított Magyarország könyvtári és múzeumi közművelődésügye. Társadalomtudomány. 1921/4. szám. 597–602. old.
10. Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa.
11. Földművelődésügyi Minisztérium.

12. Honvédelmi Minisztérium.
13. EMKE, FMKE, DMKE, AMKE, OMIE stb.
14. Tudományos és közművelődési nyilvános könyvtárak.
15. Hivatali és hatósági könyvtárak.
16. Főiskolai könyvtárak.
17. Középiskolai könyvtárak.
18. Szakiskolai könyvtárak.
19. Egyházi könyvtárak.
20. Társadalmi és egyesületi könyvtárak.
21. Egyéb közművelődési könyvtárak.
22. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal évkönyvei rendszeresen közzétették a nagyobb gyűjteménnyel rendelkező könyvtárak adatait, ám a két világháború közötti években csak öt-évente jelentek meg ezek az adatok. Az utolsó békeév (1913) vonatkozó könyvtári adatait vetettük össze a háborút követő évek adataival. A módszerben van ugyan némi hiba, hiszen a két időpont között eltelt több mint egy évtized alatt a könyvtárak gyűjteményei – a lehetőségekhez mérten – tovább gyarapodhattak, így több könyvtár kerülhetett a „nagykönyvtár” kategóriába. A hiba kiküszöbölését az intézmények egyenkénti azonosításával próbáltuk megoldani.
23. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1915): Magyar statisztikai évkönyv, 1913. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 303. old. és Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1927): Magyar statisztikai évkönyv, 1923, 1924, 1925, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 268. old.
24. Tudnunk kell azonban, hogy a felsorolás korántsem tartalmazza a teljességet. Mint ahogy nem tartalmazzák azokat a hiányokat sem, amelyek abból adódtak, hogy a határon kívül maradt gyűjtemények igen jelentős része nem szolgálhatta az ottani magyarság művelődését és nemzeti identitásának megtartását sem. Az elcsatolt területeken maradt könyvtári gyűjtemények a rendszeres gyarapodás hiánya miatt könyvmúzeumokká merevedtek, az új hatalom semmiféle eszközzel nem segítette a kollekciókat. Ellenkezőleg. Minden lehetséges eszközt felhasznált munkájuk, szellemi kisugárzásuk akadályozására. Így azután nem csoda, hogy például a Romániához csatolt területeken 1929-ben végzett számbavétel a könyvtárak halódásáról tett jelentést. Az 1929. évi felmérés részletes, az egyes intézmények szintjére kiterjedő adatait és elemzését közli a Sulyok István és Fritz László által szerkesztett Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. (Kolozsvár, Juventus Kiadó, 1930), A magyar könyv Erdélyben címmel a 160–215. oldalon.
25. Gulyás Pál (1881–1963) irodalomtörténész, bibliográfus, könyvtáros, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Francia filológusként indult, majd a magyar könyvtartan és bibliográfia neves művelője lett. 1915 és 1923 között a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének munkatársa. Kezdetben, Kollányi Ferencsel közösen, majd 1911-től 1924-ig egyedül szerkesztette a Magyar Könyvszemle című folyóiratot.
26. Gulyás Pál (1922): Magyarország könyvtárai és a trianoni béke. Magyar Könyvszemle. 1922/1–4. szám. 225–229. old. A trianoni döntés következményeinek részletesebb bemutatását nehezíti, hogy a XX. század elején a Magyarország még nem rendelkezett részletes és rendszeres kimutatókkal, nyilvántartásokkal sem a kéziratokról, sem az ősnymtatványokról, sem pedig a régi magyar könyvekről.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk: A trianoni békeszerződés teljes szövege. <http://www.trianon.hu/keret.phtml?trianon/tria1920/bekeszerz.phtml> (2010. július 13.)
- Benisch Arthur (1924): Csonka-Magyarország elemi népiskolái az összeomlás után. Néptanítók Lapja. 1924/35–36. szám. 9–15. old.
- Benisch Arthur (1930): Elemi népoktatásunk fejlődése 1919 óta. Néptanítók Lapja. 1930/ 29–30. szám. 8–10. old.
- Gulyás Pál (1922): Magyarország könyvtárai és a trianoni béke. Magyar Könyvszemle. 1922/1–4. szám. 225–229. old.

- György Lajos (1941): Erdély könyvtár- és levéltárügye. In. Witzmann Gyula (szerk.): A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve 1938–1941. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomdai Rt. Pécs. 3–12 old.
- Nyíreő István (1921): A megcsonkított Magyarország könyvtári és múzeumi közművelődésügye. Társadalomtudomány. 1921/4. szám. 597–602. old.
- Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1915): Magyar statisztikai évkönyv, 1913. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 303. old.
- Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1927): Magyar statisztikai évkönyv, 1923, 1924, 1925, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 268. old.
- A magyar könyv Erdélyben (1930) In. Sulyok István, Fritz László (szerk.): Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. Juventus Kiadó. Kolozsvár. 160–215. old.
- Róth András Lajos (2002): Erdélyi magyar könyvtárak a két világháború között. Korunk. 2002/4. szám. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2002&honap=4&cikk=6856> (2010. július 13.)
- Szabó András Endre (1966): Könyvtári adatok 1884–1962. Népművelési Propaganda Iroda. Budapest. 76–81. old.

SUBA JÁNOS*

A TRIANONI ÉSZAKI HATÁRSZAKASZ REDEMARKÁLÁSA AZ 1947. ÉVI PÁRIZSI BÉKESZERZŐDÉS SZERINT

REFIXING THE TRIANON CONFINES OF THE STATE – THE 1947 PEACE TREATY OF PARIS

ABSTRACT

One of the regulations of the Peace Treaty was the restoration of the confines of the country in their original state. The tracing of the border-line, however, as a consequence of the military events and/or the phenomena of nature, has been demolished in several places during the Second World War. In the north the Pozsony (Bratislava) bridge-head was to be abandoned to Czechoslovakia; this meant marking out a new border-line in 6750 m length and the border-line between Austria and Hungary became shorter. On the Hungarian–Czecho-slovakian border the original line of the confines had to be modified at 13 sections and the new border-line became fixed by the agreement of 13 July 1953. In connection with the new agreement 11.5783 – 11.5783 hectares of land changed hands between the two countries at par. The new Hungarian-Soviet boundary was marked, too and the border-line became 136.7 km long, slightly shorter than before. With some lesser or greater modifications the other border-sections became restored as well. The Hungarian–Yugoslavian boundary got shorter just like the ones mentioned before.

1. Előzmény

Magyarország a trianoni békeszerződés értelmében kijelölt határainak hossza 2266 km volt. Ez a határvonal a terület-visszacsatolások után 1225 km-rel, 54%-kal növekedett.¹

Magyarország határai a II. világháború után megváltoztak. Az 1947. február 10-én aláírt Párizsi békében Magyarország elvesztette az I. és II. bécsi döntés során visszacsatolt területeket, Felvidéket, Észak-Erdélyt, valamint Kárpátalját és Délvidéket. A békeszerződés visszaállította Magyarország 1938. január 1-jei határait kisebb módosításokkal.² Ez maga után vonta azt, hogy a műszaki munkálatoknál nemcsak egyszerűen rekonstruálták az eredeti állapotot, hanem az adott politika és gazdasági helyzet által diktált szempontokat is figyelembe kellett venni. A már egyszer kijelölt határvonal újbóli helyreállításának folyamatát redemarkálásnak nevezzük.³

A jogi alapot az 1947. évi Párizsi békeszerződés 1. cikke adta meg. Amellyel megerősítette a trianoni békediktátum határokat kijelölő cikkelyeit. Illetve az ezek alapján felállított határmegállapító bizottságok által létrehozott határdokumentumokat.

2. A határkijelölés szervezeti keretei

A II. világháború folyamán Magyarország határvonalának megjelölése egyrészt háborús cselekmények, másrészt pedig természeti behatások következtében több helyen megsérült. Így az volt a feladat, hogy a szomszédos országokkal egyetértésben olyan Vegyes Bizott-

* PhD, térképtárvezető, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtár, Budapest.

ságokat (továbbiakban: VB) létesítsenek, amelyek az eredeti határvonalat régi állapotában, egyértelműen megjelölve helyreállítják. Ezért az országhatár műszaki helyreállítására részletes műszaki tervet és végrehajtási utasítást kellett kidolgozni a trianoni határmegállapítás iratanyagai műszaki adatainak felhasználásával, azok kiértékelésével. Tekintettel a költségek minimalizálására.

A pénzügyminisztérium részéről kijelölt műszaki szakértők, Hazay István egyetemi tanár, az Állami Földmérés vezetőjének irányításával – aki egyben a határrekonstrukciót előkészítő műszaki munkálatok központi irányítását is ellátta – megkezdték a trianoni Határmegállapító Központ és a négy Határmegállapító Bizottság műszaki vonatkozású iratainak átnézését és kiértékelését a küszöbön álló műszaki határrekonstrukció céljaira.⁴

Első feladatuk a területviSSzacsatolások idején, illetve a háborús események folytán a trianoni határjelekben keletkezett károk és hiányok pontos megállapítása, a műszaki adatok folyamatban lévő összegyűjtése és kiértékelése volt. A magyar politikai vezetés fontosnak tartotta – a hároméves terv zavartalan keresztülvitelének biztosításához fűződő általános kormányzati érdekekre –, hogy a takarékoság és gazdaságosság elve a határkijelölés végrehajtásánál is a lehető legmesszebbmenő mértékben érvényesüljön. Azért, hogy a határhelyreállítás műszaki dologi kiadásai (határkövek, napszám stb.) legalább hozzávetőlegesen kiszámíthatók legyenek – a folyamatban lévő földreformmal kapcsolatos földmérési munkálatok előrehaladásának helyszíni ellenőrzésével egybekapcsolva – az egyes földmérési felügyelőségek vezetői utasítást kaptak, hogy a hiányzó határjeleket összeírják. Így az állami határjelekben esett károk és előállott hiányok előzetes becslésszerű megállapítása külön műszaki apparátus és költség nélkül megoldható volt.⁵

2.1. Az Állami Földmérés Országhatárt Rendező és Kijelölő Kirendeltsége

Az Állami Földmérés Országhatárt Rendező és Kijelölő Kirendeltsége 1947. május 15-én kezdte meg a munkáját a Miniszterelnökség I. ker. Úri utca 54–56. szám alatti helyiségében. A kirendeltség vezetője: Dr. Hazay István miniszteri osztályfőnök, helyettese: Bonk Árpád ny. miniszteri tanácsos, beosztottak: Dr. Májay Péter műszaki főtanácsos, Hidvéghi Gyula műszaki tanácsos és Schmidt Béla főmérnök, továbbá a helyszíni munkálatokra szükség szerint esetenként kirendelt műszaki személyzet. A kirendeltség munkájával kapcsolatban gyakran felmerülő jogi kérdésekben dr. Oszvald György ny. miniszteri osztályfőnök állt a kirendeltség rendelkezésére, aki határügyi kérdésekkel már negyven éve foglalkozott.⁶

A „bizalmas jellegű helyszíni vizsgálat” során megállapították, hogy, a csehszlovák szakaszon kb. 2250 határkö hiányzik. A helyszíni vizsgálat során megállapították, hogy azokon a határszakaszokon, ahol a határvonalat élő vízfolyás képezi, egyes helyeken a vízfolyás helyét megváltoztatva, a trianoni határ is megváltozott. Bemondás és folyamatos megállapítás szerint egyes helyeken a szomszéd államok a trianoni határtól eltérő vonalat tartanak megszállva. Ezeknek a kérdéseknek a rendezése a későbbiekben államközi tárgyalásokat igényelt.

2.2. „Pozsonyi hídfő” átadására és az új határvonal kijelölésére alakult Bizottság

A magyar–csehszlovák határ redemarkálására az 1947. évi Párizsi békeszerződés végrehajtására (pl.: békeszerződés I. rész 1. cikk d. pontja alapján) határrendező bizottság alakult, a „Pozsonyi hídfő” átadása és az új határvonal kijelölése magyar–csehszlovák bizottság által.

2.3. Magyar–Csehszlovák Vegyes Műszaki Bizottság

Később egy másik bizottság is megalakult 1948-ban a magyar-csehszlovák határvonal redemarkálása, amely a Magyar–Csehszlovák Vegyes Műszaki Bizottság (M-CS VMB) nevet viselte, amelynek feladata a magyar–csehszlovák országhatár műszaki helyreállítása volt.

A VMB a magyar kormány által kinevezett 4 főből álló magyar és a csehszlovák kormány által kinevezett 3 főnyi (csehszlovák) tagozatból állt. Mindegyik tagozat egyik tagja annak elnöke volt. A VMB feladata a magyar–csehszlovák határvonal részletes megállapításának megtárgyalása és keresztülvitele volt. Az üléseken szakértőket és segédszemélyzetet is igénybe vehettek. A VMB ülészeit a két ország által közösen megállapított helyén tartotta. Az ülés tartamát esetről esetre állapították meg. Akkor, ha a tárgyalandó kérdések sorrendjére vonatkozólag nem történt megegyezés, a sorrendet úgy határozták meg, hogy felváltva tárgyaljanak le egy magyar és egy csehszlovák javaslatot.⁷

A VMB az országhatár helyreállítási munkálatait felosztotta a műszaki munkálatoknak megfelelően szükséges munkanemekre, magát a határt pedig munkaszakaszokra, annak az elvnek a figyelembe vételével, hogy a munkaszakaszok helyreállítási munkái és költségei lehetőleg egyenlők legyenek. Az egyik szakasz helyreállítását a magyar műszaki kirendeltség, a szomszédos szakaszét a csehszlovák műszaki kirendeltség végezte. A VMB ki-dolgozott egy „Műszaki Utasítást”, amely alapján folytak a munkálatok.⁸

2.4. Állami Határügyi Bizottság

Ennek feladatát vette át az Állami Határügyi Bizottság 1948–1950 között. Hasonló feladatok merültek fel, mint a trianoni békeszerződésben megállapított határvonalakkal kapcsolatban 1921–25 között. Ezek a feladatok meghaladták az akkor működő Határmegállapító Bizottságok feladatkörét. Ezért a Minisztertanács Állami Határügyi Bizottságot (AHB) létesített.⁹ Az AHB hatáskörébe tartozó feladatok: a szomszédos államok megfelelő szerveivel egyetértésben az államhatárok jelzésének felülvizsgálata, a határjelek helyreállításával kapcsolatos dologi és gazdasági jellegű tárgyalások lefolytatása, a természetes határvonulatok esetleges megváltoztatása, az elbirtoklásból adódó problémák letárgyalása, és végül jelentéktelenebb határkiigazítási ügyekben javaslattevés.¹⁰ Az AHB a miniszterelnök felügyelete alatt állt. A működésével kapcsolatos személyi és dologi kiadásokat a miniszterelnökség költségvetésében irányozták elő. Az AHB elnökét a kormány a miniszterelnök előterjesztésére nevezte ki.¹¹ Az AHB elnökének Kiss Rolandot (volt HM államtitkár) rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek nevezték ki.¹² Az AHB az elnökből, titkárból, 8 állandó és 8 pótagból állt. A 8 állandó, ill. a 8 pótagot a Miniszterelnökség, a Külügy-, a Belügy-, a Pénzügy-, a Földművelésügyi-, az Igazságügyi-, a Honvédelmi-, és a Közlekedésügyi miniszter előterjesztésére a kormány nevezte ki 1949. januárban. A miniszterelnök 1949. februárban Kőrmendi Pál min. tanácsost kinevezte az AHB titkárává, és így az AHB megkezdte érdemi működését. Székelye az V. ker. Báthory u. 20. II/1.-ben volt.

3. A magyar–csehszlovák határszakasz redemarkálási munkálatai

Magyarország északi határánál két nagy változás következett be: Csehszlovákia a „Pozsonyi hídfő” biztosítására megkapta Dunacsun, Oroszvár és Horvátjárfalu községeket és azok kataszteri határukat.¹³ Valamint létrejött 135 km hosszúságú magyar–szovjet határ, mert Csehszlovákia „lemondott” Kárpátaljáról Szovjetunió javára.¹⁴

3.1. Pozsonyi Hídfő

A „Pozsonyi hídfő” átadása a békeszerződésben előírt és felállt Határrendező Bizottság magyar és csehszlovák delegációja (HRB) hosszas tárgyalás után megegyezett a határvonal végleges helyére vonatkozóan. Az Állami Földmérés mérnökei és csehszlovák kollegáik közösen végezték el a 6750 m új határszakasz kitűzését és jelekkel való állandósítását. Ez egyben az új magyar–csehszlovák határszakasz I. alszakaszát alkotta. Ez által a magyar–osztrák határszakasz megrövidült.¹⁵

3.2. Redemarkálási munkálatokat szabályozó okmányok

A „Pozsonyi hídfő” határkijelölési munkálataival párhuzamosan indultak meg a csehszlovák határszakasz többi részén a redemarkálási munkálatok. A magyar–csehszlovák államhatár műszaki helyreállítását a két fél által kötött megállapodások és jegyzőkönyvek szabályozták.

Ezek a következők voltak:

1948. január. 21. Dunacsúny: A magyar–csehszlovák határ helyreállításával kapcsolatban a következőkben állapodtak meg: A magyar–csehszlovák államhatárnak a Dunától keletre húzódó vonalát három szakaszra osztják, a szakaszok bejárását mindkét részről 1 mérnök, 1 műszaki tisztviselő és szükség szerint 1–2 munkás végzi. A bejárásról jegyzőkönyvet vezetnek, amelyben feltüntetik a határvonal hiányosságait. A bejárás munkáját 3–4 hétre irányozzák elő. A magyar és csehszlovák műszaki csoport a bejárást együtt végzi. A hiányzó köveket mindegyik fél külön rendeli meg az 1948. év november 14-én kelt megállapodásban részletezett szakaszbosztás szerint. A hiányzó határkövek pótlása 1948. augusztus 1-jén kezdődik. Az elhelyezett új határkövek tengerszint feletti magasságát nem kell meghatározni. Minden technikai munkáról feljegyzést kell készíteni.

1948. június 3. Rajka: Megállapodás létesült mindkét fél műszaki személyzetének határátlépése biztosítására.

1948. július 9. Pozsony: Megállapodás létesült a határvonal munkaszakaszainak megállapítása, valamint a munkálatok megkezdésének időpontjára vonatkozólag.

1948. szeptember 3. Győr: A határvonal bejárásáról tett bejelentések tudomásulvétele után megállapodás létesült a határvonal helyreállításának korábbi munkaterve tekintetében.

1948. november 9. Pozsony: A határmunkálatok műszaki végrehajtására vonatkozó és a magyar részről előterjesztett műszaki utasítás tervezetét tárgyalták le és megállapodás létesült annak végleges szövegében. Megállapodás létesült továbbá a folyamatban lévő határmunkák 1948. évben történő befejezése, illetőleg megszakítása időpontjában, végül az Aggtelek–Domica közötti cseppkőbarlangban a határvonal kijelölése tárgyában.

1948. december 13. Domica: A magyar és csehszlovák műszaki bizottság bejárta az Aggtelek–Domica-i cseppkőbarlangot és megállapodtak a munkálatok menetében.

1948. december 20. Győr: Megállapodás létesült az 1949. évben végzendő munkálatokhoz szükséges határátlépési igazolványok mindkét részről kiállítása tárgyában.¹⁶

A csehszlovák határszakaszt 1948. július 5. –augusztus 28. között a M-CS VMB bejárta. A bejárás alkalmával megállapították, hogy az országhatár egyes szakaszain olyan változások történtek, amelyek miatt a határvonal ezeken a szakaszokon eredeti helyén nem jelölhető ki.¹⁷ A határ helyreállítási műszaki munkálatok 1949. év őszén befejeződtek.

3.3. Elvégzett munkálatok

A következő műszaki munkálatokat végezték el. A határvonal mentén lévő felsőrendű háromszögelési pontok felkeresése és azok azonosságának megállapítása. Elpusztult felsőrendű pontok újbóli meghatározása. Negyedrendű háromszögelési pontok felkeresése, szükség szerint új pontok meghatározása és kiszámítása. A háromszögelési pontoknak 1 : 200 000 és 1 : 50 000 ma térképekre való felrakása. Szükség szerint sokszögelés végrehajtása. Hiányzó határkövek helyett új kövek rendelése, helyszínre való szállítása és azok elhelyezése a trianoni határleírási jegyzőkönyvekben megadott koordináták szerint. Ha az új követ egyes esetekben a megváltozott terepviszonyok miatt (pl.: partbeomlás) a régi helyre elhelyezni nem lehet, akkor az új helyre helyezett határkő koordinátáinak meghatározása. A régi határkövek ellenőrzése. A műszaki adatokban vagy terephelyzetben előállott változásoknak a trianoni határmunkálatokban való keresztülvezetése.

A határkövek pótlása (a megállapodás értelmében a hiányzó kövek felét a magyar, felét a csehszlovák állam pótolja). A magyar fél által elhelyezendő kövek beszerzésére a kirendeltség – a vonatkozó rendeleteknek megfelelően – nyilvános versenytárgyalást tartott. A legolcsóbb ajánlattevő telepét a kirendeltség megsejmelte és annak berendezését az esetleges megrendelés teljesítésére alkalmasnak találta. A Közszállítási Szakbizottság úgy határozott 1948. október 22-én, hogy a csehszlovák határszakaszon felállítandó határkövek elkészítésével, mint legolcsóbb ajánlattevőt Falusy Ferencet kell megbízni, illetve annak 29 749,12 Ft összegű ajánlatát kell elfogadni.¹⁸

3.4. Problémák

A „Műszaki Utasítás 10. §-a (Vegyes rendelkezések) kimondja, hogy bármilyen esetben, amikor a határ kijelölése kétséges, a határvonalat kijelölni nem szabad. A kétes vagy vitás határokat államközi megegyezésnek megfelelően kell kijelölni.” Így a magyar és csehszlovák műszaki kirendeltségek felettes hatóságaihoz jelentést tettek és a kérdéses részekre vonatkozó munkákat függőben tartották. A magyar műszaki kirendeltség, amely az Országos Földméréstani Intézet (OFI) 2 főmérnökéből állt, megküldte jelentését az ÁHB-nak. A jelentésből kiderült, hogy a függőben maradt határszakaszok helyreállítási, illetőleg kijelölési problémái olyan természetűek, hogy jó néhány hektárnyi területváltozást igényelnek. Éppen ezért a volt ÁHB a KÜM bevonásával többször tartott tárcaközi értekezleten kidolgozta a problémák megoldását célzó javaslatát. A KÜM, ezután javaslatot tett a Csehszlovák kormánynak, hogy a szükséges államközi megegyezés megkötésére szolgáló Vegyesbizottságot állítsanak fel. A VB-t, illetve annak mindkét tagozatát csak 1950. márciusában lehetett összeállítani és így végül is 1951. március 19-én Pozsonyban megkezdődtek. A pozsonyi tárgyaláson elfogadott napirend 10. pontja felölelte az összes problémákat. Ezeket a VB le is tárgyalta és a magyar tagozat kívánságainak megfelelően hozta meg döntéseit.

3.4.1. Csehszlovák igények

Amikor azonban a zárójegyzőkönyv megszövegezésére került volna sor, a csehszlovák fél felvetette Csehszlovákia oldalán mutatkozó kb. 30 ha területvesztésre vonatkozó magyar kompenzációs kötelezettséget. Konkrétan a Bodva-patak környéki terület, az ott keresztül haladó vasútvonal és Hídvégardói állomás átengedését. Az újabb konzultációk után a tárgyalások Budapesten, április 23-án folytak. Itt a csehszlovák tagozat nyíltan felvetette a gazdasági vonatkozású és nagyobb jelentőségű határkiigazítást igénylő kívánságait. A csehszlovák tagozat módosítani kívánta a királyhalmeci járás, Strazne község terü-

letén átvonuló határt és konkrétan kb. 120 ha magyar terület átengedésére tett javaslatot. Ugyancsak kérték a Trstená és Abaújnásd községeknél a határvonal kiigazítását, úgy hogy kb. 45 ha került volna Csehszlovákiához.¹⁹

A VB magyar tagozata helyszínen megvizsgálta a Bodva környéki kiszögelést. Megállapította, hogy a kérdés igen kényes, mert a csehszlovák fél által nem hivatalosan kért terület kiterjedése, az egyik alternatíva szerint kb. 150 ha, a másik szerint 46 ha. A területen az egyik környékbeli község TSZCS-je gazdálkodik. A szóban forgó határkiszögelés csücskén mintegy 6 hektárnyi területen zsúfolódnak a hasznos létesítmények, illetve tereptárgyak, mint pl: makadám közös határút, vasúti vágány, 200 m-s kiterővel, állomásépület és rakodórampa, ezenkívül egy csehszlovák területen álló mészegető üzem magyar területre is átfutó csatlakozó vasúti vágánya. Rendkívül fontos szempont még, hogy e vasúti állomás legközelebbi le- és felszállóhelyét képezi Hídvégárdó, Becskeháza, Tornaszentjakab, Debréte községeknek és részben Viszló valamint Rakaca községeknek. A határkiszögelés csücskének minimális földterülettel történő átengedése esetén is felmerülnek magyar oldalról a következő szükségletek: több száz méter hosszú összekötő határút megépítése, a meg rövidített vasúti vágány mellett egy kitérő vágány létesítése, egy vasútállomás-épület felépítése, TSzCs kártalanítása, ami több millió forint.²⁰

3.4.2. vitás határszakaszok

Ezen kérdésektől eltekintve vitás határszakaszok voltak.²¹ A magyar–csehszlovák országhatár kétes szakaszai a következők voltak:

1. Az Ipoly mentén a vízfolyás alkotta az országhatárt (mozgó határ). A visszacsatolás időtartama alatt megkezdődött, de már nem fejeződött be az Ipoly szabályozása. Aszerint, hogy a munkálatok megszakításuk időpontjában milyen állapotban voltak, a határmenti helyzetet az Ipolynál következők voltak: elkészült a kanyarulatot átvágó új meder és a víz már benne folyik. Az új medernek csak egy része készült el és egyik vége már össze van kötve az Ipollyal. Víz tehát van az új mederrészben, de nem folyik, mert a másik vége még nem érte el az Ipolyt. A víz régi medrében folyik. Kellő mélyen még ki nem ásott, a folyóval össze nem kapcsolt mederrészek (pl: a V.25 és a V.28 számú határkő között). A határőrizeti szervek az új medret országhatár gyanánt kezelték. Az Ipolynál megállapították, hogy a javaslat elfogadása esetén Magyarország 1 ha 8650 m²-t veszítene. A többi esetben a trianoni szerződésben meghatározott módon a régi vízfolyás az országhatár.²²

2. Letkés község mellett (III. szakasz) is folytak szabályozási munkák. Az új medernek Letkés község határában lévő része teljesen elkészült, a csehszlovákiai Ipolyszalka (Soklová) határában tervezett szakasza azonban csak részben készült el. 1945-ben a lakosság a letkési szakaszt az északi végén elzárta, így a víz az Ipoly régi medrében folyik. A határőrizeti szervek ezt a régi medret tekintik országhatárnak. A helyszíni szemlén az a vélemény alakult ki, hogy ez az eset nem tekinthető változásnak, mert a határvonalat jelző vízfolyás most is az Ipoly természetes medre. Ez a vélemény magyar érdekből előnyös volt. Így a M-CS MHB csehszlovák tagozata ezt az esetet nem is jelenti felettes hatóságának.

Somoskőújfalu térségében a cigánytelep, az Oncsa telep és a somoskői bazaltbánya képezett vitás területet.

3. A cigánytelepnél a trianoni határvonal közvetlenül a község belsősége mellett húzódott. A visszacsatolás ideje alatt a község két helyen a határon túl terjeszkedett. Az egyik a VIII. 6/1 határkőnél a határvonal Horváth Béla udvarában az istállón halad keresztül. A terep és birtokviszonyok miatt az istállót nem építhette máshova. A másik, egy ház, özv. Radics Károlyné tulajdona volt. A meredek hegyoldalon lévő köves terület mezőgazdasági szempontból teljesen értéktelen. Nincs számottevő értékük a rajta lévő kezdetleges építmé-

nyeknek sem. „Ezt megfontolva célszerűbbnek látszik az említett családokat megfelelőbb helyre költöztetni. (A két ház tulajdonosát megélhetésük Magyarországhoz kötötte.) Ez esetben 1315 m² terület volna Magyarországhoz csatolandó” vélték a bizottság magyar tagjai.

4. Az Oncsa-telep esetében 1941/42-ben a közbiztonsági szövetkezet házhelyeknek való területet vett a közlekedési út északi oldalán (amely most csehszlovák terület). Erre 6 házat fel is építettek. Ez volt az Oncsa-telep.²³ Ezekhez a telepkehez csatlakozó területet (ma szintén Csehszlovákia) ugyancsak házhelyek céljára osztották ki. Néhány ház itt is felépült, a többinek az építése azonban – az országhatár helyzetének újbóli megváltozása miatt – elmaradt. A szóban forgó – Magyarország területére zsákszerűen benyúló – területet a határvonal VIII 7/3 a és VIII 8/7 a határkövek közötti szakasza fogja körül. A házak és házhelyek tulajdonosai magyarországi bányamunkások. Nemcsak munkahelyük kötötte Magyarországhoz, hanem a terep is, mert – a telkük mögött lévő meredek hegyoldalon – Csehszlovákia felé vezető, kocsival járható útjuk nincsen. Jelenleg az országhatár mintegy 700 m hosszú része a községben az utcán halad. Ha műszaki szempontból jelölnék ki az országhatárt, akkor ebben az esetben 12 ha 8560 m² terület kerülne Magyarországhoz. Ha a határvonal közvetlenül a házhelyek mellett húzódna, akkor a felső házhelysoron nem épülhetnének házak a határ közelsége miatt. Akkor az átszatolandó területet 11 ha 6696 m² volna.

5. A Somoskői bazaltbánya 1925-ben nyílt meg és termelése 1938-ban lendült fel, mikor a kibányászott selejt (meddő) anyagot a kitermelés helyének közvetlen közelébe, a trianoni határvonalon húzódó mélyedésbe rakhatták. Ez a főként kődarabokból álló meddő anyag 1947-ben, mintegy 15–20 m vastag rétegben borította a határvonalat és a trianoni határon 10–20 m-re átnyúlt. A bánya vezetősége szerint az üzem csak akkor tartható működésben, ha a meddő anyag továbbra is ebben az irányban helyezhető el. Magyar és műszaki szempontból célszerű lenne a határvonalat a VIII 14 és VIII 15 számú határköv között vezetni. Ez a megoldás hosszú időre kielégítené a bánya helyszükségletét. Így Magyarországhoz 4 ha 8040 m² – mezőgazdaságilag értéktelen legelő lenne – csatolható.

6. A VIII. szakaszban a Gortva-patak a VIII 24/3 és a VIII 24/9 határköv között meredek szűk völgyben halad. A határvonal a Gortva folyását követi. A völgy Magyarország felőli oldala mozgásban van. A leomló föld a patakot és a határköveket eltemeti. Így a határ nem jelölhető meg szabatosan. Azonban mindkét fél érdeke, hogy ezen a részen az országhatár olyan helyen haladjon, ahol helycsuszamlástól mentes. A javasolt vonal elfogadása esetén 13 ha 9234 m² erdőterület kellene Magyarországhoz csatolni.

7. Sátoraljaújhely környékén a Ronyva-híd, a hozzá csatlakozó határút és a Ronyva csatorna körül voltak viták. A Ronyva-híd és a hozzá csatlakozó határútnál a XIX 8 és XIX 8/1 határköv között régebben fahíd vezetett keresztül a Ronyva-patakon. 1948/49-ben a fahíd helyett, annak magyar oldalán a magyar hatóságok vasbetonhidat építettek. Ennek megfelelően átépült a hozzá vezető országút is. Így a kövezett útból keletre ágazó földútra (ugyancsak határút) jelenleg nem a XIX 10 és a XIX 10/1 határkövek érintésével, hanem tőlük mintegy 22 m-rel északra fordulnak be a járművek. Ez már régebben is így lehetett, mert a közös határút területéből a magyar oldalon az 1930-as években egy részt elkerítették és gyümölcsfákkal ültettek be. Műszaki szempontból javasolták, hogy az újonnan épített kövezett utat és a keletről beletorkoló földutat a jelenlegi állapot szerint határútnak tekinték. Ebben az esetben Magyarország területe 535 m²-el gyarapodnék.

8. A Ronyva csatorna esetében a visszacsatolás időtartama alatt a Ronyvát Sátoraljaújhelytől délkeletre össze akarták kötni a Bodroggal. A csatornának a déli szakasza már elkészült, de még nem kötötték össze a Bodroggal. A nagyméretű csatorna XIX 14/4 és a XIX 15/3a. határköv között ferdén metszi az országhatárt. Magyarország területéből a csatorna

által lemetszett 1 ha 5150 m² területre csak Magyarország felől lehet eljutni. Műszaki szempontból az volna a legegyszerűbb, ha a Ronyva csatorna említett része volna az országhatár egészen a XIX. 15/3a határkőig, onnan délre pedig változatlanul megmaradna a régi határvonal.²⁴

9. A Láca pataknál a XIX 78 és XIX 79 számú határkő között 1942-ben vízlevezető árkot ástak. Az árok középvonala nem fekszik pontosan az országhatáron. A lakosság az árok középvonalát tekinti országhatárnak. Műszaki szempontból is ezt helyesnek minősítette a MVB. Így Magyarország területvesztése 343 m² lenne.

10. Az 1950. évi helyszíni munkálatok folyamán újabb olyan szakaszt találtak a mérnökök, ahol az országhatárt nem tűzhatték ki a békeszerződésben meghatározott helyen. Az Aggtelekről Tornaaljára vezető utat ugyanis a visszacsatolás ideje alatt átépítették. Az átépítés után a határút lényegében a régi helyén maradt, csak a kanyarulatok görbületi sugarának a növelése okozott kisebb eltolódásokat. Műszaki szempontból az lett volna a megoldás, hogy a jelenlegi utat határútnak minősítik. Így Magyarország 1014 m² területet veszítene. A határőrizeti szervek jelenleg az új utat tekintették határútnak.²⁵

A tárgyalásokon sikerült biztosítani a Somoskőújfalusi Magyar Bánya meddőanyagának hosszú évekre menő tárolási lehetőségét. Megszüntették a Somoskőújfalusi ún. „határszakot” (Oncsa-telep) és likvidálták a közelben lévő ún. régi cigánytelepet közvetlen a határvonal mentén. A végleges határvonal kitűzésénél figyelembe vették az Ipoly folyó szabályozása következtében előállott helyzetet. Így teljes egészében magyar területre került a sátoraljaújhelyi Ronyva-híd. Megszűnt az eddig nem stabil határvonal a Gortva-patak menti földcsuszamlásos területen.²⁶

Így a VB 1953. július 13-án végleg megegyezett a határvonal pontos menetéről, és azt jkv-ben rögzítette.²⁷ Ezután (másnap) a műszaki albizottság feladata – az 1952. június 6-i Pozsonyi zárójegyzőkönyvben leírt határvonal szabályozások végrehajtása folyamán készült, illetve kiegészített – határokmányok ellenőrzése és összehasonlítása volt. A mérési vázlatok alapján megvizsgálta a műszaki albizottság, majd összehasonlította a határtérképeket és a hozzájuk tartozó részletes határleírási jegyzőkönyvek pótfűzetét.²⁸ A rendezéssel kapcsolatban mind Magyarországhoz, mind Csehszlovákiához összesen 11,5783 hektár terület.

3.5. A redemarkált államhatár határokmányai

Kiindulópont a trianoni határokmányok voltak. Ezt egészítették ki a VB-ok jegyzőkönyvei, megállapodásai, és a redemarkációs munkálatok okmányai. Ezek szolgáltak alapul, amelyeken az 1948-ban megkezdett helyreállítási munkálatok alapján a szükséges határmódosításoknak megfelelően kiegészítettek és amelyeket a VB jóváhagyott. Így a határokmányok a határvonalra, a határkövek alakjára és méretére, valamint helyzetére (koordináták, irányszögek, törésszögek, távolságok, bemérési méretek) a határkövek biztosításának módjára, megjelölés rendszerére, továbbá azokra a méretekre vonatkoznak amelyek a határvonalnak a terepen meg nem jelölt töréspontjait meghatározzák.

Ez a csehszlovák viszonylatban: a határ részletes leírása (Description Détaille) 20 füzet, 219 db 1 : 2880 méretarányú térkép, 41 db 1 : 5000 méretarányú térkép.

Az 1947. évi békeszerződés redemarkációs munkálatok végrehajtása során kötött határügyi egyezmények két különböző kategóriába sorolhatók. Az egyik olyan egyezmények, amelyek rögzítik a szomszédos országok között újból kijelölt országhatármenetét, egyrészt a helyszínen a megfelelő határjelek elhelyezésével, másrészt pedig ezen határjelek berajzolásával a megfelelő műszaki határokmányokba. A másik olyan egyezmények, amelyeket az államhatár mentén felmerülő problémák rendezése céljából kötöttek.

A magyar–csehszlovák viszonylatban olyan egyezményeket kötettek, amelyek rögzítették a szomszédos országok között újból kijelölt országhatár menetét. Ennél az egyezmény-nél az volt az alapelv, hogy miután szabatosan kijelölték a határvonalat, a határjelek sérülése esetén azokat az egyik szerződő fél a másik szerződő fél közreműködésével és ellenőrzésével úgy állítja helyre, hogy az mindenben megfeleljen az eredeti állapotnak és így biztosítják az országhatár pontos és mindenkor egyértelmű megjelölését. Ennél az egyez-ményeknél a KüM-nek a végrehajtás ellenőrzése a feladata, illetőleg akkor, ha a megsérült és kicserélt határjelekről az előírás szerint új határokmányok készülnek, azokat az eredeti határokmányokhoz csatolja.

A KüM az államközi szerződések megkötésével és az abban foglalt megállapodások végrehajtásával tesz eleget annak a kötelezettségének, amely szerint az országhatár megál-lapítására és kijelölésére vonatkozó minden olyan ügyben, amelyben az intézkedés vagy a határozat a jogszabályok értelmében más szakminisztériumok hatáskörébe tartozott, a kül-ügyminisztérium jár el, tárgyal és dönt, illetőleg javaslatot tesz az országhatárra vonatkozó olyan ügyekben, amelyek törvényhozás útjára tartoznak, vagy amelyekben egyébként a MT döntése vagy jóváhagyása szükséges.

Befejezés

Az 1947. évi Párizsi békeszerződés értelmében végzett határkijelölő munkálatok befe-jezésével, a határokmányok elkészítésével, és ezzel párhuzamosan megkötött határmenti konfliktusok kezelésére szolgáló – a határrendet szabályzó – egyezmények megkötésével kialakult a mai országhatár északi szakasza. Azóta természetesen folyamatosan történtek változások, – határkiigazítások, területcserék – a határvonal menetében viszonyosság alap-ján kétoldalú szerződésekben rögzítve.

JEGYZETEK

1. A határszakaszok megoszlása a következő képet mutatta: az új magyar–szlovák határ 858 km-rel az összes határszakasz 25%-át jelentette, és ideiglenes határjelekkel volt állandósítva. Az 1031 km román határszakasz az egész határvonal 30 %-át tette ki, itt a határt a demarkációs vonal töltötte be. Szintén a demarkációs vonal töltötte be a határ szerepét a Temesközben, Bánátban, amely német katonai megszállás alatt volt. Ez 216 km-t, a teljes határvonal 6%-át jelentette. A közel 600 km hosszú horvát határszakaszt részben a határjelekkel állandósított volt trianoni határ, részben a demarkációs vonalak jellemezték. Ez a határszakasz az egész határvonal 17%-át jelentette. A nyugati, 432 km hosszú volt osztrák határt az állandósított határjelek jellemezték. A volt osztrák határszakasz 12%-kal részesedett az össz-határvonalból. Ugyancsak az állandósított határjelek jel-lemezték az ÉK-i kárpátaljai határszakaszt, amely a maga 356 km-ével határaink 10%-át jelentet-te. kijelölésére lásd: SUBA J.: Magyarország határainak kijelölése az 1947. évi Párizsi békeszer-ződés alapján IN: „Háborúból Diktatúrába”. *Rendvédelem-történeti füzetek*. 1996. VI./ évf. 7. szám, 96–106.p.
2. A Párizsi békeszerződésre lásd: A Párisi magyar békeszerződés és magyarázata Bp. 1947. (Documenta Danubiana).
3. Suba J. (2003): Az Államhatár megjelölése. In: Geodézia és Kartográfia. LV. évfolyam, 2003/3. szám, 31–33 p.
4. Az Állami Földméréstől kijelölt 4 mérnök Hazay professzor irányításával megkezdte a határki-jelölés műszaki előmunkálatait 1947. máj. 15-én. A Gazdasági Főtanács, illetőleg a Miniszter-tanács ezen a munkálatokhoz a folyó költségvetési évre 8000 Ft előirányzat nélküli kiadás igénybevételét engedélyezte. Magyar Országos levéltár (továbbiakban: MOL), Országos Föld-mérészeti Intézet (1930/1950–1952) iratai XIX-K-15.

5. MOL, a Pénzügyminisztérium levéltára (PüM). 48.721/1947. – PüM IX. osztály. A trianoni határok helyreállításával kapcsolatos földmérési és egyéb műszaki munkálatok adminisztratív előkészítése.
6. MOL, XIX-K-15, 61.339./48-PüM. Állami Földmérés Országhatárt Rendező és Kijelölő Kirendeltségének jelentése a kirendeltség működéséről 1947-ről.
7. M-CS VB 1951. márc. 19–20 i. ülés jkv-e. /MOL, A Külügyminisztérium levéltára (KüM) (1945–1964), A titkos iratok (TÜK) jelzetei: MOL KüM (1945–1964) XIX-J-1-j. (XIX-J-1-j-Cseh-29/h- 00634-1951). A magyar tagozat azt javasolta, hogy a „Vegyesbizottság” szó elé a „határügyi” szó kerüljön és az „ülés” szót „ülésszak” szóval helyettesítsék. Az utóbbi indítványt elfogadták, azonban a „határügyi” szót nem kapcsolták a Vegyesbizottság fogalmához.
8. A Műszaki utasítást a magyar kormány 1949. ápr.22-én tartott Minisztertanácsi ülésén jóváhagyta. / MOL XIX-A- 83a-1949.
9. Az 1948. évi okt. 29-én kelt 12.030/1948. számú Korm. rendelet és az 1948. évi dec.10-én kelt 12.340/1948. számú Korm. rendelet intézkedett az Állami Határügyi Bizottság (AHB) felállításáról, szervezetéről és feladatköréről. A rendelet szerint: „Az országhatár megállapítására és kijelölésére vonatkozó minden olyan ügyben, amelyben az intézkedés, vagy a határozat a jelen rendelet hatálybalépésekor fennállott jogszabályok értelmében egy vagy több szakminiszter hatáskörébe tartozott, az alábbiakban szabályozott Állami Határügyi Bizottság jár el, tárgyal és dönt. A bizottság tesz javaslatot továbbá az országhatárra vonatkozó olyan ügyekben, amelyek törvényhozás útjára tartoznak, vagy amelyekben egyébként a minisztertanács döntése, vagy jóváhagyása szükséges”.
10. MOL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (MOL XIX-A-83-a.) MOL XIX-A- 83a-246. 12 jkv. – 1948 Miniszterelnökség 7346/1948. M.E.I. – Minisztertanácsi előterjesztés 1948. júl. 22-én.
11. MOL XIX-A- 83a-266. 12 jkv. –1948 Állami Határügyi Bizottságról szóló 12.030/1948. Korm. számú rendelet (Magyar Közlöny 263. sz.) módosítása tárgyában Miniszterelnökség 12.340/1948 M. E. II (A Előterjesztés a Minisztertanácshoz 1948. dec. 6.)
12. Kiss Roland 1888-ban született Budapesten. Iskolai végzettsége: jogi alapvizsga. 1907-ben lépett állami szolgálatba. 1919. augusztus 1-jétől 1945. április 1-jéig azonban nem fejtett ki hivatali tevékenységet. A felszabadulás után rehabilitálták. A munkásmozgalomban 1917 áprilisa óta megszakítás nélkül részt vesz. Jelenleg honvédelmi államtitkár. – írta róla Rajk László 948. dec. 9-én (MOL XIX-A-83a-266. 12 jkv. – 1948 – KüM 7372/1.-1948).
13. A pozsonyi hídfő kijelölésére lásd: Suba J.: Magyarország hátárainak kijelölése az 1947. évi Párizsi békeszerződés alapján In. „Háborúból Diktatúrába”. *Rendvédelem-történeti füzetek*. 1996. VI./évf. 7. szám, 96–106. p.
14. Lásd Suba J.: A magyar–szovjet határ kijelölése, kitűzése In. „Földrajz és Turizmus” Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 60. születésnapja tiszteletére (szerk.: Kókai Sándor) Nyíregyháza 2006. (396. p.) 299–311. p.
15. Így megszűnt a magyar–osztrák A.I. alszakasz. A határokmányokat átadták a csehszlovák félnek. (Suba J.)
16. MOL, XIX-K-15. szám nélküli kimutatás a jegyzőkönyvekről.
17. A „Műszaki Utasítás 10. §-a (Vegyes rendelkezések) kimondja, hogy bármilyen esetben, amikor a határ kijelölése kétséges, a határvonalat kijelölni nem szabad. A kétes vagy vitás határokat államközi megegyezésnek megfelelően kell kijelölni.”
18. Noha a legolcsóbb ajánlat végösszege csak 29 749,- Ft, a kirendeltség az árajánlatokról készített kimutatásokat szakbizottság elé való bocsátás végett, felterjesztette, mert az ajánlatok között 60 000 Ft-nál nagyobb összegű is szerepel. (64.048/48-PüM határkötőárgyalások eredménye, 556/948. – Állami Földmérés Országhatár kijelölő kirendeltsége MOL XIX-K-15).
19. MOL, A Külügyminisztérium levéltára (KüM) (1945–1964). A nyílt iratok jelzete: MOL KüM (1945–1964) XIX-J-1-k / MOL XIX-J-1-k-Cseh-29/h-97-1953. Körmendi Pál feljegyzése (97/1953) 1953. ápr. 29. Feljegyzés a csehszlovák határügyi javaslatokkal kapcsolatban (Bodvai kiszögelés ügye).
20. (MOL XIX-J-1-k-Cseh-29/h- 97/1953 Ménes János feljegyzése 1951 ápr. 9-én Bodvai kiszögelés ügye).

21. 69.531/1949 – PüM. Regőczy Emil műszaki főtanácsos 1949. november 10-i jelentése. A magyar–csehszlovák országhatáron előforduló eltérések, amelyek politikai megoldást igényelnek. Váhl Miklós műszaki főtanácsos 1949. május 9-i jelentése az ÁHB-nak. E kérdéses területeket Regőczy Emil újra bejárta és pontosította 1951. jan.20-án. Az említett számok már az 1951. jelentéséből valók. MOL XIX-J-1-k-Cseh-29/h-00636-1951 Regőczy Emil jelentés kiegészítése 1951. jan. 20.
22. Regőczy Emil jelentésében kiemelte, hogy műszaki szempontból az volna célszerű, ha a jelenlegi vízfolyás lenne az országhatár. Amennyiben a kérdés így oldatnék meg, Mo.-hoz kerülne 12 ha 4700 m², viszont elvesztenék összesen: 14 ha 1010 m², végeredményben Magyarország 1 ha 6310 m²-t veszítene. Kedvezőtlen körülmény, hogy a balassagyarmati hídtól nyugatra megkezdett átvágás nem készült el végig. Ekkor ugyanis az említett elv alkalmazása esetén a határvonal kissé távolabb tolnátnék Balassagyarmattól. Ez a terület a városé.
23. ONCSA = Országos Nép és Családvédelmi alap. Feladata volta szegény emberek lakáshoz való juttatása. Típustervek alapján kertekkel övezett családi házakat épített. Elsősorban a nagycsaládosok számára, vidéken. Telepei megtalálhatók voltak országszerte. Elsősorban a Budapest környéki településeken Újpest, Pesterzsébet, Rákospalota stb. Ezek a XX. sz. magyar szociálpolitikának kiemelkedő alkotásai voltak. (Suba J.)
24. Ez esetben a magyar veszteség ténylegesen nem a két terület különbsége, hanem több, mert a csehszlovák csereterület a Bodrog elmosási vonalába esik és így egy-két évtized múlva már teljesen a folyó medrében lesz. Egyébként ezzel a megoldással tulajdonképpen a Bodrognak a XIX 15/3 a és a XIX 16 számú határkő között lévő szakasza mozgó határrá változnék azaz a folyó medrének fele (1 ha 2120 m²) Magyarországhoz tartoznák. Végeredményben tehát 1 ha 5150 m² szárazföldért kapnánk 7100 m² elmosásnak kitett területet és 1 ha 2120 m² folyómedret, vagyis a veszteség ellenére az a látszat mintha 4070 m² területet nyertünk volna. Magyar szempontból esetleg megoldható a kérdés úgy is, hogy a csatornán egy helyen az elvágott terület megközelíthetése végett földtájaját készítene.
25. MOL XIX-J-1-k-Cseh-29/h--00636-1951 Regőczy Emil jelentés kiegészítése 1951. jan. 20.
26. Feljegyzés a Bratislavai zárójegyzőkönyv tárgyában MOL XIX-J-1-j-cseh-29/h-00897/6-1952.
27. Zárójegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa küldöttsége és a Csehszlovák Köztársaság kormányküldöttsége között a magyar–csehszlovák határ kisebb hibáinak rendezése tárgyában folytatott tárgyalásokról 1953. július 13-án MOL XIX-J-1-k-Cseh-29/h-00636-1951.
28. Az V. szakasz 15, 16, 17, VIII. szakasz 2, 4, 5, 8, XII. szakasz 1, 2. XIX szakasz 4, 5, 6, 20. szelvénye. A felsorolt határokmányoknak mint a magyar, mind a csehszlovák példányai helyesbítettek és egymással megegyeznek. A Zárójegyzőkönyv I., II., III., IV., V., VI., IX., X., XI. és XII. cikke alapján a természetben kijelölt határvonal pontosan megegyezik a Zárójegyzőkönyvben megszabott vonallal. A VII. cikkben leírt vonaltól a természetben kissé el kellett térni. A kijelölt határvonal ugyanis a „b” és „c” pont között, továbbá az „e” és a VIII15 pont között nem egyenes. Az első eltérésre azért volt szükség, hogy a határvonal ne vágja át a csehszlovák oldalon lévő utat, a második törés pedig terepakadályt kerül ki. Mindkét eltérés jelentéktelen. A VIII. cikk alapján kijelölt határvonal általános menete megfelel a Zárójegyzőkönyvben leírt vonalnak, részleteiben azonban némileg eltér tőle. Az eltérésre azért volt szükség, mert csak így volt a csúszó talaj elkerülhető, csak így lehetett a határvonal áttekinthetőségét biztosítani, ki kellett elégíteni a Zárójegyzőkönyv XIII. cikkében megszabott azt a követelményt, hogy a két állam területének nagysága a I–XII. cikk alapján végrehajtott rendezés következtében ne változzék. Műszaki albizottság munkássága MOL XIX-J-1-k-Cseh-29/h-00636-1951.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS*

**KI LEGYEN AZ ALÁÍRÓ?
VITA A MINISZTERTANÁCSBAN A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM
ALÁÍRÓINAK SZEMÉLYÉRŐL**

*WHO WOULD BE THE SIGNATORY?
DEBATE IN THE CABINET COUNCIL ABOUT THE SIGNATORIES
OF THE PEACE TREATY OF TRINANON*

ABSTRACT

The representative of the Hungarian peace delegation took over the final regulations of the peace conference that closed the I. World War, in the beginning of May 1920. The peace treaty dislocated Hungary and with the disannexed territories millions of Hungarians were forced to live in the neighbouring countries. The Hungarian government could react for this dramatic and significant event in two ways: on one hand accept and undersign, on the other side refuse its signatory. After a long debate, the government and the assembly – notwithstanding the public's dismissal – were under the necessity of the pressure of the victorious powers, and made up their mind of signature.

This study leads on this decisionmaking progress, on the strength of the elaboration and analysis of the reports of the government meetings in May 1920. The first part of the study shows debates in the meetings of the cabinet council and the political circumstances of the decision. The second part, in turn, shows the dramatic progress of the decisionmaking, as a result of which they pointed the representatives, whose task was the signature on the 4th June 1920 in the Castle of Grand Trianon. As a part of this, the study examines the personal decisions, the possible signatories, the ones who previously undertook the task. The study furnishes an answer for the controversial question, that why Dr. Ágost Benárd, welfare and labour minister and Alfréd Drasche-Lázár, extraordinary delegate were chosen by the government for the signature.

1. Az előzmények

Miután a gróf Apponyi Albert vezette magyar béke delegáció 1920. március végén végleg elhagyta a békekonferencia helyszínét és hazautazott Budapestre,¹ a magyar politikusok és a közvélemény egyaránt feszült figyelemmel várta a Párizsból érkező újabb híreket. A francia fővárosban maradt magyar delegáltak,² élükön az ügyek vitelével megbízott Praznovszky Ivánnal,³ a békeküldöttség főtitkárával, szintén várakozásra kényszerültek. A több mint egy hónapig tartó idegtépő bizonytalanságnak az vetett véget, amikor Henry alezredes, a magyar békeküldöttséghez beosztott katonai misszió vezetője 1920. május 5-én este átnyújtotta a magyar küldöttség főtitkárnak a békeszerződés véglegesnek tekinthető szövegét, a magyar küldöttség észrevételeire adott választ, valamint Alexandre Millerandnak, a Francia Köztársaság miniszterelnökének, a békekonferencia akkori elnökének kísérő levelét (Covering Letter).⁴ Praznovszky miután megtáviratozta az átadott dokumentumok lényegét,⁵ még aznap este – más források szerint azonban csak másnap, május 6-án – vonatra szállt, s a teljes anyaggal elindult Budapestre.⁶

* PhD, tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék.

2. A trianoni békeszerződés aláírásának vitája az 1920. májusi minisztertanácsi üléseken

2.1. Elutasítás, időhúzás vagy aláírás? A kormány 1920. május 7-i ülése

Praznovszky sürgönyének ismeretében ült össze 1920. május 7-én Simonyi-Semadam Sándor kormányfő elnökletével az a minisztertanács, amely az ülés első napirendi pontjának keretében először tárgyalta a béke aláírásának a kérdéséről. A téma előterjesztője Teleki Pál gróf külügyminiszter⁷ volt, aki bevezetőjében tájékoztatta minisztertársait a magyar béke delegáció párizsi irodája által átvett dokumentumokról, s ismertette, de ekkor még nem értékelte az Apponyinak címzett Millerand-féle kísérőlevél⁸ szövegét. Kiemelve abból, hogy „ez a felelet nem tartalmaz beható választ azokra az ellenvetésekre, melyeket a magyar béke delegáció számos memorandumában átnyújtott.”⁹ A háborús felelősséggel és a napszavazás elutasításával kapcsolatban kitért arra a győztesek által hangoztatott érvre, hogy „A tanács nem feledhette el a felelősség ama részét, amely Magyarországot a volt osztrák-magyar monarchia elhatározásaiban terheli, melyek a háború előidézésére vonatkoznak.”¹⁰ Ezért „Nem adhatott helyet azoknak a kéréseknek, melyek a népszavazásra vonatkoznak.”¹¹ Magától értetődően Teleki is kihangsúlyozta a kísérőlevélnek azt a részét, amely elismerte, „hogy a határok megállapításánál bizonyos igazságtalanságok is vannak”.¹² A kísérőlevél értelmében azonban ezeket a végleges határokat megállapító bizottságok javaslatára a Népszövetség orvosolhatja. „Tehát az igazságtalanságok elkerülésének a lehetősége – Millerand álláspontja szerint – meg van adva.”¹³

Teleki a Szövetséges és Társult Hatalmak által a válaszadásra adott tíz napos határidővel kapcsolatosan a jegyzőkönyv szerint a téma felvezetésekor csak annyit jegyzett meg, hogy „A legfelső tanács ... elvárja a delegáció nyilatkozatát, vajon fel van e hatalmazva, hogy a békét a jelen feltételek mellett aláírja.”¹⁴ A későbbiek során azonban jelezte, hogy a határidő módosítását fogja kérni a békekonferenciától.¹⁵ Magának az aláírásnak az időpontjáról nem szólt a kísérőlevél, így arról Teleki is csak annyit tudott közölni, hogy az „később lesz meghatározva.”¹⁶

Ezt követően a külügyminiszter röviden tájékoztatta a kormány tagjait egyrészt arról, hogy az eredeti dokumentumokat csak másnap – szombaton este – Praznovszky megérkezését követően fogja kézhez venni, s ennek ismeretében haladéktalanul összehívja a béke delegáció ülését. Másrészt arról a tanácskozásról, amelyet előző nap a miniszterelnökkel és Apponyi gróffal folytattak a béke aláírása vagy az aláírás megtagadásának a kérdéséről.¹⁷ Utóbbi kapcsán mindhárman azon az állásponton voltak, hogy az aláírás visszautasításának beláthatatlan következményei lennének: „a körülöttünk lévő összes most alakult államok koncentrikusan támadást intéznének ellenünk. Ilyen támadások kivédésére pedig a honvédelmi miniszter úr véleménye szerint abszolúte nem vagyunk képesek.”¹⁸ Teleki azonban tisztában volt azzal is, hogy a közvélemény és a sajtó egyöntetűen aláírás ellenes, amit a kormányhoz özőnlő, az aláírás megtagadását követelő petíciók és tiltakozások is jeleztek.¹⁹ Teleki ebben a súlyos helyzetben mindezt érthetőnek is ítélte. Ezért azt javasolta, hogy „a közvéleményt [ugyan – VLT] szabadjára kell engedni,”²⁰ de egyben a sajtót irányítani és orientálni kell. Ez utóbbira kérte minisztertársait is, kiemelve, hogy a ratifikációról véletlenül sem szabad említést tenni, „mert az könnyen maga után vonhatná azt, hogy már most követelnék tőlünk az azonnali ratifikációt.”²¹

Teleki javaslatot terjesztett elő a következő napok általa javasolt menetrendjére is. Eszerint május 9-én vasárnap kerüljön sor a miniszterelnök és a pártok vezetőinek megbeszélésére, ahol egyeztessenek a május 10-i, hétfői nemzetgyűlési ülésnap felszólalásainak tárgyában. Ugyanezen a napon délután ülésezzen Apponyi Albert elnökletével a béke delegáció, másnap, május 11-én, kedden délután pedig a nemzetgyűlés külügyi bizottsága.

Május 12-én, szerdán délután kerüljön sor a békedelegáció újabb plenáris ülésére, amit május 13-án, csütörtökön követhetne az a minisztertanács, ahol a végleges válasz tekintetében állást foglalhatna a kormány.²²

A külügyminiszter bejelentette továbbá, hogy táviratot szándékozik küldeni Párizsba, amelyben egyrészt a szerbek által megszállt Baranya kiürítését fogja követelni, másrészt pedig a tíz napos válaszási határidő meghosszabbítását próbálja meg elérni. Előterjesztésének végén még egyszer visszatért a kísérőlevélre, ám ezúttal inkább annak hangnemével és az abból a jövőre nézve kiolvasható esetleges lehetőségekről szolt: „Millerand francia miniszterelnök kísérőlevele ha támadások és ridegségek is fordulnak elő benne, mégis összehasonlítva a német és osztrák kísérőlevelekkel a közlékenység hangjától van áthatva. Maga a kísérőlevél is igazságtalanságokról tesz említést és mégis kilátásba helyez reparációkat.”²³

A külügyminiszteri előterjesztést hozzászólások követték, amelyek természetesen a napirend legérzékenyebb kérdését, a béke aláírását vagy annak esetleges megtagadását érintették. Minden más felvetés vagy javaslat ezzel függött össze. A hozzászóló miniszterek – Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter, Dömötör Mihály belügyminiszter, Bleyer Jakab a nemzeti kisebbségek minisztere, valamint Soós Károly honvédelmi miniszter – végső soron valamennyien a béke kényszerű aláírása mellett foglaltak állást. Álláspontjuk kifejtése során azonban számos sajátos, mondhatni párt-, és tárcaspecifikus szempontot is megfogalmaztak. Rubinek például felvetette, hogy a közelgő tiszántúli választások miatt a kabinet több tagja is kénytelen lesz az aláírás kérdésében megnyilatkozni, ami mindenképpen nehéz politikai helyzetet teremthet számukra. Rubinek véleményét osztotta Dömötör Mihály belügyminiszter is, aki szerint „már most kell végső hatásában tudnunk, hogy mi lesz állásfoglalásunk a béke aláírása tekintetében.”²⁴ Hozzászólásában a földművelésügyi miniszter az aláírás esetleges elhalasztásának a lehetőségét is mérlegelte, amely szerint „fontos lehetne a nemzeti hadsereg megerősítése szempontjából”.²⁵ Az antant várható blokádjával szemben az előrejelzések szerinti bő gabonatermést említette, ami a blokád esetén sem okozna az országban élelmiszerhiányt.²⁶ Bleyer Jakab, a nemzeti kisebbségek minisztere azon aggodalmának adott hangot, hogy az aláírással egy időben a nyugat-magyarországi területeket is ki kellene üríteni, ami „az ottani lakosságban és az egész országban is, a legnagyobb depressziót fogja kiváltani.”²⁷

Teleki Pál külügyminiszter, aki folyamatosan részt vett a vitában, válaszaiban mindvégig következetesen kitartott azon elvi álláspontja mellett, miszerint az aláírásnak nincs lehetséges alternatívája. Rubinek felvetéseire reagálva kifejtette: „nem az entente blokádja lenne veszedelmes, hanem hogy most ugyan úgy Romániában, mint Erdélyben igen rossz termésre van kilátás, a béke aláírása esetén a románok könnyen betörnének és a termésünket elrabolhatnák.”²⁸ Soós Károly honvédelmi miniszter mindezt megerősítette. Hangsúlyozva, hogy „értesülései szerint Nagyrománia szántóföldjének csak egyharmad része van megművelve.”²⁹ Bleyer felé azzal érvelt Teleki, hogy „Nyugatmagyarország kiürítésének kérdése, magával az aláírás aktusával még nem válik aktuálissá... Az is lehetséges még, hogy... Nyugatmagyarország kimondhatja önállóságát az aláírás és a ratifikálás közötti időpontban...”³⁰

Teleki miután válaszolt minisztertársainak, maga is kifejtette véleményét. Az aláírást kikerülhetetlen lépésnek tartotta, de ahhoz egy tiltakozó válaszjegyzéket javasolt csatolni, melyben a magyar fél egyértelműen leszögezhetné, hogy „ha nem íránk alá a békeszerződést, úgy ez nem a fegyverszüneti szerződés állapotának fenntartását, hanem a háborús állapot visszatértét jelentené. Ma semmiféle szövetségeseink nincsenek, ellenben igen erős idegen hadseregek állanak a megcsonkított Magyarország határain.”³¹

A Millerand-féle kísérőlevélre adandó válasz kapcsán Teleki úgy fogalmazott, „hogy

miután lényeges változtatások nincsenek a békeszerződésben s miután a népszavazás kérését is elvben elutasították, a békedelegáció nincs abban a helyzetben, hogy felhatalmazva érezné magát arra, hogy a békét aláírja.”³² Ezzel akár elindulhatna egy újabb jegyzékváltás az antant és a magyar fél között, amivel talán némi időt nyerhetne a kormány. Teleki szerint azonban ez nem jelentene többet néhány hétnél, s júliusig aligha lehetne elodázni az aláírást. Az antant egyszerűen követelné az aláírást a kormánytól. Ezt pedig a kényszer hatására meg kellene tenni. Ráadásul minden bizonnyal vonakodásnak is tekintenék a magyar magatartást, s „ellenségeink kapva-kapnának rajta, hogy bevonuljanak és gabonafeltelegeinket elvegyék.”³³

Ezzel a napirend vitája lezárult. A miniszterelnök kimondta a határozatot, mely szerint a minisztertanács a külügyminiszter által előadott programot tudomásul vette, s egyben felkérte Telekit, hogy a nemzetgyűlés 1920. május 10-i ülésén az aláírás kérdésében a kormány nevében a nyilatkozatot tegye meg.³⁴

2.2. Ki legyen az aláíró? Apponyi vállalná. A minisztertanács 1920. május 13-i ülése

A Teleki által előterjesztett és a kormány részéről elfogadott ütemezés szerint május 9-én este a Külügyminisztériumban összeült a magyar békedelegáció, hogy a Párizsból Praznovszky által személyesen hozott eredeti dokumentumokat áttanulmányozza.³⁵ Másnap, május 10-én pedig a nemzetgyűlésben Teleki Pál külügyminiszternek a békeszerződés és a kísérőlevél tartalmát részletesen elemző beszédével³⁶ kezdetét vette a parlamenti vita a békeszerződés végleges feltételeiről és az aláírásról. Teleki beszédében ugyan nem mondta ki tényszerűen, hogy a békeszerződés aláírása elkerülhetetlen, de számos utalást tett arra, hogy „a békeszerződések által mesterségesen teremtetett helyzetből lassankint kell majd átmennünk abba a helyzetbe, amelyet Európa kíván...”³⁷ A vita még aznap a békedelegáció, majd az Andrássy Gyula elnöklete alatt működő külügyi bizottság ülésén folytatódott.³⁸ Az ott hozott határozatokról Teleki 1920. május 13-án tájékoztatta a minisztertanácsot.

A „Külügyminiszter beszámolója a békealáírás problémáiról” címet viselő napirendi pont keretében két kérdéskörben kapott tájékoztatást a kormány. Teleki egyrészt beszámolt a külügyi bizottság informatív üléséről, majd pedig a békedelegáció határozatait ismertette. Előbbivel kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy azon Soós Károly honvédelmi miniszter és báró Lers Vilmos külügyminisztériumi államtitkár adott tájékoztatást a helyzetről, de az ülésen érdemi döntés nem született.³⁹ A békedelegáció ellenben döntő jelentőségű állásfoglalásokat fogadott el az aláírás kérdésében. Tekintettel arra, hogy a békeszerződésen jelentős változások nem történtek, annak aláírását a békedelegáció nem vállalja, lemond és megbízatását visszaadja a kormánynak.⁴⁰ Teleki ugyanakkor ismertette Apponyi Albert véleményét, aki „a legnagyobb áldozatra is képes és amennyiben a minisztertanács határozata kívánná, úgy ő nem kívánja magát kivonni az alól, hogy kimenjen Párizsba és ő írja alá a békeszerződés szövegét.”⁴¹ Ezt azonban Teleki ellenezte, mondván, hogy „mivel Apponyi Albert gróf annyira képviseli a nemzetet, hogyha ő írná alá a békét, ez úgyszólván az egész nemzetet angazsálná [kötelezettséget vállalóan lekötelné magát – VLT]. Ha Apponyi Albert gróf menne ki és írná alá a békét, az különösen a lekapcsolt részekben nagy depressziót keltene és ezt [az ott élők – VLT] belenyugvásnak tekintenék.”⁴² Teleki következetesen arra az álláspontra helyezkedett – s e tekintetben vitába bocsátkozott a miniszterelnökkel, aki belpolitikai okokkal magyarázva Apponyi aláírásra való felajánlását elfogadta volna –, hogy miután a békeszerződésben lényegi módosítások nem történtek, azt Apponyi nem írhatja alá, s a kérdésben a kormánynak kell határoznia. Mint ahogy az is a kormány feladata, hogy megítélje, vajon „tényleg oly kényszer helyzet előtt áll e, amely

szükségessé teszi a békének aláírását.”⁴³ A minisztertanácson végül nem született az aláíró személyéről döntés. Csupán a Millerand-féle kísérőlevélre adandó válasz alapelvei kerültek rögzítésre.⁴⁴

2.3. „...alá kell írunk a békét.” – a Párizsnak küldendő válasz.

A minisztertanács 1920. május 17-i ülése

A béke delegáció megbízatásának a kormány részére történő visszaadásáról Apponyi Albert május 16-i keltezéssel írt levelében kívánta tájékoztatni Millerand elnököt.⁴⁵ Ezzel végérvényesen eldőlni látszott, hogy a kormányra hárul a békeszerződésre adandó érdemi válaszadás és az aláírás politikai feladata. A válasz alapelvei már a május 13-i minisztertanácson körvonalazódtak, s a május 17-i kormányülésnek nem maradt más feladata, mint a levél tartalmának véglegesítése. Az előterjesztő Teleki Pál külügyminiszternek – aki Apponyi lemondó és a kormánynak a békekonferencia elnökéhez írandó, az aláírás kényszerű elfogadásának tényét közlő leveleket egyszerre javasolta Párizsba küldeni⁴⁶ – azonban váratlanul éles bírálatokkal kellett szembe néznie. A kritikák egyrészt arra irányultak, hogy miért nem a kísérőlevél címzettje, azaz Apponyi válaszol közvetlenül Millerandnak, másrészt pedig azt kifogásolták többen, hogy az így kínálkozó helyzetet miért nem használja fel időnyerésre a külügyminiszter.⁴⁷ A válaszadás formájának és átnyújtása időzítésének kapcsán kialakult éles vitában, melynek során Teleki még lemondását⁴⁸ is kilátásba helyezte, a külügyminiszter az alábbiakkal érvelt: „Mikor a béke delegáció válasziratára megjött Millerand kísérő levelével a legfelsőbb tanács viszont válasza, az összes fórumokkal történt megállapodások után kifejeződött az a felfogás, hogy alá kell írunk a békét. Döntő erre nézve a honvédelmi miniszter úrnak az a véleménye, hogy katonailag nem tudánk ellentállni ellenségünk koncentrált támadásának. Úgy a nemzetgyűlés külügyi bizottsága, mint a nemzetgyűlés plénuma is helyeselték ezen elhatározást... Így tehát a legfontosabb kérdés, az aláírás kérdése el lett döntve, a további kérdés most már csak nagy részt csak fogalmazási kérdés. Az, hogy ki írja alá magát a béke okmányt, nem oly fontos... A stilsztika kérdése tehát az, hogyan lehetne e kérdéseket a legelfogadhatóbb módon megmondani... a kísérő levél első részére... Apponyi Albert gróf írja meg a véleményét, a második részre amely bizonyos reményeket nyújt a jövőre nézve... a magyar királyi kormány adja meg a választ.”⁴⁹

Az esetleges időnyerés elmulasztására vonatkozó bírálatokra Teleki az alábbi választ adta: „...mit nyertünk volna el azzal, ha egy három-négy napos időközt iktatunk be végleges válaszuk elküldéséig. A közvéleményt könnyen abba a meggyőződésbe hozhattuk volna, hogy a kormány talán még sem fogja aláírni a békét és ezután ilyen feltevés után mégis megtörtént volna az aláírás.”⁵⁰

A vita során a Teleki-féle javaslatról még szavaztak is a miniszterek – Dr. Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter, a béke későbbi aláírója a külügyminisztert támogatta – melynek során Teleki kisebbségbe került.⁵¹ A külügyminiszter ekkor annak érdekében, hogy meggyőzze a kormány tagjait, részletesen beszámolt azokról a titkos francia–magyar gazdasági tárgyalásokról, amelynek sikere esetén jó esélyünk nyílna arra, hogy a „Magyarországgal szemben elkövetett igazságtalanságok tárgyalások útján reparáltassanak. Már az az egy körülmény is, hogy Franciaország, szóval az a nagy hatalom amely leginkább foglalt állást velünk szemben utal a kísérő levélben foglalt biztató momentumokra, felajánlja jó szolgáltat, minden esetre olyan nagy előny volna, amelyre rövid idővel ezelőtt még nem számíthattunk. Kilátásba helyezettett az is, hogy a Nemzetek Ligájában [Népszövetség – VLT] is hamarabb fogunk felvétetni...”⁵² Teleki szavaira a miniszterelnök is ráerősített, amikor tömören összefoglalta annak politikai lényegét: „... a külügyminiszter úr elvi gondolata tehát az, hogy húzogató eljárásunkkal el ne kedvetlenítsük a franciákat.”⁵³

Telekinek ezzel sikerült meggyőznie az álláspontját leginkább bíráló Rubinek Gyula földművelésügyi és Soós Károly honvédelmi minisztert. Véleményével azonban továbbra is kisebbségben maradt.

A minisztertanács végül azt a határozatot fogadta el, hogy Apponyi közvetlenül Millerandhoz intézze jegyzékét, melyben tájékoztassa arról, hogy nincs abban a helyzetben, hogy a békét aláírja. Ugyanakkor a párizsi kiküldött útján a kormány jelezze, hogy a fennálló kényszerhelyzet folytán kénytelen lesz a békét aláírni. A határozat értelmében a kormány ez irányú jegyzéke a békekonferencia elnökének egy-két napon belül kerül majd átnyújtásra.⁵⁴ Mindez tehát azt jelentette, hogy Teleki eredeti javaslatával ellentétben, a kormány döntése alapján a két memorandumot nem azonos időpontban tervezték átnyújtani.

A minisztertanács határozatban jelzett dokumentumot 1920. május 17-i keltezéssel – azaz a kormányülés napján – írta alá Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök és Teleki Pál külügyminiszter. A Millerandnak címzett jegyzékben az aláírók közölték, hogy „...az ország súlyos helyzetének tudatában a magyar kormány nem tagadhatja meg a békeszerződés aláírását ... mihelyt a magyar kormány meg fogja tudni a béke aláírásának pontos idejét, meg fogja nevezni teljhatalmú megbízottait a béke aláírására.”⁵⁵

Teleki politikai kudarcként érte meg, hogy álláspontját nem sikerült a minisztertanács többségével elfogadtatnia. Ezért a miniszterelnöknek írt levelében benyújtotta lemondását. Ezt azonban Simonyi-Semadam kérésére az 1920. május 20-i minisztertanácson visszavonta. Döntését azzal indokolta, hogy ugyan „még ma sincs egy nézet a minisztertanács többségével szemben, a béke aláírása körül követett elintézési eljárás módja tekintetében.” de mivel „az ő neve is rajta van azon az okmányon, amellyel közöljük készségünket a béke aláírására, kész ... visszavonni lemondását mindaddig, míg a béke nincs aláírva.”⁵⁶

2.4. Ki legyen az aláíró? Teleki vállalná, de lemondana.

A minisztertanács 1920. május 25-i ülése

A magyar béke delegáció utolsó ülésére 1920. május 19-én került sor. Ezen Apponyi Albert megköszönte a delegátus valamennyi tagjának hónapokon keresztül végzett megfeszített munkáját, s bejelentette a békeküldöttség lemondását. Egyben közölte, hogy azt a kormány május 17-i ülésén elfogadta. Ezzel a delegáció megbízatása véget ért.

A delegáció lemondásáról és a kormány Millerandhoz szóló levelével – melyben az aláírás kényszerű elfogadásáról tájékoztatta a francia miniszterelnököket – Praznovszky Iván ugyanezen a napon indult el Párizsba. A lemondott magyar béke delegáció volt főtítkára május 21-én érkezett meg a francia fővárosba, ahol előbb az aláírással kapcsolatos teendőkre vonatkozó új megbízólevelét, majd a béke delegáció lemondó és a magyar kormány válaszelevelét adta át Henry alezredesnek. Az aláírás helyéről és időpontjáról a Jules Cambon elnökletével május 22-én összeülő Nagykövetek Konferenciája hozta meg a döntést. Erről másnap, május 23-án értesítette Millerand Praznovszkyt, aki ezt azonnal megsürgönyözte Budapestre.⁵⁷ Ennek ismeretében ült össze 1920. május 25-én az a minisztertanács, amelynek az aláírással kapcsolatos egyetlen napirendi pontját maga Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök terjesztette elő.

A kormány először a másnapi, 1920. május 26-i nemzetgyűlési ülésnap napirend előtti felszólalásainak tárgyában döntött. Megállapodás született arról, hogy előbb Teleki Pál külügyminiszter fogja vázolni a kormány álláspontját oly módon, hogy miközben a kényszerhelyzetre történő hivatkozással kifejti a békeszerződés kényszerű aláírásának elkerülhetetlenségét, kitér „az aláírás, vagy pedig annak megtagadásának összes következményeire.”⁵⁸ A kormányülésen jelen lévő Apponyi Albert arra kérte Telekit, hogy felszólalásában egyrészt utaljon bizonyos biztató momentumokra, amely a nemzetgyűlést és az egész or-

szágot „a jövőre nézve... felemelné... a jelenlegi depresszióból” másrészt pedig nyomatékosan utaljon arra, „hogy az aláírás megtagadása egy vabanque [beláthatatlan következményekkel járó kockáztatás – VLT] játék volna az ország létérdekeivel.”⁵⁹ Apponyi jelezte továbbá, hogy miután ő korábban is következetesen az aláírás mellett volt, ezért „osztolni akar teljesen a kormány erkölcsi felelősségében”⁶⁰ s Teleki beszéde után, napirend előtti hozzászólásában az aláírás mellett érvelve kér majd szót.

Ezt követően Teleki Pál adott tájékoztatást Praznovszky távirata alapján a Párizsban történetekről. Az aláírás tervezett helyéről és időpontjáról, valamint az antant azon kívánságáról, „hogy a békeszerződést a kormány egy vagy több tagja írja alá és ezen meghatalmazottak legkésőbb június hó 2.-án érkezzenek Versailles-ba.”⁶¹

A miniszterelnök ekkor Teleki Pált javasolta aláírónak,⁶² amit Apponyi határozottan helytelenített. Érvei szerint „a külügyminiszter... erdélyi ember, és ha ezt a békeszerződést egy erdélyi ember írná alá, úgy ez végzetes benyomást tenne az elszakadt erdélyi részek magyarságának keretében.”⁶³ Teleki válaszában kifejtette, hogy amikor elvállalta a külügyminiszteri feladatot, tisztában volt annak következményeivel, s nem akart a felelősség elől meghátrálni. Bejelentette ugyanakkor, „hogy amennyiben a minisztertanács határozata alapján ő volna kénytelen aláírni a békeszerződést, úgy Versailles-ból való visszatérte után nemcsak miniszteri állásáról mondana le, de lemondana [nemzetgyűlési – VLT] mandátumáról is és teljesen félrevonulna a politikai életből.”⁶⁴ Teleki a minisztertanácsi ülés során még egyszer megismételte⁶⁵ az aláírásra vonatkozó előbbi kijelentését, de a kormány ekkor még nem hozott határozatot ebben a külügyminiszter személyét érintő kérdésben. A továbbiakban a francia pénzügyi és hivatalos körökkel folytatott tárgyalásokról vitázott hosszan a kormány. Így aztán az aláírás kérdése már csak a következő, május 27-i ülésen került ismételt szóba.

2.5. Ki legyen az aláíró? Élesedik a vita! A minisztertanács 1920. május 27-i ülése

A nemzetgyűlés 1920. május 26-i ülése az előző napon megtárgyalt és elfogadott forgatókönyv szerint zajlott le. Napirend előtt előbb Teleki, majd Apponyi kért szót, s a kormányülésen jelzett módon érveltek az elkerülhetetlen aláírás mellett.⁶⁶ Miután ezt a parlament kényszeredetten, de tudomásul vette, most már tényleg nem maradt más hátra, mint az aláírók személyének kormány általi kijelölése. Hiába gondolta azonban néhány nappal korábban Teleki még azt, hogy „nem oly fontos” „hogy ki írja alá magát a béke okmányt”,⁶⁷ az 1920. május 27-én estére összehívott minisztertanácson a béke aláírásának kérdésében kibontakozó vita erre alaposan rácsúszott.

A napirend felvezetéseként Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök, nyilván Teleki kiállításba helyezett lemondására utalva, biztosította a kormány tagjait, hogy az aláírás az érintett miniszterre nézve nem járhat személyes felelősséggel, hiszen annak ódiáját az egész kormány kénytelen viselni. Ezt követően Teleki Pál külügyminiszter és Emich Gusztáv kereskedelemügyi miniszter személyében javaslatot tett az aláírókra.⁶⁸ Emich azonban visszatartotta a felkérést, s egyrészt egészségi állapotára hivatkozott, aminek egy ilyen hosszú utazás nem tette jót. Másrészt azzal érvelt, hogy a küszöbön álló – általa egyébként határozottan ellenzett – magyar-francia gazdasági megállapodások aláírása és annak esetleges végrehajtása is rá fog hárulni, ami így együttesen számára vállalhatatlan. Hozzátette továbbá, ha mégis rá esne a választás, „ugyanazon álláspontra kellene helyezkednie, mint a külügyminiszter úrnak, aki már a múlt miniszter tanácson [1920. május 25-én – VLT] kijelentette, hogy amennyiben neki kellene aláírnia a békeszerződést, úgy ebből levonná a maga személyére nézve a konzekvenciát.”⁶⁹ Simonyi-Semadam ezen utóbbi megjegyzésre válaszolva arra kérte a kormány tagjait, „hogy ne állítsák fel azon princípiumot [alapelve – VLT], hogy

aki a békeszerződést aláírja, annak le kellene mondania állásáról.”⁷⁰ A miniszterelnök kérése azonban, mint a későbbiekben látni fogjuk, nem talált meghallgatásra.

A vita ezt követően egy újabb szemponttal egészült ki. Ez Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter nevéhez fűződik, aki annak a véleményének adott hangot, hogy elegendő lenne, ha csupán egy személy, nevezetesen a külügyminiszter lenne az aláíró. Ugyanakkor azonban támogatta Emich kiutazását is, mert azt jó alkalomnak tartotta arra, hogy a kereskedelemügyi miniszter Párizsban a tervezett gazdasági megállapodásról tárgyalásokat folytasson.⁷¹ Ez utóbbi javaslatot azonban nemcsak Emich, hanem Teleki sem támogatta, s nem tartotta előnyösnek azt, „ha a békeszerződés aláírása céljából kimenő miniszterek a gazdasági megállapodások tekintetében is tárgyalnának.”⁷² Teleki ugyanis pontosan ismerte azt a francia álláspontot, miszerint a franciáknak ígért gazdasági előnyökért cserébe kilátásba helyezett francia politikai támogatás csak az aláírást követően realizálódhat. A francia kormánynak erről szóló nyilatkozatát Maurice Fouchet, az 1920. május 19-én Budapestre kinevezett, de állomáshelyét hetekkel korábban, március végén elfoglaló francia főmegbízott már 1920. május 18-án közölte a magyar politikai vezetéssel.⁷³ Ezért Teleki az egész gazdasági megállapodásról úgy vélekedett, „hogya megkapjuk a politikai előnyöket, akkor megkötjük a franciákkal a szerződést, ha ellenben nem kapjuk meg a politikai előnyöket, akkor az egész kérdést egy olyan gazdasági dolognak kell tekintenünk, mely szerint azt csak a gazdasági, illetőleg üzleti szempontból lehet letárgyalni.”⁷⁴ Rubineknek ezt a felvetését így aztán nem is tárgyalta tovább a minisztertanács. A két kiküldött kérdésről viszont tovább folytatódott a vita.

A kettős miniszteri aláírás javaslatát Teleki is támogatta, s kifejtette azon véleményét, miszerint ha ő lenne az egyik aláíró, a másik személynek olyan miniszternek kellene lennie, aki nem a megszállott, elcsatolandó területekről származik.⁷⁵ A külügyminiszter ezzel az Apponyi által korábban már felvetett gondolatot ismételte meg. Igaz, Apponyi ezzel akkor érvelt, amikor ellenezte, hogy az aláíró az erdélyi illetőségű Teleki legyen.

Soós Károly honvédelmi miniszter is a kettős aláírást támogatta és a miniszterelnököt, mint a kabinet legtekintélyesebb tagját tartotta legalkalmasabbnak erre a feladatra. Rubinek ellenben továbbra is kitartott amellett, hogy a békeszerződést, miszerint az a külügyminiszter hatáskörébe tartozik, egyedül Teleki jegyezze ellen. Simonyi-Semadam erre kereszt-kérdéssel fordult Rubinekhez: „a földművelésügyi miniszter úr... esetleg nem akar-e... kimenni a békeszerződés aláírására.”⁷⁶ A választ Teleki adta meg, aki elvetette a javaslatot mondván, hogy az egyáltalán nem lenne szerencsés, ha egy tekintélyes politikai párt vezetője utazna ki az aláírásra.⁷⁷ Teleki nyilván a helyzet belpolitikai kockázatát is mérlegelte, amikor a nemzetgyűlés legerősebb pártjának, a Kiszegzadapártnak az egyik legprominensebb képviselőjét akarta megóvni az aláírás belpolitikai következményeitől.

A minisztertanács ülés ekkor jól érzékelhetően a személyi ötletelés stádiumába lépett. Előbb sokorópátkai Szabó István kiszegzadaminiszter állt elő újabb személyi javaslattal, s talán a legbizarrabb érveléssel, amikor Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti minisztert javasolta, azzal, hogy Benárd utazzon Párizsba „akinek neve úgyis francia hangzású.”⁷⁸ Majd pedig Emich Gusztáv avanszálta lehetséges aláírónak indoklás nélkül Ferdinándy Gyula igazságügyminisztert.⁷⁹ Rubinek, s vele együtt Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter ismételten visszatértek azon korábbi állásponthoz, miszerint elegendő, ha egy kormánytag utazik Párizsba. Haller mindemellett azért újabb személyi javaslattal is élt, s Praznovszky Ivánt, a béke delegáció volt főtítkárát, rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert ajánlotta.⁸⁰ Haller ezzel az indítványával egy lényegesen új elemet emelt be a vitába, hiszen olyan személyre tett javaslatot, aki külügyi kormánytisztviselőként a szűkebb kabinetnek ugyan nem, de mint meghatalmazott miniszter, a tágabban értelmezett kormánynak tagja volt.

A miniszterelnök látva azt, hogy konszenzus egyedül Teleki személyében alakult ki, s a vita kezdett egyre parttalanabbá válni, kísérletet tett a határozat kimondására azzal a tartalommal, hogy a „minisztertanács felkérése folytán a külügyminiszter úr menjen ki egyedül a békeszerződés aláírására.”⁸¹ Ez azonban ekkor mégsem történt meg, mivel több kormánytag – Soós Károly, Rubinek Gyula és nagyatádi Szabó István közlélmézési miniszter – is szót kérve, kiegészítő javaslattal élt, s Teleki korábban jelzett lemondási szándékára reagálva kifejtették, hogy az aláírás utáni személyi következtetés levonását nem tartják elfogadhatónak. Különösen nagyatádi Szabó István érvelése volt megalapozott, aki szerint „abból komplikációk támadnának, ha a nagyhatalmak megtudják, hogy a külügyminiszter úr aláírja ugyan a békeszerződést, de azután lemond. Ez esetben nem vennék komolyan a magyar békeszerződés aláírása tekintetében hozott elhatározásunkat.”⁸² Simonyi-Semadam Sándor válaszában kijelentette, hogy ha Teleki az aláírás után mégis ragaszkodna eredeti szándékához és lemondana, a kabinet szolidaritást vállalva vele, ugyanezt tenné.⁸³

Teleki nem reagált érdemben minderre, hanem visszatért azon álláspontjához, hogy ha ő lenne az aláíró, „még valaki kísérje ki őt Párizsba.”⁸⁴ Ezzel a kormányülés visszakanyarodott ahhoz a korábbi ötletelési szakaszhoz, amelyet a miniszterelnök határozati indítványával megpróbált átlépni. Maga Simonyi-Semadam sem tudta azonban kivonni magát a kialakuló vitából, s második aláírónak Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert ajánlotta. Soós Károly Ferdinándy Gyulát, Rubinek Dr. Lipták Pál nemzetgyűlési képviselőt, kereskedelemügyi államtitkárt, Benárd Ágost pedig ismételtén Praznovszky Ivánt tartotta legalkalmasabbnak.⁸⁵

Teleki, aki érzékelhette, hogy a vita egyre inkább kezd nem kívánatos mederbe terelődni, ekkor egy Párizsból kapott információra hivatkozva felhívta minisztertársai figyelmét arra, hogy a békekonferencia két meghatározó súllyal bíró kormánytag kiutazását óhajtja. A miniszterek közül azonban többen nem értették meg a Teleki által elmondottakat. Rubinek továbbra is Dr. Liptákot favorizálta, s vele együtt nagyatádi Szabó István és Bleyer Jakab, a nemzeti kisebbségek minisztere újfent úgy vélekedtek, hogy elég, ha csak egy kormánytag írja alá békeszerződést. Velük ellentétben Soós Károly és Simonyi-Semadam Sándor akceptálták Teleki érveit, s a kettős miniszteri aláírást támogatták.⁸⁶ A miniszterelnök ekkor kérdést intézett Benárd Ágosthoz, hogy ő hajlandó lenne e elkísérni a külügyminisztert? Benárd a kérdésre határozott elutasítással válaszolt: „ő semmi esetre sem hajlandó kimenni, sőt tovább menne, ő már most levonná a maga személyére nézve a konzekvenciát és lemondana, ha a minisztertanács azt óhajtáná, hogy ő írja alá a békeszerződést.”⁸⁷

Már-már úgy tűnt, hogy nem lesz olyan kormánytag, aki Teleki mellett második aláíróként vállalná a békeszerződés ellenjegyzését, amikor Soós Károly honvédelmi miniszter a vitát lezárandó, erdélyi származása ellenére „miután látja, hogy egyik miniszter úr sem hajlandó a külügyminiszter urat elkísérni, úgy hajlandó ő kimenni, és mint második aláírni a békeszerződést.”⁸⁸ Hiába vállalta azonban magára Soós Károly az aláíró hálátlan szerepét, a vita ezzel mégsem jutott nyugvópontra. Rubinek és Ferdinándy miniszterek ugyanis mondván, „ha egy aláírással meg tudunk szabadulni a békeszerződéstől, úgy minek menjen ki két miniszter” ráadásul „miután az egész kabinet szolidaritást vállal az aláíró miniszter úrral szemben, úgy teljesen elegendő... ha a külügyminiszter úr egyedül megy ki Párizsba...”⁸⁹ továbbra is elleneztek a kettős aláírást. Soós felajánlkozását egyébként Teleki sem támogatta. Nem politikai vagy személyes okokból, hanem az Apponyi által már korábban jelzett morális szempontból. Teleki egyértelműen kijelentette, hogy olyan minisztert kíván maga mellett tudni, aki nem a megszállt területekről származik.⁹⁰ Dömötör Mihály ekkor újból felvetette Benárd Ágost nevét,⁹¹ de a miniszterelnök ekkor már véget kívánt vetni a vitának.

Simonyi-Semadam Sándor látva, hogy a kormány nem tud egyhangú döntést hozni, szavazásra bocsátotta a kérdést: „a minisztertanács honorálja e a külügyminiszter úr óhaj-tását, szóval, hogy két miniszter urat akar-e kiküldeni a békeszerződés aláírására.”⁹² Teleki javaslatát mindössze négy kormánytag – maga az előterjesztő külügyminiszter, Dömötör Mihály belügyminiszter, Soós Károly honvédelmi miniszter és báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter – támogatta. A többiek, szám szerint nyolcan, köztük Benárd Ágost is, egy miniszter kiküldése mellett voksoltak. A nem szavazó miniszterelnök ennek megfelelően mondta ki a kormány határozatát.⁹³

Teleki a határozathozatalt követően arra kérte a miniszterelnököt, hogy a jegyzőkönyvbe ne kerüljön bele, hogy a „minisztertanács azonosítaná magát vele az esetben, ha az aláírásból kifolyólag ő a saját személyére vonatkozólag a konzekvenciákat levonná.” Vagyis az ő aláírás utáni lemondása esetén a kormány ne tegyen hasonló lépést. Simonyi-Semadam erre nem volt hajlandó, mondván, hogy a „minisztertanács e tekintetben már határozott”. Egyben kérte Telekit, hogy kérését tekintse tárgytalannak.⁹⁴

2.6. Ki legyen az aláíró? A honvédelmi miniszter vállalná. A minisztertanács 1920. május 28-i ülése

Az 1920. május 27-én a késő esti órákban a békeszerződés aláírásának tárgyában meghozott minisztertanácsi határozatról Maurice Fouchet budapesti francia főmegbízott már másnap délelőtt értesült. Hogy ki, mikor és milyen módon tájékoztatta a főmegbízottat, arról a május 28-án délutánra sebtében összehívott, meglehetősen csonka kabinet – a miniszterek közül mindössze hatan: Teleki Pál, Korányi Frigyes, Emich Gusztáv, Haller István, Ferdinándy Gyula és Benárd Ágost tudtak csak megjelenni⁹⁵ – előtt nem tett említést a miniszterelnök. Fouchet mindenesetre az információt kaphatta hivatalosan, vagy akár informátor útján is. Az előbbi esetben Simonyi-Semadam Sándor, vagy Teleki Pál jöhetnek számításba, míg az utóbbinál bárki az ülésen jelen lévő kormánytagok közül kiszivárogtathatta a döntést. A Simonyi-Semadam – Teleki-féle verziónak ellent mondani látszik, hogy egyrészt a május 27-i minisztertanácsi határozat nem szólt a közlés idejéről és annak módjáról, másrészt pedig a május 28-i kormányülésen egyikük sem tett utalást a Maurice Fouchet-val történt esetleges kapcsolatfelvételükről. Ugyanakkor az aláíró(k) nevének hivatalos közlését sem lehetett túlzottan halogatni, mivel a magyar kormány küldötteinek a békekonferencia jegyzéke szerint június 2-ig meg kellett érkeznie Párizsba.⁹⁶ Ez pedig azt feltételezi, hogy ha megszületett az aláíró személyéről a döntés, azt célszerű volt minél hamarabb tudatni a francia főmegbízottal. Az aláíró személyének a híre azonban túlzottan is gyorsan jutott el Fouchet-hoz, aki már május 28-án délután fél egykor a kormányzónál járt ez ügyben. Nem kizárható, de aligha életszerű, hogy az éjszakába nyúló minisztertanácsot követően már másnap reggel, de legkésőbb a délelőtti órákban a magyar kormány hivatalosan tájékoztatta volna az aláíró személyéről a főmegbízottat. Ráadásul erre utaló megjegyzést sem a miniszterelnök, sem a külügyminiszter nem tett. Mi okuk lett volna azt elhallgatni? Ebben az esetben pedig marad a kiszivárogtatási verzió, ami mellett leginkább két nyomós érv szólhat. Az egyik, az információ meglepően gyors eljutása Fouchet-hoz, míg a másik, hogy a főmegbízott nem csak arról tudott, hogy Telekit jelölte ki a minisztertanács az aláírásra, hanem arról is tudomással bírt, hogy Teleki az aláírást követően le kíván mondani hivataláról. Márpedig ez a hivatalos tájékoztatásban – ha egyáltalán volt ilyen – aligha szerepelhetett, s ezt csak olyan személy közölhette Fouchet-val, aki részt vett a május 27-i minisztertanácsi vitában. Ez persze bármelyik miniszter lehetett, de még Simonyi-Semadam, vagy akár Teleki is. Informálisan bármelyikük értesíthette a főmegbízottat a kormány döntéséről, s egyben Teleki lemondási szándékáról.

A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy maga Teleki Pál külügyminiszter tájékoztatta Fouchet főmegbízottat a minisztertanács személyét érintő határozatáról, s az aláírást követően tervezett politikai lépéséről. Fouchet ezt követően lépett akcióba, mert az ekkor franciabarát politikusként Párizsban elkönyvelt Telekinek a külügyek éléről történő távozásával a francia orientáció bukásától tartott. Fouchet tehát minden eszközzel meg kívánta akadályozni Teleki szerepvállalását az aláírásban, s erről magát Telekit is meggyőzhette. Ezért jelent meg május 28-án előbb Horthynál, majd ezt követően a miniszterelnöknél, ahol egyértelművé tette „jobbnak tartaná, ha nem a külügyminiszter úr írná alá a békét, mert a francia hivatalos körök megnyugvással vennék, ha a külügyek vezetésében nem állana be változás és a külügyi miniszteri tárcát továbbra is Teleki Pál gróf tartaná meg.”⁹⁷

Fouchet-nak az aláírás tárgyában legmagasabb helyen történt interveniálása merőben új politikai helyzetet teremtett, ami a kormány azonnali összehívását tette szükségessé. Miután Simonyi-Semadam Sándor tájékoztatta a főmegbízott álláspontjáról a kabinet ülésén megjelent hat minisztert, bejelentette, hogy a május 27-én az aláírás tárgyában hozott minisztertanácsi határozatot „miszerint Teleki Pál gróf kéretett fel a békeszerződés aláírására” vissza kell vonni, s más aláírót vagy aláírókat kell kijelölni.⁹⁸ Fouchet-t Simonyi-Semadam azon érve sem győzte meg, miszerint „a kabinetben nagyon kevés olyan miniszter van, aki franciául tud” s kijelentette: „az nem játszik oly nagy szerepet a béke aláírásánál, miután az illetőnek az aláírás aktusán kívül semminemű más szerep nem jut.”⁹⁹

A miniszterelnök tehát kénytelen volt új személyi javaslattal előállni, s Ferdinándy Gyula igazságügy miniszter gondolatát támogatva, Benárd Ágost és Emich Gusztáv neveit vetette fel.¹⁰⁰ Emich válaszában először azt hangsúlyozta, hogy ha a minisztertanács egyhangúan őt kéri fel a békeszerződés aláírására, az alól nem vonná ki magát. Ebben az esetben viszont a franciákkal kötendő gazdasági megállapodást nem hajlandó aláírni, mert e két fajsúlyos okmányon nem kívánja egyszerre szerepeltetni a nevét. Simonyi-Semadam ezt a problémát azzal próbálta meg feloldani, hogy a gazdasági megállapodás tárgyában születendő opciós levél aláírását a külügyminiszterrel együtt magára vállalta.¹⁰¹ Ezzel úgy tűnt, a kérdés eldőlt. A miniszterelnök azonban nem ezt a tartalmú határozatot mondta ki, hanem csak a május 27-i döntés megváltoztatásáról szólót. Azaz, hogy ne Teleki Pál legyen az aláíró, s ne egy, hanem – nyilván Fouchet nyomására – két miniszter utazzon Párizsba.¹⁰² Ezzel viszont újabb vitát generált, amiben először Emich fejtette ki azon álláspontját, hogy ő lemondana a békeszerződés aláírása után.

Simonyi-Semadam látva Emich hajthatatlanságát, Ferdinándy Gyula és Benárd Ágost minisztereket kérte fel az aláírásra. Mind Ferdinándy mind Benárd azonban a leghatározottabban tiltakoztak, s egyértelműen kijelentették „nem vállalják a kimenetelt.”¹⁰³ Ferdinándy még azzal is érvelt, hogy nem tud franciául, kassai születésű révén a megszállt területekről származik, s ha a külügyminiszter nem vállalja, akkor erre ő sem hajlandó.¹⁰⁴ A miniszterelnök erre visszatért az Emich – Benárd-féle alternatívához, mire válaszolva Emich megismételte korábbi álláspontját. Ha neki kell aláírnia, lemond. Ekkor Haller István válás- és közoktatásügyi miniszter a miniszterelnök korábbi felvetését propagálva Ferdinándy Gyula pénzügyminiszter kiutazását javasolta. Ferdinándy megismételte korábbi érveit, melyekhez hozzáfűzte: hivatali teendői, elsősorban az előkészítés alatt álló adótörvények munkálatai miatt a több napos távollét számára elfogadhatatlan.¹⁰⁵

Az egyre érzékelhetőbben kínossá váló helyzetben a miniszterelnök a kormány azonnali lemondását indítványozta. A javaslatra Haller István egyrészt azzal reagált, hogy maga Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök vállalja el az aláíró szerepét. Másrészt eléggé álszent módon kijelentette, hogyha ő bírná a francia nyelvet, kiutazna Párizsba. Simonyi-Semadam meglehetősen szűkszavúan reagált Haller felvetésére. Elutasította az aláírást és egyúttal kilátásba helyezte lemondását. A miniszterelnökhöz hasonlóan nyilatkozott Emich Gusztáv is.¹⁰⁶

Ebben a már-már megoldhatatlannak látszó, kritikus pillanatban Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter kért szót, s indítványában a kabinet számára elfogadható, az adott helyzetben az ügyet és a kormányt egyaránt megmentő megoldási javaslatot vázolt fel: emlékeztette a jelenlevőket a minisztertanács május 27-i ülésére, ahol Soós Károly „honvédelmi miniszter úr kijelentette, ha senki, úgy ő hajlandó kimenni és a békét aláírni.”¹⁰⁷ Haller azonban, aki vagy nem figyelt, vagy egyszerűen nem értette meg Benárd mentő ötletét, Benárdot és saját államtitkárát, Pekár Gyulát ajánlotta, mint az aláírásra legmegfelelőbb személyeket. Utóbbit kitűnő megjelenésű, reprezentálni tudó és franciául kiválóan beszélő minisztériumi szakembernek írta le.¹⁰⁸ Haller ezzel a felvetésével nem csupán új, eddig még el nem hangzott nevet hozott be a vitába, hanem kis időre elterelte a polémia menetét Benárd javaslatáról is. Egyedül Ferdinándy Gyula pénzügyminiszter volt az, aki a két javaslatot megpróbálta összefésülni úgy, hogy Soós és Pekár együttes kiküldését propagálta.¹⁰⁹

Az ezután kialakult rövid polémiában¹¹⁰ Haller és Teleki – utóbbi mindezidáig látványosan távol tartotta magát a vitától, s ezúttal sem exponálta túlzottan magát – nyilván az aláírás melletti meggyőzés érdekében arra hívták fel minisztertársaik figyelmét, hogy a magyar közvélemény amúgy is közönyösen, mondhatni apátiával veszi a békeszerződés aláírását, s így nem igazán számít az aláíró személye. Ezzel nyilván egyrészt az aláírók válláról igyekeztek a felelősség terhét levenni, másrészt azt tudatosítani, hogy a személyi konzekvenciák levonásának előzetes bejelentése az aláírók részéről értelmetlen és szükségtelen. Javaslatuk azonban ekkor még nem talált meghallgatásra.

A miniszterelnök, aki érzékelhetően ekkora már a vita lezárását szerette volna elérni, a kabinetnek bejelentette, hogy azzal az indítvánnyal keresi meg Horthy Miklós kormányzót, hogy Emich Gusztáv kereskedelemügyi miniszter hajlandó vállalni az aláírást, ha azt még egy miniszter társaságában teheti meg, de „a béke aláírása után demisszionál [lemond – VLT]”¹¹¹ Határozat azonban még ezúttal sem született. Előbb Benárd Ágost nyomatékostította „hogy ő ma úgyis elutazik és inkább lemond, mintsem aláírja a békét” majd Korányi Frigyes pénzügyminiszter ellenezte Emich Gusztáv személyét, mint lehetséges aláíróét. Haller István ezúttal sem állta meg, hozzászólás nélkül, s Benárdnak címezve epésen megjegyezte: „érthetetlennek tartja miniszter úrnak álláspontját, hiszen egyhangúlag határozta a minisztertanács azt, hogy a békét aláírjuk.”¹¹² Saját személyét azonban ő sem propagálta.

Teleki – aki a jegyzőkönyv tanúsága szerint ekkor szólt hozzá másodszor a vita során – azzal próbálta menteni a helyzetet, hogy megismételve Simonyi-Semadam Sándornak a május 27-i minisztertanácscon elhangzott javaslatát, s Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert ajánlotta második aláírónak. Egyben megemlítette Drasche-Lázárról, „hogy biztos értesülése van, hogy hajlandó kimenni Párizsba a békét aláírni.”¹¹³

Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök ráérezve ekkor az ülés politikai pillanatának lehetőségére, Benárd, Haller és Teleki miniszterek személyi indítványait összefoglalva előterjesztette határozati javaslatát: „a békeszerződés aláírása végett Soós honvédelemügyi miniszter úr, Pekár Gyula kultusz minisztériumi államtitkár és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ utazzanak ki Párizsba.”¹¹⁴

Simonyi-Semadam a kormány személyi döntését követően azonnal szünetet rendelt el, s Horthy kormányzóhoz sietett, hogy tájékoztassa őt a kormányban kialakult vitáról, s a kabinet határozatáról. A miniszterelnök azonban semmit sem akart a véletlenre bízni. Ezért a kormányzói látogatás előtt telefonon felhívta a Zalaegerszegen szemlét tartó Soós Károly honvédelmi minisztert, s tájékoztatta őt a kormány döntéséről. Soós Károly fegyelmezett és szavát tartó katonaként nem vonta vissza előző napi nyilatkozatát, s vállalta a béke aláírását. Az államfőtől mintegy félórai távollét után visszatérő miniszterelnök, miután ismé-

telten megnyitotta a minisztertanácsot, a kormánynak beszámolt a Horthyval és Soóssal folytatott tárgyalásairól. Elmondta, hogy Horthy egyetértett az aláírók személyével, s „még jönnek is találja azt, hogy az a látszat lesz, hogy a kormány tagjai közül egyik sem akarta aláírni a békét és így quasi [szinte – VLT] rá kellett parancsolni egy katonára, hogy a békét aláírja.”¹¹⁵

A kormányzói egyetértéssel meghozott minisztertanácsi határozat alapján úgy tűnt, hogy lezárult egy több napos, néha még a személyeskedést sem nélkülöző, sokszor már-már a kormány lemondásával fenyegető terméketlennek és kilátástalannak is tűnő nehéz vita, s eldőlt a trianoni békeszerződést aláírók személye. Az 1920. május 30-án megjelenő országos napilapok a Magyar Távirati Iroda közleményére hivatkozva erről tudósították is a közvéleményt, s közölték olvasóikkal, hogy Soós Károly honvédelmi miniszter utazik a békeszerződés aláírására Párizsba.¹¹⁶

2.7. Ki legyen az aláíró? Az elveszettnek hitt jegyzőkönyv. A minisztertanács 1920. május 31-i ülése

Alig száradt meg azonban a miniszterelnök és a miniszterek aláírása az 1920. május 28-i jegyzőkönyvön, amikor a május 31-i kormányülésen Simonyi-Semadam Sándor az időközben bekövetkezett, lényeges változásokról volt kénytelen beszámolni a kabinet tagjainak. A miniszterelnök egy olyan alapvetően új helyzetről adott tájékoztatást az ülés kezdetén jelen lévő hét miniszternek, ami annullálta a május 28-án a békeszerződést aláírók személyéről hozott kormánydöntést. A későbbiekben az aláírásra véglegesen kijelölt Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter ekkor még nem volt jelen az ülésen, s nyolcadik kormánytagként csak később csatlakozott minisztertársaihoz.

A Magyar Országos Levéltárban őrzött,¹¹⁷ de mindez idáig megsemmisültnek, vagy csak valahol lappangónak tartott¹¹⁸ 1920. május 31-i kormányülés jegyzőkönyve végérvényesen eloszlathatja azokat a találgatásokat, tévhiteket és mítoszokat¹¹⁹ miszerint a miniszterek sorshúzással választották volna ki az aláíró személyét¹²⁰ vagy azokat az alaptalan vádak, hogy Benárd Ágost maga ajánlkozott volna az aláírásra.¹²¹ De a megkerült jegyzőkönyv alapján elvethetjük azt a történeti feltételezést is, miszerint Soós Károly személyét maguk a franciák ellenezték, akik „talán... felismerték, amit Horthy jó látszatnak tartott, [ti. hogy egy katonára kellett ráparancsolnia – VLT] és aláíróként egy „igazi” minisztert követeltek.”¹²²

Lássuk tehát mi is történt?! Miért kellett megváltoztatni az 1920. május 31-i kormányülésen a május 28-i, Horthy által is elfogadott határozatot? Milyen körülmények között született meg az a döntés, amely immáron véglegesen kijelölte a még aznap este Párizsba utazó aláírók személyét?

Az alapvetően új szituációt az idézte elő – kezdte expozéját a miniszterelnök –, hogy a zalaegerszegi szemleútjáról Budapestre visszatérő Soós Károly honvédelmi miniszter azzal kereste fel, „hogy a nemzeti hadsereg körében erős mozgalom indult meg az ellen, hogy éppen a honvédelmi miniszter írja alá a békét.” A katonák körében annak ellenére alakult ki ez a hangulat, hogy Soós Károly személyét maga a kormányzó is pártolta, aki szerint „talán még jó benyomást [is – VLT] fog tenni az országra az, ha látják, hogy senki sem akarta aláírni a békét és egy katonára kellett ráparancsolni, hogy ezen szomorú kötelességnek megfeleljen.”¹²³ A hadsereg legfelsőbb vezetői május 31-én, még a kormányulást megelőzően személyesen is felkeresték a honvédelmi minisztert. Berzeviczy Béla altábornagy, vezérkari főnök és Dáni Béla a budapesti katonai körletparancsnok jártak Soós Károlynál „és kifejezést adtak a nemzeti hadsereg nevében azon meggyőződésüknek, hogy igen lesújtólag hatna a nemzeti hadsereg körében, ha a honvédelmi miniszter úr menne ki Pá-

rizsba a békét a kormány nevében aláírni.”¹²⁴ Soós egyébként a kormányülés egy későbbi szakaszában elmondta, hogy ő a Simonyi-Semadammal folytatott telefonbeszélgetés során azért mondott igent az aláírásra, mert a miniszterelnök szavait a kormányzó személyes kívánságaként értelmezte. Ezért Zalaegerszegről hazatérve haladéktalanul felkereste Horthyt, s arról érdeklődött a kormányzótól, vajon tényleg ezt kívánja-e tőle? Horthy válaszában tudatta Soóssal, hogy a honvédelmi miniszter jelölése nem az ő kérése volt, hanem a kormány javaslata. A honvédelmi miniszter tehát a kormányzóval és a nemzeti hadsereg meghatározó vezetőivel folytatott beszélgetések ismeretében érkezett a minisztertanács ülésére, ahol egyértelműsítette: „Ha a kormány mégis kívánná azt, hogy ő írja alá a békét, úgy hajlandó ebből a konzekvenciát levonni és még ma lemond állásáról.” Egyben nehezményezte a távollétében a minisztertanácsban a személyével összefüggésben hozott döntést, mert véleménye szerint az „elsősorban reá tartozik, hogy elvállalja-e ezen megbízatást vagy sem.”¹²⁵

Az országnak ebben súlyos és válságos nemzetközi és katonapolitikai helyzetében a nemzeti hadsereg akarátát nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ezzel minden érintett tisztában volt. A minisztertanács és a kormányzó is. Soós Károly honvédelmi miniszter, mint a béke lehetséges aláírója, a kialakult helyzetben nem vállalta és nem is vállalhatta el ezt a kormány megbízatást.

De nem csak Soós Károly, hanem Pekár Gyula kultuszminisztériumi államtitkár is viszszalépni kényszerült az aláírástól. Pekár május 31-én személyesen közölte ezt a miniszterelnökkel, amikor hivatalában kereste fel Simonyi-Semadamot. Bizalmasan elmondta neki, „hogy 82 éves édesapja magához kérte őt és felemlítvén előtte azt, hogy ő átélte a szabadságharcot és a világosi fegyverletételt, de azt nem akarja megérni, hogy a fia írja alá a Magyarországot megcsonkító békeszerződést. Ha mégis megtenné, úgy nem akarja őt többé maga előtt látni.”¹²⁶

A miniszterelnök összefoglalta a helyzetet: Teleki Pál külügyminiszter a francia tiltakozás miatt, Soós Károly honvédelmi miniszter pedig a nemzeti hadsereg interveniálása miatt nem lehet az aláíró. A döntés viszont elodázhatatlan: a kormány megbízottjának ma este fel kell szállnia a Párizsba induló vonatra! Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök ekkor, mintegy végső, kétségbeesett kombinációként a már korábban szóba jött báró Lers Vilmos külügyminisztériumi államtitkárt hozta szóba. Párizsi lapértésülésre hivatkozott, mely szerint Lers a franciák is elfogadnák, mivel a francia alkotmányos rendszerben az államtitkárok is a kormány tagjainak számítanak. Ez utóbbit Teleki sem vitatta, viszont jelezte, hogy Lers hivatalos úton Berlinben tartózkodik, ami lehetetlenné teszi, hogy a megadott határidőre Párizsba érkezzen.¹²⁷

A minisztertanácsban ezzel a béke lehetséges aláírójának személyéről ismételtelen pátthelyzet alakult ki, amit jól érzékeltetett, hogy a kormánytagok újfent a személyes ötletelésbe menekültek. Egyrészt belekapaszkodtak abba lehetőségbe, hogy maguk helyett államtitkári szintű aláíró delegáljanak, másrészt pedig egymást ajánlgtatták erre a hálátlan szerepre.

Elsőként Emich Gusztáv hozta szóba általánosságban a politikai államtitkár kiküldését, mint megoldási lehetőséget, amire Rubinek Gyula egyik korábbi álláspontját ismételte meg. Szerinte az aláírás igen is a Külügyminisztérium kompetenciájába tartozik. S ha már Teleki nem jöhet számításba, utazzon Párizsba a helyettese, Kánya Kálmán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. Emich azonban figyelmeztette a jelenlévőket, hogy Kánya csak követ, s nem államtitkár. Ezért beosztásából adódóan nem felelhet meg a kiszemelt feladatra. Rubinek ezen a problémán úgy lépett volna át, hogy indítványozta Kánya azonnali államtitkári kinevezését. Korányi Frigyes pénzügyminiszter ezzel szemben alkotmányos aggályait hangsúlyozta. Véleménye szerint „hogyha Kányát ki is nevezzük államtitkárnak, úgy ő csak adminisztratív államtitkár lesz és nem politikai államtitkár, mi-

után a politikai államtitkárságnak... az a kritériuma, hogy [az illető – VLT] nemzetgyűlési képviselő is legyen. Már pedig ma estig, ha Kányát ki is lehetne nevezni államtitkárnak,... nemzetgyűlési képviselőt mégsem lehetne csinálni belőle.”¹²⁸ Miután Rubinek ennek ellenére továbbra is ragaszkodott Kánya személyéhez, Teleki Pál volt kénytelen egyértelműsíteni a helyzetet. A külügyminiszter elmondása szerint „Kánya követ a külföld előtt ma úgy áll, mint a politikai osztály vezetője,... tehát egyik főtisztviselője a Külügyminisztériumnak és nem tagja a kormánynak, még akkor sem, ha a külföldi példák szerint a politikai államtitkárokat is a kormány tagjaiul számítja.”¹²⁹ Teleki tehát félreérthetetlenül arra célzott, hogy aláíróként nem lehet csupán államtitkárt jelölni, s a kormánytagok bármennyire is szeretnék, nem tudják elkerülni, hogy ne tényleges minisztert delegáljanak aláírónak. Rubinek Gyula azonban nem értette meg Teleki érvelését. Kányát ugyan nem felszította tovább, de Walkó Lajos személyében egy újabb államtitkár nevét hozta szóba. Ezt viszont Walkó felettese, Korányi Frigyes pénzügyminiszter utasította vissza azzal, hogy államtitkáranak fontos és halaszthatatlan pénzügyi teendői miatt Budapesten kell maradnia. A minisztertanácsban így kialakult helyzetet találóan jellemezték Dömötör Mihály belügyminiszter keserű, öniróniával teli szavai: „a legnagyobb baj az, hogy átszivárgott már a közvéleménybe is, hogy a kormány minden tagja mennyire húzódozik a békeszerződés aláírásától. Igen nehéz tehát most találni olyan embert, aki egy olyan szerepre vállalkozzék, amelyet a köztudat szerint eddig senki sem akart elfogadni.”¹³⁰

Az ötletekből láthatóan kifogyhatatlan Rubinek Gyula ekkor egy korábban már alaposan megvitatott, és elvetett javaslat megismétlésével állt elő. Újfent Emich Gusztáv kereskedelemügyi minisztert ajánlotta a kormány figyelmébe, s tartotta őt a legalkalmasabb aláírónak. Emich ezúttal is tiltakozott, s megismételte korábbi érveit. Utalt a franciáknak küldendő gazdasági megállapodás tárgyában készült opciós levélre, s elvetette annak a gondolatát, hogy két ilyen fajsúlyos dokumentumon is az ő neve szerepeljen. Ráadásul az opciós levelet már el is látta kézjegyével, így minden további aláírás elől határozottan elzárkózott.¹³¹ Rubinek azonban nem hagyta annyiban a dolgot. Továbbra is Emich Gusztávot propagálta, s vele együtt Korányi Frigyes pénzügyminiszter kiküldését. Mindkettőjük esetében érvként hozta fel, hogy az érintett két miniszternek amúgy is követi ambíciói vannak, ami teljességgel összeegyeztethető lenne aláírói megbízatásukkal.¹³² Emich nem reagált Rubinek felvetésére, Korányi viszont igen. A pénzügyminiszter egyrészt megismételte korábbi érveit, miszerint a hamarosan a nemzetgyűlés elé kerülő pénzügyi és adójavaslatok kidolgozása miatt nem távozhat Budapestről, másrészt pedig jövőbeli követi megbízatása jelenleg nem időszerű.¹³³

Rubinek Gyula személyi felvetéseire reagálva Soós Károly honvédelmi és Dömötör Mihály belügyminiszter még egy utolsó kísérletet tettek az Emich Gusztáv által felvetett aggályok feloldására. Azzal a javaslattal álltak elő, hogy a franciáknak küldendő és Emich által már aláírt opciós levél elküldését vissza kellene tartani, azt más miniszternek ellenjegyeznie, s így Emich mentesülne a kettős aláírás politikai súlya alól. Következésképpen vállalhatná a békeszerződés aláírását. Ezt a javaslatot azonban a miniszterelnök nem támogatta.¹³⁴ Az aláíró személyének kérdésében a természetlen vita ezzel tovább folytatódott.

Dömötör Mihály, a francia főmegbízott kifogásait jogászai csűrés-csavarással próbálta meg úgy értelmezni, hogy annak folyományaként lehetséges aláíróként újfent felvetette az ülésről közben időlegesen eltávozott külügyminiszter személyét. Korányi Frigyes azonban ezt gyorsan opponálta. A francia és az angol főmegbízottakra hivatkozva egyértelműen foglalt állást amellett, hogy Teleki Pál nem lehet a békeszerződés aláírója.¹³⁵

Látva azt, hogy a miniszteri szintű aláíró személyében a kormánytagok továbbra sem tudnak megállapodni, Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök mintegy nyomást gyakorolva kormányának tagjaira, nyomatékosította számukra: az aláírásra csak miniszter jöhet

szóba, államtitkár nem. Utóbbiak ugyanis a magyar közjogi berendezkedés alapján nem tagjai a kormánynak. Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter, aki korábban az egyik leghangosabb szószólója volt az államtitkári szintű aláírónak, hozzászólásában nem vitatta a miniszterelnök álláspontját, de nem vetette el, sőt nyitva kívánta tartani az államtitkári aláíró lehetőségét. Attól azonban óva intette a kabinetet, hogy hivatalosan érdeklődjék a francia főmegbízott útján, vajon Párizs elfogadna-e kormánytagul egy államtitkárt „mert ha a legfőbb tanács kijelenti, hogy nem elégszik meg egy államtitkárral, hanem egy miniszter kiutazására helyez súlyt, úgy akkor már egy államtitkár egyáltalán nem jöhet kombinációba.”¹³⁶

Az egyre tanácstalanabbá váló kormányülésen ekkor Ferdinándy Gyula és Rubinek Gyula miniszterek Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök nevét hozták szóba. Simonyi-Semadam, aki korábban is határozottan elzárkózott az aláírás elől, láthatóan személyes támadásnak vette ezt, s így is reagált arra. Válaszának első felében nem egészen meggyőző érveléssel úgy fogalmazott, hogy „nem látná konzekvensnek azt, hogy akkor, amidőn mindegyik miniszter úr ki akar térni a béke aláírása elől, akkor éppen a miniszterelnök vállalja-e szerepet.” Majd meglepő módon új érvelésbe fogott, s arra hivatkozott, hogy „elvégre a miniszterelnök súlyban nem a legkisebb tagja a kabinetnek.” Ezzel egyértelműen arra utalt, hogy a békeszerződést annak a miniszternek kellene aláírnia, akinek a politikai szerepe a legkevésbé fontos a kabinetben. Simonyi-Semadam talán maga is meglepődött ezeken a súlyos, a kormány működésére vonatkozó jogszabályok alapján aligha értelmezhető szavakon, mert rögtön korrigált is. Ráadásul korábbi álláspontját homlok egyenest megváltoztatva, maga állt elő az államtitkári szintű aláíró javaslatával, amikor a béke ügyét elsősorban a Külügyminisztérium hatáskörébe utaltnak minősítette. Azt javasolta, hogy „Kánya rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter neveztessék ki még ma államtitkárrá és ő utazzék ki Párizsba.”¹³⁷

A rutinos politikusnak számító Rubinek Gyula rögtön ráérzett a miniszterelnök elbizonytalanodására, s röviden konstataulta azt a tényt, amit Simonyi-Semadamnak kellett volna. Bejelentette, hogy a minisztertanács nem tudott megegyezésre jutni a békeszerződés aláírójának személyét illetően, s javasolta, hogy a miniszterek testületileg menjenek át a kormányzóhoz, s az ő döntését kérjék ki az ügyben. Simonyi-Semadam azonban, aki a pillanatnyi megingás után gyorsan visszanyerve lélekjelenlétét azonnal belátta, hogy ez egyet jelentene kormányának bukásával, s arra hivatkozva, hogy ezt a döntést jogszerűen a kormány nem háríthatja át az államfőre, alkotmányellenesnek minősítette Rubinek javaslatát. Rubinek erre válaszul a kormány lemondását és egy olyan új kabinet alakítását indítványozta, amelynek „egyik előre designált [kijelölt – VLT] tagja a békét aláírja.” Felvetette egyúttal azt a lehetőséget is, hogy az aláírás idejére, néhány napra Teleki váljon meg a külügyminiszteri posztjától, s arra időlegesen kerüljön kinevezésre Kánya Kálmán vagy Drasche-Lázár Alfréd.¹³⁸

Erről a javaslatról és az azt megelőző vitáról Simonyi-Semadam tájékoztatta a minisztertanács ülésére időközben visszatérő Teleki Pált. Egyrészt kifejtette előtte, hogy a minisztertanácsban azon egyhangú nézet alakult ki, miszerint az aláírásra a Külügyminisztérium hivatott, másrészt az aláíró nem lehet államtitkár, harmadrészt pedig „azon kombináció merült fel, hogy a külügyminiszter úr egy hétre vonuljon el helyéről, és a minisztertanács még ma Drasche-Lázár Alfréd külügyminisztériumi követet hozza javaslatba a kormányzó úr előtt külügyminiszternek és nevezett követ visszatérte után ezen szolgálataért egy követi állást nyerjen.” Miután Teleki nem ellenezte a miniszterelnök előterjesztését, úgy tűnt, hogy a kormány hosszas vita után, de mégis megtalálta a békeszerződés aláírására az egyetlen lehetséges megoldási alternatívát, s Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követben és meghatalmazott miniszterben azt a személyt, aki külügyminiszteri kinevezését követően

az aláírásra is hajlandó. A miniszterelnök, a külügyminiszter és a kormányülésre megérkező Drasche-Lázár Alfréd abban a tudatban indultak Horthy Miklós kormányzóhoz, hogy a minisztertanácsban kialakult konszenzusra az államfő is áldását adja.¹³⁹

A mintegy félórai távollét után, a Sándor Palotába visszatérő miniszterelnök és külügyminiszter azonban arról volt kénytelen beszámolni a kormány tagjainak, hogy Horthy kormányzó még időlegesen sem járult hozzá ahhoz, hogy Teleki Pál távozzon a külügyminiszteri posztról, s helyét mindössze egy hétre is csupán, de Drasche-Lázár Alfréd vegye át. Horthy az előrehaladott magyar-lengyel tárgyalásokkal indokolta döntését, ahol Teleki személyét még rövid időre is nélkülözhetetlennek tartotta.¹⁴⁰ Valószínűbbnek látszik azonban az, hogy a külügyminiszteri poszton, a minisztertanácsban javaslatba hozott időleges személycserét az antant aligha fogadta volna el. Ezt Horthy azonnal átláthatta, s nem támogatta a kormány javaslatát, ami melleleg már első hallásra is eléggé átlátszó trükknek tűnt. De aligha látta volna szívesen a kormányzó a külügyminiszteri poszton – akár még egy hétre is – azt a Drasche-Lázár Alfrédot, aki 1918 őszén a Károlyi Mihály vezette kormány Külügyminisztériumában, mint az igazgatási főosztály vezetője, aktív szerepet vállalt.¹⁴¹

A kormányzótól visszatérő miniszterelnök beszámolt kormányának arról is, hogy a Horthy Miklóssal folytatott tárgyalásokon maga a kormányzó foglalta össze a kialakult helyzetet, s fogalmazott meg lehetőségeket az aláírók személyére. Tekintettel arra, hogy „sem a külügyminiszter úr, sem a honvédelmi miniszter úr nem jöhetnek tekintetbe, a közgazdasági tárcákat vezető miniszter urak pedig szintén nem igen távozhatnak jelenleg Budapestről [Horthy – VLT], legalkalmasabbnak tartaná, ha vagy Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter úr, vagy pedig Ferdinándy Gyula igazságügy miniszter úr menne ki Párizsba a békeszerződés aláírására.”¹⁴² Ferdinándy azonnal reagált, s határozottan elhárította a személyére vonatkozó javaslatot. Egyrészt ő is a megszállt területről¹⁴³ való származására hivatkozott, másrészt pedig azzal érvelt, hogy „helytelennek tartaná a maga részéről... hogy az országon elkövetett legnagyobb igazságtalanságot éppen az igazságügy miniszter írja alá.”¹⁴⁴

Alig fejezte be Ferdinándy a hozzászólását, amikor hirtelen nem várt esemény történt. A jegyzőkönyv szerint Karcagról „váratlanul” megérkezett a minisztertanács ülésére az addig arról hiányzó, Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter.¹⁴⁵ Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök azonnal átlátta a helyzet kínálta lehetőséget, s a minisztertanács nevében „azon határozott kéréssel fordul[t – VLT] a munkaügyi és népjóléti miniszter úrhoz, hogy miután a minisztertanács hosszú tárgyalások után végre azon elhatározásra jutott, hogy a legmegfelelőbb volna, ha ő utazna ki ma este Párizsba a béke aláírására, vállalja magára ezt a feladatot.”¹⁴⁶ Mint a korábban ismertetett vitából az egyértelműen kiderül, Benárd neve egyszer sem merült fel a kormánytagok részéről, mint lehetséges aláíró. Valószínűleg azért nem, mert Benárd már korábban egyértelművé tette, hogy inkább lemond, mind hogy vállalja ezt a feladatot. Benárd Ágost neve csak a miniszterelnök tolmácsolásában, mint a kormányzó egyik lehetséges ajánlata hangzott el, s az semmiképpen sem a kormány elhatározásaként volt értelmezhető, mint ahogyan azt Simonyi-Semadam a kormányülésre megérkező Benárd felé tolmácsolta. A miniszterelnök tehát úgy tűnik ügyesen blöffölt, de legalábbis csúsztatott.

A jegyzőkönyv tanúsága szerint Benárd Ágostot váratlanul és meglepetésszerűen érték a miniszterelnök szavai, amire úgy reagált, „hogy olyan érzés fogja el e pillanatban, mintha ráparancsolnának, hogy menjen rabolni és betörni, belátja azonban, hogy ezen áldozatot a miniszterek egyikének meg kell hozni és ha a minisztertanács így határozott, úgy, bármily nehezére essék is ez, kénytelen a minisztertanács ezen határozata előtt meghajolni. Csak azt kéri a minisztertanácstól, hogy úgy a kormányzó úr Ő Főméltósága, mint a miniszterta-

nács a leghatározottabban kérjék őt fel erre és fejezzék ki határozott kívánságukat erre vonatkozóan.¹⁴⁷

Az a tény, hogy Benárd Ágost, a minisztertanács előtt tett korábbi egyértelmű, az aláírást elutasító nyilatkozataival ellentétben meglepően könnyen, s minisztertársaival ellentétben kifogást nem keresően fogadta a miniszterelnöknek a kormány nevében tett felkérését, több mint meglepő, s számos kérdést vet fel. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy Teleki Pál külügyminiszter a kormányülésről ideiglenesen távozva hol járt, kivel beszélt, s kivel miről egyeztetett, egyeztetetett? Amikor ugyanis Teleki távozott a minisztertanács üléséről, még esélye sem mutatkozott annak, hogy a kormány dönteni tudna az aláíró személyéről. Sőt éppen ellenkezőleg. A vita éppen a legterméketlenebb szakaszába lépett. Teleki, aki érzékelhette a miniszterelnök és a kormány teljes tanácsalanságát, megpróbálhatta a háttérből átvenni az irányítást. Nem kizárt, hogy a francia főmegbízottal, Fouchet-val is felvette a kapcsolatot. Amennyiben ez megtörtént, ennek lehetett a következménye, hogy Fouchet elutasító válaszára Horthy elvetette a Teleki – Drasche-Lázár cserét a külügyminiszteri poszton.

Minden körülmény arra utal, hogy a kormányulást időlegesen elhagyó Teleki, Horthy kormányzónál is járt, és vele személyesen egyeztetést folytatott. Összefoglalhatta Horthy számára a minisztertanácsban addig kialakult pathhelyzetet, s egyben tárgyalhattak az aláírásra szóba jöhető lehetséges személyi alternatívákról. Teleki ekkor vethette fel Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter nevét, akivel nemcsak a kölcsönös eszmei és politikai kötelékek kapcsolták össze, hanem a budapesti piarista gimnáziumban közösen eltöltött évek is. Nem kizárható, sőt egyenesen feltételezhető, hogy Benárdot, mint lehetséges aláíró, Teleki ajánlotta Horthy figyelmébe, aki ezt a miniszterelnöki és külügyminiszteri találkozó során, már, mint saját személyi javaslatát fogalmazta meg. Ahhoz azonban, hogy Benárd vállalja az aláíró szerepét, Telekinek meg kellett győznie Benárdot. Mégpedig sürgősen. Ezt viszont nehezítette az a körülmény, hogy Benárd ekkor még nem tartózkodott Budapesten, hanem úton lehetett Karcagról a főváros felé. Arról, hogy hol és milyen módon sikerült Telekinek beszélnie Benárd Ágosttal, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Nem kizárt a telefonon történt megkeresés, de a téma fontosságára való tekintettel valószínűbbnek tűnik a személyes találkozás. Ez utóbbira Benárd Budapestre érkezését követően azonnal sor kerülhetett. Bárhogyan is történt, Teleki Horthy Miklós személyes kéréséként tolmácsolhatta minisztertársa felé a felkérést, ami elől Benárd nem térhetett ki. A kormányzói felkérésre való hivatkozás mellett szól az is, hogy Benárd, amikor a miniszterelnöknek a minisztertanácsban elhangzott a személyét, mint aláíró, szóba hozó javaslata, Benárd válaszában külön kiemelte azt, hogy ha ez Horthy kifejezett kívánsága, annak teljesítése alól nem vonhatja ki magát.

A töredezett mozaikokból összeállni látszik a lehetséges megoldás: Teleki azért távozhatott a minisztertanács üléséről, mert látta a kormány döntésképtelenségét. Horthyt tájékoztathatta minderről, s mint egyetlen lehetséges megoldást, Benárd Ágostot javasolhatta aláírónak, amivel a kormányzó egyet is érthetett. Teleki személyesen egyeztetetett Benárddal, akit a kormányzó kérésére hivatkozva meggyőzhetett arról, neki kell vállalnia az aláírást. Horthy ennek ismeretében javasolhatta Benárdot, mint aláíró, a nála megjelenő miniszterelnöknek, akit minden bizonnyal beavathattak a részletekbe. A kormányzónál tett látogatásról a kormányülésre visszatérő Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök ezek után Benárd Ágostot, mint a Horthy Miklós által az aláírásra javasolt személyt ajánlotta a kormány figyelmébe.

Mindez magyarázatként szolgálhat arra is, vajon miért jelent meg a kormányülésen „váratlanul” Benárd Ágost. Holott arról minden kifogás nélkül távol is maradhatott volna, hiszen előre bejelentett vidéki úton volt. Benárd tehát „váratlanul” de nem véletlenül ér-

kezhetett meg a minisztertanács ülésére. Amennyiben helytálló a fentiekben felvázolt okfejtés, úgy Benárd pontosan tudta, hogy milyen felkérés fogadja majd. S azt is tudhatta, hogy bár szabadkozni fog, a kormányzó személyes akarata előtt meg kell hajolnia, s vállalnia kell az aláírással járó hálátlan feladatot.

Természetesen az is életszerű lehetőség, hogy Benárd Ágost miniszterként kötelességének érezte a kormányülésen való megjelenést, még ha késve érkezik is oda. Simonyi-Semadam pedig kapva-kapott az alkalmon, s miután Horthy is szóba hozta Benárd nevét, a miniszterelnök a „váratlanul” megérkező Benárdot azonnali döntés elé állította. Benárd Ágost pedig átérezve a helyzet súlyát, és a miniszteri felelősséget, a kormányzó és a minisztertanács kérése elől nem tudott kihátrálni. Annak ellenére sem, hogy korábban az aláírástól egyértelműen elhatárolódott, s inkább azonnali lemondását helyezte kilátásba. Ezt látszik alátámasztani Benárd Ágostnak tíz évvel az említett események után, az Új Nemzedék tudósítójának adott nyilatkozata: „Május 31-én délután hat óra tájban mit sem sejtve érkeztem vissza Karcagról a fővárosba. Egyenesen a minisztertanácsra siettem, amely éppen ülésezett. De jó, hogy megjöttél! – fogadott a miniszterelnök, te reád vártunk, egyhangú határozatunk értelmében neked még ma este Párizsba kell utaznod a békeszerződés aláírására!”¹⁴⁸

Tekintettel arra, hogy az eddig feltárt források alapján az érintettek közül sem Horthy, sem Teleki, sem pedig Simonyi-Semadam Sándor a későbbiekben nem közöltek részleteket a döntés megszületésének körülményeiről, s Benárd is csak a kormányülésről készült jegyzőkönyvvel megegyezően nyilatkozott, ma már nehéz lenne megállapítani, hogy valójában milyen politikai háttér egyeztetések zajlottak le az aláíró személyéről. Ha egyáltalán voltak ilyenek, s nem az adott helyzet kínálta rögtönzésből született meg az a határozat, amelyet végül Benárd Ágost elfogadni kényszerült.

A tény az, hogy Benárd, ha kényszeredetten is, de vállalta az aláírást. A kormányzó személyes felkéréséhez azonban ragaszkodott. Ekkor Simonyi-Semadam ismételtén félbeszakította a minisztertanács ülését, s Benárd Ágosttal együtt Horthyhoz sietett. A mintegy fél órás kormányzói audienciáról visszatérve, miután a miniszterelnök újfent megnyitotta a kormányülést, Benárd Ágost kért szót. Felszólalásában kifejtette, „hogy minden érzése a leghatározottabban tiltakozik az ellen, hogy kimenjen Párizsba a békeszerződés aláírására, de miután a kormányzó úr őt a leghatározottabban felkérte és apellált hazafias érzésére, kénytelen volt annál is inkább teljesíteni a kormányzó úr ezen határozott kívánságát, miután ő a kormányzó úrnak hűségesküt tett és így kötelessége ezen kívánságát respektálni.”¹⁴⁹ Benárd tehát Horthy személyes kérésének tett eleget akkor, amikor vállalta az aláírást. Simonyi-Semadam Sándor Benárd álláspontját korrektnek tartotta, és szükségesnek látta, „hogy a minisztertanács is jegyzőkönyvileg kérje fel a munkaügyi és népjóléti miniszter urat, hogy vállalja magára ezen áldozatot.”¹⁵⁰ Simonyi-Semadam azonban további biztosítékokat kívánt adni Benárd Ágostnak. Javasolta, hogy „mondja ki a minisztertanács azt is, hogy ha ebből bármilyen ódium [kellemetlenséggel járó következmény – VLT] származnék is a munkaügyi és népjóléti miniszter úrra és ha ő ezen ódiumból kifolyólag szükségesnek tartaná, hogy lemondjon, úgy a kormány szolidárisnak vallja magát a munkaügyi és népjóléti miniszter úrral és az egész kabinet lemond.”¹⁵¹ Miután a miniszterelnöki előterjesztéssel a kabinet egyetértett, pont került egy több hete tartó, már-már a kormány bukását is előrevetítő vita végére, s megszületett a Simonyi-Semadam-kormány történetének legnehezebb döntése: „a békeszerződés aláírására Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti miniszter... és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ meghatalmazott miniszter utazzanak ma este Párizsba.”¹⁵² A minisztertanács május 31-i határozatáról a másnap, 1920. június 1-jén megjelenő lapok csak rövid hírből, kommentár nélkül számoltak be.¹⁵³

JEGYZETEK

1. Apponyi Albert gróf (1933): Élmények és emlékek. Athenaeum Kiadó. Budapest. 224–227. old.
2. Az Apponyi-féle béke delegáció 1920. március végi elutazását követően Párizsban csak Praznovszky Iván, Wettstein János, Bobrik Arnó és Fabró Henrik maradtak.
3. Praznovszky Iván (szül.: Budapest, 1883.) Jogi tanulmányai végeztével lépett állami szolgálatba. 1914-ben az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában lett osztálytanácsos, majd 1919-ben miniszteri tanácsosi kinevezést kapott a Magyar Királyi Külügyminisztériumban. A magyar béke delegáció főtitkáráként, mint a küldöttség munkájának operatív irányítója részt vett az Apponyi Albert vezette békeküldöttség munkájában. 1920. szeptember 6-tól 1922. február 13-ig a párizsi Magyar Királyi Követséget, mint ügyvivő, 1922. február 13. és 1922. november 21. között, mint követ vezette.
4. Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (2000) Válogatás. A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly-sur-seine-ben I-II. kötetéből. A bevezető tanulmányt írta és az iratokat válogatta Pomogáts Béla. A forrásokat szerkesztett és sajtó alá rendezte Ádám Magda és Cholnoky Győző. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest. 47. old. Romsics Ignác (2005): A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó. Budapest. 176. old.; Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó. Budapest. 145–147. old.
5. A végleges határvonal megállapítására lásd: Sallai János (2004): Az államhatárok. Változó Világ 58. Press Publica. Budapest. 62–81. old.
6. Galántai József (1990) 146. old.; v. ö. Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (2000) 47. old.; Romsics Ignác (2005) 177. old.
7. Teleki Pál gróf 1920. április 19-től volt a Simonyi-Semadam-kormány külügyminisztere.
8. „A Szövetséges és Társult Hatalmak válaszában kísérőlevele a magyar béke delegáció elnökéhez” címet viselő, Alexandre Millerand által aláírt dokumentumot közli: Galántai József (1990) 223–227. old.; Gerő András (é. n.): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó. Budapest. 163–165. old.; Zeidler Miklós (szerk.) (2003): Trianon. Osiris Kiadó. Budapest. 148–150. old.
9. Magyar Országos Levéltár (MOL) K 27 (1920. 05. 07.) 2R/46.
10. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 2R/46.
11. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 2R/46.
12. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 3R/46.
13. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 2R/46.
14. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 4R/46.
15. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 6R/46.
16. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 6R/46.
17. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 6R/46.
18. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 5R/46.
19. Galántai József (1990) 152. old.
20. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 5R/46.
21. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 5R/46.
22. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 6R/46.
23. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 6R/46.
24. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 6R/46.; MOL K 27 (1920. 05. 07.) 8R/46.
25. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 7R/46.
26. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 7R/46.
27. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 8R/46.; MOL K 27 (1920. 05. 07.) 9R/46.
28. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 8R/46.
29. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 11R/46.
30. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 9R/46.
31. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 10R/46.
32. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 10R/46.
33. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 11R/46.
34. MOL K 27 (1920. 05. 07.) 11R/46.; MOL K 27 (1920. 05. 07.) 12R/46.

35. Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (2000) 47–48. old.
36. Teleki Pál 1920. május 10-i beszédét közli Ablonczy Balázs (szerk.) (2000): Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek. Osiris Kiadó. Budapest. 65–88. old.
37. Ablonczy Balázs (szerk.) (2000) 67. old.
38. Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (2000) 48. old.; Galántai József (1990) 154. old.
39. MOL K 27 (1920. 05. 13.) 33R/42.
40. MOL K 27 (1920. 05. 13.) 33R/42.; MOL K 27 (1920. 05. 13.) 34R/42.
41. MOL K 27 (1920. 05. 13.) 33R/42.
42. MOL K 27 (1920. 05. 13.) 33R/42.; MOL K 27 (1920. 05. 13.) 34R/42.
43. MOL K 27 (1920. 05. 13.) 34R/42.; MOL K 27 (1920. 05. 13.) 35R/42.; MOL K 27 (1920. 05. 13.) 36R/42.
44. MOL K 27 (1920. 05. 13.) 36R/42.; MOL K 27 (1920. 05. 13.) 37R/42.
45. Az Apponyi által a békedelegáció nevében Millerand elnöknek 1920. május 16-i keltezéssel írt levelet közli Zeidler Miklós (szerk.) (2003) 151–152. old.
46. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 66R/112.
47. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 67R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 71R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 75R/112.
48. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 78R/112.
49. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 69R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 70R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 71R/112.
50. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 74R/112.
51. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 78R/112.
52. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 79R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 80R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 81R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 82R/112.
53. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 83R/112.
54. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 84R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 85R/112.
55. A Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök és Teleki Pál külügyminiszter által aláírt, 1920. május 17-ei keltezésű levelet közli Zeidler Miklós (szerk.) (2003) 152–153. old.
56. MOL K 27 (1920. 05. 20.) 2R/50.; MOL K 27 (1920. 05. 20.) 3R/50.
57. Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (2000) 48. old.; Galántai József (1990) 161. old.; Romsics Ignác (2005) 180. old.
58. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 2R/46.; MOL K 27 (1920. 05. 25.) 3R/46.
59. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 3R/46.
60. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 5R/46.
61. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 8R/46.
62. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 8R/46.
63. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 9R/46.
64. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 9R/46.
65. MOL K 27 (1920. 05. 25.) 11R/46.
66. Galántai József (1990) 162. old.
67. MOL K 27 (1920. 05. 17.) 69R/112.; MOL K 27 (1920. 05. 17.) 69R/113.
68. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 20R/55.
69. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 20R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 21R/55.
70. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 21R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 22R/55.
71. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 22R/55.
72. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 23R/55.
73. Ablonczy Balázs (2000): Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934. Századok. 2000/ 5. szám. 1151. old.; Ormos Mária (1983): Padovától Trianonig. 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 371., 386. old.; Romsics Ignác (2005) 179–180. old.; Galántai József (1990) 158–159. old.; Ormos Mária (1975): Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok. 1975/5–6. szám. 904–949. old.
74. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 23R/55.
75. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 24R/55.

76. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 24R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 25R/55.
77. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 25R/55.
78. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 25R/55.
79. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 25R/55.
80. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 25R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 26R/55.
81. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 26R/55.
82. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 26R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 27R/55.
83. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 27R/55.
84. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 27R/55.
85. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 27R/55.
86. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 28R/55.
87. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 28R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 29R/55.
88. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 29R/55.
89. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 29R/55.
90. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 30R/55.
91. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 30R/55.
92. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 30R/55.
93. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 30R/55.; MOL K 27 (1920. 05. 27.) 31R/55.
94. MOL K 27 (1920. 05. 27.) 31R/55.
95. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 1R/26.
96. Galántai József (1990) 162. old.
97. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 2R/26.
98. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 2R/26.
99. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 3R/26.
100. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 2R/26.
101. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 3R/26.
102. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 4R/26.
103. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 4R/26.
104. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 5R/26.
105. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 5R/26.
106. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 6R/26.
107. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 6R/26.
108. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 7R/26.
109. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 7R/26.
110. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 7R/26.
111. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 7R/26.; MOL K 27 (1920. 05. 28.) 8R/26.
112. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 8R/26.
113. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 8R/26.
114. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 8R/26.
115. MOL K 27 (1920. 05. 28.) 9R/26.
116. Szózat, 1920. május 30.; Pesti Hírlap, 1920. május 30.; Galántai József (1990) 163. old.
117. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Bertók Lajosnak, a Magyar Országos Levéltár II. Polgári kori Kormányzervek Főosztálya mb. főosztályvezetőjének és munkatársainak, Klettner Csilla levéltárosnak, Klippel Lajosné levéltári kezelőnek és Horváth Éva ügyviteli alkalmazottnak, hogy az 1920. május 31-i, eddig megsemmisültnek tartott minisztertanácsi jegyzőkönyv felkutatásában segítséget nyújtottak, s azt kutatásaimhoz rendelkezésemre bocsátották.
118. Németh György (2008): Ki volt Benárd Ágoston, a trianoni békeszerződés magyar aláírója? Magyar Nemzet Online, 2008. június 7. <http://jegyzettfuzet.blogspot.com/2009/11/ki-volt-benard-agoston-trianoni.html> (a letöltés dátuma: 2010. szeptember 3.)
119. Erre vonatkozóan lásd Vizi László Tamás (2010): A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. III. évfolyam 3. szám 2010/3. No. 10. Főszerkesztő: Dr. Gulyás László. 67–68., 70–72. old.
120. Erre példa: Nemeskürty István (1989): Mi magyarok. Dóvin Művészeti KFT. Budapest. 429. old.

121. Erre példa: Szabó Szabolcs (2007): A nyolcvanheteik. Dunaújvárosi Hírlap, 2007. szeptember 14. http://dh-online.hu/fooldal-velemeney/20070604_a_nyolcvanhetedik (a letöltés dátuma: 2010. szeptember 3.). Az ehhez hasonló vádak azonban már az 1930-as évek közepén is elhangzottak. Lásd erre vonatkozóan a Benárd Ágost és Griger Miklós között a Veszprémi Járásbíróságon lefolytatott becsületsértési pert 1935-ből.
122. Németh György (2008)
123. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 2–3. pag.
124. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 3. pag.
125. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 7–8. pag.
126. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 3–4. pag.
127. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 4. pag.
128. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 5–6. pag.
129. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 6. pag.
130. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 6. pag.
131. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 7. pag.
132. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 8. pag.; Rubinek Gyula jól volt informálva. Emich Gusztáv a későbbiekben Berlinben (1920. október 13.–1925. október 7.), Korányi Frigyes Párizsban (1923. február 20.– 1924. április 17. és 1924. november 20.– 1928. augusztus 24.) vezette követként a Magyar Királyi Követséget.
133. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 8. pag.
134. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 9. pag.
135. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 9. pag.
136. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 10. pag.
137. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 10–11. pag.
138. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 11. pag.
139. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 12. pag.
140. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 13. pag.
141. Harrer Ferenc (1968): Egy magyar polgár élete. I. kötet. Gondolat Kiadó. Budapest. 1968. 385. old.; Drasche-Lázár Alfrédrol lásd: Kovács Lajos (1992): Megkésve (és) fejtésre ítélve. Drasche-Lázár Alfréd, a romantika megcsalt unokája. Új Forrás. 1992/2. szám.
142. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 13–14. pag.
143. Ferdinándy Gyula Kassán született 1873-ban, s az ottani jogakadémia tanára, majd dékánja is volt.
144. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 14. pag.
145. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 14. pag.
146. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 14. pag.
147. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 15. pag.
148. Új Nemzedék. 1930. június 4.
149. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 15–16. pag.
150. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 16. pag.
151. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 16. pag.
152. MOL K 27 (1920. 05. 31.) 17. pag.
153. Francois Boulet (2000): A vesztes államok delegációi és a francia közvélemény a Párizs környéki békeszerződések tükrében (1919–1920) Századok. 2000. 3. szám. 545. old.; Szózat. 1920. június 1.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy Balázs (szerk.) (2000): Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek. Osiris Kiadó. Budapest.
- Ablonczy Balázs (2000): Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934. Századok. 2000/5. szám.
- Apponyi Albert gróf (1933): Élmények és emlékek. Athenaeum Kiadó. Budapest. é. n.
- Boulet, Francois (2000): A vesztes államok delegációi és a francia közvélemény a Párizs környéki békeszerződések tükrében (1919–1920) Századok. 2000/3. szám.

- Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Gerő András (é. n.): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó. Budapest.
- Harrer Ferenc (1968): Egy magyar polgár élete. I. kötet. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kovács Lajos (1992): Megkésve (és) fejtésre ítélve. Drasche-Lázár Alfréd, a romantika megcsalt unokája. Új Forrás. 1992/2. szám.
- Nemeskürty István (1989): Mi magyarok. Dovin Művészeti KFT. Budapest.
- Németh György (2008): Ki volt Benárd Ágoston, a trianoni békeszerződés magyar aláírója? Magyar Nemzet Online, 2008. június 7. <http://jegyzettfuzet.blogspot.com/2009/11/ki-volt-benard-agoston-trianoni.html>
- Sallai János (2004): Az államhatárok. Változó Világ 58. Press Publica. Budapest.
- Szabó Szabolcs (2007): A nyolcvanheteik. Dunaújvárosi Hírlap, 2007. szeptember 14. http://dh-online.hu/fooldal-velemeney/20070604_a_nyolcvanhedik
- Romsics Ignác (2005): A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó. Budapest.
- Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. (2000): Válogatás. A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly-sur-seine-ben I–II. kötetéből. A bevezető tanulmányt írta és az iratokat válogatta Pomogáts Béla. A forrásokat szerkesztett és sajtó alá rendezte Ádám Magda és Cholnoky Győző. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest.
- Ormos Mária (1975): Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok. 1975/5–6. szám.
- Ormos Mária (1983): Padovától Trianonig. 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Vizi László Tamás (2010): A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. III. évfolyam 3. szám 2010/3. No. 10. Főszerkesztő: Dr. Gulyás László.
- Zeidler Miklós (szerk.) (2003): Trianon. Osiris Kiadó. Budapest.

KUGLER JÓZSEF*

MIÉRT FÁJ NEKÜNK, MAGYAROKNAK MÁR KÖZEL EGY ÉVSZÁZAD ÓTA TRIANON?

WHY IS THE LEGACY OF THE TRIANON PEACE TREATY STILL A 'TENDER SPOT' IN HUNGARY?

ABSTRACT

The Trianon Peace Treaty that ended the World War I for Hungary placed the one-third of Hungarians outside the new national borders and made them take a new 'minority' way of life. For a long period, it was part of the mainstream national policies in neighbouring countries to put the Hungarian ethnicity under a heavy pressure, for which, 'forced migration', a set of administrative tools that made Hungarians leave their homeland en masse was a widely used. Each of the two major ethnic movements (in the years following World War I and II) resulted in a loss of about 400.000 migrants who left to Hungary and other countries. Thus, the history of the past century entailed tensions and conflicts that hinder the reconciliation and cooperation between the neighbouring states in the region, even though, most of them are members of the EU or aspiring for that.

Tesszük fel a kérdést egyre gyakrabban, és találjuk meg többnyire rögtön vagy esetleg hosszas gondolkodás után a választ is rá. Veszteségeinket siratjuk, sebeink azonban közel egy évszázad múltán is nehezen hegednek. Trianonnak azonban van a „birodalmi nosztalgiáknál” is fájóbb üzenete számunkra, ez pedig az, hogy a Kárpát-medencei magyarságot, mint legyőzött népet, nem kezelték egyenrangúként a háború végét lezáró nagy osztozkodáskor, és ez megismétlődött a II. világháború után is. Ha már mindenképpen fel kellett osztani a történelmi Magyarországot, akkor a terület-népesség, pontosabban az etnikai viszonyok alapján jóval nagyobb rész illette volna meg az utód „Kis-Magyarországot”.¹ Az önrendelkezési elv pártatlan alkalmazása pedig azt is jelenthette volna, hogy az 1918 őszén a háború elvesztése után gomba módra szaporodó nemzeti tanácsok, illetve e tanácsok által megfogalmazott elszakadási törekvései között valamiféle egyensúlyt alakítanak ki a Kelet-Közép-Európa térképét átrajzoló nagyhatalmak. A Kárpát-medencei magyarság önrendelkezési jogának csorbítására vagy sokkal inkább negligálására egyetlen példa a sok közül. A nemzetközi híró orvosprofesszor, Apáthy István által 1918 decemberében Kolozsvárra összehívott magyar nagygyűlés a Magyarországgal való unió változatlan fenntartása mellett foglalt állást, tényleges katonai erő híján képtelenek voltak a magyar politikusok teljesíteni ezt az elfogadott határozatot.² A trianoni döntéssel kisebbségi sorba került (vagy más megfogalmazásban süllyedt) magyarság immár egy évszázad óta folytat küzdelmet a szomszédos államok etnikai homogenizációs politikája ellen. E politika sikerét a magyarság lélekszámának szünni nem akaró apadása jelzi, amihez sajnálatosan demográfiai okok is hozzájárulnak. De tetten érhető az elcsatolt területeken levő évszázados magyar történelmi emlékek (szobrok, kulturális intézmények, temetők stb.) eltüntetése vagy éppen „államnemzeti nacionalizálása” is.

* PhD, tudományos főmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetének Békéscsabai Oszt.

Ha tárgyilagosan szeretnénk feltárni XX. századi nemzeti történelmünk egyik legnagyobb csapásának, a trianoni békeszerződésnek okait, akkor mindenképpen utalnunk kell a dualista Magyarország nemzetiségi politikájára is, ami kétségtelen, sérelmeket okozhatott (okozott) az állam nem magyar ajkú népeinek, megkönnyítette számukra az adott pillanatban (vesztes háború) a kiszakadást a korábbi sok évszázados államkeretből. De az okok között számításba kell vennünk még a háború elvesztése, a háborús nyomor okozta társadalmi elégedetlenséget, pontosabban az előbbieket által kiváltott sikertelen polgári demokratikus, majd szocialista kísérletet az ország legalább részbeni megmentésére, demokratikus átalakítására, köztük a nemzetiségi kérdés rendezésére.³

A nagyobb és népesebb birodalmak éppúgy az etnikai homogenizáció gyakorlatát vallották magukénak az első világháború előtti évtizedekben, mint a szomszédságukban levő kisállamok. Ez azt jelentette, hogy az államalkotó nemzet igyekezett a lehető legváltozatosabb módon, sőt legtöbb esetben minden eszközzel a területén élő másajkú népeket asszimilálni. A németesítés, az oroszosítás, illetve a magyarosítás éppoly ismert fogalmakká váltak, mint a románosítás vagy a szerbesítés. E politikának négy fontosabb alappillére (az oktatást, az igazgatást-közigazgatást, a gazdaságot, valamint a telepítés- és migrációs politikát) emelhetjük ki. Az egyes nemzetállamok által a kisebbségi kérdés megoldására, így az etnikai egyneműsítés megvalósítására alkalmazott módszerek tehát változatosak voltak.

Nyugat-Európa nagyhatalmai Anglia és Franciaország politikusai főként hatalmai-külpolitikai okokból a XIX. század végétől az elnyomott kisebbségek, illetve a kisebbségi jogok szószólóivá váltak, mármint a kelet-közép-európai térségben, miközben saját kisebbségeiket évszázadok óta brutálisan elnyomták. Elegendő csak az írek, a skótok vagy a bretonok sorsára gondolnunk. A közép-kelet-európai kisebbségi kérdés iránti nyugat-európai érdeklődést egyebek mellett Seton-Watson magyarországi felfedező útja is jelzi, aminek során a „skót vándor” számos valós problémát tárt fel, és adott közre írásaiban aktuális politikai propagandával fűszerezve.⁴ De nem volt ritkaság az sem a nyugati hatalmak részéről, hogy a térség fiatal kisebbségi politikusait hosszabb-rövidebb időre vendégül lássák, hogy tőlük informálódjanak a vetélytársként (ellenségnek) tekintett államok kisebbségeinek helyzetéről, mint azt többek között Masaryk vagy Beneš életútja is példázza azt.⁵

Ha Magyarország, vagyis a dualista állam keleti felének 1867 és 1914 közötti félévszázados kisebbségi politikáját elemezzük, akkor tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ezekben az évtizedekben kétségtelenül érvényesült egyfajta etnikai homogeneizációs kísérlet, vagyis a nem magyar ajkú népek asszimilációjának gyorsítására törekedtek az egymást váltó magyar kormányok, főként az iskolai oktatás terén.⁶ A dualizmus kori magyarországi oktatás- és nemzetiségpolitikában egyszerre érvényesültek a liberális elvek és az állam által szorgalmazott asszimilációs kényszer, főként úgy, hogy ez utóbbi vált a XIX–XX. század fordulójától egyre inkább meghatározóvá. Az 1868. évi (XLIV. tc.) nemzetiségi törvény, amelyik ugyan a korabeli politikai gyakorlatnak megfelelően az egy politikai nemzet elvét vallotta, mégis a liberális elvek is érvényesültek benne, mivel szélesebb körű kisebbségi nyelvhasználatot engedélyezett az egyházak, az egyesületek, illetve alsóbb fokú közigazgatás és igazságszolgáltatás terén egyaránt. Kétségtelen, hogy a dualizmus évtizedeiben a törvény alkalmazását szűkíteni igyekeztek az egymást követő kormányok. Az ugyancsak 1868-ban elfogadott népiskolai (XXXVIII.) törvény nyelvhasználati kérdésekben szintén liberális elveket vallott, széleskörű iskolaalapítást tett lehetővé, vagyis az állami intézményhálózaton kívül maguk a felekezetek, egyesületek is iskolafenntartóvá válhattak, illetve maradhattak, mint azt a dualizmus kori nem állami fenntartású elemi és részben középiskolák nagy száma is jelzi azt. A magyarországi nemzetiségi vezetők részéről a legnagyobb ellenállást az 1907-ben elfogadott ún. Apponyi-féle oktatási törvény (XXVII. tc.) váltotta ki, mivel a kormányzat ezzel a lépésével igyekezett a magyar nyelv

hatékonyabb elsajátíttatását elérni, célként tűzve ki, hogy minden elemi iskolát végzett tanuló magyarul szóban és írásban egyaránt megfelelően ki tudja fejezni magát.

Ha a dualizmus kori magyar „etnikai homogenizációs program” további elmeit vesszük szemügyre, azok még az oktatási hatékonyságát sem érték el. Az 1876. évi megyerendezés során, ami a polgári közigazgatás meghonosításának volt a része, alig tapasztalható olyan törekvés, amelyik kifejezetten a kisebbségek beolvasztását célozta meg, pontosabban a határvonalak átrajzolásával nem kívánták egy-egy megye etnikai összetételét befolyásolni. Etnikai vonatkozással legfeljebb csak a feudalizmus időszakában önkormányzattal bíró szabadalmas területek, főként a Szászföld megyerendszerbe illesztése bírt. A magyar történelmi hagyományokon alapuló megyerendszer átalakítására, egyebek mellett a megye- és a vonzáskörzet-határok közelítésére már a XX. század elejétől több szakmai elképzelés látott napvilágot, megvalósítását azonban nem szorgalmazta a kormányzat. Az ún. autonóm területek kialakítását vagy ezen is túlmutatva az ország föderalizálását felvázoló nemzetiségi elképzelések is csak politikusi tervek maradhattak a dualizmus évtizedeiben.

Az 1848. évi áprilisi törvények megteremtették a szabad versenyen alapuló gazdasági fejlődés alapjait a Monarchia keleti fele számára is, az 1867. évi kiegyezés pedig politikai stabilitást biztosított ehhez. A liberális gazdaságpolitikai alapelvei (vállalkozás szabadsága, állami beavatkozás alacsonyabb szintje) a dualizmus évtizedei alatt teljes mértékben érvényesültek. Mai szóval élve a területfejlesztési politikát nem rendelték alá az etnikai érdekeknek. A nyersanyagtermelő vidékek, a fejlődő nehézipari térségek részben a nemzetiségi területeken (Felvidék, Bánság) alakultak ki. A kiegyezés utáni magyar kormányok „nacionalista indítékok” alapján nem avatkoztak bele az egyes nemzetiségi által alapított bankok tevékenységébe, így az erdélyi és partiumi román bankok jelentős területeket vásárolhattak fel a tönkremenő magyar nagybirtokosoktól, és parcellázhatták fel azt az ortodox és görög katolikus magyarországi románok között. A dualista időszak magyarországi migrációs és telepítéspolitikája csak elenyésző hatást gyakorolt az országhatáron belüli etnikumok területi elhelyezkedésére. A „magyarosító telepítéspolitikának” legfeljebb egyik bátorítatlan eleme a bukovinai székelyek al-dunai letelepítése. Magyarországi nemzetiségi vezetők gyakran kárhoztatták a magyar kormányokat azért, hogy politikájukkal erősítették a nemzetiségi lakosság „migrációs kedvét”. Főként a szlovákok vonatkozásban merült fel az amerikai kivándorlás kérdése. A „másfél millió” kitértő Kárpát-medencei amerikai között magyarok és nem magyarok egyaránt voltak. Északkelet-Magyarországról, ahonnan az amerikai szlovákok nem kis része származott, erősebb volt a magyarok kivándorlása is, mint más magyar lakosságú térségekben.

A dualizmuskori magyar nemzetiségpolitika eleminek vázolója után röviden foglaljuk össze, milyen sors várt a kisebbségi sorba került mintegy hárommillió magyarra. A Párizs környéki békerendszer győztes utódállamai látszatra, főként addig, amíg nem voltak biztosak területi gyarapodásuk véglegesítésében égre-földre fogadkoztak, hogy az államuk területén élő kisebbségek egyenjogúságát messzemenőig biztosítani fogják, mint például azt a románok által kinyilvánított gyulafehérvári határozatok is tartalmazták. Ám abban a pillanatban, amint katonailag megszállják a korábban Magyarországhoz tartozó területeket, már kezdetét is veszi az etnikai homogenizációs program gyors léptékű megvalósítása, mintha nem is létezett volna a Nemzetek Szövetség által felvállalt kisebbségvédelmi garancia.⁷ A kisebbségi magyarság az első világháborút követő években négy állam polgárává vált kényszerűségből. Csehszlovákia és Ausztria esetében a demokratikus politikai berendezkedés bizonyos elemei érzékelhetők voltak a napi politikai gyakorlatban. Szerbia (Jugoszlávia) és Románia ugyan demokratikusnak, sőt Románia még liberális rendszerűnek is mondta magát, azonban ehhez a deklarációhoz a gyakorlatban balkáni típusú napi politizálás társult. A belpolitikai berendezkedés különbözősége ellenére mindhárom kisantant ál-

lam legfontosabb célkitűzése az egynyelvű nemzetállam megteremtése volt, de legalább is a kisebbségiek lélekszámának minél nagyobb arányú csökkentése, még akkor is, ha a mód-szerekben tapasztalható több-kevesebb eltérés.

A homogenizációs politika elemei közül a Kárpát-medencei utódállamok mindegyike főképpen a „migrációs módszert” alkalmazta, mivel ezzel tudták leghatékonyabban elérni a kisebbségi népesség, főként pedig a magyarság lélekszámának gyors csökkentését. Az elcsatolt magyarországi területekről 1918 és 1925 között közel négyszázezer magyar kényszerült szülőföldje vagy legalábbis korábbi lakóhelye elhagyására, és érkezett a mai Magyarország területére. A magyar menekültek első hulláma még 1916 őszén, a román csapatok első erdélyi betörésekor távozott Erdélyből a Kárpát-medence központi része felé. 1918 ősztől, a front összeomlását követően pedig az idegen megszállás, illetve a megszálláshoz kapcsolódó atrocitások további újabb nagyarányú menekült hullámot indítottak el. Az új államalakulatok közigazgatási-katonai berendezkedése az egykori magyar területeken ismét menekülésre kényszerítette a magyar állami alkalmazottakat, akik egyebek mellett megtagadták az ún. hűségeskü letételét a még bizonytalan politikai-hatalmi helyzetben. A trianoni békeszerződés aláírása után is folytatódott a szomszédos államok magyarellenos migrációs politikája, és ekkor már az állampolgárság megvonásával igyekeztek átköltözésre ösztönözni főként a magyar értelmiségieket. Kapóra jött számukra az ún. optálási (választási) lehetőség érvényesítése, amelyet egyébként a békeszerződés biztosított.⁸ Elméletileg a kisebbségi sorba került egyén szabadon dönthetett arról, hogy felveszi-e az új állam (román, szer, csehszlovák) állampolgárságát vagy pedig kitart a magyar mellett, és ez utóbbi választásával a trianoni országterületre költözik át. Az utódállamok ezt a lehetőségből is igyekeztek a maguk javára kamatoztatni, vagyis minél több kisebbségi magyart rábírni arra, akár egzisztenciális fenyegetéssel (állásvesztés, nyugdíj-megvonás stb.) is, hogy Magyarországot válassza. Az átköltözés lehetőséggel minimális arányban a csonka országban maradt kisebbségek is éltek, azonban mindössze 15–20 ezerre tehető azoknak a száma, akik valamelyik szomszédos ország állampolgárságát választottak. Az 1920 utáni magyar kormányok e terén is kiszolgáltatottá váltak, mivel nagyságrendekkel nagyobb számú kisebbségi maradt a szomszédos államokban, mint amennyi nem magyar ajkú a csonka ország területén. Ausztriát leszámítva mindhárom szomszédos állam vonatkozásában hatalmas ez az eltérés. A magyar kisebbség első világháború háború utáni migrációja nem egyedülálló jelenség ebben az időszakban. Elegendő csak a görög–török lakosságcserére gondolnunk a húszas években, aminek során több mint egymillió görög érkezett Kis-Azsiából Görögországba, és közel négyszáz ezer török pedig Görögországot (Thrákiát) hagyta el.

Magyarország a veszített háború, a belső forradalmak és az idegen katonai megszállás következményeként igen súlyos gazdasági válságot élt át, és nem tudott megfelelően felkészülni a 1918 után a menekültek, „optánsok” fogadására, akik éveken (akár évtizedeken) keresztül vagonokban, barakkokban laktak, rendkívül nehéz körülmények között.⁹ A bethleni konszolidáció, majd pedig a harmincas évek második felétől az újabb gazdasági fellendülés teremtett végre lehetőséget számukra, hogy önálló lakáshoz jussanak. A vagyontukat, egzisztenciájukat veszített emberek szükségszerűen a szélsőséges politikai mozgalmak támogatóivá váltak. A magyar társadalom szolidáris volt a húszas évek elején a menekültekkel, akik között számos esetben rokonaik is voltak. A magyar kormányok revíziós politikájának széles körű társadalmi támogatottsághoz a menekült kérdés mindennapi jelenléte is nagymértékben hozzájárult, de azok a kedvezőtlen hírek is erősítették a revansvágyat az „anyaországiak” körében, amelyek a határon túlról érkeztek a kisebbségi magyarság beolvasztási kísérleteiről. Két gondolatot ennél a problémakörnél mindenképpen meg kell említeni. Az egyik: a közel egy évszázada tartó Kárpát-medencei népvándorlás nyitányát a ma-

gyarság tömeges elűzése jelentette Trianon után, ugyanakkor az is tény, hogy Magyarország 1938 és 1941 közötti területgyarapodását egy ellentétes népességmozgás kísérte. A magyar fennhatóság alá került területekről mintegy másfélszáz–kétszázezer ember (cseh és szlovák telepesek, román tisztviselők, bácskai dobrovoljácok) költözött el a visszatért területekről, részben a magyar hatóságok aktív közreműködésével. A második világháború után ismét Magyarország lett a térségbeli népességmozgások vesztese, és újból megközelítette a szomszédos országokból elmenekültként magyarok száma a négyszázezret. Sőt a második világháború alatt és után milliókat érintő, döntő részben kényszerű népességmozgások történtek Kelet-Közép-Európában, és ennek részeként a Kárpát-medencében is. Ez migrációs folyamat azóta is tart, jóllehet az 1990-es évektől már gazdasági okok (munkanélküliség, magasabb nyugat-európai és tengerentúli bérek stb.) is nem kis szerepet játszanak ebben a folyamatban.

Egy-egy gondolattal végezetül érintenünk kell a szomszédállamok 1920 utáni homogenizációs politikájának egyéb elemeit, így a migrációs politikához kapcsolódó belső telepítések gyakorlatát, ami főképpen a városok magyar jellegét változtatta meg. Az 1920 utáni földbirtokreform szinte teljes egészében magyarok ellen irányult, a magyar földbirtokosok földjeit ugyanis mindhárom országban az államnemzethez tartozó gazdák vagy határőrcsaládok kapták meg. Az oktatáspolitikai is csaknem teljes egészében kisebbségellenessé vált az utódállamokban, talán Csehszlovákiában voltak valamelyest elviselhetőbbek az oktatási feltételek. A magyar tanítási nyelvű iskolák számának csökkentése, működési jogának korlátozása, különféle nyelvvizsga és érettségi rendeletek, a családnévelemzés, a pedagógusok állampolgárságának megvonása mind-mind a magyar iskolák sorvasztását segítette elő.

Továbbá megemlíthetnénk még az igazgatás átalakítását is, nemhogy autonómiát nem kaptak a magyar többségű területek, igaz ilyet legfeljebb csak vészhelyzetben, és akkor is nagyon halkan ígértek. Az új államalakulatok újjászervezett közigazgatásukkal éppen magyarellenos érdeket szolgáltak, igyekeztek ugyanis egy-egy igazgatási egységen belül a magyarság lélekszámát és arányát a lehető legminimálisabbra leszorítani. De említhetnénk még az adópolitikát, mint a kisebbségellenes retorziók egy másik válfaját. Ebben főként a balkáni államok jártak élen, és sor még hosszan folytatható.¹⁰ A felsorolt magyarellenos intézkedések nemcsak a két világháború közötti évtizedeket jellemezték, hanem a későbbiek is, és bizonyos elemei napjainkig megmaradtak, és sajnos újjáéledtek.

Összességében elmondható, hogy trianoni békeszerződés eredményeként kisebbségi sorba került magyarság helyzete kilenc évtizede változatlanul rendezetlen. A Kárpát-medencei magyarság egyharmada olyan körülmények közé került, amelyik bizonyos időszakokban egyértelműen rosszabb volt a kisebbségi magyar lét számára, mint amilyen feltételeket a magyar állam biztosított a nem magyar ajkú közösségeknek 1918 előtt. Ez természetesen az immár „anyaországgá” vált Magyarországon napjainkban is érezteti hatását. Az 1945-öt követő négy és fél évtizedben teljes egészében elfojtották a szocialista rendszer ideológusai a magyar társadalomban is a Trianon kiváltotta igazságérzetet. Maga a béke, illetve annak igazságtalanságai még úgy-ahogy nyilvánosságot kaphattak 1989 előtti években is, de a fájdalmat megélni, főként pedig a trianoni béke utóhatásaként a második világháború utáni magyar szenvedésekről nyilvánosan beszélni nem volt ildomos, mivel az úgymond a nacionalizmust erősítette, vagy éppen a szomszédos államok érzékenységének ingerküszöbét súrolta. A trianoni békeszerződéshez kapcsolódó családi megpróbáltatások, tragédiák feldolgozására ezért leginkább csak a kisebb közösségek, a szűk családi kör vállalkozhatott. Az említett több évtizedes elhallgatási politika minden bizonnyal nem volt hatástalan a magyar társadalom egy részére sem, mivel nem kevesen közömbössé váltak Trianon és ennek eredményeként a határon túli magyarság problémája iránt, mint azt a sokszor idézett 2004. december 5. népszavazás eredménye is jelezte. (Bár

a politológusok és szociológusok egy része a szavazóknak a napi politikára adott negatív válaszával magyarázza az alacsony népszavazási aktivitást. A magyar (magyarországi) társadalom másik részéből pedig az említett elfojtás után törhetett végre felszínre a rendszerváltással a kibeszélés igénye, az elszenvedett sérelmek, a több évtizedig tartó kényszerű megaláztatás alóli felszabadulás és ezzel együtt a társadalomra ráerőltetett kisebbségi érzés negatív élményének lerázása. Ennek az élménynek az egyik megjelenési formája a magyarság évezredes történelemformáló erejének megjelenítése, jelképeinek (Nagy-Magyarország térkép, matrica, Szent Korona, árpádsávós zászló stb.) egyre gyakoribb használata is, és sajnálatos módon a szomszédnépek dehonesztálására is akad nem egy példa, noha ez utóbbira a válasszal ők sem maradnak adósak. Egészen pontosan a szomszédos államokban is léteznek és virágoznak olyan szervezetek, pártok, amelyek viszont következetes magyarellenességükkel tűnnek ki a politikai szűrkeségből.

A trianoni tragédia feldolgozása és az egyenjogúság alapján a szomszéd népekkel történő megbékélés már csak közös kelet-közép-európai jövőnk formálása szempontjából sem tűr további halogatást. A megoldandó feladatok sokaságából végül egyetlen példa arra, hogy milyen nehéz is egymás érzékenységét kölcsönösen tiszteletben tartani. 2008 őszén, a dunaszerdahelyi stadionban történt eseményekről beszélgettek osztályfőnöki órán az egyik középiskola érettségi előtt álló diákjai. A fiatal osztályfőnök ostromozta azokat a stadionban megjelent magyar szurkolókat, akik éppen Nagy-Magyarországot ábrázoló transzparensket vittek magukkal, mivel szerinte ezzel a szlovák nép érzékenységét sértették meg a drukkerék. Az említett transzparenszek ugyanis a szlovákság önálló állami létét vonhatták kétségbe. Az osztály egyik jó képességű tanulója kért szót, aki elismerte, hogy lehet igazság abban, amit a tanárnő mondott. Majd viszontválaszként egy kérdéssel fordult az osztályhoz: Vajon a szlovákok figyelembe veszik-e a mi érzékenységünket, amikor színmagyar településeket olyan szlovák nemzeti hősokról neveztek el, akiknek semmi köze nincs a településhez? Vagy – folytatta tovább – Senczi Molnár Albert szülővárosában, ahonnan az őseim is származnak, jóformán alig lehet magyarul megszólalni, a nagy- és dédszüleimet pedig, akiknek elődei évszázadok óta éltek a városban, 1947-ben vagy 48-ban, „háborús bűnösként” dobták ki szülőföldjükről a csehszlovák hatóságok, úgy, hogy előzőleg mindenüket elvették, és koldusszegényen érkeztek a csonka országba. Ezek után nekem, érzékenynek kell-e lennem a szlovákok iránt? – kérdezett vissza, és a vita még a tanítás után is hosszasan folytatódott végkövetkeztetés levonása nélkül. Ez csak egyetlen példa a sok közül, amelyik jelzi, hogy változatlanul milyen nehézséget jelent Kárpát-medencei közös történelmi múltunk, benne Trianonnak és következményeinek feldolgozása.

JEGYZETEK

1. A trianoni békére és következményeire vonatkozó könyvtárnyi szakirodalomból és forráskiadásból: Gerő András (szerk.) (1989): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest. A dokumentumgyűjtemény egyebek mellett tartalmazza magának a békeszerződésnek a teljes szövegét és a hozzákapcsolódó diplomáciai tárgyalások egy részét is (113–292. o.). A témára vonatkozó legátfogóbb újabb kiadású dokumentumgyűjtemény: Zeidler Miklós (szerk.) (2003): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest. A kötet külön fejezete foglalkozik a békeszerződés közéleti és politikai emlékezetével (327–456. o.). A békeszerződés veszteségeinek számszerűsítéséről pedig: Lőkös Zoltán 2000: Trianon számokban. Püski Kiadó, Budapest.
2. Raffay Ernő (1987): Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó, Budapest. 168–194. o., Eördögh István (2000): Erdély román megszállása 1916–1920. Lázi Bt., Szeged. 23–32. o.
3. A történelmi Magyarország felbomlásáról két, a történelmi eseményeket másként megélő kortárs összegzése: Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. Magyar Hírlap könyvek,

- Budapest. (Reprint kiadás, 1989.) A szerző többek között részletesen elemzi a Károlyi-kormány bel- és külpolitikáját (55–117. o.). Jászinak a nemzetiségi kérdésről 1918-ban megjelent alapmunkája: *A Monarchia jövője*. Új Magyarország Rt., Budapest (Reprint kiadás, 1988.) A nemzetiségi kérdés háború utáni megoldását Jászi Magyarország esetében a demokratikus föderalizmusban látta (59–71. o.). Konzervatív oldalról pedig egyebek mellett: Gratz Gusztáv (1935): *A forradalmak kora Magyarország története 1918–1920*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, (Reprint kiadás, 1992.). könyve figyelemreméltó. Gratz könyvének második fejezetében (38–63. o.) foglalkozik az ország feldarabolásával.
4. Jeszenszky Géza (1982): *A vándorló skót és Magyarország*. História 1982. 4–5. sz. 26–28. o.
 5. Gulyás László (szerk.) (2003): *Eduard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés*. Az Ausztriában élő szláv nemzetek politikai harcáról szóló tanulmány. JATE Press, Szeged. A tanulmány a későbbi cseh elnök doktori értekezésének részleteit adja közre, amelyet 1907-ben a dijoni egyetemen védett meg. 1911-ben pedig Beneš az osztrák kultuszminisztérium egy éves franciaországi és angliai ösztöndíját nyerte el (4–6. o.).
 6. A reformkori és dualizmuskori magyarországi nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakirodalom és forráskiadás is hatalmas. Egyik jól használható átfogó munka: Mikó Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Minerva kiadása, Kolozsvár. (Reprint kiadás, Csatári Dániel bevezető tanulmányával é. n.) A szerző részletesen elemzi többek között az 1867 és 1918 közötti magyar iskolapolitikát és a nemzetiségek egyesületalapítási jogát (427–474. o.). A magyar nemzetiségpolitikai törvények, rendeletek gyűjteménye: Balogh Sándor (főszerk.) (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993*. Napvilág Kiadó, Budapest. A dokumentumgyűjtemény tartalmazza többek között a sokat vitatott Apponyi féle oktatási törvényt is (186–200. o.).
 7. A kisebbségi magyarságra és kelet-közép-európai kisebbségi kérdésre vonatkozó igen bőséges a szakirodalomból: Romsics Ignác 1998: *Nemzet, nemzetiség és állam – Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest. A könyv egyik fejezete a kisebbségvédelemmel is foglalkozik (193–227. o.). Galántai József 1989: *Trianon és a kisebbségvédelem – A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása*. Maecenas Kiadó, Budapest. A kötet része: *A békeszerződéshez kapcsolódó kisebbségvédelmi szerződések megalkotása* (71–123. o.), illetve függelékként közli a román és a magyar kisebbségvédelmi szerződés szövegét, valamint a Nemzetek Szövetsége Tanácsának határozatait a kisebbségvédelmi garanciális eljárásokról (201–223. o.).
 8. A békeszerződét a magyar törvényhozás is nemzetközi nyomásra kénytelen volt törvénybe iktatni, így az 1921. évi XXXIII. tc.-ként szerepel. A törvény 61–66. paragrafusai foglalkoznak az optálás lehetőségével.
 9. A húszas évek elején menekülteként ideérkező magyarok megrázó életéről, a vagonlakások és a barakkok világáról számos tudósítás vagy más egyéb kiadvány jelent meg. A legújabb a Rubicon folyóirat Trianon külön számában látott napvilágot: Csóti Csaba (2010): *Vagonlakók, barakklakók, menekültek*. 2010. 4–5. szám. 54–59. o.
 10. A trianoni béke után kisebbséggé vált magyarság sorsának országokénti bemutatásával is megismerhetjük a szakirodalomból országoként egy-egy példát: Borsody István (1938): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Méra Ratio, Somorja (Reprint kiadás 2002.) A korszak neves szakértői vették száma a kisebbségi magyar lét egyes elmeit, így a műveltség sorsát vagy a felvidéki magyar társadalom változásait is (89–155. o.). Nagy Lajos (1944): *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár. (Reprint kiadás, Székelyudvarhely, 1994.) Rendkívül alapos munka, igen gazdag román jogi szakirodalmat használva fel forrásként, és részletes a kisebbségek szabadságjogainak taglalása (76–200. o.). Domonkos László (1992): *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest. A könyv két fejezete is foglalkozik a két világháború közötti idősakkal: (A Délvidék első elvesztése, illetve Élet a két háború között 35–77. o.)

GULYÁS LÁSZLÓ*

TRIANON HATÁSA A KÁRPÁT-MEDENCE RÉGIÓINAK FEJLŐDÉSÉRE

ABSTRACT

The regional development started at the beginning of 1900' years Hungarian Kingdom (which part of Austro-Hungarian Monarchy at this time). Regions have been formed, Budapest and another 10 towns became a regioncenters.

The versailan peace-system gave significant part of regions to other countries, or cut two parts with the borders. Because of it from 11 potential regioncenters 7 became the part of the new states. In my essay I proved that in Central-Europe the relation between the regional and the state has a major impact on development of the region.

Development of the region depends on the economic policy of the certain state. There are mainly two possibilities: 1. The government economically utilizes the region. 2. The government develops the certain region. These had a detrimental impact on the development Carpathian-basin.

1. A történelmi magyarország térszerkezete

Az 1990-es évek magyarországi regionális szakirodalma egyetért abban, hogy a történelmi Magyarországon a 19. század végén, a 20. század elején körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, és elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki.¹ 1999 és 2003 között folytatott kutatásaim során kettő nagyrégió, a Felvidék és a Délvidék, során keresztül tártam fel,² hogy hogyan érintette fejlődésüket a 20. század négy nagy államszerkezeti váltása.³ 2004 után a kutatás földrajzi hatókörét kiterjesztettem az összes Kárpát-medencei régióra, azaz arra keresem a választ, hogy a 19. század végén megszülető régiókat hogyan érintették az államszerkezeti váltások. Jelen tanulmányban azt mutatom be, hogy az első államszerkezeti váltás – a versaillesi békerendszer kiépítése –, milyen hatással volt a Kárpát-medence régióinak fejlődésére.

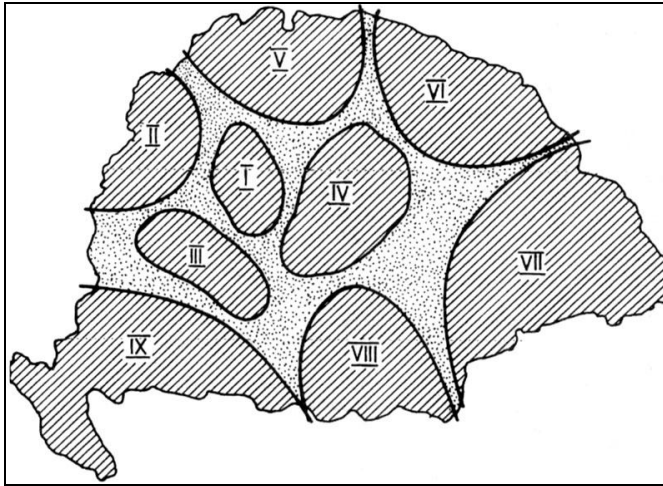
Amikor a történelmi Magyarországon formálódó régiók sorsát próbáljuk meg feltárni, rögtön kettő módszertani problémába ütközünk. Egyrészt ezeket a régiókat nem tudjuk pontos közigazgatási egységhez kötni, hiszen a 19. és a 20. század fordulóján a hivatalos közigazgatási keret a vármegye-rendszer volt és a vármegyei keretek nem mindig estek egybe a formálódó régiókkal.⁴ Másrészt még napjainkban sincs szakmai konszenzus a történelmi Magyarország regionális térszerkezetét illetően. Az 1880-as évektől kezdődően egészen napjainkig bezárólag a történelmi Magyarországra vonatkozóan számos táj- és régióbeosztás született,⁵ ezek közül az alábbiakat mindenféleképpen meg kell említenünk:

- Az Országos Statisztikai Hivatal az 1880-as években alakított ki 8 statisztikai régiót, ez volt az ún. Keleti Károly-féle felosztás.
- Kemény György 1917-ben készített egy természetföldrajzi alapú beosztást.⁶ Az ő munkáját felhasználva Fodor Ferenc szintén természetföldrajzi alapon 9 régiót különített el.⁷

* Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

- A két világháború közötti időszak három legjelentősebb földrajztudósa, Prinz Gyula, Cholnoky Jenő és Teleki Pál közös könyvükben 15 tájat különítettek el.⁸
- A második világháború után Bulla Béla és Mendöl Tibor vállalkozott arra, hogy elkészítsék a Kárpát-medence tájbeosztását.⁹
- A legutóbbi 10–15 évben több kutató próbálkozott meg azzal, hogy kutatásai alapján megrajzolja a történelmi Magyarország térszerkezetét.¹⁰ Ezek közül a legfontosabb Tóth József (lásd 1. térkép) és Beluszky Pál régiófelosztási kísérlete (lásd 2. térkép).

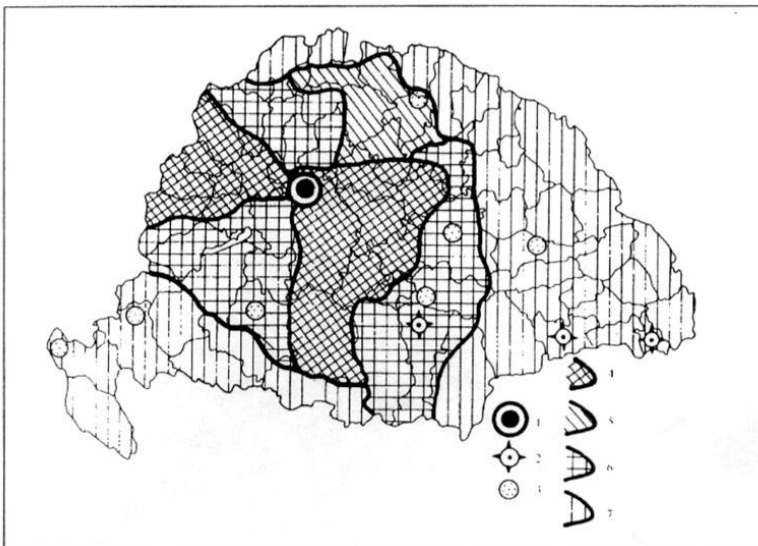
1. térkép. A 19. század végén formálódó régiók Tóth József szerint

Forrás: Tóth József (1997): Régiók a Kárpát-medencében.

I. m.: Pap Norbert–Tóth József (szerk.) (1997): Európa politikai földrajza.

2. térkép. A 19. század végén formálódó régiók Beluszky Pál szerint

1 = a modernizáció hídfőállása, Budapest; 2 = modernizációs gócek számottevő „kiszugárással”;

3 = modernizációs gócek; 4 = számottevő modernizációval jellemezhető zónák;

5 = a modernizáció második hullámának zónája; 6 = a modernizációs folyamat elején álló zóna;

7 = „tradicionális” régiók

Forrás: Beluszky Pál (2008): Magyarország történeti földrajza I–II., Budapest–Pécs.

Tanulmányom célja, hogy bemutassam Versailles-ban kialakított határok hatását a Kárpát-medence régióira. Mivel az első világháború előtti időszakra vonatkozóan nincs egyértelmű régiófelosztás, pontosabban számos eltérő táj- és régióbeosztás született, azt a módszertani megoldást választottam, hogy ezek közül kiválasztottam az általam legjobbnak, illetve legfontosabbnak tartott öt felosztást és ezeket összefoglaltam egy közös táblázatba (lásd *1. táblázat*).¹¹ Ezzel párhuzamosan Beluszky Pál városhierarchiára vonatkozó kutatási eredményei alapján¹² egy olyan térképet rajzoltam, mely tartalmazza a potenciális regionális centrumokat (lásd *3. térkép*).

1. táblázat. Öt kísérlet a történelmi Magyarország táj- és régióbeosztására

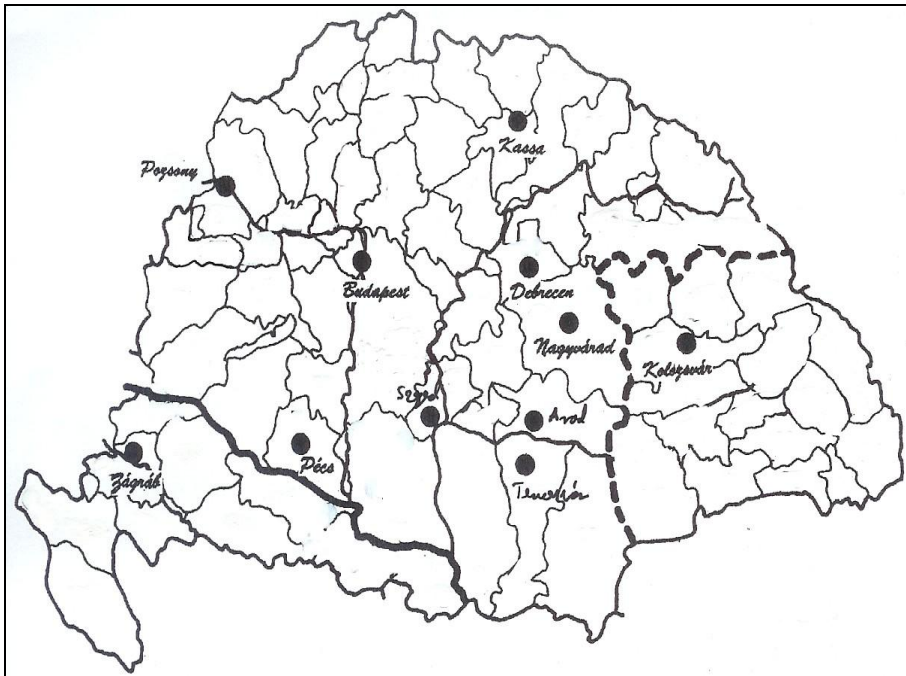
Országos Statisztikai Hivatal 8 régiója (1880)	Fodor Ferenc 9 tája (1924)	Prinz-Cholnoky-Teleki 15 tája (1938)	Tóth József 9 régiós felosztása (1997)	Beluszky Pál 8 régió + „köztes zóna” felosztása (2000)
–	–	Közép-Dunátáj	Központi Körzet	Budapest
Duna jobb partja	Kisalföld	Győri-medence	Kis-Alföld és Nyugat- Dunántúl	Nyugat-Magyarország
	Dunántúli domb- vidék	Dél-Dunántúl	Közép- és Dél- Dunántúl	Közép- és Dél- Dunántúl
Duna bal partja	Északnyugat-Fel- vidék	Magas-Felföld	Felvidék	Közép-Felvidék, Nyugat-Felvidék <i>Északkelet-Felvidék</i>
Horvátország	Drávántúli vidék	Zágrábi-medence Muratáj	Horvátország	Horvát-Szlavónország
Tisza jobb partja	Északkelet Fel- vidék	Havaserdő Felső-Tiszatáj	Ruténföld	–
Erdély	Királyhágón túl	Biharerdő Erdélyi-m. Székelyerdő Erdély-Havas	Erdély	<i>„Szűkebb értelemben vett Erdély”</i>
Duna-Tisza köze	Alföld	Nagyrona	Alföld	Alföld
	Mátra-Bükk hegy- vidék	Mátraerdő	–	–
Tisza bal partja	Királyhágón innen	–	–	Kelet-Magyarország Köztes zóna
Tisza–Maros köze	–	Aldunatáj	Délvidék	–

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az *1. táblázattal* kapcsolatban itt kell megjegyezni, hogy a táblázatba foglalt ötféle beosztás egymásnak való megfeleltetése, pontosabban összehangolása nem zökkenőmentes, ezt a táblázatban az üresen hagyott kockák, illetve a dőlt betűs részek jelzik. A táblázat-szerkesztés nehézségeire álljon itt néhány példa:

- Az Országos Statisztikai Hivatal felosztásában, illetve a Fodor Ferenc-féle felosztásban Budapest nem önálló régió, ehelyett a Statisztikai Hivatal a Duna–Tisza közéhez, míg Fodor Ferenc az Alföldhöz sorolja.
- Igen problémás a Beluszky-féle felosztás összeegyeztetése a többi felosztással. Hiszen Beluszky az Északkelet-Felvidéket, illetve Erdélyt nem tekinti önálló régiónak – ezért van dőlt betűvel jelezve –, hanem alrégióként besorolja őket a Kelet-Magyarország régióba.
- Ugyancsak Beluszky lóg ki ismét a sorból azzal, hogy Kárpátalját nem tekinti önálló régiónak, nála Kárpátalja az Északkelet-Felvidék része.

3. térkép. Potenciális régióközpontok 1900-ban

Forrás: A szerző saját szerkesztése Beluszky 1999. 155. old. alapján

Az 1. térképen Budapest mellett 10 várost - Záhara, Pécs, Pozsony, Kassa, Nagyváradi, Debrecen, Kolozsvár, Arad, Temesvár, Szeged - tüntettem fel mint potenciális régióközpont. Budapest és ez a 10 város alkotja a Beluszky-féle városhierarchia I. és II. szintű városait. (A Beluszky-féle városhierarchia az 1900-as évre vonatkozóan 245 várost sorol be hat szintre, az alábbi módon: I. szint: Budapest egymagában, II. szint: 10 regionális centrum, III. szint: 16 fejlett megyeszékhely, IV. szint: 37 megyeszékhely szintű város, V. szint: 88 középváros, VI. szint: 93 kisváros.)

Az 1. táblázat és a térképek, továbbá a hozzájuk kapcsolódó megjegyzések figyelembevételével készítettem el a Kárpát-medence régióinak fejlődését feltáró kutatásaim kiindulási alapjául szolgáló saját régióbeosztásomat, melyben 11 formálódó régiót különítettem el (lásd 2. táblázat). A táblázat értelmezéséhez az alábbiakat kell figyelembe venni:

1. Annak érdekében, hogy a régiókat jobban meg lehessen fogni – értsd, körül lehessen határolni –, a táblázat második oszlopában feltüntettem, hogy a formálódó régiók mely vármegyéket fedték le. Ehhez a lehatároláshoz Beluszky Pál modernizációs kutatási eredményeit használtam fel.
2. A harmadik oszlopban helyeztem el a 11 potenciális régióközpontot.
3. A negyedik oszlopban feltüntettem azokat a városokat, melyek fejlett megyeszékhelyként (Beluszky-féle III. szint) a jövőben régióközponttá válhattak volna.
4. Az Északkelet-Felvidék elnevezésű régió valójában nem igazi régió, sem potenciális régióközponttal, sem fejlett megyeszékhellyel nem rendelkezik. De mivel fejlettségben jelentősen lemaradt a Közép-Felvidéktől, indokoltnak tűnik különálló régióként való kezelése.

2. táblázat. Formálódó régiók és potenciális régióközpontok és fejlett megyeszékhelyek a történelmi Magyarországon

A régió neve	Területe vármegyei beosztás alapján	Potenciális régióközpont	Fejlett megyeszékhely
Budapest	Budapest és környéke	Budapest	–
Nyugat-Magyarország	Pozsony, Moson, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom megyék teljes egészében, Vas és Veszprém megye északi sávja.	Pozsony	Sopron, Győr, Szombathely
Nyugat-Felvidék	Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom	–	Nyitra, Besztercebánya
Közép-Felvidék	Turóc, Liptó, Szepes, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna megyék teljes egészében, Heves, Borsod és Zemplén egy-egy sávja	Kassa	Miskolc
Északkelet-Felvidék	Trencsén, Árva, Sáros, Zemplén	–	–
Kárpátalja	Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa	–	Máramarossziget
Erdély	Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Csík, Udvarhely, Háromszék, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Alsó-Fehér, Brassó, Fogaras, Szében, Hunyad	Kolozsvár	Brasso, Nagyszeben, Marosvásárhely
Alföld	Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Békés, Csanád, Arad, Bihar,	Nagyvárad, Debrecen, Arad, Szeged	Eger, Szatmárnémeti
Délvidék	Bács-Bodrog, Torontál, Temes vármegye	Temesvár	Újvidék, Nagybecskerek
Közép- és Dél-Dunántúl	Zala, Somogy, Tolna, Baranya, Fejér megyék teljes egészében, továbbá Veszprém és Vas megye déli részei	Pécs	Székesfehérvár
Horvátország	A 8 horvátországi vármegye	Zágráb	Eszék

Forrás: A szerző saját szerkesztése

2. A trianoni határok és a regionális fejlődés

2.1. A határok és a formálódó régiók

A 2. táblázat feltüntetett 11 régiót (első oszlop), a potenciális régióközpontokat (második oszlop) és a fejlett megyeszékhelyeket (negyedik oszlop) a Trianonban meghúzott határok az alábbi módon érintették:

• Regionális szint

1. A tizenegy régióból hét régió – Nyugat-Felvidék, Közép-Felvidék, Északkelet-Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Horvátország – teljes egészében más ország keretei közé került.
2. Kettő régiót határokkal vágtak ketté. A Nyugat-Magyarország elnevezésű régiót a Duna vonala mentén csonkították meg. Azaz Pozsony megye teljes egészében, míg Komárom megye északi része a csehszlovák államhoz került. Az Alföld elnevezésű régió keleti szegélyét Romániához csatolták.
3. Csak két régió – Budapest és Közép- és Dél-Dunántúl¹³ – maradt teljes egészében Magyarország keretei között.

• Régióközpontok szintje

A tizenegy régióközpontból hét régióközpont – Zágráb, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár más államok keretei közé került. Csak négy régióközpont – Budapest, Pécs, Szeged, Debrecen – maradt a magyar állam keretei között.

• Fejlett megyeszékhelyek szintje

A tizenhat fejlett megyeszékhelyből tíz – Nyitra, Besztercebánya, Máramarossziget, Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Újvidék, Nagybecskerek, Eszék – más államok keretei közé került. Csak 6 fejlett megyeszékhely – Sopron, Győr, Miskolc, Eger, Székesfehérvár – maradt a magyar állam keretei között.

Látható, hogy a trianoni határok olyan politikai határokként jöttek létre, melyek különféle természeti és gazdasági tájakat, a formálódó régiókat nem vették figyelembe. Ráadásul ezek a határok igen gyorsan szigorú vámhatárokká váltak. Azaz kijelenthetjük, hogy a Versailles-i békerendszer megzavarta az éppen csak meginduló Kárpát-medencei regionális fejlődést.

2.2. A regionális fejlődés az utódállamok keretei között

A Versailles-i békerendszer életbelépése teljes egészében átformálta a Kárpát-medence térszerkezetét. Terjedelmi kereteink miatt jelen előadásban nem térünk ki arra, hogy hogyan alakult a „trianoni Magyarország” térszerkezete. Itt most csupán az mutatjuk be, hogy milyen módon részesültek az utódállamok a Kárpát-medence formálódó régióból és ez milyen hatással járt az adott régióra. A három utódállam – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – az alábbi módon részesült a formálódó régiókból:

1. A csehszlovák állam teljes egészében megkapta a Nyugat-Felvidéket, a Közép-Felvidéket, Északkelet-Felvidéket, és a Kárpátalját, míg a Nyugat-Magyar régióból annak a Dunától északra elhelyezkedő területeit (Pozsony vármegye teljes egészében és Komárom vármegye egy jelentős része)
2. A román állam teljes egészében megkapta Erdélyt, illetve az Alföldi régió egy jelentős részét, továbbá a Délvidék egy kisebb részét.
3. A jugoszláv állam teljes egészében megkapta Horvátországot, a Délvidék túlnyomó részét, illetve Dél-Dunántúlból a Baranyai háromszöget.

Az utódállamokhoz került egész régiók, illetve régiórészek két világháború közötti fejlődését alapvetően az határozta meg, hogy hogyan tudtak beilleszkedni az adott állam térszerkezetébe. Közép-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió és az adott állam viszonya.¹⁴ A régió fejlődése elsősorban attól függ, hogy az adott államot vezető politikai elit gazdaságpolitikája milyen szerepet oszt a régióra. Alapvetően kettő eset lehetséges:¹⁵

1. Az államot vezető politikai elit „fejőstehénként” kezeli a régiót, azaz gazdaságilag kizsákmányolja.
2. Az államot vezető politikai elit valamilyen okból megpróbálja az adott régiót fejleszteni.

A kérdést még tovább bonyolítja, hogy Közép-Európában egy-egy régió fejlődését szintén alapvetően befolyásolja a régió lakóinak nemzeti hovatartozása. Gyakorlatilag a gazdaságpolitika, a regionális politika és a nemzeti kérdés hármas összefonódásáról beszélhetünk. Ennek a leggyakoribb megnyilvánulási formája, hogy az adott állam „uralkodó nemzete” saját gazdasági és politikai érdekeit a többi nemzet vagy kisebbség rovására igyekszik érvényesíteni.¹⁶ Ennek érzékeltetésére egyetlen példa: A Felvidék 1920-ban a megszülető csehszlovák államhoz került. Ezen új államban elvileg fennállt annak a lehetősége, hogy a hagyományosan ipari (durván leegyszerűsítve Csehország), illetve agrár dominanciájú régiók (értsd Felvidék) között organikus gazdasági kapcsolatok épüljenek ki és végbemenjen egy fokozatos regionális kiegyenlítődés. Ezen alternatíva megvalósulása a Felvidék – más néven Szlovenszko – mint régió komoly fejlődését, illetve a csehszlovákiai re-

gionális különbségek bizonyos fokú kiegyenlítődését eredményezte volna. De az 1920-as években nem ez a tendencia bontakozott ki. A gazdaságilag jóval erősebb cseh polgárság Csehszlovákia gazdasági életét saját érdekeinek megfelelően szervezte át, egyszerűen kiszármányolta a Felvidéket. Ennek következtében a Felvidék a fejlődés helyett a hanyatlás állapotába került.¹⁷ Hasonló példákat más régiók esetében is hosszasan sorolhatnánk,¹⁸ de terjedelmi kereteink miatt itt csak utalunk arra, hogy a cseh politikai elithez hasonlóan a román államban a román politikai elit, míg a jugoszláv államban a szerb politikai elit a két világháború közötti időszakban hasonló regionális politikát folytatott. Ennek következtében azon régiók, amelyeknek lakossága nem az adott államot uraló politikai elithez tartoztak új állami keretek közé történő beilleszkedésének mérlege egyértelműen negatív lett, fejlődésük stagnált vagy visszaesett.

3. Konklúziók

A magyar gazdaság-történelemírás és a magyar földrajztudomány már pontosan feltárta és bemutatta, hogy a trianoni Magyarország számára milyen konkrét gazdasági hátrányokkal járt a Versailles-i rendezés. Bízom abban, hogy kutatásaimmal és ezen rövid tanulmányommal sikerült bemutatnom, hogy a történelmi Magyarország feldarabolása nemcsak Magyarország regionális- és gazdasági fejlődését, hanem a Kárpát-medence valamennyi országának fejlődését hátrányosan befolyásolta. A Versailles-i határok az utódállamok gazdasági és regionális fejlődését is számos megoldhatatlan probléma elé állították.

JEGYZETEK

1. Tóth József (1997): Régiók a Kárpát-medencében. I. mű: Pap Norbert–Tóth József: Európa politikai földrajza. Pécs. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press.
2. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Délvidék – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest. Hazai Térségfejlesztő RT.
3. A négy nagy államszerkezeti váltás alatt értem az alábbiakat: I. versaillesi rendezés II. annak felbomlása, azaz a német „Új Rend” III. a szovjet zóna létrehozása 1945-ben IV. annak 90-es évek elején történő felbomlása.
4. Hajdú, Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs. Dialóg Campus.
5. Nagy Mariann (2003): A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Budapest. Gondolat Kiadó.
6. Kemény, György (1917): Magyarország mezőgazdasága. Budapest. Földrajzi Közlemények XLV. kötet. I-es és IV-es füzet.
7. Fodor Ferenc (1924): Magyarország gazdaságföldrajza. Budapest.
8. Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál. (1938): Magyar földrajz I–IV. Budapest.
9. Bulla Béle–Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Budapest.
10. Beluszky Pál (2000): Egy fél siker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországn. Id. mű Dövényi Zoltán (szerk.): Alföld és Nagyvilág. Budapest. MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet; Frisnyák Sándor (1996): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
11. A táblázatból kimaradt Süli-Zakar István és Csüllög Gábor régiófelosztása [lásd Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2003): A regionalizmus történeti előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István szerk.(2003): A terület és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2003.], de tervezem, hogy a kutatás folytatása során hatodikként ez is bekerül a táblázatba – G. L.
12. Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs. Dialóg Campus.

13. Az ún. Baranyai-háromszög a jugoszláv államhoz került.
14. Gulyás, László (2005): Két régió – Felvidék és Délvidék – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest. Hazai Térségfejlesztő RT.
15. Gulyás László (2007). Vajdaság: Történeti áttekintés. In.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.
16. Gulyás László (2004): A szlovák ipar fejlődése, 1918–1993. I. mű Horváth Gyula (szerk.): Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói, 2. 326–333. pp. Budapest-Pécs. Dialóg Campus Kiadó-MTA Regionális Kutatások Központja.
17. Gulyás László (2002): A csehszlovák állam első felbomlásának regionális vonatkozásai. TÉR ÉS TÁRSADALOM 2003/3 szám. 129–144. old.
18. Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. In. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 2009. 25–44. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs. Dialóg Campus.
- Beluszky Pál (2000): Egy fél siker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). I. mű Dövényi Zoltán (szerk.): Alföld és Nagyvilág. Budapest. MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet.
- Beluszky Pál (2008): Magyarország történeti földrajza I–II., Budapest–Pécs, 2001. Dialóg Campus
- Bulla, Béla–Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Budapest.
- Fodor, Ferenc (1924): Magyarország gazdaságföldrajza. Budapest.
- Frisnyák Sándor (1996): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Gulyás László (2002): A csehszlovák állam első felbomlásának regionális vonatkozásai. TÉR ÉS TÁRSADALOM 2003/3 szám. 129–144. pp.
- Gulyás László (2004): A szlovák ipar fejlődése, 1918–1993. I. mű Horváth Gyula (szerk.): Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói, 2. 326–333. pp. Budapest–Pécs. Dialóg Campus Kiadó-MTA Regionális Kutatások Központja.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Délvidék – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest. Hazai Térségfejlesztő RT.
- Gulyás László (2007). Vajdaság: Történeti áttekintés. In.: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest.
- Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. In. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 2009. 25–44. old.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs. Dialóg Campus.
- Kemény György (1917): Magyarország mezőgazdasága. Budapest. Földrajzi Közlemények XLV. kötet. I-es és IV-es füzet.
- Nagy Mariann (2003): A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál (1938): Magyar földrajz I–IV. Budapest.
- Tóth József (1997): Régiók a Kárpát-medencében. I. mű: Pap Norbert–Tóth József szerk. (1997): Európa politikai földrajza. Pécs. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tan-széke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press.
- Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2003): A regionalizmus történeti előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István szerk.(2003): A terület és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Ki-
adó, Budapest–Pécs, 2003.

DIENES TAMÁS*

REGIONÁLIS HULLADÉKSZÁLLÍTÁS MAGYARORSZÁGON

REGIONAL WASTE TRANSPORT IN HUNGARY

ABSTRACT

Hungary is constructing several regional waste management projects which are co-financed from the European Union grants (formerly ISPA, presently: Cohesion Fund). The project area of these regional projects are mainly determined by the consulting companies and the relevant municipalities. However, these programmes do not take into consideration the present waste management plans and so at many cases it can happen that a landfill site is located very close to another landfill site which are at the borders of two, independently operating regional waste management project areas. It can be also stated that the statistical waste management plans are not in line with the national waste management plan (these are being reviewed at the moment) and the Cohesion Fund new regional waste management plans do not follow the statistical waste management plans as the borders of them are also different. This article briefly describes the present situation of the construction of the regional waste management plans, the necessary facilities in a regional waste management plan as well as the logistics of the waste management transport in the EU co-financed regional waste management projects.

1. Bevezetés

Magyarországon az elmúlt években elkezdődött a nagyrészt az Európai Unió által finanszírozott regionális hulladékgazdálkodási projektek megépítése, illetve esetenként már az építkezés is befejeződött. Ezen tanulmány egy átfogó képet próbál adni arról, hogy a regionális hulladékgazdálkodási projektek esetében hogyan történik (illetve fog történni) a hulladék szállítása. A programok keretén belül megszűnnek a régi lerakók és a hulladékot nagyobb méretű, regionális lerakókba szállítják, amely jelentős változást okoz a szállítási logisztikában is. A lerakás előtt a törvényi előírások alapján a hulladékot előkezelni kell. A lerakóra kerülő hulladékok optimális szállítását megkönnyíti a hulladékatrakókra történő szállítás is.

Ezen tanulmány kizárólag csak az országon belüli hulladékszállítással foglalkozik, ezért a külföldről érkező szállítási és logisztikai lehetőségeket nem vizsgálja. Csakúgy nem vizsgálja a hulladék külföldről történő behozatalát sem.

A tanulmány elsősorban a települési szilárd hulladék szállítását kíséri figyelemmel, de esetenként megemlíti más hulladékamokat is.

2. Jogszabályi háttér ismertetése

Jelen pillanatban történik a Hulladékgazdálkodási Törvény és az Országos Hulladékgazdálkodási Terv felülvizsgálata is, így ezek tervezetét is már módunkban áll figyelembe venni a hulladékgazdálkodásban várható változások ismertetéséhez.

Magyarországon ugyanazok a cégek szállítják a hulladékot, amelyek a gyűjtést is végzik. A vállalatoktól, intézményektől elszállított hulladékot vagy további felhasználásra, vagy

* PhD-hallgató, Central European University.

pedig az ártalmatlanító létesítményekre (lerakó vagy égető) szállítják. A veszélyes hulladék szállítás engedélyköteles tevékenység, ezért a veszélyes hulladék szállítását, a hulladék útját pontosan végig tudja követni a környezetvédelmi hatóság (persze csak abban az esetben, ha mindenhol betartják a szabályokat). A veszélyes hulladék szállításáról a veszélyes hulladékkal kapcsolatos tevékenységek végzésének feltételeiről szóló 98/2001. (VI. 15.) Korm. rendelet rendelkezik, a nem veszélyes hulladék szállítását pedig a hulladékkal kapcsolatos nyilvántartási és adatszolgáltatási kötelezettségekről szóló 164/2003. (X. 18.) Korm. rendelet szabályozza, míg az országok közötti hulladékszállítás szabályait az Európai Parlament és a Tanács hulladékszállításról szóló 1013/2006/EK rendelete (2006. június 14.) ismerteti.

Figyelembe véve azt, hogy a veszélyes hulladék a környezetre nagyobb kockázatot jelent, ezért a szabályozás és az adminisztráció is szigorúbb, mint a nem veszélyes hulladékok terén. A jogszabályok alapján látható, hogy a veszélyes hulladék terén negyedévente van adatszolgáltatás a hulladék termelők, begyűjtők és átvevők esetében, amelyet a területi felügyelőségekre kell benyújtani, míg a nem veszélyes hulladékok esetében ez az adatszolgáltatás csak évente történik meg. A hulladékok átadása-átvétele során plusz biztonsági elemként jelenik meg a veszélyes hulladékok esetén a „K” és „Sz” bizonylatok kötelező jellegű kitöltése. A „K” kísérőjegyek kitöltésére akkor van szükség, ha a begyűjtő a begyűjtött hulladékokat nem közvetlenül a kezelőnek szállítja, hanem saját telephelyére viheti és így ott tarthatja maximum négy hétig. Az „Sz” bizonylat pedig csak abban az esetben érvényes, ha a hulladéktermelő szállítócéget bíz meg a veszélyes hulladék elszállítására, és a szállító csak az „Sz” kísérőjegyen feltüntetett kezelőnek adhatja át a veszélyeshulladék-szállítmányt. Ezek a bizonylatok tartalmazzák a hulladék mennyiségét, a csomagolás típusát, a szállítójármú típusát, szerződések stb. Ezek a bizonylatokat telephelyenként és nem cégenként kell kiállítani, tehát a MOL-nak például mind a 3500 telephelyéről kötelező az adatszolgáltatás.

A nyomon követés mindkét esetben lehetséges, hiszen a hulladék átadás és átvétel megjelenik a bizonylatokon és a felügyelőség az ellenőrzés során a bizonylatokat is átnézi.

A jogszabályok terén továbbá nagyon fontos a csomagolóanyagokra vonatkozó jogszabály, hiszen ez határozza meg a kötelező újrahasznosítás arányát

1. táblázat. A csomagolási hulladékra érvényes újrahasznosítási követelmények

Table 1. Present and future packaging waste recycling targets

Tömegszázalék	94/62/EK Direktíva alapján	2004/12/EK Direktíva alapján
Hasznosítási arány	min. 50%, max. 65%	min. 60%
Újrafeldolgozási arány	min. 25%, max. 45%	min. 55%, max. 80%
Minimális, újrafeldolgozási célkitűzések:		
– üveg esetében	15%	60%
– papír és karton esetében	15%	60%
– fémek esetében	15%	50%
– műanyagok esetében	15%	22,5%
– fa esetében	–	15%
Határidő Magyarország számára	2005. december 31.	2012. december 31.

Forrás: Az említett EU-s jogszabályok alapján szerző saját szerkesztése

3. Magyarország régiói

Magyarországon jelenleg is folyik az Országos Hulladékgazdálkodási Terv felülvizsgálata, illetve ennek azután pedig a statisztikai régiókra vonatkozó hulladékgazdálkodási tervek felülvizsgálata, amelyekhez az adatokat a környezetvédelmi, természetvédelmi és

vízügyi felügyelőségek szolgáltatják. Az elmúlt években többször előfordult, hogy az országos és a regionális hulladékgazdálkodási tervek adatai nem fedték egymást, várhatóan a felülvizsgálat után ezek szinkronban lesznek egymással.

Magyarország statisztikai régióinak a határai azért fontosak a kutatás szempontjából, mert nagyon fontos azt hangsúlyozni, hogy a statisztikai régiók hulladékgazdálkodási terve nem azonos az Európai Unió által társfinanszírozott regionális hulladékgazdálkodási tervek projekt határaival. A regionális hulladékgazdálkodási terveket a tanácsadó cégek alakították ki az önkormányzatok egyetértésével. Ennélfogva csak akkor tudnánk meghatározni egy statisztikai régióban a már elfogadott EU-s pályázatok alapján várhatóan megépülő létesítményeket, ha települési szintre bontanánk le azokat és megnéznénk, hogy az adott település milyen statisztikai régióban van. Az EU-s projektek nem veszik figyelembe a statisztikai régiókat, így könnyen lehet, hogy újfent előáll az eset, hogy a statisztikai régiók által elkészített hulladékgazdálkodási tervek nem pontosan egyeznek meg az EU-s projektek által lefedett területek hulladékgazdálkodási adataival.

4. A regionális hulladékgazdálkodási programok által eredményezett változások

Az EU-csatlakozás eredményeképpen Magyarországon különböző regionális hulladékgazdálkodási programok valósulnak meg. Ezek a projektek változást hoznak a szelektív hulladékgyűjtés, újrahasznosítás, komposztálás és a lerakóra kerülő hulladékok mennyiségében.

A regionális települési szilárd hulladékgazdálkodási rendszerek

Az Európai Unió jelenleg 13 regionális települési szilárd hulladékgazdálkodási rendszer megépítését hagyta jóvá Magyarországon. Ezek társfinanszírozása (kb. 80%) régebben az ISPA míg később a Kohéziós Alap nevű pénzügyi támogatás során történt meg. Ezek jelenleg a lakosság 43%-át szolgálják ki, de ez a szám emelkedni fog a későbbi projektek miatt. A közeljövőben a következő projektek végrehajtása várható:

2. táblázat. A tervezett regionális hulladékgazdálkodási projektek Magyarországon

Table. 2. The planned regional waste management projects in Hungary

	Név
1.	Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei regionális hulladékgazdálkodási rendszer – II. fázis 2004/HU/16/C/PE/004
2.	Győr regionális hulladékgazdálkodási rendszer
3.	Mosonmagyaróvár regionális hulladékgazdálkodási rendszer
4.	Sopron regionális hulladékgazdálkodási rendszer
5.	Közép-Duna-völgyi regionális hulladékgazdálkodási rendszer
6.	Mecsek-Dráva regionális hulladékgazdálkodási rendszer
7.	Észak Magyarország hulladékgazdálkodási rendszer (Heves és Kelet-Nógrád megyék)
8.	Borsod-Abaúj-Zemplén regionális hulladékgazdálkodási rendszer
9.	Duna-Vértes Közé regionális hulladékgazdálkodási rendszer
10.	Kapos regionális hulladékgazdálkodási rendszer
11.	Dél-Kelet-Alföld regionális hulladékgazdálkodási rendszer
12.	Nyugat-Alföld térsége, a Duna-Tisza között (kimaradt terület)
13.	Jászság – Dél-Heves regionális hulladékgazdálkodási rendszer
14.	Nyugat-Dunántúl regionális hulladékgazdálkodási rendszer
15.	Budapest és az agglomeráció hulladékgazdálkodásának a fejlesztése

Forrás: A különböző projektek alapján szerző saját szerkesztése

A tervek alapján ezek a programok befejeződhetnek, vagy legalábbis elkezdődhetnek 2016-ban.

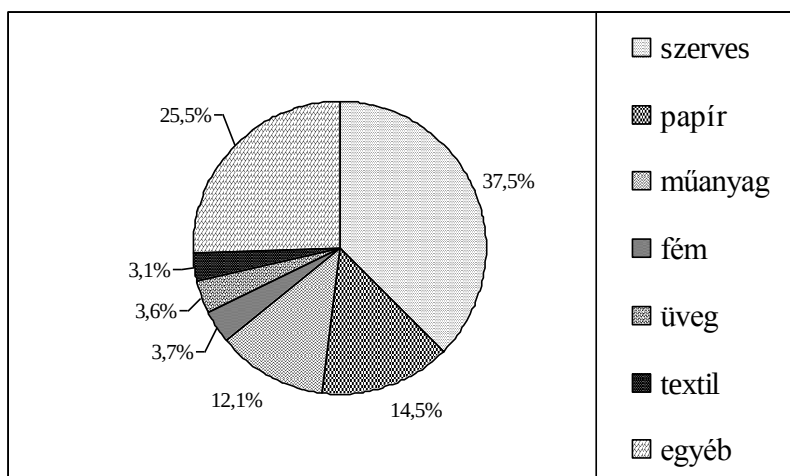
Ezek a projektek a következő létesítményeket tartalmazzák: szelektív hulladékgyűjtéshez a különböző hulladékudvarok és gyűjtőszigetek, hulladékátrakó állomás, komposztáló, hulladékválogató telep és lerakó.

Jelenlegi kapacitások

A Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégiája 2007–2016 (továbbiakban: Stratégia) dokumentum alapján meghatározható a hulladék összetétele és a jelenlegi és a tervezett kapacitások. Az adatok 2004-re érvényesek, hiszen pár évvel utána készült el a stratégia, amikor az összes mennyiség 4, 6 millió tonna volt évente, de ez lényegében nem változott a mai naphoz képest sem.

2. ábra. A települési szilárd hulladék összetétele (2004)

Figure 2. The composition of the municipal solid waste (2004)

Forrás: Szerző saját szerkesztése

A legnagyobb hulladék begyűjtő cégek

A hulladéktermelő cégektől a hulladékbegyűjtő cégek szállítják el a hulladékot a szakosított kezelésre. Vannak olyan cégek, amelyek saját kezelő létesítményekben tudják feldolgozni a hulladékot (pl. Budafok Recycling Zrt., Inter-Metál Vas- és Színesfém Ker. Kft., Holofon '95 Zrt, FeGroup Invest Zrt) illetve vannak olyan cégek is, amelyek továbbszállítják szakosított kezelő céghez. A különböző hulladékgyűjtő cégek általában szakosodtak a feldolgozandó hulladéktípusokra, de van olyan cég is, amelyik minden típusú hulladékot begyűjt.

Magyarországon különböző koordináló szervezetek felelősek a hulladék újrahasznosításáért, így a koordináló szervezetek feladata annak megszervezése, hogy a hulladéktermelő által termelt hulladék megfelelő begyűjtés és újrahasznosítás után elérje az előírt újrahasznosítási százalékot.

3. táblázat. A legnagyobb hulladékgyűjtő cégek
Table 3. The major waste collector companies

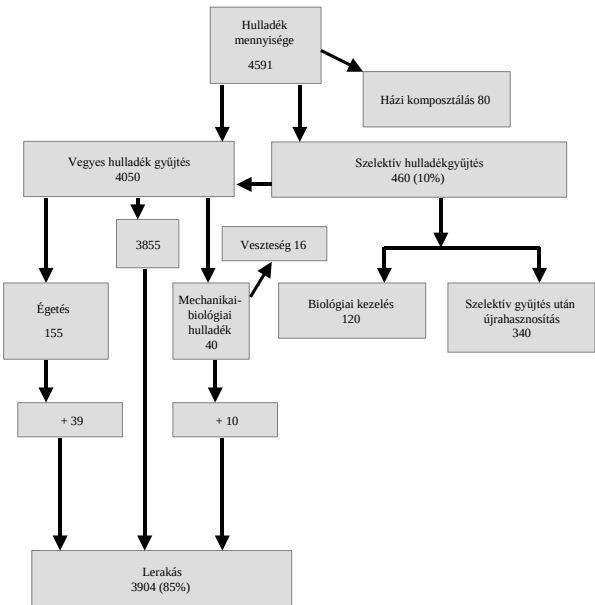
Hulladékgyűjtő cég neve	Hulladéktípus	Begyűjtött mennyiség (kg), 2008
Alcufer Kft.	minden hulladéktípus	96 003 430
Budafok Recycling Zrt.	papír (intézményi)	52 257 775
Ereco Zrt.	minden hulladéktípus	50 856 025
Inter-Metál Vas- és Színesfém Ker. Kft.	fém (ipari)	35 454 495
Észak-Dunántúli MÉH Zrt.	minden hulladéktípus	27 809 145
Avermann-Holvex Kft.	üveg	15 184 834
Észak-Magyarországi MÉH Zrt.	minden hulladéktípus	13 344 712
Holofon '95 Zrt.	műanyag	7 690 617
Loacker Hulladékhasznosító Kft.	minden hulladéktípus	4 956 175
Biomark 2000 Kft.	minden hulladéktípus	4 466 918
Duparec Kft.	papír	2 923 892
ReMat Zrt.	műanyag	624 597
Fe-Ferrum Kft.	fém	
FeGroup Invest Zrt.	minden hulladéktípus	
Metal Kontakt Kft.	nem vas fém	
MüGu Kft.	fém	

Szerző saját szerkesztése interjúk és adatbázisok alapján

Várható változások

A Stratégia alapján a tervek szerint a következő években a lerakásra kerülő hulladékok mennyisége csökken, a szelektíven gyűjtött hulladékok mennyisége és így az újrahasznosítás mértéke nő. Nagyobb mértékű lesz a mechanikai-biológiai kezelés aránya, hiszen a jogszabályok alapján a hulladék csak előkezelés után rakható le a hulladéklerakókban. Ennek eredményeképpen növekedni fog az erőművekben kezelt hulladékok aránya is.

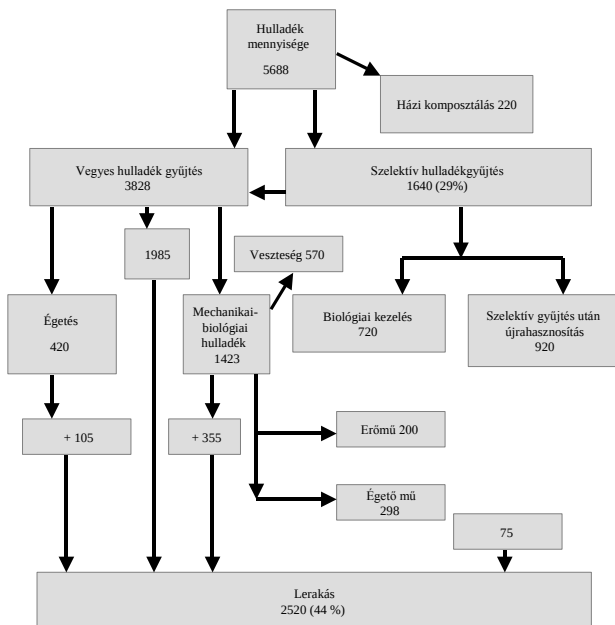
3. ábra. Hulladékáram (2004, 1000 tonna)
Figure 3. The waste flow (2004, 1000 tons)

Forrás: Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégia alapján szerző saját szerkesztése

4. ábra. Hulladékáram (2016, 1000 tonna)

Figure 4. The waste flow (2016, 1000 tons)

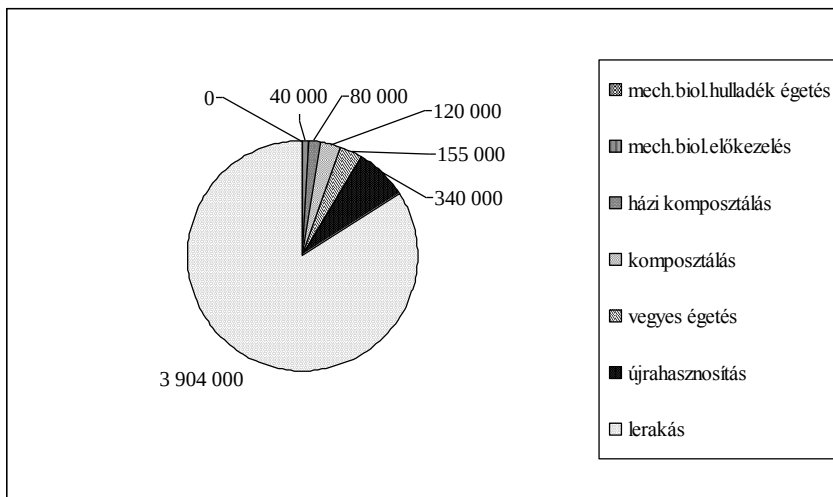
Forrás: Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégia alapján szerző saját szerkesztése

A kötelező újrahasznosítási célok elérése érdekében 2016-ban a tervezett 5 688 000 tonna keletkezett hulladékból csak 44% kerülne lerakásra, míg 920 000 tonna újrahasznosításra. A jelenlegi 420 000 t/év égetési kapacitás nem lesz elegendő, ezért kell a mechanikai biológiai hulladékot erőműben is hasznosítani. Továbbá a jelenlegi szelektív hulladékgyűjtési kapacitást további 560 000 tonna új kapacitással kell kibővíteni.

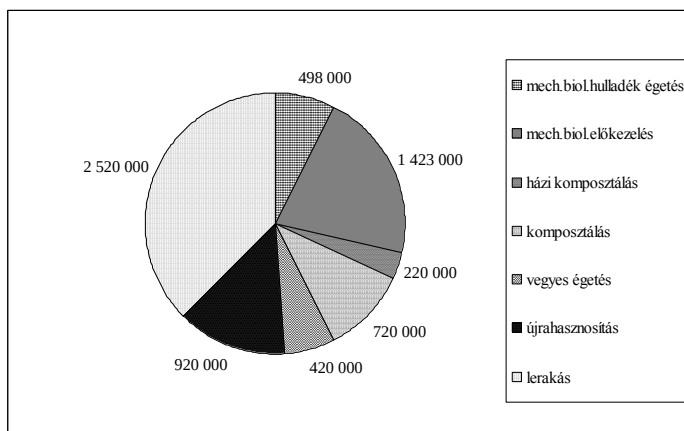
A kezelési arányok is ennek a prognózisnak megfelelően változni fognak, amint ez a következő ábrából is látható.

5. ábra. A kezelési arányok 2004-ben (tonna)

Figure 5. The treatment rates in 2004 (tons)

Forrás: Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégia alapján szerző saját szerkesztése

6. ábra. A kezelési arányok 2016-ban (tonna)**Figure 6. The treatment rates in 2016 (tons)**

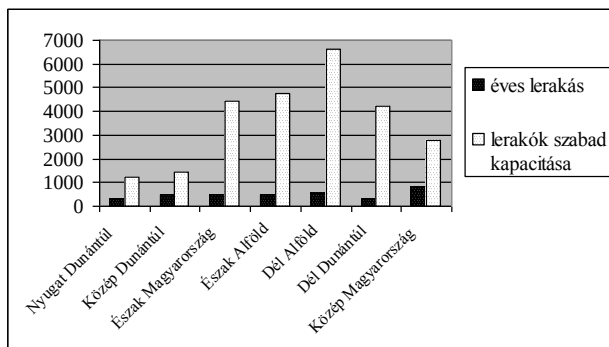
Forrás: Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégia alapján szerző saját szerkesztése

Nagyon nagy különbség figyelhető meg az újrahasznosított hulladék és a mechanikai-biológiai hulladék előkezelésének a növekedésében illetve a lerakott hulladék csökkenésében.

5. Hulladéklerakás

Magyarországon a hulladék ártalmatlanítási módja az Európai Unió által társfinanszírozott projektekben a lerakás, hiszen égetőt tartalmazó projektet még nem támogatott az Unió. Ennélfogva a projektek a lerakók építését tartalmazták. A lerakók elhelyezkedése döntően befolyásolja a hulladék szállítását, hiszen a vegyesen gyűjtött hulladékokat előkezelés után lerakják. A törvényi rendelkezések alapján 2009-ben be kellett zárni azokat a lerakókat, amelyek nem feleltek meg az EU-s környezetvédelmi előírásoknak. Ez a lista azokat a lerakókat tartalmazza, amelyek mostanában épültek, vagy fognak épülni, vagy esetleg csak bővítésre kerülnek, tehát mindenféleképpen fognak üzemelni a közeljövőben is.

Az építés alatt levő hulladéklerakókon kívül döntően befolyásolja a hulladékszállítás logisztikáját a különböző statisztikai régiókban levő éves lerakási mennyiség, illetve a különböző régiókban lévő lerakók kapacitása.

4. ábra. A lerakók szabad kapacitása és az éves lerakás a régiókban (2008 végén, tonna)**Figure 4. Free capacities of the landfills and the yearly landfilling by regions (end of 2008)**

Forrás: Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégia alapján szerző saját szerkesztése

A lerakók kapacitását figyelembe véve szükségessé vált összesen 13,2 millió tonna új lerakó kapacitást létrehozni. Természetesen a lerakott hulladékok mennyisége várhatóan csökken, részben az EU-s előírások betartása miatt, részben a növekvő újrafeldolgozás miatt.

2010 márciusában a Köztisztasági Egyesülés elkészítette A települési hulladék kezelésének jellemző költségviszonyai, a szolgáltatás gazdasági összefüggései a közszolgáltatók szemszögéből című tanulmányt, amely alapadatait a Köztisztasági Egyesülés tagszervezetei szolgáltatták, amelyek 2020 településen, 7 780 000 lakos részére végzik a hulladékkezelési közszolgáltatást. A tanulmány tartalmazza azokat a lerakókat, amelyek 2009. július 16. után tovább működnek. Ez a csoportosítás tulajdonképpen egyenértékű a statisztikai régióknak megfelelő csoportosítással, hiszen megyei szinten van lebontva.

5. táblázat. A 2009. július 16. után tovább működő lerakók listája

Table 5. List of the operating landfill sites after 16 July 2009

Nyugat-dunántúli KTVF	
Vas megye	Szombathely
	Harasztifalu
	Kőszeg
	Csepreg
Zala megye	Zalaegerszeg
	Nagykanizsa
	Zalabér
Észak-dunántúli KTVF	
Vas megye	Répcelak
Komárom-Esztergom megye	Tatabánya
	Oroszlány
Győr-Moson-Sopron megye	Győr
	Jánossomorja
	Fertőszentmiklós
	Sopron
Közép-dunántúli KTVF	
Veszprém megye	Veszprém
	Királyszentistván
	Zalahaláp
	Ajka
Fejér megye	Székesfehérvár
	Bicske
	Polgárdi
	Sárbogárd
	Adony
Tolna megye	Paks
	Cikó
Dél-dunántúli KTVF	
Somogy megye	Kaposvár
	Marcali
	Ordacsehi
	Som
	Kaposmérő
Baranya megye	Szigetvár
	Görcsöny
	Kökény
Alsó-Tisza-vidéki KTVF	
Csongrád megye	Szeged
	Szentés
	Makó
	Hódmezővásárhely
	Felgyő
Bács-Kiskun megye	Kecskemét
	Kiskunhalas
	Vaskút
	Izsák
Közép-Tisza-vidéki KTVF	
Pest megye	Cegléd
Jász-Nagykunszolnok megye	Karcag
	Tiszafüred
	Jásztelek
	Szelevény
	Kétpó
Közép-Duna-völgyi KTVF	
Pest megye	Százhalmabatta
	Dabas
	Tura
	Pusztazámor
	Kerepes
	Gyál
	Dunakeszi
Nógrád megye	Dömsöd
	Csömör
	Bátonyterenye
	Salgótarján
	Nógrádmарcal
Észak-magyarországi KTVF	
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Bodrogkeresztúr
	Hejőpapi
	Sajókaza
Felső-Tisza-vidéki KTVF	
Szabolcs-Szatmár megye	Nyíregyháza
	Kisvárd
	Nagyecsed
Tiszántúli KTVF	
Békés megye	Békéscsaba
	Gyomaendrőd
Hajdú-Bihar megye	Debrecen
	Nádudvar
	Hajdúböszörmény
	Berettyóújfal

Forrás: Köztisztasági Egyesülés. 2010. március. A települési hulladék kezelésének jellemző költségviszonyai, a szolgáltatás gazdasági összefüggései a közszolgáltatók szemszögéből

6. A hulladéklerakás logisztikája

A hulladékgazdálkodás területén a legnagyobb mértékű szállítást a hulladék ártalmatlanító helyre történő szállítása jelenti. Ennélfogva a hulladékgazdálkodás logisztikája vizsgálata során elsősorban a hulladéklerakók elhelyezkedését érdemes megvizsgálni.

Veres (2009) alapján a települési szilárd hulladékgyűjtés és szállítás részvételében a magánvállalkozók részaránya országosan nő a regionális gyűjtési körzetek kialakításával. A cikk ismerteti, hogy a térségi hulladékgyűjtés esetén az önkormányzatok együttműködhetnek egymással, és a hulladék ártalmatlanítására gazdasági okok miatt közös regionális lerakót tarthatnak fenn. Ugyanakkor a helyi lakosok véleményét is figyelembe kell venni egy ilyen lerakó tervezése során, mert a helyiek ellenállása során számtalan esetben meghiúsult már a lerakók megépítése. Ez sokkal nagyobb hangsúlyt kap a regionális égetők megépítésénél. A gyűjtési körzet kialakításánál figyelembe kell venni a minimális népességszámot és a még gazdaságos szállítási távolságokat. Az eddigi tapasztalatok alapján 50–80 000 fő körül van az a gyűjtési körzet nagyság, ami esetében a lerakó üzemeltetési költsége még nem veszteséges.

Ha a lerakó 20 km-nél távolabbra esik, akkor oda átrakó állomások létrehozása javasolt, ahol egybegyűjtik a vegyes hulladékot, és innen szállítják a lerakókba. Az átrakó állomások nem jelentenek nagy beruházási költséget, ezeknek létrehozását a szállítási logisztika optimalizálása indokolja.

5 ábra. A 2009. július 16. után tovább működő lerakók elhelyezkedése

Figure 5. Locations of the operating landfill sites after 16 July 2009

Forrás: Köztisztasági Egyesülés. 2010. március. A települési hulladék kezelésének jellemző költségviszonyai, a szolgáltatás gazdasági összefüggései a közszolgáltatók szemszögéből 35. oldal

A térkép nagyon szemléletesen mutatja azokat a lerakókat, amelyek a közeljövőben működni fognak. Ezáltal nagyon jól látható a hulladéklerakók egyenlőtlen eloszlása is, amely azért alakult ki, mert a regionális hulladékgazdálkodási projektek az önkormányzatok együttműködéseiből alakultak ki, amelyet több esetben erősen befolyásolt a politikai háttér is. Ezekben az években még nem létezett egységes hulladékgazdálkodási stratégia, így a lerakók helyszínének tervezése nem egységesen történt. A hulladékgazdálkodási projektek általában nem vették figyelembe a többi projektet, így fordulhatott elő, hogy a lerakók több esetben nagyon közel kerültek egymáshoz. Látható, hogy a Salgótarján, Bátorfyerénye helyszíneken levő lerakók nagyon közel vannak egymáshoz, míg mellette az észak-magyarországi régióban elég kevés, és elszórtan elhelyezkedő lerakó található. Budapest mellett, a Csömör, Kerepes, Dunakeszi, Tura és Gyál lerakók szintén elég közel helyezkednek el egymáshoz, ez esetben Kerepes úgy került a helyszínre, hogy az oda tervezett lerakó csak egy mentő megoldást jelentett egy másik körzetbe tervezett lerakó számára. Így került Királyszentistván melletti lerakó is a térképre (közvetlenül a Veszprémnél elhelyezkedő lerakó mellé), hiszen előtte Szentgálra tervezték a lerakót, de az meghiúsult a helyi lakosok tiltakozásán. Nagyon közel van a Homokhátsági hulladékgazdálkodási projektben szereplő Felgyő lerakója a mellette levő projektben szereplő Szentés és Szelevény mellett elhelyezkedő lerakókhoz is.

Ha az EU-s támogatások elején a lerakók elhelyezkedése előre meg lett volna tervezve és ez egyetértésre talált volna a lakosok véleményével is, akkor a lerakókat sokkal jobb közlekedéssel és a szállítási logisztikával lehetett volna a mai napra megközelíteni. Így viszont több esetben is előfordul, hogy két projekt határán lévő lerakó közel van egymáshoz, míg akadnak olyan területek, ahol nincs optimális közelségben hulladéklerakó.

7. A hulladék szállításának a lehetőségei

A hulladékok szállításáról a fent ismertetett hulladékgazdálkodási rendszerek és lerakók során kialakult elképzelésen kívül kevés adat áll a rendelkezésünkre. A települési szilárd hulladékok szállítását döntően közúton történik, hiszen teherautóval szállítják őket az átrakó állomásokra vagy a lerakókra.

A hulladék jelenlegi szállítása a különböző közlekedési projektek fejlesztései során változhat. A Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. (NIF Zrt.) állami tulajdonú fejlesztő társaságként gazdasági és közlekedési szakmai programokat valósít meg. A NIF Zrt. 100%-ban a Magyar Állam tulajdona, a tulajdonosi jogok gyakorlója a Közlekedési, Hírközlési és Energiaügyi Minisztérium (KHEM). A Közlekedésfejlesztési Operatív Program (KözOP) 2007–2013⁶ közötti időszakra szóló tervei között a következők szerepelnek:

- A vasúti teherszállítás terén 18%-os, míg a vasúti személyszállítás terén 28%-os növekedés várható,
- A közúti teherszállítás terén 57%-os növekedés várható 2015-ig, a busz és az autó közlekedés várhatóan 28% és 45%-kal fog növekedni,
- A vízi teherszállítás Magyarországon várhatóan 40%-al nőni fog.

Közúti hulladékszállítás

A közúti forgalom terén a helyzet Nyugat- és Közép-Dunántúlon kedvezőbb, mint az északi- és dél-alföldi régióban vagy az észak-magyarországi és dél-dunántúli régióban. Szinte az összes települési szilárd hulladékot teherautóval szállítják az ártalmatlanító helyre. Az utak megerősítése azonban szükséges, hiszen az úthálózat 100 kN terhelésre volt tervezve, míg az EU-ban a 115 kN terhelés az elfogadott.

Vasúti hulladékszállítás

A 2007–2013 közötti uniós fejlesztések több száz kilométer vasútvonal korszerűsítését teszik lehetővé Magyarországon. A felújított pályákon megszűnnek a forgalomlassító sebességkorlátozások, a modern irányító- és biztosító-berendezések javítják a forgalom szervezhetőségét. Nő a villamosított vonalak hossza és száma is, ami nem csak a szállítást teszi versenyképesebbé, de az élhető város, a környezetvédelem irányába is újabb lépést jelent.

A vasúton történő hulladékszállítás ma még nem jelentős Magyarországon. A Rail Cargo Hungária bonyolítja le a magyar vasúti teherszállítást nagy részét. 2010 szeptemberében az ügyfélszolgálaton szerzett információk alapján vasúttal csak veszélyes hulladékot szállítanak, azokat is csak akkor, ha megfelelően elő vannak készítve és megfelelnek az előírásoknak (méretben és dokumentációk alapján). A veszélyes hulladék tartályokban van elkülönítve és a hulladékot szállító vagon előtt és után vasúti védőkocsik vannak elhelyezve. A települési szilárd hulladékot nem szállítják vasúton, mivel elég nagy költséget jelentene a tehervagonok fenntartása, tisztítása és nem is tervezik a települési szilárd hulladék vasúti szállítását. A személyes beszélgetések során kiderült, hogy nincs arról pontos adata a Rail Cargo Hungáriának, hogy mennyi az évente szállított veszélyes hulladékok mennyisége.

A Rail Cargo Hungáriának van lehetősége kombinált fuvarozásra is, ebben az esetben a kamionokat szállítják vasúton. Évente 2 millió tonna árut forgalmaz így a vasút kb. 66 000 kamionon Magyarországról külföldre. A hazai áruforgalomnak pedig kb. 9–10% így történik.

Mikor a fémfeldolgozás még működött Magyarországon akkor a fém hulladékot vasúttal szállították további feldolgozásra az öntödébe. Nagyon fontos lenne a vasúti hulladékszállítás szempontjából az ipari parkok mellett lévő vasútvonalak alkalmazása, (Gyomaendrőd, Sarkad, Kiskunhalas) és onnan a hulladék ártalmatlanítására történő továbbszállítása. Az áruszállításra engedéllyel rendelkező vasúti cégek listája a Nemzeti Közlekedési Hatóság honlapján, a <http://www.nkh.hu/vasut/content/blogcategory/8/31/lang.hu/> weboldalon megtalálható.

Hajóval történő hulladékszállítás

A közlekedési főfelügyelőség szakembereivel történt beszélgetés során kiderült, hogy még nekik sincsen semmilyen információjuk arról, hogy történik-e hajóval Magyarországon hulladékszállítás. Habár voltak ötletek arra nézve, hogy Budapest hulladékát hajóval lehetne szállítani (amely 50 kamiont helyettesítene) mégsem történt semmi ez ügyben. Arról sincsen információ, hogy a kikötőkből történik-e vasúton a hulladék továbbszállítása.

A vízi teherforgalom Magyarországon eléggé korlátozott, köszönhetően a hazai vízi közlekedési feltételeinek, tehát a vízi közlekedési területek időbeli és térbeli hektikus viszonyainak. Ellenben az áruk forgalma Magyarországon, a Dunán megvalósult, de ez nemzetközi forgalmat jelent.

8. Szennyezés

Amikor közúti vagy vasúti szállításról beszélünk, akkor nagyon fontos, hogy figyelembe vegyük a szállítás okozta szennyezéseket is. A szennyezések összefoglalása esetén nagyon fontos az externális hatások számítása is, nem csak a termelésben lévő szennyezések figyelembe vétele. A „szennyező fizet” elvet az egész hulladékszállítási folyamatban érvényesíteni kell. A hulladékot szállító cég csak a teherautó által kibocsátott szennyezésért felelős, míg a szolgáltatást megrendelő cég felelős a hulladékszállítási folyamatban előfor-

duló egyéb szennyezésért. A közlekedésben előforduló externális költségek internalizálását mutatja be Veres 2004-es könyve. Az externális hatások a piaci viszonyokon kívüli és ez által számszerűen nem értékelhető következményeket jelent. A közlekedés externális hatásainak az internalizálása lényegében monetáris értékelést, a piaci viszonyok közé elhelyezést jelent. A közlekedési döntések optimalizálásában a közlekedés externális hatásainak internalizálása nagyon fontos szerepet játszik. Számos vita megelőzhető azzal, ha megtörténik az externális hatások korrekt számbavétele és internalizálása még a döntés előkészítésének folyamatában. A nem pénzbeli értékelés a hatások becsléséhez a fizikai mennyiségeket és kvalitatív információkat használja fel, míg a pénzügyi értékelés az összes hatást pénzben fejezi ki. A környezeti javak értékelésénél komoly problémát okozhat az, hogy azok gyakran a közjavakhoz sorolhatók, ennek következtében nincsen a magánjavakhoz hasonló piacuk, így áruk sem ismert.

Az Európai Közlekedési Minisztériumok Konferenciája (Veres 2004) tervezési irányelveket adott közre, amely a közlekedés externális költségeinek internalizálásához szükséges.

6. táblázat. A közúti és a vasúti externális költségek értékei

Table 6. The external cost values of the road and railway transport

Sorszám	Externália	Útasforgalomban (ECU/1000 utas km)		Áruforgalomban (ECU/1000 tonna km)	
		Közút	Vasút	Közút	Vasút
1.	Baleset	33	3	21	1
2.	Zaj	3	4	8	6
3.	Légszennyezés	7	2	23	1
4.	Klímahatás	6	3	10	1
5.	Fedezetlen infrastruktúra	-4	12	8	23

Forrás: ECMT 1998 (in Veres 2004)

9. Összefoglalás

Összefoglalásképpen elmondható, hogy Magyarországon a hulladékok szállítása döntően közúton történik. Régebben elterjedt volt az „egy település – egy lerakó” gyakorlat, ami a regionális hulladéklerakók megépülése illetve a nem megfelelő lerakók bezárása során nyilván megváltozik. Jelen pillanatban a szelektív hulladékgyűjtés és feldolgozás meglehetősen alacsony szinten van.

A települési szilárd hulladékok gyűjtése során az optimális szállítási távolság 30–35 km, és ezen távolság után először hulladékatrakókba vagy akár egyből a lerakókba kerül a hulladék. A közúti hulladékszállítás dominanciája várható a közeljövőben is, bár az Európai Unió egyéb országaiban már bevált gyakorlat a vasúti hulladékszállítás (például Ausztriában is ezt tervezik a Szentgotthárd mellett tervezett hulladékégető esetében a Győr-Sopron-Ebenfurt vasút Zrt. keretein belül). Nálunk a vasúton történő hulladékszállítást az ország mérete, és a lerakók földrajzi elhelyezkedése még nem megfelelő mértékben indokolja.

A vasúttal történt hulladékszállítás akkor volt jelentős, amikor az intenzív fémfeldolgozás során a fém idomokat (pl. vas) gyakran vasúton szállították az öntödékbe. Ugyanakkor véleményem szerint hulladékszállításra az ipari parkoknál lévő vasútvonalak alkalmazása a regionális hulladéklerakók helyszínére történő vasúti hulladékszállításnak fontos lépése lenne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 98/2001. (VI. 15.) Korm. rendelet a veszélyes hulladékkal kapcsolatos tevékenységek végzésének feltételeiről, elérhető: http://www.kvvm.hu/cimg/documents/98_2001_Korm.r_a_vesz_lyes_hullad_kkal_kapcsolatos_tev_kenys_gek_v_gz_s_nek_felt_teleir_l.doc
- 164/2003. (X. 18.) Korm. rendelet a hulladékkal kapcsolatos nyilvántartási és adatszolgáltatási kötelezettségekről, elérhető: http://www.kvvm.hu/cimg/documents/164_2003_Korm.rendelet_a_hullad_kkal_kapcsolatos_nyilv_ntart_si_s_adatszolg_ltat_si_k_telezets_gekr_l.doc
- Az Európai Parlament és a Tanács 2004/12/EK Irányelve (2004. február 11.) a csomagolásról és a csomagolási hulladékról szóló 94/62/EK irányelv módosításáról, elérhető: <http://ccvista.taix.be/Fulcrum/CCVista/hu/32004L0012-HU.doc>
- Az Európai Parlament és a Tanács 1013/2006/EK Rendelete (2006. június 14.) a hulladékszállításról, elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:190:0001:0098:HU:PDF>
- A Települési Szilárd Hulladékgazdálkodás Fejlesztési Stratégiája 2007–2016, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium 2006. November 14.
- Köztisztasági Egyesülés. 2010. március. A települési hulladék kezelésének jellemző költségviszonyai, a szolgáltatás gazdasági összefüggései a közszolgáltatók szemszögéből
- Közlekedés Operatív Program (Közop) 2007. július A Magyar Köztársaság Kormánya. Elérhető: http://www.kszk.gov.hu/data/cms27473/KOZOP_070712_hu.pdf
- Dr. Veres Lajos (2009): Regionális logisztikai rendszerek. In. Dr. habil. PhD PhD Gulyás László (szerk.): Közép-Európai Közlemények 2009/4–5. 154–156. old.
- Dr. Veres Lajos (2004): Közlekedési rendszerek a regionális fejlesztési stratégiában, Magyar Közlekedési Kiadó 77–80. old.

Doktori iskolák „Félidőben” c. találkozója és konferenciája

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolája 2010. október 8-9-én rendezte meg a terület-, település-, vidék- és környezetfejlesztéssel foglalkozó doktori iskolák találkozóját és konferenciáját. A rendezvény részét képezte A környezetgazdaságtant oktató felsőoktatási intézmények IV. Éves Konferenciája is.

A konferencia címe: „Félidőben”, arra utal, hogy az európai uniós tervezési időszak félidejéhez érkezünk és jövőre meg kell kezdeni a következő tervezési időszakra (2014–2020) szóló felkészülést. Ehhez nekünk is tisztázni kell az egyes szakterületeken az eddig elért eredményeket, a tényleges helyzetet és ebből kiindulva kell meghatározni a jövőbeni feladatokat. A doktori iskolák szakmai tanácskozása jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a kutatás és oktatás területén egy egységes szemlélet érvényesüljön.

A konferencia szekció ülésén a kormányzati képviselők (dr. Ángyán József államtitkár, dr. Szaló Péter helyettes államtitkár, dr. Nemes Csaba főosztályvezető) értékelték a jelenlegi helyzetét. Ezt követően került sor a már előre elkészített vitaanyagok alapján a doktori iskolák vitájára. Ezzel egyidejűleg a környezetvédelmi és területfejlesztési szekciók is megkezdtek a munkájukat, amely a következő napon is folytatódott.

A következőkben a doktori találkozó vitaanyagait ismertetjük.

DR. BUDAY-SÁNTHA ATTILA: KÖRNYEZETVÉDELEM-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS

Vitaanyag

1. Általános jellemzők

Magyarország környezeti állapotát a fejlett európai országok egészségügyi normái és környezetvédelmi követelményrendszere alapján ítéljük meg, miközben az ország gazdasági teljesítménye az 1 főre jutó GDP alapján azok 50%-át sem éri el és inkább leszakadóban, mint felzárkózóban van. Ez tükröződik a környezetvédelem helyzetében is, ahol az EU-s követelményrendszerektől az adottságainktól és a lehetőségeinktől függetlenül (lásd pl. az alternatív energiatermelésben rejlő lehetőségeket), egy állandó lemaradásban vagyunk és rendszeresen engedményeket (derogációt), kivételes elbánást kell kérni az Európai Uniótól.

A környezetvédelem állapotában visszatükröződik a magyar társadalom és gazdaság alacsonyfokú szervezettsége és a fejlődés (változások) erősen spontán jellege. Nincs egyetlen következetesen és komplexen végig vitt program sem (pl. hulladékgazdálkodás, vízgazdálkodás stb.). A környezetvédelem kommunikációjában túlhangsúlyos a természetvédelem, ugyanakkor a természetvédelemmel kapcsolatban sohasem jelennek meg a társadalmi és gazdasági kérdések. A kommunikáció nem képes a felnőtt társadalmat megcélozni, az többnyire megáll a 14 éves korosztálynál. Sokkal inkább a világproblémákat súlykolja, miközben figyelmen kívül hagyja a hazai mindennapi, jórészt tőlünk függő és csak mi általunk generált és megoldható problémákat(pl. energiafüggőségünk és energiagazdálkodásunk, a közterületek állapota stb.).

Ez azért is fontos, mert az emberek a környezet állapotát elsősorban a települései kör-

nyezet állapota alapján ítélik meg. Rendkívüli szerepe van az utak, járdák és közterületek, középületek állapotának és annak az esztétikai szennyezésnek, amelyet az ápolatlan közterületek, útszélek, és összefirkált épületek jelentenek.

A környezetvédelemre rányomja a bélyegét az ország gazdasági helyzete és abból adódó megkésettység minden területen.

- Infrastrukturális elmaradottság – rendkívül és indokolatlan lassú felzárkózás (pl. szennyvíz, hulladékgazdálkodás), holott az főleg EU-s pénzekből valósítható meg. Technológiai színvonal.
- Lassú csere: elavult alacsonyhatékonyságú erőművek, gépek; leamortizált közösségi járművek (pl. autóbuszok, vasúti kocsik, mozdonyok), elavult rossz hatékonyságú háztartási gépek; pazarló közösségi és családi fűtési és világítási rendszerek, rosszul szigetelt, nagy hővesztéssel működő épületek.
- Az EU ciklikusan szigorított víz és levegő minőségi paraméterei rendre nehezen teljesíthető feladatot jelentenek.
- A közösségi közlekedés műszaki színvonala, szervezetlensége a környezetterhelő egyéni közlekedés felé tereli az embereket. Ez fokozza a főútvonalak mellett élők zajterhelését és erősen rontja a települések levegő minőségét. Ezzel a megnövelt forgalommal a tranzit forgalmat levezető településeken elkerülő utak építésével képtelenek vagyunk lépést tartani.

Legtöbb területen (közlekedést kivéve) javulás tapasztalható, de ennek üteme rendkívül lassú.

2. Környezetvédelmi kommunikáció

Nincs benne átütő erő. Sokkal határozottabban, sőt agresszívebben kellene tudatosítani a társadalommal a jövőt befolyásoló alapigazságokat.

- Energia és a különböző szolgáltatások (pl. víz, hulladék stb.) folyamatos drágulása törvényszerű.
- Megoldás: centrális rendszerek helyett, illetve mellett helyi energiaforrások (pl. fa, nap kollektor), korszerű fűtési rendszerek, épület szigetelések, szerelvények karbantartása (pl. víz), hulladék szelektív gyűjtése és hasznosítása stb.
- A magyar környezetvédelem technika ellenes, a gazdaságosság kérdését figyelmen kívül hagyja. Hangsúlyozni kellene, hogy határozott fejlődés (anyag-, energia-megtakarítás, kisebb környezeti terhelés) csak jelentős technikai és technológiai váltással érhető el.
- A magyar környezet- és természetvédelem hagyomány központú, pedig az ökohatékonyság javításának és a költségek mérséklésének feltétele minden területen a komplex műszaki fejlesztés.
- A magyar környezetvédelem kommunikációja nem hangsúlyozza eléggé szakértelem jelentőségét. Csak a megfelelően felkészült és elismert szakemberektől várható el, hogy olyan fejlesztések valósuljanak meg, amelyek a környezet legkisebb terhelését, illetve annak a javítását szolgálják.
- A környezetvédelmi kommunikáció tele van téves sztereotípiákkal. Pl. a kisméretű termelő berendezések környezetkímélők, a nagyok környezetterhelők. A mezőgazdaságban a kisgazdaság környezettisztja, a nagy környezetszennyező.
- A biotermesztés jelenti a környezetkímélő termelés egyetlen módját.
- Csak őshonos fajok fogadhatók el – főleg a természetvédelmet uralja a változó világban a változatlanlanság ideálja.

- A környezetvédelmi kommunikációt Bős-Nagymaros óta uralja a demagógia, az álligazságoknak és féligazságoknak a gátlástalan használata. A cél szentesíti az eszközt elv alkalmazása.
- A környezetvédelmi kommunikáció nem hangsúlyozza eléggé a környezetvédelem hosszú távú társadalmi előnyeit és ebben az egyén felelősségét pl. Ápoltság alapja a külföldi turizmusnak. A hulladék komplex feldolgozása és hasznosítása csökkenti az ország külső függőségét (energia, nyersanyag), munkahelyeket teremt, javítja a környezet ápoltságát, mérsékli a globális károk kifejlődését.
- A kommunikáció nem hangsúlyozza eléggé, hogy a korszerű környezetvédelmi be- rendezések (pl. a korszerű veszélyes hulladékégetők, épületek szellőztetési és fűtési rendszerei, hulladék feldolgozók stb.) a high tech csúcsai, szemben a hulladék tömeget termelő rendszerekkel.
- A magyar társadalom a kereskedelmi marketing nyomása alatt áll és nem kielégítő környezetvédelmi felkészültsége miatt nagyon jól manipulálható.

3. Környezetvédelmi szabályozás

Lépést tart az élenjáró országok gyakorlatával, de a végrehajtás, a követelmények betartatása terén rendkívül alacsony hatékonyságú (pl. a parlagfű probléma, szennyvíz szikkasztás, vagy illegális hulladék elhelyezés kérdése stb.). Ezáltal magára hagyja a környezet ápoltságát, védelmét szorgalmazó társadalmi rétegeket. Sokkal inkább a feladatok lekönnyítését jelenti, mint hatékony eszközt.

A szabályozás és főleg annak végrehajtása a nagy gazdasági egységekre koncentrál és nem képes követni a kis gazdasági egységek környezeti hatását.

A szabályozás nem tudja elérni, hogy a gazdasági döntések során a társadalmi költséget kellő súllyal vegyék figyelembe.

4. Természetvédelem

A legtöbb és legszélsőségebb hatású ellentmondások itt találhatók.

DR. BUDAY-SÁNTA ATTILA: VIDÉKFEJLESZTÉS

Vitaanyag

1. Bevezetés

Húsz év telt el a rendszerváltás óta, ami több, mint a két világháború közötti időszak. Ez alatt az egész vidék jelentősen polarizálódott és gazdasági és szociális téren egyaránt túlsúlyba kerültek a negatív folyamatok. Határozott fejlődés jelei csak a városi gazdaságba integrálódó (főleg szuburbánus) térségekben figyelhető meg, míg a vidék nagy része az agrárgazdasággal együtt nem tudott új fejlődési pályára állni. A felhasznált fejlesztési források gazdasági hatása nem látható, legfeljebb részben az infrastruktúra hiányosságait pótolták, illetve a települések közterületének és középületeinek állapotát javították. Különösen nehéz helyzetbe vannak a saját bevétellel nem rendelkező települések önkormányzatai.

A fejlesztés minden területén kulcskérdés a koncentráció és együttműködés, ami egyben a résztvevők önkorlátozását is jelenti. Egyaránt hiba a koncentráció minden áron való kikényszerítése és a koncentrációs folyamatok gátlása.

2. A vidékhelyzete

Helyzetet meghatározza:

- Történelmi örökség – agrártermelésből megélni kívánó népességtöbbség.
Ok: a városi és ipari fejlődés megkésetttségéből és jellegéből adódik. (Túlzottan nehézipari jellegű és városokra és nyersanyag forrásokra koncentrálódott).
- Rendszerváltás hatása
A mezőgazdasági nagyüzemek, valamint a hiánygazdaság viszonyai között létrejött vidéki ipar felszámolásával megszűnt a vidék gazdasági bázisa és a nagyüzemek felszámolásával az a gazdasági háttérrel rendelkező szervező erő (amit a nagyüzemekben koncentrálódott értelmiség jelentett), amely a helyi viszonyoknak megfelelő fejlesztéseket végre tudta volna hajtani.
- Alacsony hatékonyságú fejlesztések (településeken és az agrárgazdaságban egyaránt).
- Földbérleti rendszerrel a vidéki jövedelem kiszivattyúzása. Következmény:
 - ✓ súlyos munkahely hiány
 - ✓ alulfoglalkoztatottság - munkanélküliség
 - ✓ jövedelem hiány
 - ✓ képzetebbek, fiatalok elköltöznek – elöregedés
 - ✓ önszerveződés hiánya
 - ✓ kiszolgáltatottság
 - ✓ közbiztonság hiánya
 - ✓ jövőkép hiánya.

2. Milyenvidéket akarunk?

- Röviden: élhető, munkás (legyen munkahely), a természeti és kulturális értékek őrzője önérdék-értvényesítő.
- A korszerű vidék jellemzői:
 - ✓ Biztos a gazdasági bázisa.
 - ✓ Helyi, elkötelezett értelmiséggel rendelkezik.
 - ✓ A lakosság magáénak érzi, ismeri és óvja a helyi természeti, építészeti és kultúrtörténeti értékeit.
 - ✓ A fejlesztéseknél a térségi szemlélet érvényesül és azt nagy fokú együttműködés támasztja alá.
 - ✓ A mindennapi élet jellemzője a nyugalom és a biztonság.
 - ✓ A társadalom elismeri a garantált minőséget előállító élelmiszertermelésnek, a kultúrtájnak és a természeti és néprajzi értékeknek a jelentőségét és támogatást nyújt annak fejlesztéséhez, megőrzéséhez.
 - ✓ Az emberek a kor által elvárt színvonalú lakó- és települési környezetben élnek.
 - ✓ A helyi közösségek képesek az érdekeik megfogalmazására és annak közös érvényesítésére (önszerveződés).

3. A megoldás

- Munkahelyteremtés (diverzifikáció támogatása).
- Mobilitás és információ szerzés infrastrukturális feltételeinek (vidéki úthálózat, közlekedés, internet) a megteremtése.
- Oktatás, képzés (rurális térségekre koncentrálnó speciális felnőtt és ifjúsági képzés)
- Az állam határozottabb részvétele a fejlesztés és irányítás minden területén.
- Vidékgazdaság lehet:
 - ✓ Közvetlenül a városi gazdasághoz integrálódó (munkahely a város, lakhely a vidék)
 - ✓ Helyi erőforrásokra támaszkodó
 - ✓ közvetett városi integráció (város, a városi népesség a piac pl. mezőgazdaság, építőanyag-termelés, vidéki turizmus, biomassza energiatermelés)
 - ✓ helyi igények (pl. falusi fűtőművek) kielégítése.

A kettő földrajzi helyzettől és adottságtól függő kombinációja jelentheti a megoldást.

- Vidéki erőforrások: föld, felszíni és felszín alatti vizek, erdők, táj, ásványi kincsek.
 - ✓ Föld: alacsony színvonalon hasznosított. Alacsonyak a hozamok, sok a nem hasznosított terület (kb. 1 millió ha). A mezőgazdaság egy extenzív irányú fejlődési pályára állt át.
 - ✓ A mezőgazdaság és az erdőgazdaság a vidék legadekvátabb termelési ága – nem kerülhető meg.

Gond: a termelés alacsony hatékonysága. Okok:

- ✓ Szétaprózott termelés, alacsony hatékonyságú fejlesztés (versenyképtelen méretű állattartó telepek, feldolgozók, túlgépesítés)
- ✓ Növénytermesztés terményeinek elsődleges feldolgozásának a hiánya, az állattenyésztés leépítése, a kertészeti ágazat visszaszorulása, piaci előkészítés, biomassza energiatermelés hiánya.

Megoldás:

- A mezőgazdaságot versenyképes állapotba kell hozni. Ennek egyik feltétele a koncentráció (szövetkezés is). Jelenleg 2000 gazdasági társaság kezelésében az állattálmány 70%-a és ők valósítják meg a biogáz, pellet stb. üzemeket is.
- Nagy ütemű erdőtelepítés – beleértve az energiaerdőket is.
- Többcélú víztározók létesítése (turizmus).
- Munkahely teremtés:
- Versenyképes munkahelyek a mezőgazdaságban.
- Állattenyésztés fejlesztése, a kertészeti és mezőgazdasági termékek elsődleges feldolgozása.
- Biomassza energiatermelés – erdők (mészelő-, energiatermelő-), energiaültetvények (pl. energianád, energiafű stb.) létesítése; biobrikett-előállítás.
- Helyi fűtőművek létesítése.
- Megfelelő adottság esetén turizmus (vidéki, bor-, horgász-vadász stb.)
- Helyi nyersanyagforrások kiaknázása (tőzeg, agyag, homok, kavics, kő stb.)
- Helyi ipari és szolgáltató üzemek (?)
- A munkahelyeknek csak lassú helyi növelésére lehet számítani, átütő megoldásra nincs lehetőség.
- Népesség mobilitása – Információ ellátása.

- Falusi összekötő, zsáktelepüléseket feltáró utak létesítése.
- Városi foglalkoztatáshoz, szolgáltatáshoz igazodó közlekedés.
- Városok fogadóképességének növelése (bérlakások).
- Oktatás – képzés – vidéki értelmiség megteremtése az ingázó értelmiség helyett.
 - ✓ Vidéki oktatási központok kialakítása, tanári szolgálati lakásokkal.
 - ✓ Oktatási központok tanárállománya megoldja az egyes települések, sport és kulturális irányítását.
 - ✓ Többcélú faluház minden településen – öregek napközi otthona – fiatalok iskolán kívüli foglalkoztatása, felnőtt lakosság közösségi szervezése (dalkör, táncsoport, sport stb.)
 - ✓ Kistérségi fejlesztési és tanácsadási központok létesítése, fejlesztése szakértelmiséggel.
- A vidék szociális feszültségeinek enyhítése. Megoldás:
 - ✓ Munkahelyteremtés
 - ✓ Felnőtt szakképzés
 - ✓ Fiatalok képzésének minden eszközzel való elősegítése
 - ✓ Fokozott közbiztonság.

Szükségesnek tartjuk a vidéki települések önállóságának a megőrzését, de szükség van a kezdeményező készségük erősítésére.

A vidékfejlesztés nehezen megoldható kérdése, hogy a helyi bevételekkel nem rendelkező kistelepülések önkormányzatai nem rendelkeznek fejlesztési forrásokkal, sokszor még a szükséges önerő mértékéig sem.

DR. FARAGÓ LÁSZLÓ: TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS

Vitaanyag

(1) Magyarországon az elmúlt húsz évben sem a szakmai körök (tudomány, oktatás), sem az egymást váltó kormányok nem foglalkoztak súlyának megfelelően a település- és a településhálózat-fejlesztéssel. Mindkét szféra figyelme elsősorban a regionalizmusra és vidékfejlesztésre irányult. Sokakban az a téves nézet alakult ki, hogy a településfejlesztés, a városfejlesztés nem része a területfejlesztésnek, inkább az „önkormányzatiság” terrénumába tartozik. Így e területnek nem volt, és mind a mai napig nincs igazi gazdája. Ez a településközi együttműködések gyengülésével, a hálózatosodás hiányával párosult. A városok befelé fordultak, elsősorban saját gondjaikkal foglalkoztak és kevesebb figyelem irányult térségükre.

A nagyvárosok, a metropolisz-régiók növekvő szerepe

(2) A nagyvárosokba koncentrálódik a népesség, a tőke, a tudás, az információ stb. A metropolisz-régiókban az országos átlagot meghaladó az egy főre jutó GDP (az OECD 78 metropolisz-régiójából 65-ben) és a növekedési ráta. Az agglomerációs gazdaságok további növekedési potenciálja sokkal nagyobb, mint a kis- és közepes városoké, ezek képesek csak a méretgazdaságosság és a sokféleség előnyeit egyaránt kihasználni. A globalizáció és a koncentráció megállíthatatlan, így az urbanizáció folytatódása, a nagyvárosok, pontosabban a nagyvárosi régiók (funkcionális térségek) további növekedése prognosztizálható. Az

előzetes várakozásokkal szemben a posztindusztriális vagy információs társadalom sem hozott törést az urbanizáció folytatódásában. A technikai haladás, a közlekedés az IKT szektor fejlődése e tekintetben nem hozott lényegi változást, hanem „csak” *felgyorsította a változás ütemét, és fokozta annak erejét*. Fő trend továbbra is a klasszikus gazdasági fejlődés által mozgatott túlfűtött urbanizáció, és alternatív utakat inkább csak azok járnak be, akik kimaradnak a globalizációs erők által meghatározott fejlődés fő áramából.

(3) A magyar településhálózatot 1920 óta Budapest dominanciája jellemzi, de a fővárostól eltekintve kiegyensúlyozottnak tekinthető. Városhiányos térségek ma már nincsenek, közigazgatási státusukat tekintve több város van, mint ahányan képesek a városi funkciókat teljes komplexitásukban betölteni. De a főváros és régiójának versenyképessége elmarad nyugat-európai versenytársaitól, bár még nem is éri el azt a kritikus tömeget, amelynél jelentős negatív externáliákkal kellene számolnunk (OECD szerint ez a határ 7 millió fő). Nagyvárosaink nemzetközi összehasonlításban csak kis- vagy közepes városnak számítanak, és csak hazai jelentőségűek.

(4) A tudományos fórumokon és a közbeszédben is jellemzően negatívan ítélik meg Budapest relatív helyzetét: „túlfejlett”, „Budapest és a nagy magyar sivatag”, „vízfejű ország”. Nemzetközi kontextusban kevésbé fejlettnak, potenciális központnak (MEGA 3), vagy „feltörekvőnek” ítélik. (Például az egy főre eső nettó jövedelem New Yorkhoz képest 25,6%.) Tudatosítanunk kell, hogy az ország nemzetközi szerepe jelentős mértékben attól függ, hogy Budapest milyen nemzetközi feladatokat milyen színvonalon képes ellátni. Ha Budapest, pontosabban a metropolisz-régió meg akarja tartani, netalántán erősíteni szeretné pozícióját Közép-Európában, akkor további fejlesztésére, a versenyképességének javítására van szükség.

(5) A városhierarchiában elfoglalt hely és az egy főre jutó jövedelem között nincs bizonyított determinisztikus kapcsolat. Nekünk az egész városhálózat működését kell hatékonyabbá tenni. Magyarországon pótolhatatlanul hiányzik egy városkategória (400–600 ezer lakos), és jelenleg a hazai **nagyvárosaink** (?) nem képesek nemzetközi, akár határon átnyúló regionális szerepkört betölteni, ami tovább erősíti a „Budapestország” szindrómát. Sőt, a második vonalba tartozó városaink még a NUTS 2 nagyságú/típusú régióépítéshez is gyengék. Ezért feltétlen szükséges városhálózatunk differenciált kezelése, **többszintű, policentrikus városhálózat kiépítése!** Probléma, hogy nincs se tudományos, se társadalmi konszenzus a tekintetben, hogy milyen térszerkezetet szeretnénk, és az milyen városhálózatot igényel. Az öt legjelentősebb városunkat, a régióközpontokat, a százezer lakost meghaladó nagyvárosokat vagy éppen a megyei jogú városainkat kell alkalmassá tenni a regionális szerepkörre? Az elmúlt 50 év politikai konszenzusa és támogatási gyakorlata a szélesebb kör egységes kezelését, a lefelé nivellálást eredményezte. **Kis- és közepes városaink** gazdaságilag nagyon differenciáltak,¹ de mindegyik pótolhatatlan (köz)feladatokat lát el kistérségében, így azok teljesítését biztosítani kell. Városhiányos térségek nincsenek, de funkcióhiányos kis- és törpevárosok vannak.

Falvaink sorsa

(6) A városok és falvak csak egymás vonatkozásában értelmezhetőek, és alakulásuk szorosan összetartozik. A város–falu dichotómia megítélése sajátos kettősséget mutat. Pozitívan értékelik, hogy a város a kultúra, a gazdaság, a szolgáltatások központja, amely

¹ Magyarországon csak 139 térségi munkaerőpiaci rendszer van, a kisvárosok jelentős része nem tudja gazdaságilag integrálni a környező falvakat, gyakran még a saját munkavállalók is ingáznak.

tágabb környezete számára is elérhetővé teszi az új vívmányokat, ugyanakkor sokan úgy tartják, hogy leföldözi a hozzá tartozó vidék munkájának a hasznát, koncentrálna a tágabb térségének az értékeit. Újra kell értékelnünk a város és a falu ilyen módon való szembeállítását. A központi funkciókat ellátó városok és a környező falvak együtt integrálódnak a nemzetközi, vagy országos munkamegosztásba (hierarchiába), vagy bizonyos kisvárosok a hozzájuk tartozó falvakkal együtt periferializálódnak. Ma a koncentráció és a népességfogyás nem elsősorban a városok és a közvetlen környezetükben lévő falvak vonatkozásában megy végbe, hanem *a fejlett nagyvárosi régiók és a leszakadó területek között*.

(7) A gazdasági (társadalmi) globalizáció hatására a falvaknak új kihívásokkal kell szembenézniük. Új struktúrába helyeződnek, ártértékelődik a fizikai távolság, de megmarad a szomszédság jelentősége. Alapvető társadalmi (kulturális) változások zajlanak bennük, a hagyományos közösségek átalakulnak. E folyamatnak vannak potenciális nyertesek. Azok a falvak lesznek képesek elsősorban fejlődni, amelyek karakteres funkcióval rendelkeznek, fejlődő, diverzifikált városhoz tartoznak, amelynek jó az elérhetősége. Minél kisebb egy település, annál kevésbé képes komplex funkciókat ellátni, annál inkább a szakosodásra, a specializációra kell tenniük a hangsúlyt. A veszteseknek, ahol a „képességmegtartó népesség” folyamatosan fogy, a gazdasági aktivitás leépül, szegregációval, elnéptelenedéssel kell számolniuk, és tartós válságkezelésre kell berendezkedniük. Feladat, hogy minél több falu a nyertesek közé tartozhasson.

(8) A fejlett városi térségekben ma már nem feltétlen szükséges, hogy beköltözzenek a központi településre, hanem településszerkezetileg, morfológiailag egy lazább egység (régió) jön létre, amelyet a belső hálózatosodás és funkcionális alközpontok létrejötte jellemez. A város és vidéke közti életmódbeli különbségek úgy csökkennek, hogy megmaradnak a szabadon választott eltérések, a pozitív, önként vállalt szegregáció. Ez a folyamat azt jelenti, hogy ha a központi nagyváros népessége nem is nő, de az egész nagyvárosi régióé – a földrajzi expanzió miatt – igen. Így a nagyvárosi régiók szerepe, súlya tovább nő, *az urbanizáció folytatódik*. A nagyvárosi térségekben/régiókban/konurbációkban az agglomeráción túli települések *sem rurálisak* a hagyományos értelemben, *hanem az urbanizált térség integrált részei*. Ezek a települések a hagyományos értelemben már nem falvak, hanem *az urbanizált térség (városrégió) valamilyen funkcionális egységei*.

DR. HORVÁTH GYULA:

A PARADIGMAVÁLTÁS SZÜKSÉGESSÉGE A MAGYAR TERÜLETPOLITIKÁBAN

Vitaanyag

1. Magyarországon a területi gazdasági, szociális és infrastrukturális *egyenlőtlenségek folyamatosan erősödnek*. A megtermelt jövedelem egy főre jutó értéke ma az ország régiói között jelentős eltéréseket mutat. Budapest mutatója nemcsak több mint háromszorosát teszi ki az ország legelmaradottabb megyéinek – ami az elmúlt évszázad húszas-negyvenes éveinek sajátossága volt, e rés az ötvenes-hetvenes években viszont csökkent –, hanem a különbség folyamatosan növekszik. Ilyen eltérések Európa nyugati felén két-három évtizeddel ezelőtt mutatkoztak.

Budapest és az európai fővárosok funkcionális gazdagsága között sokkal kisebb a különbség, mint vidéki nagyvárosaink és a nyugat-európai regionális központok között. *Régióközpontjainkban gyengék* az üzleti szolgáltatások, nincsenek repülőtereik, konferencia- és vásárközpontjaik, tudományos-technológiai parkjaik, országos, határokon átnyúló vagy nemzetközi funkciókat is csak elvétve találhatunk.

2. A magyar szakpolitika, a regionális tudomány közreműködésével – elsőként Kelet-Közép-Európában – átfogó területpolitikai szabályozást dolgozott ki. A *területfejlesztési törvény* és az *országos területfejlesztési koncepcióról* szóló országgyűlési határozat azonban – a társadalomirányítás egyéb szféráiban elmaradt reformok miatt – önmagában képtelen volt a szükséges irányváltásra. Noha az Európai Bizottság Magyarországról készített jelentései 1998 óta folyamatosan figyelmeztettek a regionális politika EU-kompatibilitásának hiányosságaira, a magyar kormányok saját politikai érdekeiknek rendelték alá ezt, a viszonylag jelentős erőforrások elosztására lehetőséget teremtő szakpolitikát.

A területfejlesztés körüli bizonytalanság egyik jele Magyarországon, hogy a rendszerváltozás óta e feladatok megoldására *nem sikerült stabil államigazgatási kereteket* kialakítani. 2010-ben, a rendszerváltozás óta, már a tizedik központi államigazgatási szerv kapta feladatul e tevékenységet. A központi szint ciklusonkénti átszervezése bizalmatlanságot szül, gyengíti a magyar területpolitika európai presztízsét. Pedig a területfejlesztés olyan komplex feladat, amelynek megoldása tárcákon átívelő szabályozási és szervezési tennivalókat jelent, illetve stabil intézményrendszert igényel. A központi irányításról alkotott kép másik eleme elvi kérdésnek tekinthető. Ez a szempont az eddig érvényes struktúrák kialakításában nem figyelhető meg. Erős régiók gyengébb központi kormányzati pozíciókat, gyenge régiók erőteljes központi irányítási centrumot igényelnek. Ma Magyarországon egyik modell sem érvényesül.

3. A magyar területpolitika nemhogy fokozatosan európaizálódott volna, sokkal inkább a *provincializmus béklyójába került*. Ez az állapot reménytelenné teszi az ország térszerkezetének modernizációját, akadályozza a magyar gazdaság teljesítőképességének növelését. Az erőforrások szétforgácsolódnak, a régiók, a megyék stratégiáját és programjait senki nem tekinti mértékadónak. A viszonylag csekély, de egyre bővülő területfejlesztési forrásokon kistérségi érdekcsoportok marakodnak, alkalmi szövetségek, alkuk és egzisztenciális motívumok nyomán elenyésző mennyiségű fejlesztési források kerülnek szétszórva a megye különböző pontjaira. Nincs nyoma annak, hogy területfejlesztési támogatások a gazdaságban új folyamatokat indítottak volna el. A nyugat-európai típusú regionális fejlesztési politika fokozatos térnyerése helyett a hagyományos provincializmus továbbélését figyelhetjük meg még az újonnan létrejött, EU-konformnak tartott regionális fejlesztési szervezetekben is.

4. Az elmaradottság mérséklése, a régiók fejlesztése az Európai Unió egyik fontos stratégiai célja, költségvetésének közel negyven százalékát erre fordítja. A felzárkóztatásra a közös költségvetésből a tagállamok, illetve azok régiói – fejlettségük színvonalától függően – jelentős támogatásokat kapnak. A jelentős támogatások ellenére az egyes tagállamokban a régiók rangsorában csak akkor következtek be változások, ha az uniós támogatások felhasználásában több évtizedes *következetes strukturális politika* érvényesült. A régiók fejlesztési politikájukban nem a hagyományos infrastrukturális elemek fejlesztésére koncentráltak, hanem a modern területfejlesztési hajtóerőkre (innováció, üzleti szolgáltatások, modern iparszervezési megoldások, humán erőforrás-fejlesztés) összpontosították erőfeszítéseiket. Azok a régiók, amelyek kizárólag az Európai Unió támogatáspolitikájától várták boldogulásukat, és az éppen aktuális fejlesztéspolitikai célok megvalósítására törekedtek, nem voltak képesek relatív pozíciójukon javítani.

Az Európai Unió tagországainak többségében ma már nyilvánvaló, hogy a *hatalom-megosztás és a több szintű kormányzás intézményei* fokozzák a gazdasági teljesítőképességet és a jólétet az egyes régiókban. A lobbista politikus helyébe a helyi autonóm fejlődés hosszú távú garanciáit törvényekkel szabályozó, az európai együttműködést szorgalmazó, a regionális szereplők közötti partnerkapcsolatokat építő, fejlesztő típusú politikus lép. Számptalan nyugat-európai régió sikeres fejlődése mutatja e magatartás eredményességét, kiemelkedő szerepét a regionális identitás megteremtésében is.

Régiók akkor lesznek Magyarországon, ha – mint sok nyugat-európai ország példája is mutatja – *a gazdaság szereplői kezdeményezik és kikényszerítik* ezt. Az ipar- és kereskedelmi kamarák és a vállalkozói szövetségek aktivitására van szükség. Döntési reakciójuk sebessége egyébként a magyar gazdaság ütközésségének a mércéje is egyben. A régiók intézményesítésének újabb nyitánya tőlük függ.

5. A strukturális politika megvalósítását szolgáló, valamennyi tagországra érvényes alapelvek – szubszidiaritás, decentralizáció, adicionalitás, koncentráció, programozás, partnerség, áttekinthetőség – a nemzeti regionális politikai szervezetrendszer korszerűsítését is megkövetelték. Ezeket a szempontokat kellett volna mérlegelni a magyar intézményi reformok során is. Az unió tagállamaiban az alapelvek következetes alkalmazása növelte a regionális fejlesztések hatékonyságát, erősítette a kohéziót. Az utóbbi időben egyre határozottabban megfogalmazódó új támogatáspolitikai célkitűzés, a versenyképesség fejlesztése a régiók fenntartható fejlődését kívánja szolgálni. S ami talán a legfontosabb, az uniós tagság lényege nem a strukturális támogatások megszerzése, hanem a közel 500 millió fős piac előnyeinek kiaknázása.

Ebből következik, hogy a regionális politika továbbfejlesztésének módja sem kizárólag az újraelosztás mértékében, hanem a belső és a külső erőforrások mobilizálásának lehetőségeiben keresendő. Területfejlesztés mellett a területi fejlődés komplexitásából adódó tágabb kérdéskörre is figyelmet kell fordítanunk.

Emiatt merőben új területfejlesztési paradigmára van szükség. Az elmúlt másfél évtizedben minden intézkedés az állami regionális politika cél-, eszköz- és intézményrendszerének a kiépítését szolgálta. A következő évtizedben a régiók saját politikájának garanciáit kell törvényi szabályozással megerősíteni és a működés finanszírozását megoldani.

6. A területi fejlődést befolyásoló tényezők változása a regionális politika *cél-, eszköz- és intézményrendszerének átalakítását* követeli meg Európa-szerte. Az európai térfejlődés hosszú trendjei a decentralizáció legkülönbözőbb intézményesült formáinak kialakítását igénylik a kontinens eltérő hagyományú országaiban. A kelet- és közép-európai új tagállamok az uniós kohéziós követelményeknek csak decentralizált intézményekkel képesek megfelelni. Ez nemcsak közigazgatási kérdés, hanem – többek között – a versenyképesség javítását szolgáló kutatás-fejlesztés eredményességének az előfeltétele is. A regionalizmus térnyerése a területi szerkezetek korszerűsítését eredményezi. A decentralizált berendezkedésű országokban a tudás intenzív gazdaság térbeli terjedése gyorsabb, mint a központosított államokban.

7. A *többpólusú regionális fejlődés* igénye a transzformációs országok hatalmi berendezkedését is átalakítja. A hatalmi berendezkedés szubnacionális szintje, a régió a gazdaság fenntartható növekedését és a térszerkezet korszerűsítését szolgáló, önálló finanszírozási forrásokkal rendelkező, autonóm fejlesztéspolitikát megvalósító, önkormányzati jogszolgáltatásokkal felruházott területi egység. Az innovatív fejlődés színtereivé a régiók válnak, az innovációkat kibocsátó alapintézmények regionális beágyazottsága erős lesz. Decentralizációs jellegű államreform nélkül a lisszaboni kritériumok nem teljesíthetők Európa unitárius berendezkedésű államaiban, így Magyarországon sem.

8. Az európai uniós csatlakozástól remélt decentralizált fejlesztéspolitika várható hatásaival, *a területfejlesztéssel szemben támasztott követelmények* ma sem fogalmazhatók meg másképpen, mint a 2000-es évek elején:²

² Horváth Gyula–Szaló Péter: *Területfejlesztés és régiók*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati és Stratégiai Elemző Központ, Külügyminisztérium. 2003. Európai Füzetek, 11.

A magyar térségek és települések az egységes európai területi és települési rendszer részévé válnak, kihasználhatják az együttműködés előnyeit, ezer szállal bekapcsolódhatnak a nemzetközi munkamegosztásba, intenzív együttműködés alakul ki más térségekkel;

- Az elmaradott területek folyamatos, kiszámítható, a jelenleginél fokozatosan nagyobb fejlesztési forrásokhoz jutnak, a fejletlenség különféle elemeinek felszámolása tudatos tevékenységgé válik, felzárkóztatásukhoz, gazdasági, infrastrukturális fejlesztéseikhez új forrásokra nyílnak lehetőségek;
- Az ország egyes térségei között az erőforrások elosztása egyenletesebb lesz, a térségek szereplőinek közös akaratától függő térségi összefogás révén új innovatív tevékenységek honosodhatnak meg;
- Csökken a főváros és a régiók közti szellemi, kulturális és jövedelmi különbség;
- Az új ágazatok és a tudásközpontok megerősödésével, az interregionális kapcsolatok bővülésével javul a nagy- és a közepes méretű városok versenyképessége;
- Fokozódik a régiók gazdaságszervező képessége, sokoldalú kapcsolatok épülnek ki az európai régiókkal, tudást, technológiát és munkahelyeket vonzva a térségekbe;
- Mérséklődik a központi hatóságoktól való függés, a régiók adottságaiknak leginkább megfelelő saját fejlesztési elképzeléseiket is megvalósíthatják;
- A szigorú EU-előírások érvényesítése jelentősen csökkenti a környezet terhelését, vízünk tisztasága, a levegő minősége javul, a zajterhelés mérséklődik;
- Megújul a lakóhelyi környezet, az életkörülmények előnyösen változnak;
- Intenzív kapcsolatrendszer alakul ki az EU belső határai mentén a gazdasági, a kulturális és a társadalmi élet majd minden területén;
- Újjászerveződnek az országhatár menti térségek és települések történelmi kapcsolatai, új együttműködések alakulnak ki, a regionális kooperáció hozzájárul a Kárpát-medencei területi kohézió erősödéséhez;
- Az önkormányzatok, a lakosság döntési és választási lehetőségei bővülnek, erősödik a lokálpatriotizmus, a regionális identitás és a kezdeményezőkézség.

PÁLNÉ DR. KOVÁCS ILONA:

A REGIONÁLIS FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS A TERÜLETI IRÁNYÍTÁS

Vitaanyag

1. Unió csatlakozás – megtorpanó regionalizáció

A hazai regionális politika számára az unió csatlakozás mindenképpen jelentős fordulóponthoz vezetett, s nem feltétlenül pozitív értelemben, különösen, ami az irányítási vonatkozásokat illeti. Miközben ugyanis arra készültünk, hogy a csatlakozással megkoronázzuk a korábbi tíz év regionalizációs folyamatait, a területi döntéshozók, különösen a régiók csatlakozottan konstatálhatták a strukturális és kohéziós alapok rendkívül centralizált irányítási rendszerének létrehozását. Ugyan az önálló ROP-ok kialakításában és felhasználásában a regionális fejlesztési tanácsok és különösen az ügynökségek kaptak feladatokat, de a területi szereplők sokkal inkább csak statisztálnak az unió fejlesztéspolitikai forrásait feletti döntésekhez. Ideje volna reális képet alkotni az ÚMFT végrehajtási folyamatáról, vajon a centralizált menedzsment járt-e előnyökkel, azzal a hátránnyal szemben, ami a területi szereplők bizalomvesztésében, s ezzel feltételezhetően kisebb aktivitásában jelenik meg.

2. Partnerség vagy elitizmus

Az uniós fejlesztéspolitika egyik jelentős pozitív hatásaként szokás említeni, hogy meghonosította a döntéshozásban a partnerség elvét, bevonva a közhatalmi szektor különböző szintjei mellett a gazdasági, civil szféra szereplőit. Kutatási tapasztalataink arra utalnak, hogy a partnerség nálunk meglehetősen exkluzív hálózatokba szerveződő elitizmust (Kovách Imre szellemes kifejezésével élve projektokráciát), illetve felszínes formalitásokba merevedő társadalmi konzultációt jelent. A hatalmi szféra tehát, úgy tűnik, kevésbé alkalmas a horizontális kihívásokra, ami különösen a fejlesztéspolitikában káros, hiszen források, tudás, támogatás veszik el, nem beszélve a nyilvánosság legitimáló funkciójáról.

3. Városi kihívás

A hazai fejlesztéspolitikai irányítás érzékeli az európai trendet a városok felerősödő szerepére vonatkozóan, azonban ennek érvényesítése akár az uniós és különösen a rendkívül kevés hazai források felhasználásában, illetve a fejlesztéspolitikai tervezésben alig érzékelhető. Ugyan a városok helye az uniós szlogenek ellenére másutt sem stabil irányítási és forráselosztási értelemben, nálunk azonban különösen zavarok forrása, amikor a fejlesztési prioritásokat, kedvezményezettséget kellene modellezni és intézményesíteni. Kérdés tehát, hogy a városokról való sok beszéd után, mikor vonjuk le az intézményi, tervezési, forráselosztási konzekvenciákat?

4. Közigazgatási reform, múlt és jövő

Az ún. európaizáció folyamatában a hazai területi közigazgatási reformelképzelések mindig szorosan kötődtek az uniós mainstream-hez. Az 1996-os területfejlesztési törvény erős hatást gyakorolt a területi közigazgatásra, más kérdés, hogy nem tudott jelentős áttörést hozni a magyar állam alapvetően centralizált jellegében. Az utóbbi tíz év területi közigazgatási kísérletei (kistérség, régió) lényegében csak növelték a területi szintek számát, nem döntve azonban a hatalmi súlypont elhelyezése kérdésében. A kormányváltással ezen a területen is új helyzet keletkezett, aminek az iránya egyelőre csak fenntartásokkal prognosztizálható. A megyék megerősítése egyelőre államigazgatási vonatkozásban tény, ami nem értékelhető többre, mint pragmatikus lépés, ami választ ad az önkormányzatok törvényességi ellenőrzésének problémájára. Nem világos, hogy a kormányhivatalok ambíciója reális-e, s az sem, hogy a kistérségi lépték milyen szereplők számára lesz keret. Összességében a lezajlott neoweberi fordulat abban konzekvens, hogy erős állami dominanciát és centralizációt hirdet. Nagy kérdés, hogy milyen következményekkel jár a regionális fejlesztéspolitika területén, mint ahogy a kormányzati irányítás totális átszervezésének hatásai is bizonytalanok.

Összességében a regionális politika tartalma jelentős átalakuláson ment keresztül, az intézményi megoldások kullognak az események után, ebből az következik, hogy a kormányzás nem képes a fejlesztéspolitikai célok megvalósításához pozitívan hozzájárulni. Kérdés, hogy gombhoz varrjuk-e a kabátot, mint ahogy az is, hogy mekkora kabátra van szükség? Úgy tűnik, a szakma a korábbi, inkább követő, normatív programadó magatartásán változtatni kellene, tényleges evidenciákkal szolgálva a politikai döntésekhez. A szakmának egyben vissza kellene szereznie a pozícióját a strukturális alapok körül szorgoskodó technokrata szakértőkkel szemben.

GULYÁS LÁSZLÓ: Beszámoló

II. TÖBB NEMZETISÉGŰ ÁLLAMOK KELETKEZÉSE ÉS FELBOMLÁSA KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Tudományos konferencia történészeknek, geográfusoknak és regionalistáknak
2010. március 5.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum

A plenáris ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

- **Dr. PhD Zombori István (a Móra Ferenc Múzeum igazgatója)** üdvözlő beszéde,
- **Dr. habil. Marjanucz László (SZTE)** megnyitó beszéde,
- **Prof. Dr. Kaposi Zoltán (PTE):** A közös piac és elmaradott térségek a Habsburg-birodalomban. A peremterületek felzárkózási esélyei (1867-1914), különös tekintettel a Felvidékre.
- **10.50.–11.10. Prof. Dr. Szávai Ferenc (Budapesti Corvinus Egyetem):** Az első csehszlovák állam születése és bukása nemzetközi jogi szempontból.
- **Prof. Dr. Pók Attila (MTA TTI):** Magyar politikai álláspontok Csehszlovákia megalkulásáról.
- **Prof. Dr. Fülöp Mihály (Budapesti Corvinus Egyetem):** A nagyhatalmak és londoni csehszlovák kormány visszatérése Csehszlovákiába és a felvidéki magyarság sorsa 1943-1945.
- **Dr habil. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem):** Állam és nemzet Közép-Európában, a csehszlovák államok bukásainak tanulságai

Az ebédszünet után a **szekció-előadásokra** került sor. A beérkezett jelentkezések közül a Szervező Bizottság 48 előadást fogadott el. Ezeket az következő szekciókban hangzottak el:

1. SZEKCIÓ: Az Osztrák-Magyar Monarchia és közeli (Olaszország) és távoli
2. SZEKCIÓ: Csehszlovákia és Szlovákia 1918-tól napjainkig
3. SZEKCIÓ: Jugoszlávia és Románia a 19. századtól napjainkig
4. SZEKCIÓ: Regionalis és földrajzi folyamatok Közép-Európában

GULYÁS LÁSZLÓ: Beszámoló

III. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl

Tudományos konferencia történészeknek, geográfusoknak és regionalistáknak
2010. június 11.

Szeged, Móra Ferenc Múzeum

Tematika: Trianon és a magyar tudomány

KA plenáris ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

- **Ünnepélyes megnyitó:** Magyar Anna a Csongrád Megyei Közgyűlés elnöke
- **Miklós Péter** bemutatja a most megjelenő **Horthy tanulmánykötetet**
- **Prof. Dr. habil. Szakály Sándor (Pannon Egyetem, Veszprém):** Horthy – a Fővezér, a Kormányzó és Trianon.
- **Prof. Dr. Hajdú Zoltán (MTA RKK):** Trianon és a magyar földrajztudomány.
- **Dr. habil. Gulyás László (SZTE):** Trianon és a magyar történelemtudomány.
- **Prof. Dr. Szávai Ferenc (Corvinus Egyetem):** Trianon és a nemzetközi jog, a vágyonmegosztás problematikája.
- **Prof. Dr. Kaposi Zoltán (PTE):** Trianon hosszú távú gazdasági következményei.

Az ebédszünet után a **szekció-előadásokra** került sor. A beérkezett jelentkezések közül a Szervező Bizottság 30 előadást fogadott el. Ezeket az következő szekciókban hangzottak el:

1. **SZEKCIÓ:** Trianon előzmények, a béke megalkotása, következmények 1.
2. **SZEKCIÓ:** Trianon előzmények, a béke megalkotása, következmények 2.
3. **SZEKCIÓ:** Trianon és a magyar földrajztudomány/regionálistudomány

DUSEK TAMÁS: BESZÁMOLÓ A „TÉRPARAMÉTERES ELEMZÉSI ESZKÖZÖK” CÍMŰ VITAÜLÉSRŐL

Az MTA Regionális Tudományos Bizottságának Kutatásmódszertani Albizottsága 2010. szeptember 28-án vitaülést tartott, amelynek témájául egyes térparaméteres elemzési eszközök módszertani kérdéseinek és alkalmazási lehetőségeinek bemutatása szolgált. Az Albizottság elnöke, Nemes Nagy József által levezetett több mint háromórás rendezvényen négy előadás és számos, az előadásokhoz kapcsolódó hozzászólás, kérdés hangzott el.

Tóth Gergely (ELTE, doktorandusz) „A térklaszterezés egy modellje és az értelmezés korlátai” címmel tartotta a nyitó előadást. Térklaszterezés alatt térben szomszédos terület-egységek csoportosítását értjük, tehát amikor a klaszterezésnél a csoportba sorolásnál megjelenik egy területi kritérium. A látványos kartogramokkal színesített prezentáció Magyarország településeinek szintjén mutatta be az eljárást, a 2010-es választási eredmények és a születési ráta adataival, kétféle szomszédsági mátrixszal is összehasonlítva az eredményeket. Az egyik szomszédsági mátrixban a közös határszakasszal rendelkező települések minősültek szomszédoknak, a másikban az úthálózati összekötöttséggel. Különféle jellemzők autokorrelációja a második esetben némileg nagyobb volt.

Bálint Lajos (KSH Pécsi Igazgatósága, tanácsos) „Térbeli adatbányászat, vizualizáció, térfolytonos klaszterek” című előadása kötődött az első előadáshoz, mivel a térklaszterezést kistérségi szinten mutatta be, többféle algoritmus eredményeit összehasonlítva. A szomszédsági mátrix meghatározása során királynő szomszédságot, minimális feszítőfát és Gabrielt használt. Az előadás foglalkozott az adatok vizualizációjának koncepcionális kérdéseivel is, többek között bemutatva a GeoViz Toolkit program nyújtotta lehetőségeket.

Kincses Áron (KSH, Budapest, vezető Tanácsos, ELTE doktorandusz) „Potenciálok és modelljeik” című előadása első felében a potenciálmodell általános elméleti és módszertani hátterét mutatta be, kitérve a modellalkotás kérdéseire, a modell és tapasztalati valóság közötti kapcsolatra. A második részben a potenciált választotta szét öt komponensre, amelyek külön-külön mutatják be a területegységek nagyságának, saját tömegének, a közlekedési hálózatnak, az elhelyezkedésnek és a tömegeloszlásnak a hatását.

Dusek Tamás (Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens) a Waldo Tobler által két-dimenziós alakzatok összehasonlítására kidolgozott kétdimenziós regresszió módszerét ismertette. A módszer vizualizációjának bemutatására szolgáló szemléltető példák különféle magyarországi, valamint Győr-Moson-Sopron megyei terek (a földrajzi tér, valamint különféle közlekedési terek) közül kerültek ki.

Az elhangzott előadások egyes részeinek írásos változatán dolgoznak az előadók, amelyben a különféle hozzászólások javaslatai, kérdései is segítségükre vannak. A találkozó általánosságban is jól szolgálta a területi mennyiségi elemzések egyes kérdéseinek megvitatását.

BOGNÁR ZALÁN (szerk.):

Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955.

Magyarországi Németek Pécs–Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 526 p.

Vannak fogalmak, amelyek sajnálatos módon éppen *Kelet-Közép-Európához*, az 1945 után szovjet érdekszférába kerülő kontinensrész történetéhez kapcsolódnak. Többek között az egyik ilyen a „malenkij robot”, az „egy kismunka” fogalma is. Az a korosztály viszont, amelyik a hatvanas-hetvenes években végezte általános és középiskolai, sőt egyetemi tanulmányait, semmit sem olvashatott erről, már ami az akkori történelem-tankönyveket, jegyzeteket és az említett időszak modern kori honi történeti szakirodalmat illeti. Maradtak tehát a családi összejövetelek, beszélgetések ezekben az évtizedekben a közelmúlt története iránt érdeklődő fiatalok számára, hogy valamiféle tájékozódást kapjanak az elhallgatásra ítélt, a politika által kényszerűen fehér foltként kezelt eseményekről. Nagy ritkán egy-egy rokonok, ismerősök által Nyugat-Németországból becsempésztett kiadvány jelenthetett újabb információt a szovjetunióbeli kényszers munkatáborokról, ha az ifjú olvasó (a kor nem éppen színvonalas magyarországi idegen nyelv oktatását figyelembe véve) megbirkózott a német szöveggel.

A második világháború alatti években (mint az közismert) a szemben álló felek ki-mondva-kimondatlanul *egymás kölcsönös megsemmisítésére törekedtek*, és ennek részeként nem egyszer *iszonyatos véráldozatot követelő gaztetteket* vittek véghez egymás ellen. A tengelyhatalmak (fasiszta államok) által elkövetett bűntettekről, köztük *a holokausztról* vagy *a megszállt területeken elkövetett atrocitásokról* 1945 után, főként pedig az 1980-as évektől a maga valóságában értesülhetett a világ közvéleménye. *A győztes hatalmak okozta emberi szenvedéseket azonban jobbra tabuként kezelték*, és különösen érvényes ez a megállapítás a vasfüggöny mögötti kelet-közép-európai térségre. Csak példaként említendő, hogy milyen mély hallgatás övezte *a katinyi vérengzést*, amelyet imperialista koholmányként, náci hazugságként bélyegeztek egészen a nyolcvanas évek végig a Szovjetunió és a vele szövetséges ún. testvéri országok hivatalos történészei, politikusai. Kétségtelen tény, *az SZKP XX. kongresszusa*, amelynek jelentőségét az utókor is értékeli, kisebb változást hozott, főként *a sztálinizmus törvénytelenégeinek részleges feltárásában*, ezt követően is azonban nagyon sok elhallgatásra ítélt esemény várt még évtizedekig feltárára, megismerésre. Az 1956. évi magyarországi népfelkelés és szabadságharc leverése után a hivatalos magyar politika ódzkodott minden olyan esemény felelevenítésétől, ami esetleg *szovjetellenes indulatok felkorbácsolására alkalmas lehetett*. Ezek közé tartozott a felszabadító (megszálló) Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitásokra történő utalás, emlékezés, aminek része volt többek között a civil lakosság elhurcolása jóvátételi munkára vagy a sokéves hadifogság is.

A nyolcvanas évek végétől, gyakorlatilag már a rendszerváltozás előszeleként Magyarországon is napvilágot láthattak azok a tanulmányok, amelyek korábban íróasztalok fiókjában vártak jobb időkre, *történelmünk elhallgatott eseményeit tárva a közvélemény elé*. Így egyebek mellett *a magyarországi németek második világháború alatti és utáni viszontagságos éveiről, kényszers munkára történő elhurcolásokról vagy kitelepítésükről* szóló feldolgozásokkal, dokumentumkötetekkel gyarapodhatott a honi szakirodalom, és nyilvánosságot kaphattak a szovjet munka- és hadifogolytáborok világát a maga valóságában feltáró írások, visszaemlékezések. Zielbauer György és Füzes Miklós kutatásai, Szebeni Ilona vagy Erdmann Gyula dokumentumgyűjteményei tekinthetők e témakörben úttörőnek. A *kárpátaljai szerzők*, köztük Dupka György az 1945 nyarán szovjet fennhatóság alá került egykori magyar területek magyar és német nemzetiségű elhurcoltjainak sorsát kísérté fi-

gyelemmel, feltárva a hírhedt *szolyvai gyűjtőtáborban* történeteket is. Stark Tamás egyebek mellett levéltári források alapján *próbálta meg számszerűsíteni a magyar háborús veszteségeket*, köztük azokat, akik szülőföldjüktől távol a szovjet munkatáborokban lelték halálukat. A „*gulágvilág*” sivár hétköznapijait számos visszaemlékező, így egyebek mellett Rózsás János vagy Menczer Gusztáv írásai alapján ismerheti meg az utókor. A kilencvenes évek elejétől egyre több közösség (település) *állított emléket a meghurcoltaknak, a diktatúrák áldozatainak*, köztük azoknak is, akik nem térhettek haza a kényszermunkából. Az utókor tisztelete egyszerre jelenti emléktábla, emlékmű vagy kopjafa állítását és az események feldolgozását, megörökítését, tv-műsorok készítését és nyomtatásban történő megjelentetését is. A legutóbbi kiadványok közül példaként említhető Köhler Julia és Csávás István két kötetes munkája is, amelyben a szerzők arcképpel ellátott rövid életrajzzal emlékeztek meg arról a közel hatszáz, zömében német gyökerű mezőberényiről, akinek osztályrészül jutott a málenkij robot.

A témakör szakirodalmá nemrégiben egy *újabb igényes kiadvánnyal* gyarapodott. A Bognár Zalán szerkesztésében *megjelent tanulmánykötet* lényegében egy kutatási projekt záróköteté. Az egyik hazai kisebbségi civilszervezet, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, amelyik többek között fontos feladatának tartja a magyarországi németek múltjának megismerését is, európai uniós programhoz („Európa a polgárokért – Aktív európai megemlékezés”) kapcsolódva szervezett kutatást e témakörben. A 2008-ban meghirdetett uniós program, amihez a pécsi civil szervezet pályázata is kapcsolódott, a nácizmus és a sztálinizmus áldozatainak kívánt méltó emléket állítani, vagyis azoknak, akiknek emberi jogait, méltóságát tartósan megsértették valamelyik önkényuralmi rendszerben. *A kitűzött célt* egyrészt hagyományos módon *az archívumok anyagának feldolgozásával és a túlélők visszaemlékezéseinek összegyűjtésével* kívánták megvalósítani, másrészt pedig fontosnak tartották a pályázat kiírói a programhoz kapcsolódóan *a helyszínek (az egykori lágererek) felkeresését* is, a kutatómunkába pedig igyekeztek *minél több fiatal* bevonni, és lehetőség szerint *a Kárpát-medence egészére kiterjeszteni az információszerzést*.

A *több mint ötszáz oldalas kiadvány egyik fele magyar nyelvű, a másik kötetfélen pedig hasonló terjedelemben oszlanak meg a lefordított német és angol nyelvű dolgozatok*. Bognár Zalán részletes fogalomtisztázó tanulmánya nyitja sort, aki az eddigi feldolgozásokra és újabb levéltári forrásokra alapozva mutatja be, *kik válhattak a málenkij robot áldozatává, kik voltak azok a szerencsétlen sorsú emberek, akik iszonyatos körülmények között, éhezve-fázva, járványveszélynek kitéve hosszú (2–8) éveket töltöttek a Szovjetunió valamelyik lágerében, illetve maradtak örökre távol szeretteiktől a vázolt életkörülmények miatt*. A szerző összegzése szerint a felszabadító (megszálló) *Vörös Hadsereg a megnagyobbodott országterületről közel háromszázezer civilt szállított el a sokszázezer tényleges hadifogoly mellett jóvátételi munkára, a háborús romok eltakarítására, a szovjet állam újjáépítésre*. A jóvátételi munka elszenvedőjévé főként a kelet-közép-európai, köztük a *Kárpát-medencei védtelen német (német gyökerű) polgári lakosság vált*, akin a Szövetséges Hatalmak, köztük is leginkább a Szovjetunió a Harmadik Birodalom által elkövetett háborús bűnöket kívánta megtorolni. De a polgári lakosság tömeges elhurcolása (nemzeti-ségi különbség nélkül) *a hadifogoly-szállítmányok kiegészítését* is jelentette. Végül *az újból kisebbségi sorba* (Csehszlovákia, Szovjetunió-Ukrajna, Románia) *kerülő magyarság ellen irányuló etnikai tisztogatás részeként* is felfogható az elhurcolás, az említett államok hatóságai a szovjetekkel együttműködve ugyanis előszeretettel indították útnak főként magyarokat szállító szerelvényeket. Két tanulmány is foglalkozik a túlélők visszaemlékezéseivel. Singer Zsuzsa a málenkij robot *lélektani aspektusait* elemezte a szenvedők mélyinterjú alapján. Azokra az emberekre, akik valamilyen kollektív történelmi trauma részesei

voltak, egész életükre rányomta bélyegét a negatív esemény, sőt részben át is örökítették azt utódaikra. Ugyancsak szívbemarkoló azoknak az *interjúrészleteknek* az olvasása, amelyeket a pályázatra érkezett gyűjtésből állítottak össze a kötet szerkesztői különböző szempontok (az elhurcolás körülményei, „a nagy utazás”, élet és halál a lágerekben, a mindennapi munka, kapcsolattartás a lágeren belül és kívül, ellátás, szökés-büntetés, hazatérés stb.) Az *elhurcolás* többnyire 1944 novembere és 1945 januárja között történt, számos esetben közvetlenül a karácsonyi ünnepek alatt vagy után. „1944 karácsony napján a falu kisbírója kidobolta, hogy minden nőnek, aki betöltötte a 18. életévét és minden férfinak, aki 17–45 éves közötti 2 hétre Bajára kell menni kukoricát törni...” – emlékezett vissza a „toborzás” körülményeire az egyik túlélő, a két hétből két-öt lett, a kukoricatörés helyett pedig leginkább bányamunka az ukrainai Donbassz-ban. Ennyit a toborzás valóságtartalmáról. Az egyik bácskai asszony vallomása a hazatérésből és a beilleszkedésről: „Úgy kezelték minket, mint a bűnözőket, pedig mi semmit sem csináltunk. Sokan meghaltak kinn a Szovjetunóban, néhányan a hazajövetel után közvetlenül. Maradandó betegséget majd mindannyian szereztünk, hisz nem múlt el nyomtalanul az az idő, amikor hidegben, fagyban, átázott és csonttá fagyott ruhában közlekedtünk a lágerből a bányába és vissza.” Ezt követően hat esettanulmány is olvasható a kötetben a fiatal kutatók alapos munkáját bizonyítva: Egy baranyai túlélőösszony visszaemlékezése (*Baumann Timea interjúja*), majd *Kollárné Hegedüs Vanda* a mezőberényi, *Lévai Gábor* a pécsváradi és környéki, *Páli Benedek* a völgysegi, *Varga Orsolya* a kismarosi németek kálváriáját dolgozta fel, míg *Molnár D. Erzsébet* és *Tóth Zsuzsa* a kárpátaljai elhurcolás eseményeit örökítette meg. Végül *Havasi János* az ismert televíziós műsorszerkesztő arról a pályázathoz kapcsolódó kilenc napos útról számolt be, amelynek során a kutatásban résztvevő fiatalok az egykori táborokat, a szenvedések színhelyét keresték fel a *Donyeck-medencében* és más ukrainai térségekben. Az úti program kidolgozásában az MTV Háborús Keresőszolgálat és a *Sírajaink hol domborulnak? c. műsorának stábja* is részt vett. A meglátogatott helyszínek változatos képet mutattak: Volt ahol viszonylag gondozott hadifogoly-temetőt találtak, másutt már csak helybeliek emlékezete őrizte meg a sírok helyét. Az egykori táborok helyén vagy a temetőben rövid megemlékezést tartottak a résztvevők, kiemelve, hogy az adott helyen főként melyik településről származó kényszermunkások dolgoztak. A bányák és gyárak többsége bezárt, a vidék pedig lepusztult, kísértetváros képét mutatja. A hivatalos szervek és főként az egyszerű ukrán emberek segítőkésznek mutatkoztak, helyi ismereteiket megosztották a magyarországi látogatókkal. A kötet külön erénye, mint az már az ismertetőből is kiderül, hogy a tanulmányok egy részét, főként az összefoglaló jellegűeket német és angol nyelvre is lefordították, ez pedig az eredmények szélesebb körű megismertetését teszi lehetővé.

Összességében elmondható, hogy az ismertetett kiadvány jól szolgálja azt célkitűzését, hogy történelmünk elhallgatott és feledésre ítélt eseményeit átörökítsük az utókorra, sok évtized múltán is emlékezzenek a meghurcoltakra, azokra a Kárpát-medencei németekre és magyarokra, akiknek, mint azt a könyv címe is jelzi, egyetlen bűnük származásuk volt. Ugyanakkor kényes kérdéseket is felvethet maga a könyv, pontosabban a málenkij robot, történetesen azt, hogy miként válhatott gyakorlattá a háború alatti és utáni évek szovjet politikájában az akkori szovjet politikai elit által joggal megbélyegzett „náci” módszerek alkalmazása, egyes népek kollektív háborús bűnössé nyilvánítása, szabadságjogainak gyakorlatilag „faji” alapon történő korlátozása.

**BOTOS KATALIN (SZERK.)—KISS GÁBOR DÁVID (SZERK.)—NAGY SÁNDOR (SZERK.):
Idősödés és globalizáció: Nemzetközi pénzügyi egyensúlytalanság**

Új könyvvel örvendeztetett meg bennünket Dr. Botos Katalin a szakmában jól ismert kutató, aki több évtizedes folyamatos, feltáró társadalmi vizsgálódás után, a régiók és a világ nemzetközi pénzügyi egyensúlytalanságának néhány tipikus vonására próbál rávilágítani tanulmánykötetében. A szerkesztőasszony, társai, valamint a kötet további szerzői segítségével, a múltból indulva valóságos térbeli és időutazásra kalauzolja el az olvasót, amelynek fő gondolatvonala, a folyamatosan fenntartható emberi-erőforráspiac szerepének és versenyképességének elemzése, a századokat átívelő, állandóan felmerülő problémakör vizsgálatával.

Dr. Botos Katalin elismertsége elsősorban, a nemzetközi pénzügyi vizsgálatok terén elért kutatásához és megszállott vizsgálatához kötődik, így nem is meglepő a tanulmánykötet létrejötte. Míg korábbi kötetében az Európai Unió huszonegyedik századi monetáris gazdasági teóriáit vizsgálta, valamint az integráció kulcskérdéseit és a kibővítés hatásait elemezte, addig az új kötet előre tekint az időben, és hosszú távra próbál használható prognózist nyújtani a társadalmi rendszerek folyamatosan átalakuló útvesztőjéhez.

Dicséretes a fiatal szerzőtársak részére biztosított publikációs lehetőség, bár az Ő kutatásaik és téziseik sokszor még nem kiforrottak, hiányosak, sőt gyakran gyerekcipőben járnak.

Az elmúlt évek dinamikus gazdasági átalakulása, az életkörülmények javulása, szerkezetében is megváltoztatták a fejlett világ korösszetételét. Ezen tapasztalatok papírra vetése során, a legkülönbözőbb szakmai és társadalmi összehasonlításokat, visszaulításokat olvashatjuk a hazai, az európai és a távoli országok emberi-erőforráspiacainak strukturális összevetésével, amelyek szemléletesen közel viszik az olvasó fantáziáját a világok közötti különbségek megértéséhez.

A tanulmánykötetet részletes tartalomjegyzékkel indítják a szerkesztő(k). Kifogásom nincs ellene, de szívesen olvastam volna a szerző(k) vagy bárki szakmabéli ajánlását, aki bevezető gondolataival ad iránymutatást a mű megismeréséhez, valamint ajánlja azt az olvasó figyelmébe.

Szerkezetileg a mű, két egymástól jól elkülöníthető – de összességében nézve többnyire komplex egészet alkotó – részekre osztható. Az első fejezetben található a szerkesztőasszony tanulmánya, amely a teljes nemzetközi szakirodalom ismeretében áttekinthető, világos stílusban megfogalmazott alapossággal tárgyalja többéves kutatásainak tömör téziséit, egyszerre szolgálva a széleskörű ismeretterjesztést, valamint a tudományos igények kielégítését is. A gondosan válogatott bibliográfia, a rendkívül gazdag önálló kutatási anyag, a legfrissebb nemzetközi szakirodalom különböző elméleteire vonatkozó hivatkozások, megfontolt, tudományos problémaérzékenységre vallanak, s ezzel a kötet legsokoldalúbb kutatási vázlatával ismerkedhet meg az olvasó, valamint elgondolkodtatásra serkent a további vizsgálatok folytatásához. A 2009-ben megjelent tanulmány átdolgozott változata jelen kötetben csak a dinamikus változások néhány aspektusára mutat rá, melyek nem új keletűek, és a világ más országaiban is hasonló módon jelentkeznek.

A kötet első részében olvashatjuk Dr. Mészáros József, az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság korábbi főigazgatójának tanulmányát, mely az európai társadalombiztosítási rendszerek fenntarthatóságát érintő kihívásokat elemzi, és a rendszerekkel kapcsolatos elkerülhetetlen reformok, többek között a társadalombiztosítás ma még valamelyest működő rendszere, és a termékenység csökkenése közötti összefüggésre hívja fel a figyelmet, érzékenyen fókuszálva a hazai problémák sürgető megoldását keresve.

A fiatal szerzők publikációiban szembesülhetünk: az akadozó, vagy – ritkán – gördülé-

kenyen működő, nyugati társadalmak nyugdíj-, és az életpályát áthidaló, családtámogatási programjának kidolgozott reformpolitikájával, az egészségügyi kiadások mára már szinte finanszírozhatatlanságának problémakörével, kiegészítve az egészségmegőrző prevenciók jellegű programok népszerűsítésével. Megújult szemléletben mutatja be tanulmányában Dr. Kőrösi István, a lisszaboni stratégia emberi erőforrás fejlesztésre kidolgozott fő céljait, kiemelve, a tudásalapú társadalom és gazdaság meghonosítását, az innováció megteremtését a foglalkoztatás és a reformok versenypozíciójába helyezve. Találkozhatunk még a kötetben a második világháború után született Scheiber-terv ma is érvényes társadalometikai alapelveivel, valamint a családbarát adózás meg nem valósult kósza álmával.

A kötet második részében olvasható értekezések az egyes országok példáján keresztül mutatják be a hosszútávon fenntartható nyugdíjrendszer felállítására tett különböző kísérleteket. A fiatal közgazdászszervezők elemzése ezen felül azt is vizsgálják, hogyan befolyásolja az idősödés a munkaerőpiacot, a versenyképességet, a közpénzügyeket és a befektetéseket. Külön kitérnek a tanulmányok a globális egyensúlytalanságra, a pénzügyi piacok aránytalan deformálódásaira, a munkahelyteremtő felelőség teljes gazdaságpolitikai és a gyermekvállalási problémakörére, a munkaképesség és az idősödés motivációjának eltérő arculatára, valamint a Hajnal-vonal ma is érvényes téziseire.

Önálló tanulmány foglalkozik a bőkezű német társadalombiztosítás fenntarthatóságának és a gyermekvállalás ösztönzésének hosszú távú problémakörével, az orosz nyugdíjrendszer gazdasági teljesítményhez kötött, befektetés-politikai eredményességen alapuló szabályozásával, amely kizárja a demográfiai változások aspektusait. Érdekes megközelítésben tárul elénk, a kínai „vidéki és városi nyugdíjrendszerek” gyökeresen eltérő jellege, valamint az ország nyugdíjreformjának okai és fő törekvése: a felosztó-kirovó rendszerről a tőkefedezeti rendszerre történő áttérés. Képet kapunk az indiai kulturális és demográfiai egyensúlytalanság társadalmi problémaköréről, a családon belüli gondoskodás szerepéről, valamint az új nyugdíjrendszer és a törvényi változások életbelépésének szükségességéről.

A jegyzetekkel, irodalomjegyzékkel, táblázatokkal és grafikonokkal kiegészített szak tanulmányok angol nyelvű összefoglalója zárja a témában járatos szakembereknek ajánlható kiadványt, valamint az egyetemi hallgatók széles rétegének is előrelépést jelenthet tanulmányaik folytatásának elősegítéséhez.

A Tarsoly Kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötet stílusa, illusztrációi, nyomdai kivitelezésének színvonala az elvárásoknak megfelel. Az értékes és elgondolkodtató értekezések erényei mellett meg kell említeni a helyenként előforduló apróbb pontatlanságokat, a nem egyértelmű logikai gondolatvezetést, azonban ez nem róható fel a szerkesztőknek.

Mindezek tükrében kijelenthető, hogy a Dr. Botos Katalin szerkesztésében megjelent tanulmányok gyűjteménye, alaposan görcső alá helyezi a vizsgált társadalmak nyugdíjbiztosítási rendszerét a demográfiai mutatóit, valamint próbálja előrevetíteni azokat a ma még laikusok számára nem látható problémákat, melyek a következő évtizedek társadalmi-gazdasági berendezkedését, pénzügyi ellehetetlenülését eredményezhetik.

Suti Zoltán

MIKLÓS PÉTER (SZERK.):

A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó kora és munkássága
 Szeged, 2008. Belvedere Meridionale, 255 o.

Ajánlásában Kiss-Rigó László püspök azt írja, hogy a Klebelsberg halála óta eltelt több mint háromnegyed évszázadban sok könyv, tanulmány jelent meg róla. Ebből a kétségtelen igaz megállapításból azonban nem derül ki, hogy ez az időszak nagyon felemásra sikerült. 1945 után a kommunista ideológia hirdetői azonnal kikiáltották az egykori kultuszminisztert a társadalom kis részét érintő „elit” kultúrpolitika képviselőjének, irredentának, klerikálisnak és persze az ellenforradalmi neonacionalizmus élharcosának.

Ez elég is volt ahhoz, hogy nevét se ejtsék ki 1989-ig, vagy ha mégis, akkor csak negatív előjellel. Az alkotásait megőrző számos szobrot, domborművet, emléktáblát eltávolítottak, a nevét hordozó intézményeket másról nevezték el. Ez a helyzet 1990-től gyökeresen megváltozott és sorra születtek a személyét, életét tárgyaló konferenciák, kötetek. Az elmúlt húsz év ily módon sokat törlesztett az adósságból. E folyamatnak része a most kézbe vehető kötet is.

A szerkesztő, Miklós Péter érdemeit dicséri, hogy a gyűjteményes mű tizennégy szerző munkája, de olyan jól sikerült a tematizálás, hogy szinte nincs komoly átfedés az egyes tanulmányok között. Sőt, igyekeznek Klebelsberg egész életét, sokoldalú tevékenységét átfogni. A Szegeden kiadott jellegből következően van néhány olyan írás, amely közvetlenül Szeged vagy Hódmezővásárhely oktatási viszonyait vizsgálja, de ezek inkább erősítik a miniszter egész életét átfogó, bemutatató célkitűzést.

A tanulmányok megoszlása érdekes. Van életrajzi jellegű, amely a 16. századtól kíséri végig a család életét. A kevésbé ismert belügyminiszteri időszakot egy másik írás vizsgálja, egy további pedig Klebelsberg munkatársának, Huszti Józsefnek az értékelését. Három tanulmány az egyik legjelentősebb „alkotás”, a népiskolák létrejöttét, jelentőségét értékeli. Teljesen új megállapításokat olvashatunk a miniszter kulturális külpolitikájáról, amely a külföldön dolgozó szakemberek hazahívását, az új ösztöndíj rendszert és külföldi magyar intézetek kialakítását foglalta magába.

Szintén három tanulmány foglalkozik Klebelsberg egyetemekkel kapcsolatos tevékenységével, míg egy másik az igen meghatározó egyházpolitikájával. Végül a fiatalon elhunyt miniszter betegségével, halálával, temetésével és az első értékeléssel ismertet meg egy-egy írás. Talán a legutolsó közlés az ami „kilóg” a kötetből. Ebben a formában ez inkább egy kutatási vázlat, mintsem a többi tanulmány méltó partnere.

A kötet fontos hozzájárulás a klebelsbergi életmű feltáráshoz, amely elsősorban Miklós Péternek, a szerkesztőnek köszönhető. Nem először kapunk a fiatal kutató közreműködése révén kiváló kötetet az 1848/49-es szabadságharc utáni magyar egyháztörténet, társadalomtörténet témaköréből. Akkor még nem is szoltunk az általa írt önálló kiadványokról...

Ugyanakkor elismerően kell szólni a szegedi székhelyű Belvedere Meridionale történész műhely könyvkiadó tevékenységéről, amely már több komoly kötetet lepte meg az igényes történész szakközönséget. Nem az ő hibájuk – nem is a szerkesztőé – hogy egy jó tanulmánykötet sem pótolhatja a régóta égetően hiányzó Klebelsberg-monográfiát, amely a Bethlen István, vagy Teleki Pál életét bemutató művekhez hasonlóan helyére tehetné a kiváló politikus életművét.

Zombori István